KONTEKSTUALNA UVJETOVANOST REFERENCIJE SINGULARNIH TERMINA

Dožudić, Dušan

Doctoral thesis / Disertacija

2012

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:913988

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Dušan Dožudić

KONTEKSTUALNA UVJETOVANOST REFERENCIJE SINGULARNIH TERMINA

DOKTORSKI RAD

Zagreb, 2011.

UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Dušan Dožudić

CONTEXTUAL DETERMINATION OF SINGULAR TERM REFERENCE

DOCTORAL THESIS

Zagreb, 2011

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

DUŠAN DOŽUDIĆ

KONTEKSTUALNA UVJETOVANOST REFERENCIJE SINGULARNIH TERMINA

DOKTORSKI RAD

Mentor:
prof. dr. sc. Zvonimir Čuljak

Zagreb, 2011.

SADRŽAJ

Uvod 1
1. Kontekst, sadržaj i referencija 8
1.1. Četiri primjera kontekstualne uvjetovanosti 8
1.2. Početna teza i okvir argumentacije 24
1.3. Kontekst 35
1.4. Referencija i singularni termini 47
2. Perspektive o kontekstualnoj uvjetovanosti 60
2.1. Doslovno i nedoslovno značenje 60
2.2. Propozicijski sadržaj i »ono što je rečeno« (1) 68
2.3. Propozicijski sadržaj i »ono što je rečeno« (2) 77
2.4. Kontekstualna uvjetovanost i formalna semantika 84
3. Kontekst, uspostava i promjena referencije 95
3.1. *Prima facie* primjeri za početnu tezu 95
3.2. Izazovi *prima facie* primjerima 111
3.3. Vlastita imena kroz tipove i primjerke 125
3.4. Kontekst, imena i promjena referencije 135
4. Referencijski opisi, imena i predikati 159
4.1. Donnellanovo razlikovanje 159
4.2. Referencijski opisi u kontekstu 175
4.3. Predikatna teorija vlastitih imena (1) 193
4.4. Predikatna teorija vlastitih imena (2) 205
Zaključak 215
Literatura 220
Sažetak 228
Summary 231
Životopis 234

In securing [a unique reference], the context of utterance is of an importance which it is almost impossible to exaggerate.

P. F. Strawson

[...] the word »he« may be used on different occasions to refer to different people or different animals: so may the word »John« and the phrase »the cat«.

P. F. Strawson

The singular term »Jones« is ambiguous in that it might be used in different contexts to name any of various persons, but it is still a singular term in that it purports in any particular context to name one and only one person. The same is true even of pronouns […]. The same may be said of »the man«, or more clearly »the President«, »the cellar« […].

W. V. O. Quine

[…] we have maintained that indexicality extends beyond the *obviously* indexical words and morphemes […]

H. Putnam

UVOD

U radu argumentiram kako i u kojoj mjeri kontekst utječe na uspostavljanje, tj. očuvanje relacije između jezika i svijeta. Tu relaciju nazivam (singularnom) *referencijom*, a shvaćam je kao relaciju između *singularnih termina* i pojedinačnih predmeta; npr. između vlastitog imena »Ana« i Ane, između zamjenice »ona« i dotičnoga predmeta ženskoga roda, između određenog opisa »[jedno jedino] takvo-i-takvo« i jedinoga takvog-i-takvog predmeta itd. Referiranje se uvijek odvija u nekom kontekstu te je uvjetovano određenim kontekstualnim parametrima – kojima, ovisi o singularnom terminu kojime se referira (npr. namjere govornika koji referira u kontekstu gotovo uvijek određuju, barem djelomično, ono na što govornik upotrebom nekog izraza referira). Ako je referencija relacija uspostavljena između singularnog termina i predmeta barem djelomično rezultat toga referiranja, onda je referencija kontekstualno uvjetovana.

Prema gledištu koje zastupam u ovom radu – danas ga se naziva »millovskim« ili »izravnoreferencijskim« gledištem – pojedinačni su predmeti sadržaji, tj. referenti, singularnih termina i njih singularni termini pridonose kao sastavnicu *propozicijskim sadržajima* rečenica u kojima se pojavljuju. Propozicijski sadržaj rečenice njezin je *semantički* ili *istinitosnouvjetni* sadržaj – takav sadržaj primarni je nositelj istinitosne vrijednosti. Dakle, semantičke odlike rečenica u kojima se pojavljuju singularni termini – prvenstveno odlika da imaju istinite ili neistinite sadržaje, ili možda sadržaje bez istinitosne vrijednosti – dijelom ovise o referenciji tih termina. Propozicijski sadržaj rečenice naziva se još i »onime što je rečeno« rečenicom (što je fraza koju je uveo Paul Grice) ili, kraće i tradicionalnije, »propozicijom« koju se rečenicom izražava. Kroz rad ću se naizmjenično koristiti svim trima nazivima, uzimajući ih sinonimno: propozicijski sadržaj ono je što se (izjavnom) rečenicom kaže, tj. ono što se tom rečenicom izražava, a takvom rečenicom izražava se propozicija. Propozicijski sadržaji koji uz svojstva i/ili relacije kao sastavnice imaju *predmete*, naziva se »singularnim« ili »russellovskim« propozicijama. Propozicijski je sadržaj rečenice »Sokrat je uplašen« *da je Sokrat uplašen*, singularni termin »Sokrat« referira na Sokrata, a Sokrat je sastavnica propozicijskog sadržaja dotične rečenice i o njemu predikat »biti uplašen« jest ili nije istinit. (Što predikati pridonose kao sastavnicu propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju, pitanje je koje ću ostaviti po

strani.). Rečenica »Ona je gladna« izrečena od Ana kako bi nešto rekla o Ivi ima propozicijski sadržaj da je Iva gladna, a »ona«, kako Ana u dotičnoj prigodi upotrebljava tu zamjenicu, referira na Ivu, pa je Iva sastavnica sadržaja dotične rečenice izrečene u nekoj konkretnoj prigodi.

Neke od gore iznesenih tvrdnji dio su široko rasprostranjenog semantičkog gledišta. Tu prije svega mislim na tvrdnju da semantičke odlike rečenica dijelom ovise o relaciji (barem nekih) rečeničnih sastavnica s vanjskim svijetom. Druge su iznesene tvrdnje prjepornije te predstavljaju konkretnije gledište unutar tog semantičkog okvira – prije svega tvrdnja da su sami referenti singularnih termina, tj. sami pojedinačni predmeti na koje ti termini referiraju, sastavnice propozicijskih sadržaja rečenica u kojima se singularni termini pojavljuju. Naravno, uz spor oko *prirode* propozicije, tu je i spor *postoje* li uopće propozicije. Niz autora (poput Quinea ili Davidsona) smatraju da su *rečenice* ili njihovi *izričaji* primarni nositelji istinitosnih vrijednosti, pa koji dosljedno tome ne barataju niti pojmom propozicijskog sadržaja, ili taj pojam svode na spomenute vrste naturalistički prihvatljivijih entiteta. No, to nije gledište koje prihvaćam u ovom radu. U radu neću posebno argumentirati zašto bi se trebalo prihvatiti propozicije kao entitete koji se razlikuju od rečenica ili njihovih izričaja, no navest ću neke razloge zašto bi se trebalo prihvatiti koncepciju propozicija kojoj se priklanjam. Moja daljnja argumentacija, dakle, temelji se na iznesenim pretpostavkama. Nekima od njih vratit ću se u nastavku rada, posebno u prva dva poglavlja, te izložiti njima suprotstavljena gledišta o prirodi referencije i propozicijskog sadržaja *unutar* opisanog semantičkog okvira. U pravilu, međutim, neću imati prilike detaljno argumentirati za iznesene pretpostavke, niti protiv suprotstavljenih gledišta. Na relevantnim mjestima ukazat ću na radove u kojima su to drugi učinili.

Izazov samom semantičkom okviru *unutar* kojeg nastaju spomenuti prijepori – gledište koje možemo okarakterizirati kao *antirealistički* pristup referenciji – neću u radu obrađivati. On se prema standardnom semantičkom okviru odnosi otprilike onako kako se skepticizam u pogledu znanja odnosi prema svim onim gledištima koja izričito ili prešutno pretpostavljaju mogućnost znanja. Netko tko *pretpostavlja* da je znanje moguće nije obvezan pozabaviti se skeptičkim prigovorima; no, ne može ih niti tako lako osporiti. Slično je i sa standardnim semantičkim okvirom. Raditi unutar takvoga okvira ne obvezuje uvijek uzeti u obzir antirealističke izazove, ali te izazove nije lako niti osporiti. Time ću se rukovoditi i u svojoj argumentaciji te pretpostaviti

ono što antirealisti osporavaju. Na ovom ću mjestu tek kratko spomenuti jedno antirealističko gledište.

Po gledištu koje osporavaju antirealisti, a kojemu se u radu priklanjam, referencija je relacija između jezika i predmeta u vanjskome svijetu, svijetu koji je nezavisan od jezika i uma, tj. načina na koji o svijetu mislimo. Uspostavljanje takve relacije omogućuje nam pripisivati predmetima različita svojstva i relacije, govoriti o njima istinite ili neistinite stvari i sl. Kakvom se god konkretnom shvaćanju funkcioniranja referencije priklonili, većina autora prihvaća takvu opću sliku o referenciji. Nasuprot tome, priklanjajući se kantovskim metafizičkim nazorima, autori poput Hilaryja Putnama, Georgea Lakoffa i Raya Jackendoffa argumentiraju da opisano realističko gledište nije koherentno, pa da ga treba napustiti i zamijeniti gledištem po kojemu referencija nije relacija između jezičnih jedinica i objektivnih predmeta u svijetu nezavisnome od našega uma.[1] Jackendoff primjerice skreće pozornost na nešto što se često zanemaruje u suvremenim raspravama o referenciji:

> [Predstavnici realističkog gledišta] tvrde da referiramo na »predmete u svijetu« kao da je to samo po sebi potpuno očito. To *jest* očito mislimo li samo na referenciju na opažljive fizičke predmete srednje veličine poput stolova i hladnjaka. No, čim istražimo puni opseg entiteta na koje stvarno referiramo, »svijet« iznenada postaje napućen svakojakim vrstama neobičnih zvijeri čiji je ontološki status daleko manje jasan.[2]

Ono što želimo, teorija je referencije koja će obuhvatiti *sve* referencijske izraze, bez obzira na to na koju vrstu entiteta oni referirali. No, na što referiramo kad referiramo na apstraktne entitete, gradove, rijeke, fikcijske likove i sl.; kad kažemo da je New York veći od Zagreba, ili 5 od 2 ili Ahil od Odiseja? Realističke teorije referencije, insistira Jackendoff, teško se nose s tim pitanjem. Problem po njemu, međutim, ide i dublje. Ne samo da je referencija na neke entitete problematična, već je realističko gledište *načelno* pogrešna, o referenciji na koji god se entitet radilo; dakle, čak i onda kad se radi o referenciji »na opažljive fizičke predmete srednje veličine«:

---

[1] Vidi, primjerice, Putnam, *Reason, Truth and History*, posebno prva tri poglavlja (str.1–74) i Jackendoff, *Foundations of Language*, 294–332.

[2] Jackendoff, *Foundations of Language*, 303.

> Referencijski izraz za slušatelja *uspijeva* u referiranju ako je izraz *zadovoljen* nečim što može služiti kao njegov referent. U realističkoj semantici, zadovoljenje je relacija između jezičnog izraza i nekog entiteta u svijetu; u konceptualističkoj semantici entitet se nalazi unutar [svijeta kako ga je konceptualizirao govornik].[3]

Referencija po Jackendoffu nikada ne napušta um, tj. mozak. I jezik i konceptualizirani vanjski svijet (na koji jedino možemo referirati) nalaze se *unutar* naših glava, a referencija je samo jedna od relacija između ta dva mentalna sustava. Ako su autori poput Jackendoffa u pravu, pa trebamo napustiti realističko shvaćanje referencije, to, naravno, potkopava moju argumentaciju jer se kroz rad priklanjam realističkom shvaćanju referenciji. No, kao što sam rekao, u nastavku se neću dalje baviti tim globalnim izazovom, već krećem od pretpostavke da je realistički pristup referenciji načelno ispravan.[4]

Detaljniji okvir unutar kojega argumentiram za kontekstualnu uvjetovanost referencije singularnih termina razrađujem u prva dva poglavlja; druga dva poglavlja bave se konkretnim primjerima kontekstualne uvjetovanosti kojima želim podržati tezu da referencija singularnih termina jest kontekstualno uvjetovana u netrivijalnom i semantički relevantnom smislu. Od početka se, međutim, susrećem s problemom preciziranja pojma *konteksta* i kontekstualne *uvjetovanosti* te određenjem toga koje primjere kontekstualne uvjetovanosti treba smatrati relevantnima u mojoj argumentaciji. Koje odlike vežemo uz kontekst i što je uopće kontekst? Ponekad pozivanje na kontekst treba pridonijeti potpunijem ili lakšem razumijevanju dotične stvari; ponekad stvar uopće ne može biti shvaćena izvan određenog konteksta, a ponekad neka stvar izvan konteksta uopće ne postoji ili je u bitnome nepotpuna. Problem, naravno, nastaje onda kada sam kontekst i kontekstualna uvjetovanost postanu predmet o kojemu se argumentira, kao što je to slučaj u ovom radu. Početna pozicija od koje polazim može se postaviti na sljedeći način.

Temeljni kriterij: ako u izjavnoj rečenici »…*s*…« (u kojoj je »*s*« izravnoreferencijski singularni termin) konteksti izričaja »…*s*…« utječu na »*s*« tako da se u različitim kontekstima može promijeniti propozicijski sadržaj »…*s*…«, »*s*« je singularni termin čija je referencija

[3] Jackendoff, *Foundations of Language*, 324.

[4] Za detaljniju raspravu o tome iz antirealističke perspektive vidi Žanić, *Značenje, stvarnost i konceptualna struktura*.

kontekstualno uvjetovana u semantički značajnom smislu. Uz standardne singularne indeksikale poput »ja«, »danas«, »ovdje«, »ovo« i sl., postoji niz primjera s drugim singularnim terminima koji *prima facie* zadovoljavaju postavljeni kriterij, te podupiru tvrdnju da je referencija singularnih termina kontekstualno uvjetovana. No, za razliku od standardnih singularnih indeksikala, ti možda ipak nisu relevantni kad ih se ispravno analizira. Središnje je pitanje ovog rada, možemo li naći relevantne primjere s vlastitim imenima, određenim opisima i drugim singularnom terminima koji nisu standardni indeksikali, a koji bi stvarno podržali tvrdnju da je, barem u nekim slučajevima, njihova referencija kontekstualno uvjetovana u semantički relevantnom smislu. Izazov se može postaviti i ovako. Standardni singularni indeksikali neprijeporno su referencijski izrazi i referencija im je neprijeporno kontekstualno uvjetovana. Vlastita imena, nasuprot tome, neprijeporno su referencijski izrazi, no prijeporno je pretpostaviti da im je referencija kontekstualno uvjetovana na upravo izložen način. Određeni opisi pak prijeporno su referencijski izrazi, no ako su referencijski izrazi, u većini slučajeva referencija im je (neprijeporno) kontekstualno uvjetovana. Kad se stvar postavi na takav način, treba učiniti dvije stvari. Prvo, treba pokazati da određeni opisi mogu biti referencijski izrazi. Drugo, treba pokazati da referencija vlastitih imena može biti kontekstualno uvjetovana. Tome su posvećeni 3. i 4. poglavlje.

Upotrebe i konvencije

(*1*) Rad je podijeljen na *poglavlja* (označena su jednostrukim rednim brojevima), *odjeljke* (označeni su dvostrukim rednim brojevima) te *odlomke* unutar odjeljka razdijeljene novim redom. Kroz rad ću čestu upućivati na ranije ili kasnije odjeljke, tj. ranije ili kasnije odlomke, pa je bitno imati na umu razliku između tog dvojega. Budući da su numerirani odjeljci unutar poglavlja prilično veliki, radi lakšeg praćenja sadržaja, dodatno sam ih razdijelio na nenumerirane pododjeljke.

(*2*) Na literaturu u tekstu upućujem tako što u bilješci navodim prezime autora i osnovni naziv djela nakon čega slijede brojevi stranica ili relevantnih dijelova knjige, tj. članka. Potpuna bibliografska jedinica nalazi se na kraju rada. Takva mi se praksa činila dobrim kompromisnim rješenjem između neinformativnog navođenja samo prezimena i godine izdanja s jedne strane, ili potpune bibliografske jedinice (što bi rezultiralo znatno opsežnijim bilješkama) s druge.

(*3*) Kad citiram nekog autora, kraći su izvadci ostavljeni kao dio odlomka u navodnicima, dok su veći citati izdvojeni u zasebne uvučene odlomke, u manjem fontu, bez navodnika.

(*4*) U pravilu upotrebljavam *streličaste navodnike*: » i «. Upotrebljavam ih kako bi istaknuo specifičan izraz ili frazu nekog autora, naslov članka i sl., ali i u slučajevima kad govorim o nekom izrazu, frazi ili rečenici. Iznimno na nekoliko mjesta upotrebljavam i gornje jednostruke navodnike, kad se navodnici pojavljuju unutar navodnika; vanjski su navodnici uvijek streličasti: npr. »Riječ 'knjiga' ima dva sloga«.

(*5*) *Kurziv* sam upotrebljavao u dvije funkcije: uglavnom kao način isticanja ili naglašavanja nečega što sam smatrao bitnim; ponekad kurziv koristim kao način isticanja pojmova. To mi se činilo boljim rješenjem od upotrebe navodnika, kako ne bi došlo do zabune govori li se npr. o riječi »referencija« ili pojmu *referencije*. Kurzivni dijelovi u citatima potječu uvijek od autora citata.

(*6*) Izraz »singularni termin« predstavlja poseban problem. U literaturi ne postoji njegova usuglašena upotreba. Točnije, među autorima ne postoji slaganje koje bi se sve izraze trebalo smatrati singularnim terminima. U radu krećem od onog što smatram »udžbeničkom« upotrebom tog izraza, pa ga primjenjujem na vlastita imena, određene opise i singularne indeksikale. (Ponekad ću reći samo »imena« ili »opisi« ili »indeksikali«, no pritom ću uvijek podrazumijevati »*vlastita* imena« i »*određeni* opisi« ili »*singularni* indeksikali«, ukoliko nije drugačije izričito rečeno.) Naravno, različite su teorije singularne referencije bile sklone isključivati ili dodavati različite izraze kategoriji singularnih termina. Najčešće se izbacivalo određene opise, a ponekad dodavalo varijable, rečenice, »da«-fraze (poput fraze »da je snijeg bijel«) i apstraktne imenice (npr. »ludost«, »hrabrost«, »mudrost« i sl.).[5] No, puno ovisi o tome i kako se shvaća singularne termine, ali i singularnu referenciju. O tome dalje raspravljam u 1.4.

[5] Za postupanje s varijablama kao sa singularnim terminima vidi npr. Quine, *Word and Object*, §§ 37–38; za analizu u kojoj se »da«-fraze tretira kao singularne termine, tj. imena, vidi Frege, »O smislu i značenju«, 181; Harman, »Logical Form«, 296; Schiffer, »Propositional Content«. Frege je i cijele izjavne rečenice smatrao singularnim terminima. Za apstraktne imenice kao singularne termine vidi Russell, »Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description« te Loux, *Metafizika*. Po Devittu, »The Case for Referential Descriptions« i neodređeni opisi poput »(neka) knjiga« mogu funkcionirati kao singularni termini.

(*7*) Oko upotrebe izraza »vlastito ime« i »određeni opis« uglavnom nema neslaganja. Što se tiče »indeksikala«, upotreba te riječi u literaturi često varira, čak i kod istoga autora. Ponekad se sve indeksikale naziva »demonstrativima«, ponekad se koristi samo naziv »indeksikali«, a ponekad se povlači razlika između demonstrativa i indeksikala. U potonjem slučaju, demonstrativi bi bili izrazi koji tipično zahtijevaju neku *demonstraciju* (npr. »ovo«, »on«, »ona«, »to« i sl.), a indeksikali oni koji je *ne* zahtijevaju (npr. »ja«, »sad« (u jednoj svojoj upotrebi), »danas«, »sutra«, »trenutno«, »stvarno« i sl.). No, tu je prije riječ o razlikovanju izraza čija referencija ovisi o namjerama govornika koji ih upotrebljava i izraza čija referencija o njima ne ovisi. U svakom slučaju, izbor određenog naziva isključivo je stvar konvencije. U nastavku sve te riječi nazivam »indeksikalima«, osim u onim slučajevima kad se izravno nadovezujem na rad u kojemu se upotrebljava naziv »demonstrativi« ili kad govorim o složenim demonstrativima (poput »ova knjiga« ili »onaj pas«), što je postao ustaljeni naziv za takve izraze. U praksi se pokazalo vrlo teško povući načelnu razliku ili opravdanje za razlikovanje demonstrativa i indeksikala jer izraze koje se tako naziva obično mogu funkcionirati i na jedan i na drugi način.[6] Demonstrative i indeksikale ponekad se još skupno naziva deiktičkim izrazima [»deixis«].

(*8*) U radu upotrebljavam frazu »kontekstualna uvjetovanost«. U engleskome, uvriježene su fraze »context dependence« ili »context sensitivity«. Njihov doslovni prijevod razlikuje se od moje fraze, no »kontekstualnu uvjetovanost« uzimam u istom značenju kao i spomenute engleske fraze.

(*9*) »Izraz« i »izričaj« upotrebljavao sam tako da *izraz* može biti bilo koji smislen, dobro oblikovan dio rečenice, kao i sama rečenica. *Izričaj* je izgovorena ili zapisana riječ, fraza ili rečenica u nekom kontekstu: na nekom mjestu, u nekom vremenu, od nekog govornika itd.

Četiri uvodna citata preuzeti su iz Strawson, »On Referring«, 151 i 155; Quine, *Methods of Logic* (4. izdanje), 259; te Putnam, »Meaning and Reference«, 160.

[6] Za prijedlog preciznijih podjela indeksikala, tj. demonstrativa, vidi Kaplan, »Demonstratives«, 490–491 i Perry, »Using Indexicals«, 318–322.

1.1. Četiri primjera kontekstualne uvjetovanosti

Prije no što uvedem tezu o kontekstualnoj uvjetovanosti referencije singularnih termina za koju ću u nastavku rada argumentirati, želio bih skrenuti pozornost na nekoliko primjera kontekstualne uvjetovanosti koji pomažu bolje sagledati argumentaciju u koju se upuštam. Prvi od njih primjer je kontekstualne uvjetovanosti kakva me zanima u radu, no koja se ne tiče singularnih termina. Druga se dva primjera tiču referencije singularnih termina, ali nisu primjeri kontekstualne uvjetovanosti kakva me u radu zanima. Posljednji primjer, primjer je kontekstualne uvjetovanosti kakva me zanima u radi i tiče se singularne referencije. U nastavku poglavlja razmotrit ću još neke primjere kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina koje ne smatram relevantnima za svoju argumentaciju, no, uvest ću i neke primjere koji će kasnije tvoriti osnovu za moju argumentaciju. Nakon pregleda četiri dotična primjera kontekstualne uvjetovanosti, skrenut ću pozornost na neke konvencije, upotrebe i terminološka rješenja kojima sam se ravnao u radu.

»Znati« u kontekstu

Krećem od primjera koji je u novijim epistemološkim raspravama dobio dosta pozornosti.[7] Ovdje ne zastupam niti osporavam ono što taj primjer sugerira, već ga tek koristim kao korisnu usporedbu s onim što mene u radu zanima.

Prolazeći pokraj banke na putu kući s posla, Ana upozorava Ivu da bi trebala položiti pozamašnu svotu novca za koju ju je tog petka zadužio njen upravitelj, a koju trenutno nosi u torbici. U banci je velika gužva – u redu bi po svemu sudeći trebala čekati nekoliko sati – pa Iva odlučuje da će to učiniti idućeg dana, u subotu. Ana joj na to skreće pozornost da neke banke subotom ne rade, pa da će u tom slučaju s uplatom morati pričekati do ponedjeljka. Pita Ivu je li sigurna da će banka sutra biti otvorena, a Iva odgovara:

[7] Primjer je inačica DeRoseova; vidi DeRose, »Contextualism and Knowledge Attributions«, 913 i Stanley, »On the Linguistic Basis for Contextualism«, 120–121.

(AI) Ja znam da je banka sutra [u subotu] otvorena. (... Bila sam ovdje prošlu subotu i banka je uredno radila, a tad je i na ulaznim vratima banke pisalo da je subotom otvorena.)

Pretpostavimo da će banka u subotu doista biti otvorena i da dokazna građa s kojom Iva raspolaže pouzdano ukazuje da će banka biti otvorena. (Smatramo li kojim slučajem da Iva nema dostatnu dokaznu građu, da Ivini raniji posjeti banci nisu dostatni za opravdanje njezina vjerovanja – naime, banke često mijenjaju svoje radno vrijeme; ljudi često pogrešno vjeruju o kojem se danu u tjednu radi i sl. – mogli bismo tu građu upotpuniti daljnjim dobrim razlozima za vjerovanje da dotična banka subotom radi. Primjerice, mogli bismo pretpostaviti da Ivina susjeda radi u toj banci te se često žali Ivi da zbog toga nema niti jedne slobodne subote koju bi posvetila svojoj djeci i sl. Neka onda D* bude dokazna građa dostatna da, *s obzirom na opisanu situaciju*, (AI) bude istinito.) Ako priča staje na tome, mogli bismo se složiti da (AI) kaže nešto istinito i da njome Iva sebi s pravom pripisuje znanje o radnom vremenu banke. Iva *zna* da će banka u subotu biti otvorena. Ako je tako, mi bismo mogli izvijestiti o Ivi

(RM) Iva zna da je banka sutra [u subotu] otvorena,

i pritom bismo rekli nešto istinito. S obzirom na D* i činjenicu da je banka subotom otvorena, Iva doista zna da je banka sutra otvorena.

No, može li se dogoditi da dotična banka subotom radi, da Iva raspolaže s D*, da, nadalje, vjeruje da je ta banka subotom otvorena, ali da *ne zna* da je banka subotom otvorena? Može li se dogoditi da su *svi* prethodni uvjeti zadovoljeni, ali da mi Ivi ne bismo pripisali znanje da je banka u subotu otvorena? Drugim riječima, mogu li (AI) i (RM), unatoč činjenici da je banka subotom otvorena, i unatoč D*, reći nešto neistinito? Pod kojim bi uvjetima bilo tako?

Razmotrimo drugu situaciju – promijenimo gornji opisani kontekst s Ivom i Anom tako što ćemo zadržati D* koja je Ivi bila na raspolaganju, kao i činjenicu da je banka subotom otvorena, no uvest ćemo dodatni zaplet. (Taj je zaplet *jedino* što će novu situaciju razlikovati od prethodne.) Iva nije samo zadužena tuđi novac položiti u banku, pa bi, prirodno, gubitkom tog novca prouzročila nekakve probleme sebi i drugima. Situacija je složenija od toga. O uplati tog novca do kraja tekućeg tjedna ovisi sudbina cijele tvrtke i svih njezinih zaposlenika. Tvrtka bi bez Ivine

uplate na vrijeme trenutačno propala, brojne bi obitelji ostaje bez osnovnih prihoda za život i bile uništene, a uz sve to, osoba koja bi skrivila takvu situaciju – u ovom slučaju Iva – završila bi na dugogodišnjoj teškoj robiji. Ana to vrlo dobro zna te upozorava Ivu na moguće posljedice toga da banka sutra neće biti otvorena. Štoviše, Ana *otvoreno izražava sumnju* da će banka sutra biti otvorena, pitajući Ivu je li stvarno sigurna u svoju odluku. Pitanje je, bi li i u *tom* kontekstu, suočena s mogućnošću teških posljedica i Aninom sumnjom, Iva još uvijek spremno izrekla (AI) i bismo li, s obzirom na *taj* kontekst, mi još uvijek pristali uz (RM)? Točnije, kažem li i u tom novom kontekstu izvještaji (AI) i (RM) nešto istinito?[8]

Invarijantizam i kontekstualizam

Prema invarijantističkom shvaćanju, trebali bi postojati postojani uvjeti za to da se nešto klasificira kao znanje, uvjeti koji ni na koji način ne ovise o kontekstu ili se mijenjaju s njim. Zadovolji li se te uvjete, dotični subjekt zna, a izvještaji o njegovu znanju ne mogu promijeniti istinitosnu vrijednost, barem ne na način relevantan za epistemologiju. Naime, jednom kad se odredi primjerenu dostatnu dokaznu građu da bi se znalo da *p*, a *p* je istinito, ta je dokazna građa *uvijek* dostatan uvjet za znanje da *p*. To što izvještaj »Autor *Metafizike* zna nabrojati koja su četiri uzroka« u jednom kontekstu može reći nešto istinito, jer govori o Aristotelu, a u drugome nešto neistinito jer govori npr. o Talesu koji je u tom mogućem kontekstu autor *Metafizike*, ne potkopava epistemološku tvrdnju. Štoviše, pozivanje na jedne te iste uvjete za znanje određuje da je u jednim okolnostima dotični izvještaj istinit, a u drugima neistinit. Takoreći, značenje glagola »znati« nije se mijenjalo u te dvije situacije. Ono što se promijenilo, osoba je o kojoj taj izvještaj govori.

Kontekstualisti poput Keitha DeRosea ne slažu se s takvim gledištem.[9] Oni argumentiraju da se promjenom razgovornog konteksta u kojem se nekom subjektu pripisuje znanje – npr. preinakom prvoopisanog primjera s bankom u drugoopisani primjeru tako da se poveća subjektov ulog –

[8] Poenta izmijenjenog primjera ne ovisi o tome da je *Iva* upoznata s povišenim ulogom. Ana je mogla zaboraviti izraziti sumnju i upozoriti Ivu na moguće kobne posljedice, a da je *nama* netko drugi izrazio sumnju i skrenuo pozornost na ulog. Sumnja i ulog relevantni su čimbenici za onoga tko pripisuje znanje, a ne za subjekta znanja.

[9] DeRose, »Contextualism and Knowledge Attributions«; za kritičku raspravu vidi Stanley, »On the Linguistic Basis for Contextualism«.

može promijeniti sadržaj glagola »znati« koji se javlja u izvještaju kojime se subjektu pripisuje znanje, poput (AI) ili (RM). Budući da je taj sadržaj propozicijska sastavnica koju sadržaju rečenice pridonosi glagol »znati«, to onda znači da se može promijeniti i propozicijski sadržaj, pa onda i istinitosna vrijednost, izvještaja kojima se subjektu pripisuje znanje. Što se, po epistemološkim kontekstualistima, događa? S promjenom razgovornog konteksta u kojemu se zatekao pripisivač znanja može doći do promjene *standarda* za pripisivanje znanja – zajedničkih pretpostavki, očekivanja, drugih relevantnih informacija, društvenih odnosa i sl. Pripisivanje znanja subjektu ovisi upravo o tim standardima. Standard za pripisivanje znanja u nekom kontekstu, s druge strane, ovisi o visini subjektova uloga na ono za što smatra da je u pravu, tj. o tome što subjekt gubi pokaže li se da je u krivu. U prvom gornjem primjeru ulog je bio relativno malen; da je Iva bila u krivu, to bi imalo nekakve – svakako ne katastrofalne – posljedice. U drugom primjeru, ulog je bio golem; da je Iva bila u krivu, posljedice bi bile katastrofalne. Dakle, hoće li se subjektu pripisati znanje ili neće, ovisi o kontekstu i standardima pripisivanja znanja koji u tom kontekstu prevladavaju. No, kako je to moguće i kako to objasniti? Kontekstualisti poput DeRosea to objašnjavaju iz semantičke perspektive, usredotočujući se na glagol »znati«.

Kompozicionalnost je jedna od središnjih odlika jezika. Rečenica znači ono što znači na temelju značenja njezinih sastavnica i njezine strukture, tj. načina na koji su te sastavnice posložene u cjelinu. Promotrimo (RM); taj se izvještaj sastoji od tri sastavnice, imena »Iva«, glagola »znati« i fraze »da je banka sutra otvorena«. (Sama potonja fraza ima strukturu, no, jednostavnosti radi, to ovdje možemo zanemariti.) Svaka od tih sastavnica nešto znači i time svojim značenjem pridonosi značenju cijele rečenice. Posložene u gramatičku rečenicu »Iva zna da je banka sutra otvorena«, dotične sastavnice čine da ta rečenica znači *da Iva zna da je banka sutra otvorena*. *Da Iva zna da je banka sutra otvorena* propozicijski je sadržaj te rečenice i, prema standardnom gledištu, *primarni* nositelj *nepromjenjive* istinitosne vrijednosti koju onda pripisujemo rečenici. (Ono što nazivam »standardnim gledištem« o propozicijskom sadržaju potječe još od Fregea, gdje je takav sadržaj – Frege ga naziva »misao« – okarakteriziran kao apstraktan i objektivan, primarni nositelj istinitosne vrijednosti koju tu vrijednost ima u apsolutnom, nepromjenjivom smislu, a mogu ga »dijeliti« različiti govornici, no on nije stvoren od govornika ili jezika.[10]

[10] Frege, »O smislu i značenju« i »Thoughts«. Detaljnije o Fregeovu shvaćanju misli, u razilaženjima unutar standardnog gledišta, te općenito o propozicijskom sadržaju govorim u 2.2.

Imajući takvu sliku o funkcioniranju jezika na umu, vratimo se dvama ranije opisanim kontekstima. Neka K_1 bude kontekst u kojem je Ivin ulog relativno malen: kad banka ne bi radila, Iva bi pretrpjela nekakve posljedice, ništa što se ne bi dalo riješiti. Neka K_2 bude kontekst u kojem je Ivin ulog golem: kad banka ne bi radila, posljedice za Ivu bile bi poražavajuće i nepopravljive. Izvještaj (RM) izrečen s obzirom na K_1 znači da Iva zna da je banka sutra otvorena. To se intuitivno činilo *istinitim*; banka će doista biti sutra otvorena i Iva raspolaže primjerenom dokaznom građom za to. Izvještaj (RM) izrečen s obzirom na K_2 znači da Iva zna da je banka sutra otvorena, a to se intuitivno činilo *neistinitim*. Upoznati s ulogom, u K_2 Ivi ne bismo pripisali znanje, niti bi ga ona sebi pripisala.

U ovoj točki kontekstualisti se oslanjaju na ljudsku psihologiju. Podizanjem subjektova uloga, kod subjekta kao pripisivača znanja ili nekog drugog pripisivača znanja stvara sumnju i nesigurnost. Sumnja ili nesigurnost da *p* nisu kompatibilni sa znanjem da *p*. Racionalna osoba ne može iskreno tvrditi da zna da je sutra prvi dan ljeta, ali da nije sigurna u to. Budući da ljudi dijele takvu psihologiju, ona leži u osnovi standarda za pripisivanje znanja, pa će i drugi pripisivači znanja, a ne samo subjekt o kojem je riječ, od konteksta do konteksta mijenjati svoje izvještaje o subjektovu znanju. U jednom će mu kontekstu pripisati znanje da *p*, u drugome neće. Dakle, svjesna katastrofalnih posljedica toga da banka sutra ne radi, Iva bi rekla da *ne zna* da je banka sutra otvorena, a s tim bi smo se složili i mi kao oni koji izvješćuju o Ivinu znanju, tj. neznanju.

Kontekst i propozicijski sadržaj

Kako je moguće da (AI) i (RM) kažu i nešto istinito (u K_1) i nešto neistinito (u K_2)? Ako je propozicijski sadržaj rečenice primarni nositelj istinitosne vrijednosti i ta istinitosna vrijednost nije promjenjiva, ostavljeni smo s dvije mogućnosti:

(i) (RM) izrečeno s obzirom na K_1 i (RM) izrečeno s obzirom na K_2 imaju *različite* propozicijske sadržaje. Kad ne bi bilo tako, dotični bi izvještaj u oba konteksta morao reći nešto iste istinitosne vrijednosti.

(ii) Epistemološki su kontekstualisti u krivu, a naše nas intuicije o tome što bi Iva rekla u K_1, tj. K_2, i što bismo izvijestili o njezinu znanju, varaju. Ako Iva zna da je banka sutra otvorena u K_1, ona to zna i u K_2; ako ne zna da je banka sutra otvorena u K_1, onda to ne zna ni u K_2.

Na ovom mjestu ne mogu ulaziti u detaljniju raspravu o epistemološkom kontekstualizmu. Stoga ću za svrhe ovog rada pretpostaviti da su kontekstualisti u pravu i da (ii) nije raspoloživa mogućnost. Ako je tako, kako objasniti (i)? Za početak, razmotrimo sljedeći primjer. Tijekom svoje filozofijske karijere, Quine je u više navrata upotrebljavao primjer s brojem planeta Sunčeva sustava i tada je redovito tvrdio

(BP) Broj planeta Sunčeva sustava je 9.

Svaki put kad bi izrekao (BP), Quine bi rekao nešto *istinito*. U kozmičkoj i aritmetičkoj sferi od tada se nije ništa značajnoga promijenilo, neki planet nije progutala crna rupa niti su brojevi promijenili svoja svojstva. No, onaj tko danas tvrdi (BP) – što bi uključivalo i samoga Quinea da je živ – rekao bi s (BP) nešto neistinito. Zanimljivo, *jedno te isto* stanje stvari u svijetu, u dva konteksta – recimo 1960. i 2011. godine, dovodi do pripisivanja različitih istinitosnih vrijednosti onome što je s (BP) u ta dva konteksta rečeno. Kad se promijeni istinitosna vrijednost onoga što neka rečenica kaže, obično mislimo da se primijenilo nešto u svijetu što je do toga dovelo. No, to nije slučaj u trenutnom primjeru. Od Quineova vremena promijenila se tek *službena definicija* pojma *planet*, a s njom i značenje riječi »planet«. Stoga, (BP) u dva konteksta ne kaže istu stvar s različitim istinitosnim vrijednostima, već kaže dvije različite stvari – ovisno o tome koja definicija *planeta* vrijedi u tom kontekstu, tj. što u tom kontekstu »planet« točno znači. Nešto slično događa se i s izvještajima kojima se nekome pripisuje znanje.

Usporedimo sada ponovno (RM) izrečenu u K_1 s (RM) izrečenom u K_2. U oba ta izričaja imenom »Iva« referira se na jednu te istu osobu – Ivu. U oba izričaja konstrukcijom »da je banka sutra otvorena« referira se na jednu te istu stvar – propoziciju *da je banka sutra otvorena*. (Podsjećam, pretpostavka je cijelo vrijeme da dotična banka subotom *jest* otvorena, i u K_1 i u K_2.) Sa »sutra« u

oba izričaja referira se na jedan te isti dan. Ostaje nam, dakle, samo glagol »znati«. Ako je neka sastavnica u (RM) promijenila svoje značenje, tj. svoj doprinos propozicijskom sadržaju (RM), to mora biti glagol »znati«. To tvrdi DeRose:

> […] kad [u K_2 Iva] prizna da ne zna da će banka biti otvorena u subotu, [ona] ne proturječi ranijoj tvrdnji da zna, a koju je mogla učiniti prije nego što se izrazilo sumnju i prije nego što je to pitanje postalo toliko važno, zato što, u jednom važnom smislu, [Iva] ne misli istu stvar pod »znati« koju je mislila s ranijom tvrdnjom: dok se »znati« upotrebljava s istim *karakterom*, *ne* upotrebljava se s istim *sadržajem*.[11]

Od konteksta do konteksta (ovisno o standardima za pripisivanje znanja koji vladaju u pojedinom kontekstu) glagol »znati« ima različite sadržaje. Zbog toga »znati«, u izvještajima kojima se subjektu pripisuje znanje, propozicijskom sadržaju tih izvještaja od konteksta do konteksta može pridonositi *različite* propozicijske sastavnice. Budući da su propozicijski sadržaji primarni nositelji istinitosnih vrijednosti, promjenom njihove propozicijske sastavnice mijenjaju se istinitosni uvjeti, a s njima, moguće, i njihove istinitosne vrijednosti. Glagol »znati«, dakle, po epistemološkim kontekstualistima, semantički je višeznačan, pa mu zbog toga treba pristupiti kao *indeksikalu*. Naime, kao što u jednom kontekstu »Ja sam rođen 1981. godine« može reći nešto istinito, a u drugome nešto neistinito, a da pritom ne dobijemo nikakvo proturječje, zato što u jednom kontekstu »ja« referira na jednog govornika koji je doista rođen 1981. godine i tog govornika ima kao svoj sadržaj, a u drugome na nekog drugoga koji je rođen neke druge godine, tako i (RM) u jednom kontekstu može izvijestiti nešto istinito, a u drugome nešto neistinito. U jednom kontekstu »znati« ima jedan sadržaj, a u drugome drugi. No, to što (AI) ili (RM) izvješćuju u jednom kontekstu i to što izvješćuju u drugome, nije istovjetno.[12]

---

[11] DeRose, »Contextualism and Knowledge Attributions«, 921. DeRoseov citat izmijenjen je tek kako bi ga prilagodio inačici njegova izvornog primjera koji navodim ranije u tekstu. Razlikovanje *karaktera* i *sadržaja* potječe od Kaplana koji ga je izvorno primijenio na indeksikale. Sadržaj i karakter dvije su vrste značenja. *Sadržaj* riječi ono je što riječ pridonosi kao sastavnicu propozicijskom sadržaju rečenice u kojoj se pojavljuje; sadržaj rečenice propozicija je koju izražava; dakle, sadržaj je ono što je Carnap nazvao *intenzijom*. Sadržaj je funkcija od okolnosti vrednovanja prema ekstenziji (Kaplan, »Demonstratives«, 500–502). *Karakter*, s druge strane, ono je što u nekom kontekstu određuje sadržaj. Dok sadržaj može varirati s promjenom konteksta, karakter kroz različite kontekste ostaje nepromijenjen. Više o tome u nastavku; vidi i Kaplan, »Demonstratives«, 500–507.

[12] Za daljnje pojašnjenje epistemološkog kontekstualizma vidi Čuljak, »Uvod u *Vjerovanje, opravdanje i znanje*«, 37. Epistemološki kontekstualizam moguće je shvatiti i na drugačiji način. Umjesto da se tvrdi da se od konteksta do

U čemu je kontekstualna uvjetovanost kakvu prepoznaju epistemološki kontekstualisti, pozivajući se na primjere poput gore razmotrenoga, slična kontekstualnoj uvjetovanosti kakva mene zanima u ovom radu? Slična je po tome što kontekst upotrebe neke riječi ili rečenice određuje propozicijsku sastavnicu riječi ili propozicijski sadržaj rečenice. *Takav* me fenomen zanima. Poopćimo dosad razmotrene primjere. Imajući to na umu, vratimo se ranijem izvještaju (RM). Umjesto (RM), mogli smo reći i »Ona zna da je banka sutra otvorena« ili »Moja najbolja prijateljica zna da je banka sutra otvorena« ili »Ona djevojka zna da je banka sutra otvorena«. Prebacimo pozornost sad s glagola »znati« u tim izvještajima na singularne termine »Iva«, »ona«, »moja najbolja prijateljica« i »ona djevojka«. Pitanje je, postoje li konteksti upotrebe tih ili nekih drugih rečenica koje sadrže takve singularne termine, a koji mogu dovesti do toga da singularni termini u njima promijene svoj sadržaj, tj. referenta, a time i propozicijski sadržaj rečenica? U ovom radu pokušat ću potvrdno odgovoriti na to pitanje. Za neke od spomenutih singularnih termina to nas ne bi trebalo iznenaditi – te slučajeve dotaknut ću već i nešto kasnije u ovom odjeljku. Karakterizacija ostalih singularnih termina kao kontekstualno uvjetovanih znatno je prjepornija. Prije nego što se vratim najuvjerljivijem primjeru kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina – naime, singularnim indeksikalima – kratko ću se osvrnuti na dva primjera kontekstualne uvjetovanosti koji se tiču singularnih termina, ali koje ne smatram relevantnima za svoju argumentaciju. Čini mi se bitnim pojasniti zašto je tako i time od početka isključiti neke moguće prigovore. Premda i u tim slučajevima govorimo o kontekstu i kontekstualnoj uvjetovanosti, u njima se radi o bitno drugačijim kontekstima.

Anaforička referencija

Neki singularni termini – prije svega određeni opisi i singularne zamjenice (izuzev zamjenice »ja«) – u određenim kontekstima mogu nasljeđivati referenciju od izraza koji se tipično javlja

konteksta mijenja propozicijski sadržaj rečenica poput (AI) ili (RM), moglo bi se tvrditi da je u svim kontekstima sadržaj takvih rečenica isti – dakle, niti sadržaj glagola »znati« ne mijenja se – ali ono što se od konteksta do konteksta mijenja standardi su za istinitosno vrednovanje tih propozicijskih sadržaja. U tom slučaju, takve rečenice izražavale bi *relativizirane propozicije*. Vidi Recanati, *Perspectival Thought*, 33 i dalje. Takvo shvaćanje, međutim, u radu ostavljam po strani jer mi posebno ne koristi.

ranije u tekstu ili rečenici. Dakle, takvi singularni termini mogu funkcionirati kao anafore.[13] U tom slučaju njihova je referencija uvjetovana *isključivo* jezičnim kontekstom u kojem se pojavljuju, a ne mehanizmima koji određuju njihovu referenciju kad nemaju funkciju anafore. Razmotrimo sljedeće rečenice:[14]

(AS) Iva rijetko jede ono što (ona) skuha jer (ona) nije dobra kuharica.

(IO) Kad je riječ o hrani, Ana nije izbirljiva osoba. Ona uvijek pojede sve što joj se servira.

(ZK) Neka zelena kornjača [a green turtle] došla je ulicom. Zelena kornjača [the green turtle] trčala je kao da je progoni neki manijak.

Zamjenica »ona« u (AS) referira na Ivu, zamjenica »ona« u (IO) referira na Anu, a određeni opis »zelena kornjača« u (ZK) referira na zelenu kornjaču koja je došla ulicom.[15] Promjeni li se te rečenične kontekste, promijenit će se i referencija anaforičkih singularnih termina, npr.

(IO*) Kad je riječ o filozofiji, Iva nije izbirljiva. Ona uvijek pojede sve što joj se servira.

($IO^{\#}$) Moja prva susjeda teško se nosi sa svojom dijetom. Ona uvijek pojede sve što joj se servira.

Za razliku od (IO) gdje »ona« referira na Anu zato što se o Ani govori u prvoj rečenici, »ona« u (IO*) referira na Ivu, a u ($IO^{\#}$) na moju prvu susjedu (tko god ona bila). No, često ne moramo napraviti niti tolike izmjene u rečenicama. U slučaju anaforičke referencije, dovoljno je promijeniti antecedentni izraz s kojim je anaforički u vezi. Ponekad čak i antecedentni izraz može ostati isti, no, promijeni li se kontekst upotrebe i to dovode do promjene referenciju ili denotaciju antecedentnog izraza, doći će i do promjene referencije anafore. Izrečena u nekom drugom

[13] Za raspravu o anafori vidi Neale, »Pronouns and Anaphora« i Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 27–29. Cumming, »Names«, odjeljak 2.9., spominje neka gledišta po kojima i vlastita imena mogu funkcionirati kao anafore. Jedno takvo gledište predložio je Fred Sommers. No, ovdje ću ostaviti po strani tu mogućnost.

[14] Primjer (ZK) preuzet je u neznatno izmijenjenom obliku iz Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 28. Kad je riječ o anaforičkim zamjenicama, u hrvatskome, za razliku od engleskoga, one su često prikrivene licem, rodom i sl.

[15] Primjer (ZK) nije toliko lako interpretirati jer je prirodno reći da određeni opis u drugoj rečenici govori o onoj zelenoj kornjači koja je došla ulicom, no prva rečenica u (ZK) *ne* povlači da je ulicom došla samo jedna kornjača; vidi Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 28–29.

kontekstu, prva rečenica u (ZK) govorila bi o nekoj drugoj kornjači, a određeni opis »zelena kornjača« referirao bi na tu kornjaču.

Dakle, *jezični* kontekst u kojem se singularne zamjenice i određeni opisi pojavljuju može odrediti njihove referente. U tim slučajevima jezični kontekst obavlja sav posao oko određenja referenta singularnog termina. To, međutim, ne mora uvijek biti slučaj. Svaka rečenica u kojoj se pojavljuju singularne zamjenice ili određeni opisi (i druge s njima povezane rečenice) čine jezični kontekst singularnih zamjenica ili određenih opisa. No, svaki takav kontekst neće odrediti njihova referenta. Pretpostavimo da su izostale početne rečenice kakve nalazimo u ranijim primjerima (makar ni to nije potrebno), te da su bile izrečene samo rečenice

(IO$^+$) Ona uvijek pojede sve što joj se servira;
(ZK$^+$) Zelena kornjača trčala je kao da je progoni neki manijak.

Takve rečenice lako mogu biti upotrijebljene izvan bilo kakvog šireg jezičnog konteksta koji bi odredio referenta singularnih termina koji se u njima pojavljuju. Primjerice, (IO$^+$) može biti izrečeno kao odgovori na pitanje »Postoji li u ovoj menzi netko zadovoljan posluženom hranom?«, i popraćeno upiranjem prsta koje bi trebalo otkriti izricateljeva namjeravanog referenta. S druge strane, i (IO$^+$) i (ZK$^+$) mogu biti zapisani kao izvještaji zoologa koji detaljno prati i opisuje ponašanje životinja u zoološkom vrtu. Za određenje referenta zamjenice »ona«, tj. opisa »zelena kornjača« u takvim slučajevima trebali bismo uzeti u obzir *nejezični* kontekst upotrebe tih rečenica: mjesto i vrijeme njihove upotrebe, govornikove namjere pri njihovu izricanju i sl. Upravo je ta potonja vrsta kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina ono što me u radu zanima. Anaforičku referenciju kao primjer utjecaja jezičnog konteksta na singularnu referenciju ostavljam stoga u nastavku po strani.

Do sad sam razmotrio dva primjera kontekstualne uvjetovanosti. Niti jedan od njih nije bio primjer kakav me zanima u ovome radu. Unatoč tome, ti su mi primjeri pomogli ukazati na dvije odlike kontekstualne uvjetovanosti kakva me zanima. Prvo, za svoju argumentaciju smatram relevantnim samo one primjere kontekstualne uvjetovanosti singularnih termina u kojima kontekst izravno određuje *semantički relevantan sadržaj* singularnih termina – sadržaj koji singularni termini pridonose propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju. Drugo, za svoju argumentaciju smatram relevantnim samo one primjere kontekstualne uvjetovanosti u

kojima je relevantni kontekst *nejezični*. Sljedeći primjer kontekstualne uvjetovanosti koji ću spomenuti, po mom gledištu, nema niti jednu od tih odlika. U njemu kontekst tek prividno, pod pretpostavkom prilično dvojbene teorije referencije, utječe na semantički sadržaj singularnih termina. Uz to, relevantni je kontekst jezični. No, bez obzira na to, smatram korisnim reći nekoliko riječi o tome.

Singularni termini u intenzionalnim kontekstima

Frege je među prvima uočio da postoje rečenice koje ne podržavaju supstituciju koreferencijskih singularnih termina (singularnih termina koji referiraju na isti predmet) onako kako je podržavaju logičke ili matematičke rečenice. Prvi je ponudio i plauzibilno objašnjenje tog fenomena.[16] Razmotrimo sljedeće primjere. Iz istinitih aritmetičkih rečenica »2 + 2 = 4« i »1 + 3 = 4« možemo izvesti »2 + 2 = 1 + 3«. Ako prve dvije rečenice kažu nešto istinito, konkluzija *mora* reći nešto istinito, a konkluziju smo izveli tako što smo singularni termin »4« supstituirali singularnim terminom »2 + 2«. Svi ti singularni termini, pretpostavka je, referiraju na isti apstraktni predmet – broj četiri. U matematici i klasičnoj logici ne poznajemo izuzetke za to pravilo. Dakle, matematika i (klasična) logika su ekstenzionalne.[17] Ekstenzionalne, tj. neproblematične supstitucijske kontekste, naravno, pronalazimo i izvan logike i matematike. Primjerice, u rečenici

(CR) Ciceron je bio rimski govornik

singularni termin »Ciceron« *uvijek* možemo supstituirati singularnim terminom »Tulije« (ili nekim drugim koreferencijskim singularnim terminom). Pretpostavka je, naravno, da Ciceron *jest* Tulije, tj. da »Ciceron« i »Tulije« (ili neki drugi singularni termin) referiraju na isti predmet. Ako je taj uvjet zadovoljen, neće se promijeniti istinitosna vrijednost rečenice dobivene supstitucijom,

(TR) Tulije je bio rimski govornik.

[16] Frege, »O smislu i značenju«, 173 i dalje.

[17] Quine, *From Stimulus to Science*, 90: »Neki je kontekst *ekstenzionalan* ako njegova istinitosna vrijednost ne može biti promijenjena [...] istiskivanjem singularnog termina nekim drugim koji označava istu stvar [...] Kontekst je *intenzionalan* ako nije ekstenzionalan.«

Razlog zbog kojeg spomenuta supstitucija nije problematična leži u tome što singularni termini »Ciceron« i »Tulije« imaju istog referenta. To je, uostalom, naznačeno i uvedenom istovjetnošću. Budući da je referent ključan za određivanje istinitosne vrijednosti onoga što rečenica koja ga sadrži kaže – predmetu se pririče neko svojstvo ili stoji u nekoj relaciji ili referent uopće ne postoji – nebitno je kojim ili kakvim se singularnim terminom se na taj predmet referira. Prirodni jezik, međutim, nije logički ili matematički, pa u njemu pronalazimo i mnoštvo izuzetaka. Suprotno dvama prethodnim primjerima, iz rečenice

(AC) Albert vjeruje da je Ciceron bio rimski govornik,

za koju možemo pretpostaviti da kaže nešto istinito – Albert doista *to* vjeruje – supstitucijom koreferencijskih termina »Ciceron« i »Tulije« *ne moramo* izvesti istinitu konkluziju.

(AT) Albert vjeruje da je Tulije bio rimski govornik

mogao bi biti izvještaj o Albertovu vjerovanju koji kaže nešto istinito jer je Albert vrlo lako mogao i ne znati da su Tulije i Ciceron ista osoba. Upita li se Alberta, kaže li rečenica »Ciceron je bio rimski govornik« njegov bi odgovori mogao biti potvrdan. Upita li ga se o istinitosti onoga što »Tulije je bio rimski govornik« kaže, tu bi istinitost možda zanijekao. No, kako je iz istinitih premisa moguće *izvesti* neistinitu konkluziju? Sličnu situaciju (barem na prvi pogled) pronalazimo i kod modalnih rečenica.[18] Iz istinitih premisa

(VS) 8 je nužno veći od 7
(BO) Broj planeta Sunčeva sustava je 8,

supstitucijom određenog opisa »broj planeta Sunčeva sustava« za »8« u (VS), slijedi neistinita konkluzija

(NB) Broj planeta Sunčeva sustava nužno je veći od 7.

[18] Sljedeći argument potječe od Quinea; vidi Quine, *Word and Object*, §41. Kasniji razvoj modalne logike i teorija referencije pokazao je da se ne radi o stvarnom problemu; vidi npr. Marcus, »Modalities and Intensional Languages«.

Konkluzija je neistinita jer je, naravno, moglo biti da Sunčev sustav obuhvaća sedam ili manje planeta.

Neka rješenja problema supstitucije

Kako se nositi s dva potonja primjera i što nam oni otkrivaju o singularnoj referenciji? Kako objasniti da supstitucija dvaju koreferencijskih singularnih termina dovodi do promjene istinitosne vrijednosti? Jedan odgovor ponudio je Frege.[19] Njegovo gledište zasnovano na razlikovanju *smisla* singularnih termina i *referenta* singularnih termina dijelom je i nastalo kao rezultat razmatranja takvih problematičnih konteksta supstitucije (Fregeovo gledište dalje razmatram u 1.4.). Kad je riječ o rečenicama o vjerovanjima (ili nekom drugom mentalnom stanju), problem po Fregeovu gledištu proizlazi iz dvije pretpostavke. Prvo, koreferencijskim singularnim terminima mogu pripadati različiti smislovi kao načini danosti referenta tih singularnih termina. (Npr. uz ime »Tulije« mogu vezati smisao *osoba koja je razotkrila Katilinu*, a uz ime »Ciceron« mogu vezati smisao *najpoznatiji rimski govornik*.) Drugo, doksastički/epistemički smo primarno vezani uz smisao, a ne referenta: predmet nam je uvijek dan na neki konkretan način, tj. o predmetu uvijek mislimo na neki konkretan način, a tako i referiramo na njega.[20]

Imajući u vidu te dvije Fregeove pretpostavke, nije teško dokučiti zašto postoje supstitucijski problematični rečenični konteksti, tj. zašto u nekim kontekstima supstitucija koreferencijskih singularnih termina ne mora povlačiti očuvanje istinitosne vrijednosti rečenice u koju se supstituira. Pri supstituciji singularnih termina pozivamo se na njihovu koreferencijalnost. Pritom u obzir ne uzimamo njihov smisao, već samo jednakost referenta. No, ako se supstitucija oslanja na jednakost referenta, a naša su mentalna stanja usmjerena na smisao, tad problem mora iskrsnuti upravo u rečenicama koje izvješćuju o nekom mentalnom stanju. Naime, očuvanje referencije prilikom supstitucije singularnih termina u takve izvještaje ne jamči očuvanje

[19] Frege, »O smislu i značenju«, 173 i dalje. Sam Frege ne razmatra modalne primjere jer je smatrao da modalnosti *nisu* logički, već prije psihologijski problem; vidi Frege, *Begriffsschrift*, 13: »Kazujući da je rečenica nužna, ukazujem na osnovu za moj sud. No, budući da to ne utječe na pojmovni sadržaj suda, oblik apodiktičkog suda za nas nema značenja«.

[20] Frege, »O smislu i značenju«, 169: »Za potpunu spoznaju značenja [tj. referenta] bilo bi potrebno da mi o svakome danom smislu odmah možemo reći pripada li mu«.

primjerene doksastičke/epistemičke veze subjekta o čijem se stanju izvješćuje s nekim drugim smislom. Izostane li takva veza, promijenit će se i prvotno doksastičko/epistemičko stanje, a s njim i istinitosna vrijednost onoga što kaže rečenica dobivena supstitucijom. U najboljem slučaju, očuvanje istinitosne vrijednosti postaje slučajnost. Frege je nastali problem riješio tvrdnjom da u kontekstima u kojima se izvješćuje o nečijem mentalnom stanju singularni termini nemaju svog pravog referenta – ne referiraju na predmete na koje obično referiraju – već *referiraju na ono što je izvan tih konteksta bio njihov smisao*.[21]

Uz fregeovsko ustrajavanje na promjeni predmetnog područja referencije za singularne termine unutar intenzionalnih konteksta, postoji još nekoliko strategija rješavanja problema supstitucije. Jedna potječe od Quinea koji predlaže *odbacivanje* intenzionalnih kontakta kao smislenih. Neuspjeh supstitucije singularnih termina ne pokazuje da nešto treba mijenjati u našem shvaćanju funkcioniranja singularnih termina, već da nešto nije u redu s intenzionalnim kontekstima. Drugačija strategija potječe od Arthura Smullyana, Ruth Barcan Marcus i Saula Kripkea. Oni, kao i Quine, svoju pozornost nisu usmjerile na ontologiju, tj. promjenu predmetnog područja referencije u intenzionalnim kontekstima, već na semantiku. No, suprotno Quineu, ti autori zaključuju da nisu intenzionalni konteksti ti koji stvaraju problem. Problem proizlazi iz našeg pogrešnog pristupa singularnim terminima: vlastita imena i određeni opisi dvije su bitno različite semantičke kategorije izraza, pa ih treba strogo razlučiti. Jednom kad se to učini, problem, barem u nekim slučajevima, odmah nestaje. Idejama Marcus i Kripkea vratit ću se kasnije. Gledište da određeni opisi nisu singularni termini ili da funkcioniraju bitno drugačije od vlastitih imena postat će posebno zanimljivo u 2. poglavlju gdje se bavim referencijskim opisima.

Što se tiče intenzionalnih konteksta općenito, bitno je istaknuti sljedeće. Kada bi u intenzionalnim kontekstima singularni termini mijenjaju svog referenta, kao što to predlaže Frege, to bi se svakako moglo uzeti kao jedan smisao kako shvatiti istraživanje kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina. Moglo bi se, naime, argumentirati da primjeri s (AC)/(AT) i (NB) potvrđuju da je referencija singularnih termina kontekstualno uvjetovana: jedan te isti singularni termin u ekstenzionalnim kontekstima referira na jednu stvar, u intenzionalnima na drugu. No to, kao što sam rekao, *nije* smisao u kojem sam shvaćao svoje istraživanje. Zanima

[21] Frege, »O smislu i značenju«, 178. Slična su rješenja kasnije predlagali Carnap, *Meaning and Necessity* i Church, »The Need for Abstract Entities in Semantic Analysis«.

me drugačiji fenomen kontekstualne uvjetovanosti. Kao i kod anaforičke referencije, u slučaju intenzionalnih konteksta radi se o jezičnim kontekstima i njihovim utjecajima na referenciju singularnih termina koji se u njima pojavljuju. Moj interes u ovom radu usmjeren je, međutim, na nejezične kontekste. Uz to, kao što je već vidljivo iz početnog odlomka, u radu se priklanjam izravno referencijskom gledištu, pa, dosljedno tome, smatram da intenzionalni konteksti *ne* utječu na semantički sadržaj singularnih termina (jer je taj sadržaj iscrpljen njihovim referentom) i da supstitucija koreferencijskih termina *ne može* dovesti do promijene istinitosnih vrijednosti onoga što kažu rečenice poput (AC), (AT) ili (VS). Na ovom mjestu, međutim, to ne mogu detaljnije obrazložiti ili braniti.

Indeksikali

Prvi razmotreni primjer (promjena sadržaja glagola »znati« kroz kontekste pripisivanja znanja) bio je primjer kontekstualne uvjetovanosti kakva me zanima u ovom radu, ali se nije ticao singularnih termina. Druga dva razmotrena primjera (anaforička referencija i supstitucija singularnih termina u intenzionalnim kontekstima) bili su (barem potencijalni) primjer kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina, ali nisu bili primjer kontekstualne uvjetovanosti kakva me zanima u radu. Posljednji primjer koji se tiče indeksikala uzimam kao paradigmatski, dobrim dijelom neprijeporan, primjer fenomena koji me zanima: konteksti upotrebe rečenica u kojima se pojavljuju indeksikali, ne sami jezični konteksti u kojima se pojavljuju, određuju na što konkretni primjerci indeksikala referiraju. Indeksikalima ću se još vratiti kasnije, pa ću ovdje biti kratak.

Osobna zamjenica »ja« (u pravilu) referira na onoga tko je izriče.[22] Kaže li Ana »Ja sam gladna«, njezin izričaj govori nešto o Ani. Kaže li Iva istu rečenicu, njezin izričaj govori nešto o Ivi. U jednom slučaju njihov izričaj može izražavati nešto istinito, u dugome nešto neistinito. Pokazna

[22] Kažem »u pravilu« jer postoje izuzetci. Kad netko, primjerice, kaže »Ja sam gladan« u ime nekoga drugog – recimo otac obraćajući se majci umjesto djeteta koje još ne zna govoriti. Tad nema smisla reći da »ja« *kako ga u toj prigodi otac upotrebljava* referira na njega samog, već na dijete u čije se ime obraća. Drugi primjer: Lois: »Do *I* have anything that I need to appologise for?« Hal: »OK, by *you* you mean *me*, and since you're frasing it like a question, it means you already know the answer.« (*Malcolm in the Middle*, Season 3 (2002), »Cynthia's Back«) O takvim izuzetcima vidi Perry, »Using Indexicals« 332–333 i Nunberg, »Indexicality and Deixis«. Dvojbeno je, međutim, radi li se tu o *semantički* značajnoj referenciji.

zamjenica »ovo« referira na predmet o kojem govornik koji je upotrebljava namjerava govoriti. Kaže li Iva »Ovo smatram skupim«, imajući na umu knjigu ispred sebe u knjižari, Iva referira na dotičnu knjigu. Kaže li zatim istu rečenicu imajući na umu par cipela koje promatra u izlogu, referira na dotične cipele. Istu promjenjivost referencije pronalazimo i kod svih drugih singularnih indeksikala.[23] Evo njihova *standardnog* (ali nepotpunog) popisa. Osobne zamjenice jednine: »ja«, »ti«, »on«, »ona«, »ono« te njihovi padeški oblici; pokazne zamjenice jednine »ovaj«, »taj«, »onaj«, »ovakav«, »takav«, »onakav«, »ovolik«, »tolik«, »onolik« te njihovi rodni i padeški oblici; prilozi »ovdje«, »sad«, »jučer«, »danas«, »sutra«, »dogodine«, »lani«, »preklani« itd.; pridjevi »stvaran«, »sadašnji« te njihovi rodni i padeški oblici; niz drugih izraza ili njihovih aspekata koji naznačuju neko glagolsko vrijeme.[24]

Promjenjivost referencije s obzirom na kontekst upotrebe prepoznatljiva je odlika koja sve gore spomenute vrste riječi smješta u istu skupinu. (Kako se mnoge vrste riječi smatra indeksikalima, slijedi da indeksikali nisu sintaktička ili gramatička, već semantička kategorija.[25]) Promjena konteksta upotrebe singularnih indeksikala može dovesti do promjene njihova semantičkog *sadržaja* (onoga na što referiraju), ovisno o tome na koji način relevantni kontekstualni parametri utječu na njih. Govornici koji upotrebljavaju indeksikale, njihove namjere, kao i mjesta, vremena i sl., pridonose takvoj promjenjivosti i potpadaju pod ono što se naziva »kontekstom«. Naravno, ovisno o konkretnim indeksikalima *i načinima na koji ih se upotrebljava*, za referenciju će biti odgovorni različiti kontekstualni parametri. Prihvatimo li pretpostavku da rečenice imaju propozicijske sadržaje koji su primarni nositelji nepromjenjivih istinitosnih vrijednosti, slijedi da indeksikalne rečenice imaju propozicijske sadržaje čija se indeksikalom pridonesena sastavnica mijenja od konteksta do konteksta i tako utječe na istinitosne uvjete i istinitosne vrijednosti propozicijskih sadržaja. Istu smo tvrdnju susreli i kod epistemoloških kontekstualista, no, sada je

[23] »*Singularni* indeksikali« nije uvriježen naziv, no budući da me u radu zanimaju singularni termini, a svi indeksikali to nisu (npr. indeksikali u množini poput »oni« ili »vi«), dodatak »singularni« činio mi se kao primjereno rješenje.

[24] Naravno, većina ovdje spomenutih izraza – posebno zamjenice – imaju i svoje neindeksikalne upotrebe. Zamjenice, vidjeli smo, mogu funkcionirati kao anafore, ali i kao vezane varijable, npr. »Svaki pas ima svoj dan«. Isto tako, ponuđeni popis singularnih indeksikala nije konačan. No, koje bi riječi ili konstrukcije tu još trebalo uključiti prijeporno je pitanje. Više o tome u nastavku rada.

[25] Perry, »Using Indexicals«, 320.

riječ o singularnim terminima. Međutim, čak i takva prilično općenita slika što se događa s indeksikalnim rečenicama ostavlja mjesta za dva bitno različita gledišta o prirodi propozicijskog sadržaja; tome ću se vratiti u 2.2.; dva opća konkurentska pristupa indeksikalima razmatram u 3.2.

Kratki osvrt na singularne indeksikale na dva nas načina dovodi do početne teze rada. Prvo, singularni indeksikali primjer su singularnih termina čija je referencija kontekstualno uvjetovana upravo na način kakav me zanima u ovom radu: kontekst njihove upotrebe određuje njihovu referenciju, a ta referencije utječe na istinitosne uvjete i istinitosne vrijednosti onoga što rečenice koje ih sadrže kažu. Drugo, argumentirat ću da su *svi* primjeri kontekstualne uvjetovanosti singularnih termina usko povezani upravo s indeksikalima, i to na vrlo specifičan način: svi kontekstualno uvjetovani singularni termini jesu indeksikali, premda ne indeksikali iz gorespomenute standardne ili neprijeporne skupine. Sad se okrećem početnoj tezi rada.

1.2. Početna teza i okvir argumentacije

Krećem od dvije opće pretpostavke:

(i) singularni termini tvore klasu izraza koja obuhvaća vlastita imena, određene opise i singularne indeksikale;
(ii) singularna referencija relacija je između singularnih termina i predmeta u svijetu na temelju koje predmete uvodimo u govor, pripisujemo im svojstva, relacije, o njima postavljamo pitanja i sl.

Dopuštam da je prva pretpostavka podložna preinakama – možda neki od spomenutih singularnih termina nisu *stvarno* singularni termini – no, za kakvo se god konkretno shvaćanje singularne referencije i njezina funkcioniranja opredijelio, ono treba biti u skladu s drugom pretpostavkom. To, naravno, još ne znači da (ii) povlači konkretno gledište o singularnoj referenciji. Postoji niz gledišta kompatibilnih s (ii) koja se međusobno isključuju. Pretpostavku (ii) tako na ovom mjestu ne treba shvatiti kao izraz neke konkretne teorije, već kao pristajanje uz općenitije gledište o referenciji. Alternativu takvom općem gledištu – antirealistički pristup referenciji – spomenuo sam u uvodu. Gledišta koja se udaljavaju od (i), no koja su kompatibilna s (ii), spomenut ću u nastavku poglavlja.

Početna teza

U radu me zanima na koje načine kontekst utječe na singularnu referenciju. Početna je teza rada:

(PT) Referencija singularnih termina kontekstualno je uvjetovana *u većoj mjeri* no što bi se isprva ili standardno moglo činiti.

Uz neka njezina ograničenja i dodatke koje ću navesti u nastavku odjeljka, (PT) je ono što želim zastupati i braniti u radu. Prvo poglavlje trebalo bi moju raspravu smjestiti u širi kontekst, pojasniti neke osnovne pojmove i ono što želim postići. Drugo poglavlje usmjereno je na potkrjepljivanje (PT). Upotrebljavajući u formulaciji teze frazu »u većoj mjeri« i govoreći o početnim ili standardnim očekivanjima, očito pretpostavljam da postoji donja granica ili »mjera« u kojoj singularni termini jesu kontekstualno uvjetovani, a koja leži u pozadini dotične teze. Donja granica, rekao sam, singularni su indeksikali. U skladu s tim opažanjem, predlažem formulaciju početne teze koja je po tom pitanju izravnija:

(PT*) Kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih termina nije ograničena na singularne indeksikale kao podklasu singularnih termina.

Indeksikali, rekao sam u prethodnom odjeljku, izrazi su koje bismo prirodno prve okarakterizirali kao izraze čija je referencija kontekstualno uvjetovana i danas ih se u literaturi standardno promatra kao takve. U radu slijedim takvu praksu te pretpostavljam da tvrdnja o kontekstualnoj uvjetovanosti referencije singularnih indeksikala nije prijeporna. Neke primjere koji to jasno pokazuju već sam spomenuo, druge ću razmotriti u nastavku. Ono što je prijeporno, prepoznavanje je kontekstualne uvjetovanosti *povrh* klase singularnih indeksikala. Evo dobrog primjera gledišta kakvo trenutno prevladava:

> Riječi poput *ti*, *ovdje* i *sutra* različite su od drugih izraza na dva načina. Prvo, i to po definiciji, one imaju različite vrste značenja koje su kontekstualno ovisne na načine na koje značenja imenâ ili opisâ nisu. Drugo, njihova značenja igraju drugačiju vrstu uloge u interpretaciji izričaja koji ih sadrže.[26]

Ako je moja argumentacija na dobrome tragu, spomenuto gledište barem je djelomično pogrešno – barem što se tiče imena i opisa. Prije no što krenem dalje, predložit ću još jednu formulaciju

[26] Nunberg, »Indexicality and Deixis«, 1.

početne teze kako bih izbjegao potencijalna ograničavanja samom terminologijom. Polazi li netko od sljedećih definicija: indeksikali su kontekstualno uvjetovani izrazi, a svi oni izrazi koji nisu kontekstualno uvjetovani, nisu niti indeksikali, te po tom kriteriju razvrstava konkretne vrste izraza, nazivajući ih dosljedno tome, početnu tezu mogu izraziti i ovako:

(PT$^{\#}$) Stvarna klasa singularnih indeksikala obuhvaća više od klase standardno prihvaćenih singularnih indeksikala.

Rekao sam već da su indeksikali semantička, a ne gramatička kategorija. Stoga ne postoji neki preliminarni razlog zašto ta klasa ne bi obuhvaćala i »egzotičnije« primjere. To što se, gramatički gledano, možda radi o imenicama ne može biti dostatan razlog za odbacivanje tvrdnje da, barem u nekim slučajevima, vlastita imena i određeni opisi funkcioniraju kao indeksikali.[27] Razlog za odbacivanje te tvrdnje treba biti semantički; treba pokazati da imena ili opisi semantički funkcioniraju drugačije. Početna teza formulirana na taj potonji način plauzibilna je prisjetimo li se i tvrdnje epistemoloških kontekstualista. Iz epistemološkog kontekstualizma kako sam ga prikazao slijedi da je glagol »znati« *nestandardni* indeksikal. Nešto slično tvrdio je i Putnam o terminima za prirodne vrste i supstancije.[28] Izrazi »znati« ili »voda«, naravno, nisu singularni termini, no ako dopustimo da se izrazi koje se standardno ne smatra indeksikalima mogu nametnuti kao indeksikali, moramo biti spremni dopustiti da bi se i neki od singularnih termina

[27] Budući da u hrvatskome ne postoji određeni član, određene opise u pravilu prepoznajemo *kontekstualno* – ukoliko se ne radi o posvojnim konstrukcijama, superlativima ili ne počinju s nekim drugim izrazom koji izričito povlači jedinstvenost – pa ne možemo govoriti o gramatičkoj kategoriji određenih opisa. No, to ne možemo niti u jezicima koji sadrže određene članove jer i u njima postoje načini tvorbe određenih opisa bez određenih članova. (Za daljnje pojašnjenje vidi i 3.1.)

[28] Putnam, »Meaning and Reference«, 160: »Dakle, tvrdili smo da se indeksikalnost proteže dalje od *očito* indeksikalnih riječi i morfema (npr. glagolskih vremena). Našu se teoriju može sažeti kao teoriju koja kaže da riječi poput 'voda' imaju neprimijećenu indeksikalnu komponentu: ''voda'' je tvar koja stoji u određenoj relaciji sličnosti s vodom *ovdje unaokolo*. Voda u nekom drugom trenutku ili na nekom drugom mjestu, ili čak voda u nekom drugom mogućem svijetu, mora stajati u isto$_L$-relaciji s *našom* ''vodom'' *kako bi bila voda*«.

koje se standardno ne promatra kao indeksikale mogli nametnuti kao indeksikali.[29] Upravo takav ishod imam na umu kad navodim (PT$^{\#}$).

Konačno, nije na odmet ponoviti, ne čini bilo kakva kontekstualna uvjetovanost nekog izraza taj izraz indeksikalom. U 1.1. naveo sam dva primjera kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina – supstituciju singularnih termina u intenzionalne kontekste i anaforičku referenciju – koje ne smatram primjerima kontekstualne uvjetovanosti kakva me ovdje zanima. Razlika je posebno vidljiva na primjeru anaforičke upotrebe zamjenica. Takva se upotreba zamjenica standardno promatra kao jedna od njihove tri različite upotrebe.[30] Druga je upotreba, upotreba zamjenica kao vezanih varijabli, npr. u »Neki filozofi plagirali su *svoju* disertaciju« ili »Svaki je filozof *svoj* najgori neprijatelj«, a treća upotreba zamjenica kao indeksikala. Dakle, ako su i anaforički upotrijebljene zamjenice i indeksikalno upotrijebljene zamjenice kontekstualno uvjetovane, a postoji bitna razlika između te dvije njihove upotrebe, slijedi da razlika mora ležati u vrsti njihove kontekstualne uvjetovanosti.[31] Mene zanima ona vrsta kontekstualne uvjetovanosti koja se tiče zamjenica upotrijebljenih kao singularni indeksikali.

Općenit fenomen kontekstualne uvjetovanosti, naravno, nije iscrpljen primjerima spomenutima u 1.1. Kontekstualnu uvjetovanost nalazimo na svim jezičnim razinama, pa su sve riječi na *neki* način kontekstualno uvjetovani. Jedan zanimljiv primjer navodi Burge: izraz (sa svim svojim gramatičkim, semantičkim i pragmatičkim odlikama) uvijek je izraz u nekom jeziku, a sam je taj jezik kontekst.[32] To znači da tek u kontekstu određenog jezika neki niz zvukova ili zapisa postaje konkretan izraz s distinktivnim odlikama. Npr. zapis »pas« u hrvatskome označava životinjsku vrstu, a gramatički gledano radi se o imenici. U francuskome je »pas« prilog i znači *ne*; u

[29] Recanati, *Perspectival Thought*, 1–2, prikladno razlikuje indeksikale u užem i u širem smislu. Standardni indeksikali bili bi indeksikali u užem smislu; svi drugi kontekstualno uvjetovani izrazi bili bi indeksikali u širem smislu. Tome se vraćam u sljedećem odjeljku.

[30] O tri upotrebe zamjenica vidi Neale, »Pronouns and Anaphora«, 336; Evans, »Pronouns«, 214; Quine, *Word and Object*, 112–114; Burge, »Demonstrative Constructions, Reference, and Truth«, 206.

[31] Postoje naravno, i sličnosti. Npr. i kod anaforički i kod indeksikalno upotrijebljenih zamjenica možemo razlučiti njihov sadržaj i karakter, a njihov karakter, za razliku od nekih drugih izraza, igra bitnu ulogu. O Kaplanovu razlikovanju sadržaja i karaktera vidi raniju bilješku u 1.1.

[32] Burge, »Reference and Proper Names«, 200.

češkome je imenica, no znači *putovnicu*; u turskome znači *hrđa* itd. No, ponavljam, kad u ovom radu govorim o kontekstualnoj uvjetovanosti, na umu imam određeniji pojam.

Opći smjer argumentacije

Jednom kad sam početnu tezu postavio na takav način, dalje je nije teško preinačiti u argument. (U nastavku rada na početnu tezu uvijek ću upućivati kraticom »(PT)«, no pritom pretpostavljam da ju se može zamijeniti s (PT*) ili ($PT^{\#}$). Te tri formulacije svode se na isto.) Argument ću izložiti shematski jer na ovom mjestu treba poslužiti tek kao smjernica za daljnju raspravu. Pritom ću uvesti još nekoliko teza koje upotpunjuju (PT).

(F_1) Singularni indeksikali, određeni opisi i vlastita imena singularni su termini.

(F_2) Singularni termini singularno su referencijski izrazi.

(F_3) Priroda je singularne referencije takva da zahtijeva kontekst za svoje funkcioniranje i objašnjenje (tj. kontekst je konstitutivan za referenciju).

(K_F) Budući da su singularni termini ti koji stupaju u singularno referencijske relacije s predmetima u svijetu, njihova je referencija kontekstualno uvjetovana, a propozicijski sadržaj rečenica koje sadrže singularne termine može zbog toga varirati zajedno s istinitosnim uvjetima i istinitosnim vrijednostima.

Dotični argument ne samo da završava s (PT), već uz nju veže i zahtjev da ako je (PT) točna, ona mora imati posljedice za *semantičku* analizu rečenica koje sadrže singularne termine. Što to znači? Pojam *semantike*, tj. *semantičkog* shvaćam na sljedeći način. Nešto je semantički relevantno, tj. ima posljedice za semantičku analizu, ako utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete rečenica koje sadrže dio kojemu to nešto pripada. Evo primjera s kojim smo se već susreli na početku poglavlja razmatrajući izvještaje o propozicijskim stavovima. Premda vlastita imena »Ciceron« i »Tulije« u jednoj njihovoj upotrebi referiraju na jednu te istu osobu – naime, na Marka Tulija Cicerona, najpoznatijeg rimskog govornika koji je razotkrio Katilinu i napisao *De legibus* – supstitucija tih imena u nekoj rečenici može (barem prema fregeovskom shvaćanju fenomena supstitutivnosti) dovesti do promjene istinitosnih uvjeta i istinitosne vrijednosti onoga što te rečenice kažu. Dakle, premda su ta imena koreferencijska, postoji *nešto* po čemu se ona razlikuju; Frege je to, vidjeli smo, nazivao »smislom«, kasniji autori

»značenjem« ili »intenzijom«.[33] Prihvatimo li da *to nešto* dovodi do nepoklapanja istinitosnih vrijednosti onoga što dvije rečenice kažu, mora se raditi o nečemu semantički relevantnom. Kada *to nešto* ne bi bilo semantički relevantno, supstitucija dvaju koreferencijskih imena ne bi dovela do nepoklapnja istinitosne vrijednosti sadržaja rečenica, kao što, uostalom, ne dovodi kad se koreferencijske termine supstituira u kontekstima poput »Ciceron je razotkrio Katilini«. Zbog toga u prvom slučaju govorimo o intenzionalnoj semantici, a u potonjemu o ekstenzionalnoj.[34]

Imajući na umu takvo shvaćanje semantike, smatram da je uvjet uveden s (K_F) ono što razmatranje kontekstualne uvjetovanosti općenito, pa onda i početne teze konkretno, čini zanimljivim. Stvar je u tome da se napravi korak dalje od standardnih indeksikala. Kontekstualna uvjetovanost kao *nesemantički* fenomen, kao fenomen koji nema utjecaja na propozicijski sadržaj rečenice i istinitosne uvjete, nije nešto što bi samom svojom pojavom izazvala prijepore. Ono što je u cijeloj priči prijeporno, precizno je razgraničavanje semantičkih od nesemantičkih fenomena. Danas, kao što ćemo vidjeti u drugom dijelu poglavlja, oko toga ne postoji mnogo slaganja; semantika jednog autora često je pragmatika drugoga, i obrnuto.

Priopćavanje i semantička značajnost

Za ilustraciju, spomenut ću primjer kontekstualne uvjetovanosti za koji svakako ne želimo reći da ima bilo kakve veze sa semantikom. Zatim ću ga usporediti s primjerom za koji tako nešto želimo reći. Pripremajući sebi i svojoj cimerici Ani ručak, Iva je nehotice zapalila kuhinju, a plamen se nezaustavljivo počeo širiti stanom i zgradom. U potpunom šoku Iva je istrčala na ulicu i mahnito počela vikati »Ruže su crvene«. Od straha i uzbuđenja to je jedina rečenica koja joj pada na pamet i, možemo pretpostaviti, izgovara je zbog šoka u napola svjesnom stanju. Unatoč šoku, Iva je sačuvala nešto pribranosti, pa izgovarajući »Ruže su crvene« ima jasnu namjeru upozoriti prolaznike na nemili događaj i priopćiti im *da je stan u plamenu*. Oko svega drugoga u glavi joj

[33] Frege, »O smislu i značenju«, 178 i dalje; Quine, *Word and Object*, 141–146. O fregeovskim teorijama bit će još riječi u nastavku rada.

[34] Neki su autori, braneći izravnoreferencijsku teoriju imena od problema supstitutivnosti, argumentirali upravo u tom smjeru. Salmon, primjerice, razlikuje semantički kodiranu informaciju od pragmatički priopćene informacije. Budući da većina govornika nema adekvatno lingvističko znanje, skloni su miješati te dvije vrste informacija. Posljedica je sustavno pripisivanje promjene istinitosne vrijednosti slučajevima u kojima takve promjene nema jer nema fregeovskih smislova. Za obranu takvog gledišta vidi Salmon, *Frege's Puzzle*.

je zbrka. Prolaznici su isprva zbunjeni, no iz konteksta – činjenice da im se Iva obraća, smjera u kojem upire prstom, njezina izraza lica, pepela u kosi, eksplozije plina, dima i sl. – vrlo brzo *dokučuje* Ivine namjere pri izricanju dotične rečenice i shvaćaju ozbiljnost situacije. Zaključuju da je stan u plamenu (ili nešto tome slično), da je to ono što im je Iva svojim izricanjem rečenice »Ruže su crvene« htjela priopćiti, te djeluju u skladu s tim: zovu vatrogasce, trče po vodu itd.

Što se u tom prijenosu informacija od Ive slučajnim prolaznicima dogodilo? Čini se da je u tom kontekstu rečenica »Ruže su crvene«, kako ju je Iva upotrijebila, *u nekom smislu* značila da je stan u plamenu. Unatoč tome, ipak ne želimo reći da značenje same te rečenice ima bilo kakve veze s tim da je stan u plamenu, niti želimo reći da dotično stanje stvari – stan u plamenu – na bilo koji način može utjecati na istinitosnu vrijednost onoga što dotična rečenica kaže. Drugim riječima, ne želimo reći da u jednom kontekstu rečenica »Ruže su crvene« znači *da su ruže crvene*, a u drugome *da je stan u plamenu*. »Ruže su crvene« znači *da su ruže crvene* i to što znači istinito je pod uvjetom da ruže *jesu* crvene. To da je stan u plamenu nema veze s istinitosnim uvjetima te rečenice. Nasuprot tome, to da »Ruže su crvene« *znači* da su ruže crvene, i da ta rečenica kaže nešto *istinito* pod uvjetom da su ruže crvene, *jesu* semantički relevantne činjenice. To da u određenom kontekstu »Ruže su crvene« može *u nekom smislu* značiti nešto potpuno drugo, ono što je prvenstveno određeno namjerama govornika koji je u tom kontekstu upotrebljava, nije semantička, već pragmatička činjenica.

Semantika se dijelom zanima i za konvencionalna značenja jezičnih izraza, a takva se značenja može promatrati kao svojevrsne upute ili pravila za ispravnu upotrebu ili primjenu riječi. Utoliko su značenja normativna te nisu podložna govornikovoj samovolji. Govornik se pri upotrebi izraza ne mora rukovoditi takvim njihovim značenjem kako bi nešto priopćio svom sugovorniku, no, želi li govoriti doslovno, mora upotrebljavati izraze rukovodeći se njihovim konvencionalnim značenjem. Alternativa je tome »humptydumptyjevska« slika funkcioniranja jezika po kojoj bilo koji izraz može značiti bilo što i gdje se, po svemu sudeći, gubi svaki kriterij ispravne i pogrešne upotrebe:

»Kad *ja* upotrebljavam neku riječ« reče Humpty Dumpty prilično prezirnim tonom »ona znači upravo ono što ja izabirem da znači – ni više ni manje.«

»Pitanje je« reče Alice »*možeš* li učiniti da riječi znače toliko mnogo različitih stvari.«

»Pitanje je« reče Humpty Dumpty »tko će biti glavni – to je sve.«[35]

Primjerena je reakcija na takvo gledište da Humpty Dumpty i svatko drugi tko pristupa jeziku na takav način, mora biti u krivu. Jezik je taj koji svojim pravilima i konvencijama određuje kako treba govoriti, baš kao što i šahovska pravila određuju kako igrati *šah*:

> [...] rečenice hrvatskog jezika imaju značenja koja imaju te se pod njima ne može misliti bilo što, kako se nekom sviđa. Ako nisam neobično u zabludi o značenju same riječi ili ako nije riječ o nekom pozorno razrađenom postavljanju scene, ja ne mogu reći »Ovdje je hladno« i s tim misliti »Ovdje je toplo«. (Primjer je Wittgensteinov.) Mogao bih, naravno, biti sarkastičan. No, nisam pod tim jednako tako dobro mogao misliti »Upravo sam posudio film *Agnes of God*« ili »Svinje imaju krila«. Prvotno značenje neke rečenice dijelom kontrolira ono što govornik pod njom u danom kontekstu može misliti.[36]

Stvar je, međutim, kad je riječ o jeziku, složenija od toga. Teško je povući jasnu granicu između onoga što neka riječ ili rečenica znače po svojoj konvenciji, tj. onoga što, dobrim dijelom određeno tim konvencijama, čini propozicijsku sastavnicu ili propozicijski sadržaj podložan istinitosnom vrednovanju, od onoga što splet okolnosti upotrebe riječi ili rečenica (naime, kontekst) čini da te riječi ili rečenice znače, često potpuno nezavisno od njihova konvencionalnog značenja. Još je teže dati dobre razloge za neko konkretno povlačenje takve granice. Naime, kako god se tu granicu povuklo, s obje se njezine strane pojavljuju fenomeni koji prkose takvom razlikovanju. Taj problem leži u središtu suvremenih rasprava o razdvajanju oblasti semantike i pragmatike.

Problem se može postaviti ovako. Zamislimo spektar kojemu na jednom kraju stoje najopćenitije značenjske konvencije i pravila koje zna, ili se njima barem prešutno rukovodi, svaki kompetentan govornik dotičnog jezika (ako jezik upotrebljava ispravno ili doslovno). Tipično, to bi uključivalo informacije koje možemo pronaći u rječniku nekog jezika. Na drugom kraju

---

[35] Lewis Carroll (C. L Dodgson), *Through the Looking-Glass*; citat je preuzet iz MacKay, »Mr. Donnellan and Humpty Dumpty on Referring«, 200.

[36] Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 93. Vidi i raspravu u Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, §504 i dalje, te u Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 207 i dalje.

spektra stoje proizvoljna značenja koja su prije svega rezultat spleta govornikovih namjera u razgovornim situacijama i/ili drugih kontekstualnih čimbenika, i ne mijenjaju se s kontekstom. Na istraživanje prvoga pravo neprijeporno polaže semantika: značenjske konvencije i pravila odlike su koje pripadaju tipovima jezičnih izraza, apstraktnim jezičnim izrazima. Na istraživanje drugoga pravo polaže pragmatika: proizvoljna su značenja odlike konkretnih izričaja, u takvom-i-takvom trenutku, na takvom-i-takvom mjestu, od takvog-i-takvog govornika, prema takvim-i-takvim sugovornicima s takvim-i-takvim namjerama. Između te dvije krajnosti spektra nalazi se niz jezičnih fenomena (između ostaloga i kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih termina). Pitanje je, na istraživanje kojih od tih fenomena pravo treba dalje polagati semantika, a na istraživanje kojih pragmatika. Ako se teza o kontekstualnoj uvjetovanosti referencije singularnih termina oslanja na primjere čija je poenta slična poenti primjera s rečenicom »Ruže su crvene« – da bilo kojim singularnim terminom možemo bilo kad referirati na bilo što – čini se da je ništa ne bi činilo semantički relevantnim uvidom. U slučaju oslanjanja na takve primjere, poenta bi bila da u različitim kontekstima riječi i rečenice mogu *u nekom smislu* značiti bilo što, pa onda i singularni termini mogu *u nekom smislu* referirati na bilo što. No, »u nekom smislu« ili u bilo kojem smislu, iz dosad rečenog trebalo bi biti jasno, nije dovoljno da bi se potkrijepilo (PT).

Želim pokazati da je s primjerima kontekstualne uvjetovanosti singularne referencije kojima ću se baviti u nastavku stvar bitno drugačija. Želim pokazati da to nisu primjeri koji sugeriraju da govornici u primjerenim kontekstima, rukovodeći se tek svojim namjerama, bilo čime mogu referirati na bilo što, kao što bi to tvrdio Humpty Dumpty. Postoje jezične konvencije koje sputavaju takvu samovolju. To znači da gotovo za svaki singularni termin postoje njegove ispravne i njegove pogrešne upotrebe. No, unatoč tome, vjerujem kako se može pokazati da je referencija singularnih termina kontekstualno uvjetovana.

Indeksikali i semantička značajnost

Usporedimo prethodni primjer sa sljedećim. Zbog dovođenja u opasnost ljudskih života i velike materijalne štete prouzročene požarom, Iva i Ana privedene su u policijsku postaju gdje inspektor pokušava utvrditi koja je od njih odgovorna za nemili događaj. U početku su obje uspješno odolijevale inspektorovim nemilosrdnim ispitivačkim metodama, držeći se dosljedno ranije

usuglašene i dotjerane verzije događaja kako bi Iva izbjegla ili barem dobila smanjenu kaznu. No, u jednom trenutku Ana podliježe pritisku te izjavljuje

(AB) Ona je kriva za požar,

pokazujući prema Ivi s namjerom da krivicu svali na nju. Inspektorova je obrva podignuta, a pogled prijekorno usmjeren prema Ivi koja u nevjerici također izjavljuje (AB), upirući prstom prema Ani, namjeravajući govoriti o njoj i prebaciti krivnju na nju. Iva i Ana obje su govornice hrvatskog jezika i upotrebljavaju jednu te istu rečenicu kako bi njome nešto priopćile. Dakle, ako se radi o jednoj te istoj hrvatskoj rečenici, u oba bi slučaja barem u jednom smislu trebala značiti isto. Gotovo trivijalno možemo pokazati da i znači. »Ona je kriva za požar« znači *da je ona kriva za požar*, a to potonje rezultat je kombiniranja rječničkih značenja rečeničnih sastavnica pravilima hrvatske gramatike. Na tome, međutim, priča sa semantičkom analizom te rečenice ne može stati. Izričući (AB) u opisanom kontekstu Ana i Iva rečenicom *kažu dvije različite stvari*. Izričući (AB), Ana kaže *da je Iva kriva za požar*, dok, izričući istu rečenicu s istim »rječničkim« značenjem, Iva kaže *da je Ana kriva za požar*. Je li *to* semantički relevantna činjenica? Čini se da jest. Vješt bi inspektor, uz pomoć prikupljenih dokaza, moga utvrditi da je Iva izričući (AB) rekla nešto istinito, dok je Ana rekla nešto neistinito. S obzirom na opisani kontekst, takav bi inspektorov zaključak bio ispravan i nitko ga ne bi mogao valjano opovrći.

Imajući na umu shvaćanje semantike koje sam ranije predložio, slijedi da kontekst izricanja (AB) utječe na ono što se tom rečenicom kaže – na njezin propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete. Iva i Ana istom su rečenicom rekle *različite* stvari. Dakle, za razliku od prethodna primjera gdje ne želimo reći da »Ruže su crvene« u jednom kontekstu znači *da je stan u plamenu*, a u drugome *da su ruže crvene*, u slučaju rečenice »Ona je kriva za požar« želimo reći da u jednom kontekstu, naime, onome u kojemu je upotrebljava Ana, ta rečenica znači *da je Iva kriva za požar*, a u drugome, naime u, onome u kojemu je upotrebljava Iva, da ta rečenica znači *da je Ana kriva za požar*.

Dakle, ovisno o konkretnom kontekstu upotrebe (AB), ta rečenica znači različite stvari *u istom smislu* u kojem rečenica »Ruže su crvene«, neovisno od konteksta upotrebe, tj. u svakom kontekstu upotrebe, znači da su ruže crvene. »Ona je kriva za požar« u dva spomenuta konteksta ima dva različita propozicijska sadržaja koji se razlikuju barem po tome što im točno kao

sastavnicu pridonosi osobna zamjenica »ona«. Osobna zamjenica »ona«, kako je upotrijebljena u (AB), singularni je indeksikal. Kao što sam već rekao, pretpostavljam da je to što »ona« pridonosi propozicijskom sadržaju dotične rečenice upravo *referent* dotične zamjenice – Ana u jednom slučaju, Iva u drugome – te da rečenica »Ona je kriva za požar« u tim slučajevima izražava dvije različite *singularne propozicije*. (Singularne propozicije strukturirani su apstraktni entiteti koji se sastoje od predmeta te svojstava i/ili relacija; za detalje vidi 1.4. i 2.2.) Referent indeksikala određen je kontekstom njegove upotrebe.[37] Dakle, referencija je indeksikalâ kontekstualno uvjetovana i to na semantički relevantan način jer činjenica da indeksikali od konteksta do konteksta mijenjaju svoje referente utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete rečenica u kojima se pojavljuju. Kao posljedica toga, jedna te ista rečenica u nekim kontekstima kaže nešto istinito, a u drugima neistinito.

Na ovom bih mjestu podsjetio na dvije stvari koje sam dosad rekao. Prvo, singularni indeksikali nametnuli su se kao paradigmatski, relativno neprijeporan, primjer izraza čiji je sadržaj kontekstualno uvjetovan. Drugim riječima, ako u prirodnim jezicima postoje izrazi čiji se sadržaj može promijeniti s kontekstom njihove upotrebe, to su standardni indeksikali. Drugo, vidjeli smo u 1.1. na primjeru DeRoseova epistemološkog kontekstualizma, autori su i za druge izraze u prirodnom jeziku argumentirali da jesu indeksikali ili da im barem izrazito nalikuju. Poenta koju bih izveo iz toga jest da su standardni ili očiti indeksikali nametnuli određen model i standard kontekstualne uvjetovanosti s obzirom na koji odlučujemo o kontekstualnoj uvjetovanosti drugih izraza, izraza koje na prvi pogled ne bismo smatrali indeksikalima. Zbog toga se nameće sljedeća metodološka smjernica. Dobar način za istraživanja teze o kontekstualnoj uvjetovanosti singularne referencije leži u pozornijem promatranju načina na koji funkcioniraju singularni indeksikali te traženju analogije s drugim singularnim terminima. To je smjer koji sam pratio razvijajući raspravu u nastavku rada. Argumentirat ću da i drugi singularni termini dijele dovoljno relevantnih odlika s indeksikalima da i njihovu referenciju možemo smatrati kontekstualno uvjetovanom te da se i kod njih radi o semantički relevantnoj odlici.

[37] Takvomu se gledištu suprotstavlja fregeovsko shvaćanje indeksikala. Po njemu, *sadržaj* indeksikala jest kontekstualno uvjetovan, no taj sadržaj *nije* istovjetan njihovim referentima. Naprotiv, konkretne upotrebe indeksikala određuju njihov nereferencijski sadržaj, a takav njihov sadržaj, dalje, određuje njihova referenta. Po takvom gledištu, referencija singularnih indeksikala (i drugih singularnih termina) kontekstualno je uvjetovana u izvedenom smislu. Tome ću se vratiti u 3.2.

Ustrajavanjem na tome da kontekstualna uvjetovanost singularne referencije ima konkretne semantičke posljedice isključuje da *svaki* primjer kontekstualne uvjetovanosti na koji se naiđe pri razmatranju singularnih termina bude automatska podrška (PT). Uz to, rekao sam, nije dovoljno da kontekst bude semantički relevantan, da bi podržao (PT); kontekst mora biti i *nejezični*. Imajući to na umu, za prihvaćanje (F_1)–(F_3) treba ponuditi dobre razloge, kako bismo iz njih izveli (K_F). Veza između (F_1), (F_2) i (F_3) sama po sebi nije posebno očita da bi se vidjelo kako te premise vode do (K_F). Potraga za takvim dobrim razlozima, tj. pronalazak održivog slijeda do (K_F), ono je što sam postavio kao cilj ovog rada. Treba pronaći jezične fenomene koji će, zajedno s određenim semantičkim pretpostavkama, vode do (K_F). Ovaj rad treba promatrati kao pojašnjenje i obranu predloženih premisa i to redom od manje prijepornih prema prjepornijim primjerima. To sam smatrao najboljim i najizravnijim načinom organizacije rasprave u svrhu potvrđivanja (PT).

1.3. Kontekst

Što je *kontekst*? U 1.1. sam se pozabavio nekim primjerima kontekstualne uvjetovanosti te sam obrazložio koje primjere smatram relevantnima za svoju argumentaciju i zašto. »Kontekst« je izraz kojim sam se često služio, a da nisam izričito rekao što pod njim točno podrazumijevam. I u nastavku ću dobrim dijelom pretpostavljati da je pojam konteksta intuitivno dovoljno pristupačan da bi se moglo pratiti raspravu koja se oslanja na njega, a da se pritom ne kaže što se točno pod njim misli. U ovom odjeljku, međutim, ipak ću pokušati reći nekoliko dodatnih stvari koje bi trebale olakšati nositi se s tim pojmom.

Početne definicije

Moja »radna« definicija konteksta glasi da je kontekst – točnije, *relevantni* kontekst – skup jeziku eksternih okolnosti koje čine da singularni termin referira na predmet i time utječu na semantičke odlike rečenica u kojima se pojavljuje. Ta definicija kompatibilna je i s fregeovskom i s millovskom koncepcijom referencije: kontekst singularnom terminu pribavlja propozicijsku sastavnicu – ta sastavnica ili jest referent ili dalje određuje referenta – koju singularni termin pridonosi propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuje. pogledajmo sad neke karakterizacije konteksta iz literature:

> […] pod »kontekstom« mislim barem na vrijeme, mjesto, situaciju, identitet govornika, temu koja čini neposredni fokus zanimanja te osobne povijesti i govornika i onih kojima se on obraća.[38]

> […] moramo imati nekoliko *kontekstualnih koordinata* koje odgovaraju poznatim vrstama ovisnosti o odlikama konteksta. […] Moramo imati *vremensku koordinatu*, imajući u vidu rečenice s glagolskim vremenima i rečenice poput »Danas je utorak«; *prostornu koordinatu* imajući u vidu rečenice poput »Ondje su tigrovi«; *govorničku koordinatu* imajući u vidu rečenice poput »Ja sam Porky«; *slušateljsku koordinatu* imajući u vidu rečenice poput »Ti si Porky«; *koordinatu naznačenog predmeta* imajući u vidu rečenice poput »Ona svinja je Porky« ili »Oni ljudi su komunisti«; te *koordinatu prijašnjeg diskursa* imajući u vidu rečenice poput »Ranije spomenuta svinja je Porky«.[39]

> Kontekst uzimam kao skup odlika stvarnog izričaja koji sigurno uključuje vrijeme, mjesto i govornika, no, vjerojatno i više. Što točno kontekst mora uključivati teško je pitanje na koje će se odgovoriti tek nakon detaljnog istraživanja različitih demonstrativa.[40]

> [...] kontekst je paket parametara (koji god oni bili) potrebnih za određivanje referenta, pa stoga i sadržaja, izravnoreferencijskih izraza u jeziku.[41]

Definiranje konteksta nabrajanjem njegovih elemenata prirodan je korak u odgovaranju na pitanje što je kontekst. Čini se, međutim, da će teško biti pronaći takvu zadovoljavajuću i potpunu definiciju dotičnog pojma. Kako Perry napominje, kad bismo za konkretni prirodni jezik u konkretnom vremenskom periodu imali konačan i potpun popis indeksikala toga jezika, vidjeli bismo koji su sve kontekstualni parametri uz vrijeme, mjesto i govornika potrebni za njihovu interpretaciju, pa bismo mogli ponuditi i konačnu, potpunu definiciju konteksta nizanjem njegovih elemenata – kontekstualnih parametara. Lycan, primjerice, kao jedan kontekstualni parametar predlaže *hemisferu* kako bismo se primjereno mogli nositi s prilozima poput »zimski« ili »ljetni«. Kažem li »Danas je vruć ljetni dan«, ovisno o tome gdje se nalazim na planetu, ono što kažem imat će različite istinitosne vrijednosti. Još zanimljivije, Lycan primjećuje da mjesto mog izričaja ne mora biti relevantno za vrednovanje onoga što sam rekao. Mogu se nalaziti u Hrvatskoj i izreći gornju rečenicu, no razgovaram li s Australcem o australskom vremenu,

[38] Strawson, »On Referring«, 151.

[39] Lewis, »General Semantics«, 175.

[40] Perry, »Frege on Demonstratives«, 6.

[41] Kaplan, »Afterthoughts«, 591.

istinitosna vrijednost onoga što sam rekao ovisit će o tome je li danas *u Australiji* vruć ljetni dan.[42]

No, onaj koji bi istraživanjem jezika pokušao doći do takvih rezultata, suočio bi se barem s dva problema. Prvo, rekao sam da su standardni indeksikali paradigmatski, jedini neprijeporan primjer kontekstualno uvjetovanih izraza. No, ne postoji slaganje koje sve izraze treba smatrati indeksikalima. Kao prijeporan primjer indeksikala u 1.1. spomenuo sam glagol »znati«; Putnam argumentira da i termini za prirodne vrste imaju indeksikalan karakter.[43] Drugo, trebali bismo pokazati da indeksikalna kontekstualna uvjetovanost iscrpljuje semantički relevantnu kontekstualnu uvjetovanost – kontekstualnu uvjetovanost koja utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete. Kao što sam ranije rekao, odgovor na to pitanje *dijelom* je stvar konvencija i izbora terminologije, toga kako ćemo definirati indeksikalnost i relevantni kontekst. No, dijelom, radi se o stvarnom problemu.

Dva tipa semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti

Autori poput Françoisa Recanatija argumentiraju da trebamo razlučiti dva bitno različita tipa semantički relevantne kontekstualne uvjetovanosti.[44] S jedne strane imamo kontekstualnu uvjetovanost koja se tiče indeksikala, a koju Recanati dalje razdvaja na indeksikale u *uskom* smislu koji bi uključivali sve i samo one izraze čiji

> jezično značenje *kodira* ovisnost [semantičkog sadržaja] o kontekstu govora. Značenje tipa izraza jest ili uključuje neko *pravilo koje govori o samim primjercima izraza* [token-reflexive rule], a koje nam kaže kako, za svaki konkretni primjerak tog izraza možemo odrediti [semantički] sadržaj koji taj primjerak nosi kao funkciju okolnosti izričaja.[45]

---

[42] Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 139. Kao dodatne kontekstualne parametre Stephen Neale predlaže *temu razgovora* i *govornikovo državljanstvo* (Neale, *Descriptions*, 115–116, b. 54).

[43] Vidi DeRose, »Contextualism and Knowledge Attributions«, 920–921; Putnam, »Meaning and Reference«, 710.

[44] Recanati, *Perspectival Thought*, 1–3.

[45] Recanati, *Perspectival Thought*, 2. Nešto drugačiju definiciju uskih indeksikala ponudio je Kaplan, »Demonstratives«, 490: »Ono što je zajedničko riječima ili upotrebama za koje sam ja zainteresiran jest da je referent ovisan o kontekstu upotrebe te da značenje riječi pribavlja pravilo koje određuje referenta pomoću određenih aspekata konteksta«.

i indeksikale u *širem* smislu, koji uključuju sve one izraze čiji

> semantički sadržaj ovisi o kontekstu. Samo konkretno pojavljivanje nekog takvog izraza nosi semantički sadržaj. Nezavisno od konteksta, tip dotičnog izraza posjeduje konvencionalno ili »jezično« značenje koje nije dostatno za određivanje [semantičkog] sadržaja izraza.[46]

Ono što razlikuje uske i široke indeksikale *vrsta* je jezičnog značenja koje je vezano uz njihove tipove. Značenje uskih indeksikala usmjereno je na njihove vlastite primjerke i izričito zahtijeva kontekst, dok značenje širokih indeksikala nije; značenje potonjih tek je *pododređeno* [eng. under-specified]. Primjer uskih indeksikala bili bi izrazi koje sam ranije nazvao *standardnim* indeksikalima, »ja«, »ti«, »sad«, »ondje«, »danas« i sl. Jezično značenje ili pravilo vezano uz »danas« koje određuje semantički sadržaj tog izraza je »biti dan izričaja riječi 'danas'«; uz izraz »ja« bilo bi »biti osoba koja izriče 'ja'« i sl. Primjer širokih indeksikala bili bi prije svega nepotpuni određeni opisi poput »knjiga na stolu« ili »moja knjiga«. Opisni sadržaj takvih izraza ne govori o samim njihovim primjercima niti izričito zahtijevaju kontekst za provedbu potpune semantičke analize. Njihovo značenje, zajedno s kontekstom, na drugačiji im način određuje semantički sadržaj.

S druge pak strane, od (uskih i širokih) indeksikala i kontekstualne uvjetovanosti vezane uz njih, trebali bismo odvojiti *neindeksikalnu* kontekstualnu uvjetovanost. Kad kontekst izričaja zajedno s jezičnim značenjem izraza daje semantički sadržaj primjerka izraza u tom kontekstu, kao što je slučaj s indeksikalima. Recanati to naziva *zasićenjem*.[47] No, zasićenje ne iscrpljuje semantički relevantnu kontekstualnu uvjetovanost. Recanati zasićenju suprotstavlja *modulaciju*,

> kontekstualni postupak koji utječe na [semantički] sadržaj, a da nije potaknut jezičnim svojstvom izraza na čiji se sadržaj utječe. […] Izraz bi mogao nositi potpun semantički sadržaj prije [modulacije]; ono što modulacija čini *modificiranje* je tog sadržaja. […] Značenje riječi namješteno je kroz neku vrstu *pragmatičkog* nametanja.[48]

---

[46] Recanati, *Perspectival Thought*, 1.

[47] Recanati, *Perspectival Thought*, 3.

[48] Recanati, *Perspectival Thought*, 3. Drugi primjer semantički značajne neindeksikalne kontekstualne uvjetovanosti bila bi kontekstualna uvjetovanost *okolnosti vrednovanja*. Modulacija je, čini se, dobar odgovor na Wittgensteinov

Primjeri modulacije dobro su vidljivi na sljedećim primjerima:

(DK) Danas kiši,

(NU) [Ti] Nećeš umrijeti,

(PI) Ana je primila injekciju,

(KC) Ona knjiga je crvena.

Po Recanatijevoj analizi (DK), imenicu »danas« analizirali bismo kao standardni ili uski indeksikal koji postupkom zasićenja kao semantički sadržaj dobiva dan izričaja (DK). Glagol »kišiti« u (DK), s druge strane, leksički ne kodira jednostavan predikat »kišiti«, već putem kontekstualne modulacije kodira modificirani predikat »kišiti-u-Zagrebu« ili »kišiti-u-Hrvatskoj« ili nešto slično – ovisno, naravno, o kontekstu izričaja.[49] U slučaju (NU), izričaj te rečenice može reći nešto istinito, kaže li je, primjerice, majka djetetu koje je palo i razbilo koljeno. Tad bi semantički sadržaj izričaja (NU) mogao bili: *nećeš umrijeti danas* ili *nećeš umrijeti od te ogrebotine* ili nešto slično. S druge strane, ako je dijete pogledalo dokumentarac o tome da sva živa bića jednog dana umiru, pa u strahu plače za svoj život, izričaj majke »Nećeš umrijeti« kako bi ga umirila, u tom kontekstu izražava nešto neistinito – dijete će jednoga dana zasigurno umrijeti. U slučaju (PI) i (KC), te rečenice u različitim kontekstima izražavaju različite propozicijske sadržaje ovisno o tome koju točno relaciju »primiti« izdvaja (npr. relaciju u smislu *biti cijepljen* ili u smislu *uhvatiti injekciju rukom*), tj. koji točno uvjeti za primjenu glagola »crveno« u dotičnom kontekstu prevladavaju. Recanati zaključuje da

> modulacija nije samo postsemantičko dodavanje istinitosnouvjetno irelevantne »nijanse značenja« središnjem značenju riječi. Modulacija *jest* relevantna za uvjet istinitosti zato što ono što riječi doprinose istinitosnouvjetnom sadržaju (ili, općenitije, uvjetima zadovoljenja) nije njihovo značenje koje imaju prije modulacije, već njihovi modulirani smislovi.[50]

Naravno, postoje različiti načini da se potkopa takav pristup modulaciji i važnost koja joj se pridaje. Jedan bi mogao biti pokušati svesti modulaciju pod zasićenje. To je možda najuvjerljivije

---

problem: »'Svrha jezika je da izražava misli.' – Tako je zacijelo svrha svake rečenice da izrazi neku misao. Koju misao, dakle, izražava npr. rečenica 'Kiši'?« (Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja*, §501).

[49] Recanati, *Perspectival Thought*, 8–9.

[50] Recanati, *Literal Meaning*, 133–134.

u slučaju glagola »primiti« u (PI). Moglo bi se tvrditi da je taj glagol, semantički gledano, indeksikal čiji je sadržaj kontekstualno određen. Takvo gledište nalikovalo bi semantičkom gledištu epistemoloških kontekstualista kad je riječ o glagolu »znati«. Drugi bi način bio promatrati modulaciju kao rezultat semantički irelevantne kontekstualne uvjetovanosti.[51] Treće, moglo bi se prigovoriti da dodatni sadržaj koji bi modulacija trebala pribaviti nije moguće *jednoznačno identificirati*, a već i male razlikovne nijanse u pridodanim sadržajima rezultirat će različitim propozicijskim sadržajima.[52]

Dodatni problem koji vidim s Recanatijevim shvaćanjem modulacije i neindeksikalne kontekstualne uvjetovanosti, njegova je pretpostavka da postoje neindeksikalne kontekstualno uvjetovane *riječi*. Kako ja shvaćam fenomen neindeksikalne kontekstualne uvjetovanosti, on se tiče cijelih *rečenica*, a modulacija se upliće u njihov propozicijski sadržaj kao cjelinu. Vratimo se opet (DK). Čini se da nema smisla reći da je glagol »kišiti« neindeksikalna kontekstualno uvjetovana riječ. Ispravnije bi bilo reći da ako rečenice u kojima se »kišiti« pojavljuje izričito ne pribavljaju za kontekst potreban ili primjeren sadržaj, npr. »Danas kiši u Vrbniku« ili »Danas kiši na cijeloj sjevernoj polutci« i sl., takav sadržaj pribavlja modulacija s obzirom na kontekst izričaja (DK). Takvo shvaćanje modulacije podržava i Recanatijeva tvrdnja da modulacija nije neizbježan postupak određivanja propozicijskog sadržaja, kao što je to zasićenje.[53]

Kada bi neindeksikalna kontekstualna uvjetovanost bila odlika neke riječi, modulaciju se ne bi moglo izbjeći. Situacija je drugačija kod indeksikala. Same te riječi kontekstualno su uvjetovane, bez obzira na to u kojoj se rečenici ili kojem kontekstu javljaju. Ako sam tu u pravu, proizlazi da indeksikali ipak jesu *jedine* kontekstualno uvjetovane *riječi*; neindeksikalna kontekstualna uvjetovanost tiče se rečenica. U ovoj točki, međutim, ostavljam po strani pitanje o neindeksikalnoj kontekstualnoj uvjetovanosti jer, kao što će biti vidljivo u nastavku, smatram da neindeksikalna kontekstualna uvjetovanost nije posebno relevantna za raspravu o (PT) i singularnoj referenciji. Kratko ću joj se još vratiti u raspravi o referencijskim opisima u 3. i 4.

[51] Za detaljniju raspravu vidi Recanati, *Literal Meaning*, 134.

[52] Ovaj prigovor inačica je prigovora koji su fregeovskim i russellovskim gledištima o imenima, opisima i indeksikalima uputili Searle, »Proper Names«, Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions« te Perry, »Frege on Demonstratives«. Za detaljniju raspravu o tome vidi naročito 3.1. i 3.2.

[53] Recanati, *Perspectival Thought*, 3.

poglavlju. Koristeći se Recanatijevim pojmovima uske i široke indeksikalnosti, (PT) bismo mogli izraziti i kao tvrdnju da su barem neki singularni termini *široki* indeksikali. Potvrdu za to tražit ću u narednim poglavljima; sad se vraćam pojmu konteksta.

Jedna razdioba konteksta

Vidjeli smo na početku odjeljka, opće se intuicije o kontekstu i njegovim (barem osnovnim) elementima podudaraju, no, oko detalja i točne uloge konteksta nema slaganja. Ako je tako, može li se išta očekivati od istraživanja koje se oslanja na kontekst, a koje istodobno ne kaže što je to? Vjerujem da može. Uostalom (što, naravno, nije opravdanje) u suvremenoj će se »kontekstualističkoj« literaturi rijetko ulaziti detaljnije u to pitanje. No, i činjenica da ne možemo nabrojati *sve* kontekstualne parametre ne bi trebala biti obeshrabrujuća. Stephen Neale s pravom ističe kako

> nije baš izgledno da će proširenje formalnog pojma konteksta [koji uključuje standardne kontekstualne parametre] biti od mnogo pomoći u određivanju čimbenika koji, u danoj prigodi izričaja, mogu igrati ulogu u punom određenju sadržaja nepotpunog opisa. Važna je stvar koju ovdje treba primijetiti da uopće ne postoji zahtjev da semantička teorija može pribaviti objašnjenje na koje će se kontekstualne odlike nadovezivati kako bi se upotpunilo neki nepotpuni opis u bilo kojem danom scenariju. Dovoljno je ako semantička teorija pribavi opće mehanizme uz pomoć kojih stvarni potpuni sadržaji mogu biti određeni.[54]

Neale tu govori o nepotpunim opisima, no isto vrijedi za sve kontekstualno uvjetovane izraze. Postoje, naravno, i načini da se pristupi kontekstu, a da se ne nabraja njegove elemente na gornji način. Umjesto zahtijevanja takve definicije konteksta, možemo parafrazirati Davida Lewisa i reći da se prvo može pitati što kontekst *čini*, a ne što kontekst jest; jednom kad se to odredi, potrebno je samo identificirati ono što to čini.[55] Dakle, prije identificiranja kontekstualnih parametara, trebamo vidjeti što bi ti parametri trebali činiti i čemu sve. No, s obzirom na različite »kontekste« u kojima se na kontekst poziva, on čini više različitih stvari. Pojam konteksta koji bi obuhvatio sve to bio bi preširok i neupotrebljiv. U nastavku ću spomenuti još dva moguća

[54] Neale, *Descriptions*, 116, b. 54.

[55] Lewis, »General Semantics«, 173: »Da bismo rekli što značenje *jest*, prvo možemo pitati što značenje *čini*, a zatim pronaći nešto što to čini«.

pristupa pojmu konteksta. Prvi je motiviran ranijom raspravom u 1.1., a drugi pitanjem za koju su razinu jezičnoga istraživanja kontekst i kontekstualna uvjetovanost relevantni čimbenici.

Imajući na umu četiri na početku poglavlja razmotrena primjera kontekstualne uvjetovanosti, predložit ću kako suziti raznolikost funkcija konteksta te se usredotočiti na one relevantne u mojoj argumentaciji. U tu svrhu krećem od podjele konteksta na

(1) jezične kontekste – svaka dobro oblikovana jezična konstrukcija (fraza ili rečenica ili skup rečenica);
(2) nejezične kontekste – svaki kontekst koji nije jezični, tipično, kontekst upotrebe nekog izraza (recimo, društvena situacija u kojoj se nešto izriče).

No, s podjelom se konteksta može ići dalje. Naime, ponekad riječ ili rečenica kroz kontekste ne mijenjaju svoj semantički sadržaj ili svoju intenziju – propozicijski sadržaj ili ono što pridonosi propozicijskom sadržaju – pa time kontekst ne utječu na promjenu istinitosnih *uvjeta*. No, u takvim slučajevima riječi ili rečenice ipak mogu promijeniti svoju ekstenziju – istinitosnu *vrijednost*, ono što označavaju ili ono na što se primjenjuju. Dobar bi primjer bile modalne rečenice u svom *de dicto* čitanju. *De dicto* modalnosti operiraju na propozicijskim sadržajima ili intenzijama rečenica, pripisuju im nužnu, moguću ili kontingentnu istinitost, ali ne mijenjaju same te sadržaje. U drugim pak slučajevima riječi ili rečenice, promjenom konteksta njihove upotrebe, mogu promijeniti svoj semantički sadržaj, tj. intenziju. Dobar bi primjer za to, vidjeli smo u 1.1., bili indeksikali i indeksikalne rečenice.

Imajući na umu da kontekst ponekad mijenja intenziju riječi ili rečenice, a ponekad njihovu ekstenziju, a služeći se Kaplanovom tehničkom terminologijom, možemo razlučiti

(a) prigodu ili kontekst upotrebe;
(b) okolnost vrednovanja ili protučinjeničnu situaciju.[56]

Kontekst upotrebe bio bi svaki onaj kontekst koji može dovesti do promjene semantičkog, tj. propozicijskog sadržaja riječi ili rečenice, tj. do promjene njihove intenzije. Okolnost

[56] Kaplan, »Demonstratives«, 494. Do sada sam u tekstu »kontekst«, »prigoda« i »okolnost« upotrebljavao sinonimno, pa pritom »okolnost« nisam upotrebljavao u Kaplanovu tehničkom smislu.

vrednovanja bila bi svaki onaj kontekst koji ne utječe na njihov semantički sadržaj (i istinitosne uvjete), ali koji može utjecati na njihovu ekstenziju, na ono što označavaju, na što se primjenjuju ili njihovu istinitosnu vrijednost. To je Kaplanovo razlikovanje od iznimne važnosti za razumijevanje funkcioniranja indeksikala i drugih izravnoreferencijskih termina, pa je kod Kaplana uvedeno prvenstveno u tu svrhu. No, ništa nas ne priječi proširiti ga i na druge riječi. Kaplanovu tvrdnju da

> termin koji izravno referira *može* označavati različite predmete kad ga se upotrebljava u različitim *kontekstima* [prigodama upotrebe]. No, kad se vrednuje ono što je rečeno u danom kontekstu, samo će jedan predmet biti relevantan za vrednovanje u svim okolnostima,[57]

možemo parafrazirati i primijeniti ne samo na druge riječi i rečenice, već i na druge jezične razine. Zapravo, to je razlikovanje primjenjivo na svakoj jezičnoj razini na kojoj pronalazimo *neki oblik* kontekstualne uvjetovanosti. Primjerice, zbog konvencionalne prirode jezika, višeznačnosti, ili, općenitije, neodređenosti, javljaju se ili bi se mogle javiti bilo gdje, na zvukovnoj, oblikovnoj, gramatičkoj, semantičkoj, kao i pragmatičkoj razini. Pretpostavimo li da je neki *X* višeznačan ili neodređen s obzirom na *A*, *B*, *C*,…, prirodno je govoriti o *X* relativno na *A* ili o *X* relativno na *C*. Kao primjer (semantičke) višeznačnosti može poslužiti riječ »je« koja može biti upotrijebljena kao kopula i kao istovjetnost; kao primjer gramatičke neodređenosti: »hod« kao imenica i »hod« kao glagol; kao primjer oblikovne neodređenosti: »pas« kao riječ hrvatskog jezika i »pas kao riječ francuskog jezika« itd. Situacija u kojoj se odlučujemo za jednu od tih mogućih upotreba *X* odgovarala bi *prigodama* ili kontekstu upotrebe *X* (u Kaplanovu tehničkom smislu). Sad *X* relativno na *C* možemo razmotriti dalje, a pritom *X* relativno na *B* ili *X* relativno na *A* više neće uopće biti relevantno. To bi odgovaralo Kaplanovim okolnostima vrednovanja. Zadržimo se, međutim, dalje na singularnim terminima i singularnoj referenciji.

Imajući u vidu dva spomenuta razlikovanja – jezični/nejezični kontekst; kontekst upotrebe/okolnosti vrednovanja – možemo ih dalje pokušati povezati. Iz toga proizlaze četiri kombinacije: (1a) jezični kontekst upotrebe; (1b) jezična okolnost vrednovanja; (2a) nejezični kontekst upotrebe; (2b) nejezična okolnost vrednovanja. Svaka od tih kombinacija mogla bi biti kandidat za ono što bi se nazvalo »kontekstom« ili što se u literaturi tako i nazivalo. U nastavku

[57] Kaplan, »Demonstratives«, 494.

ću dati neke primjere za to. Pretpostavljam da ne postoji argument da se nešto od toga ne bi moglo smatrati kontekstom jer bi takav argument pretpostavljao da raspolažemo nezavisnim pojmom konteksta, tj. kriterijem za prosuđivanje je li nešto kontekst ili nije. No, upravo je cilj ovog odjeljka približiti se tako nečemu, pa onda *to* ne možemo pretpostaviti unaprijed. Jedini način da se unaprijed pokaže da nešto od te četiri kombinacije ne može biti kontekst jest da se pokaže kako neka od tih kombinacija nema smisla. Izuzme li se to, najviše što se može učiniti jest prikloniti se sljedećoj shemi argumentacije: (*i*) »te-i-te« stvari se u literaturi naziva kontekstom ili »te-i-te« primjere smatra se primjerima kontekstualne uvjetovanosti; (*ii*) no, među tima nema dovoljno zajedničkoga da bi ih se svelo pod jedan upotrebljiv pojam konteksta ili kontekstualne uvjetovanosti; (*iii*) treba ih stoga razlučiti »tako i tako«; (*iv*) s obzirom na dobivenu podjelu unutar dotične heterogene skupine primjera, naziv »kontekst« ili »kontekstualna uvjetovanost« rezervirat će se konkretno za »ovo«, a »drugo« će se, jasnoće radi, nazivati drugačije.

Primjeri

U 1.1. spomenuo sam dva primjera koja bi se moglo smatrati relevantnima za istraživanje kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina jer, kad se u literaturi raspravlja o njima, često se javlja riječ »kontekst«. No, rekao sam, ti primjeri nisu primjeri kontekstualne uvjetovanosti kakva me ovdje zanima. U radu na umu imam drugačiji pojam konteksta i njegove funkcije. Taj se poklapa samo s jednom od četiriju gore predloženih kombinacija – s (2a). Zanima me kako nejezični kontekst upotrebe utječe na singularnu referenciju u slučajevima u kojima je referent izjednačen s intenzijom. Ranije spomenuti primjeri takve kontekstualne uvjetovanosti bili su standardni indeksikali i glagol »znati«. U ta dva primjera, rekao sam, jedan te isti izraz u jednoj te istoj rečenici upotrijebljenoj u različitim kontekstima može referirati na različite stvari i time utjecati na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete same rečenice u kojoj se pojavljuje.

Spomenut ću kratko primjere koji potpadaju pod ostale tri spomenute kombinacije. U 1.1. spomenuo sam anaforičku referenciju. Kad singularni termini funkcioniraju kao anafore, svog referenta stječu u kontekstu rečenice ili skupa rečenica tako što ga nasljeđuju od antecedentnog

izraza.[58] Dakle, u takvim slučajevima jezični kontekst izravno određuje referenciju singularnog termina. Anaforička referencija, dakle, bila bi primjer (1a).[59] Primjer (1b) bili bi ranije spomenuti intenzionalni konteksti zato što, barem po nekim shvaćanjima intenzionalnosti, singularni termini u njima *mogu* promijeniti i svoj semantički sadržaj i svog referenta (koji se ne svode na isto). Zanimljivo, intenzionalni konteksti utječu na referenciju na dva bitno različita načina. Prvo, intenzionalni konteksti mogu kategorijski promijeniti referenciju singularnih termina tako što će termini koji se pojavljuju u njima početi referirati na ono što je izvan tih konteksta bio njihov sadržaj, a ne na same predmete na koje referiraju izvan tih konteksta.[60] Drugo, intenzionalni konteksti po nekim shvaćanjima, mogu dovesti do toga da singularni termini promijene referenta iste kategorije, npr. da u nekim mogućim svjetovima ime »Ciceron« kako ga mi upotrebljavamo u hrvatskome referira na Seneku, a ne Cicerona. Smatram, međutim, da je prikazano shvaćanje intenzionalnosti pogrešno, pa da intenzionalni konteksti ni na koji način *ne* utječu na referenciju singularnih termina. Nejezične okolnosti vrednovanja, (2b), teško je načelno odvojiti od jezičnih okolnosti vrednovanja jer se većinu nejezičnih okolnosti može izričito pretočiti u jezične. No, kad takvo izričito uvođenje nije učinjeno, uz neke dodatne metafizičke pretpostavke, standardni bi primjer nejezičnih okolnosti bili konteksti mogućih svjetova. U različitim mogućim svjetovima (barem neki) singularni termini (barem po nekim shvaćanjima) mogu referirati na različite predmete, ovisno o tome koji predmeti u tim svjetovima zadovoljavaju opisne uvjete vezane uz te termine.[61] No, budući da u takvim slučajevima referenti nisu propozicijske sastavnice,

[58] Npr. zamjenica »ona« u »Ana je vrlo hrabra, *ona* ne zna za strah« nasljeđuje referenta od imena »Ana«, a određeni opis »djevojka« u »Neka je djevojka bez puno natezanja sjela u zubarski stolac i otvorila usta; *djevojka* je djelovala vrlo hrabro« nasljeđuje svog referenta od izraza »neka djevojka«.

[59] Za primjer (1a) mogle bi poslužiti i Fregeove kontekstualne definicije kardinalnih brojeva, shvati li se Fregeovo načelo kontekstualnosti kao načelo koje se tiče referencije, a ne smisla. U tom slučaju, posebne rečenice u kojima se javljaju numerički opisi određuju referenciju tih opisa. Vidi Frege, *Osnove aritmetike*, §§62–65; formulacije načela kontekstualnosti može se naći na str. 20 te §§60, 62 i 106.

[60] Kod Fregea referenti singularnih termina u intenzionalnim kontekstima njihovi su smislovi; kod Churcha i Carnapa pojmovi konkretnih predmeta.

[61] Određeni opis »autor *Metafizike*« u ovom svijetu referira na Aristotela, u drugim mogućim svjetovima može referirati na druge osobe. Pretpostavi li se da su vlastita imena i singularni indeksikali vezani uz identifikacijske opisne sadržaje koji *sami* određuju njihove referente, isto vrijedi i za njih. Mogući svjetovi, međutim, utječu na referenciju singularnih termina *samo* ako se prihvati fregeovsko ili deskriptivističko gledište.

propozicijski sadržaji rečenica u kojima se singularni termini pojavljuju ostaju nepromijenjeni. Carnapovskom terminologijom, intenzija ostaje netaknuta, mijenja se ekstenzija.

Drugačija razdioba

Razlikovanje kontekstâ koje sam ovdje predložio nije, naravno, jedino moguće. Kratko ću spomenuti drugačiju i općenitiju podjelu, motiviranu time za koju je jezičnu razinu kontekst relevantan.[62] Primjerice, Recanati razlikuje tri vrste kontekstualne uvjetovanosti: *predsemantičku* kontekstualnu uvjetovanost, *semantičku* kontekstualnu uvjetovanost i *postsemantičku* (ili pragmatičku) kontekstualnu uvjetovanost.[63] Predsemantička kontekstualna uvjetovanost određuje o kojem se točno jeziku radi (vidjeli smo ranije, jedan te isti niz zvukova ili zapisa u različitim jezicima može predstavljati različite jezične jedinice) te eliminira daljnje leksičke i gramatičke neodređenosti unutar jezika (kod primjera kakav je riječ »ključ« u hrvatskome ili »bank« u engleskome). Semantičku kontekstualnu uvjetovanost Recanati dijeli u dvije kategorije, u onu koja utječe na izričiti semantički sadržaj i u onu koja ne utječe. Primjer potonje kontekstualna je uvjetovanost okolnosti s obzirom na koje vrednujemo neki propozicijski sadržaj. Semantička kontekstualna uvjetovanost koja utječe na izričiti sadržaj dijeli se na indeksikalnost i modulaciju, o kojima sam govorio ranije. Indeksikalnost se dalje dijeli na onu koju odlikuje tek semantička pododređenost [eng. under-determination] i onu koju odlikuje to da konvencionalno značenje riječi govori o samoj upotrebi njezina primjerka [eng. token-reflexivity]. Dakle, zaključuje Recanati, »da bi se utvrdilo (potpuni) sadržaj nekog izričaja, trebamo proći kroz određenje jezika, eliminiranje neodređenosti i višeznačnosti, zasićivanje, modulaciju i određivanje okolnosti«.[64] Nadalje, postsemantička (ili pragmatička) kontekstualna uvjetovanost ne utječe na potpuni sadržaj izričaja, već izričaju pridodaje drugi sloj sadržaja koji ovisi o govorničkom značenju, te

[62] Kontekst o kojem se govori u nastavku odjeljka isključivo je nejezični, pa, primjerice, pod semantički značajnom kontekstualnom uvjetovanošću ne nalazimo anaforičku referenciju koja ovisi isključivo o jezičnom kontekstu.

[63] Recanati, *Perspectival Thought*, 7. Slično razlikovanje predlažu i Kaplan, »Demonstratives«, 559; te Perry, »Indexicals and Demonstratives«, 593: »Ponekad upotrebljavamo kontekst kako bismo dokučili s kojim se značenjem riječ upotrebljava ili koju se od nekolicine riječi koje izgledaju ili zvuče isto upotrebljava, ili čak koji se jezik govori. To su *predsemantičke* upotrebe konteksta. U slučaju indeksikala, međutim, kontekst se upotrebljava *semantički*. On ostaje relevantan nakon što su i jezik i riječi i značenje poznati; značenje nas usmjerava na određene aspekte konteksta.«

[64] Recanati, *Perspectival Thought*, 7.

može, ali ne mora ovisiti o prvom sloju značenja. Ta dva sloja sadržaja čine *ukupno značenje izričaja*. Primjeri jezičnih fenomena koji ovise o postsemantičkom kontekstu bili bi razgovorne implikature, ironije, metafore i drugi oblici govorničkih značenja.

Ono što je neprijeporno u izloženoj razdiobi kontekstualnih uvjetovanosti činjenica je da takve kontekstualne uvjetovanosti postoje. Ne možemo osporiti da u svakom prirodnom jeziku postoje npr. gramatičke neodređenosti koje kontekstualno eliminiramo, niti da postoje primjeri kada kontekst određuje semantički sadržaj ili kad oblikuje razne pragmatičke učinke izričaja. Ono što je prijeporno i oko čega nema mnogo slaganja pitanje je koje jezične fenomene trebamo smjestiti u koju vrstu kontekstualnih uvjetovanosti. Određenje točnog jezika ili točnog konvencionalnog značenja neprijeporno je stvar predsemantičke kontekstualne uvjetovanosti. Indeksikalnost u uskom smislu neprijeporno je semantički fenomen i stvar semantičke kontekstualne uvjetovanosti, a razgovorne implikature ili ironija neprijeporno su pragmatički fenomeni i stvar pragmatičke kontekstualne uvjetovanosti. Kamo smjestiti druge spomenute fenomene, i mnoge druge jezične fenomene koji leže na razmeđu kontekstualnih uvjetovanosti, stvar je konkretnog gledišta kojemu se netko priklanja.[65] Rasprava o kontekstualnoj uvjetovanosti referencije singularnih termina kakva je započeta u 1.2. primjer je istraživanja jednog prijepornog gledišta. Potvrđivanje (PT) trebalo bi pokazati da semantički relevantna kontekstualna uvjetovanost *nije* iscrpljena uskom indeksikalnošću.

1.4. Referencija i singularni termini

Sad se vraćam smjeru argumentacije predloženom u 1.2. Podsjećam, skicirani je argument glasio: (F_1) Singularni indeksikali, određeni opisi i vlastita imena singularni su termini. (F_2) Singularni termini singularno su referencijski izrazi. (F_3) Priroda je singularne referencije takva da zahtijeva kontekst za svoje funkcioniranje i objašnjenje (tj. kontekst je konstitutivan za referenciju). (K_F) Budući da su singularni termini ti koji stupaju u singularno referencijske relacije s predmetima u svijetu, njihova je referencija kontekstualno uvjetovana, a propozicijski sadržaj rečenica koje

[65] Minimalistički, antikontekstualistički, programi kakve predlažu Emma Borg ili Herman Cappelen i Ernie Lepore u bitnome se razlikuju od Recanatijeva kontekstualističkog programa. Vidi Borg, *Minimal Semantics* i Cappelen i Lepore, *Insensitive Semantics*. Radikalnije kontekstualističko gledište zastupa Travis, »Pragmatics«. Tome se vraćam u 2.3.

sadrže singularne termine može zbog toga varirati u istinitosnim uvjetima i istinitosnim vrijednostima. Razmotrimo pozornije premise i konkluziju.

Analiza početnog argumenta

Premisa (F_1) ne djeluje prijeporno. Radi se o standardnom gledištu koje je samo po sebi dobrim dijelom stvar konvencije. Jednostavno prepoznajemo dovoljno sličnosti između singularnih indeksikala, vlastitih imena i određenih opisa da bi ih sve sveli pod zajednički nazivnik »singularni termini«. O kojoj je sličnosti riječ? Sve te izraze upotrebljavamo kako bismo govorili o konkretnim predmetima u svijetu. Usporedbe radi, ne vidimo puno zajedničkoga između vlastitih imena, određenih opisa ili singularnih indeksikala s jedne strane i npr. pridjeva, priloga ili veznika s druge. Svakako ne toliko da bismo i potonje nazivali singularnim terminima. (F_1) može se osporiti samo ako prethodno raspolažemo definicijom singularnog termina koja neki od spomenutih riječi isključuje kao singularne termine. Za razliku od (F_1), (F_2) nije stvar konvencije jer one izraze koje smo u (F_1) nazvali »singularnim terminima« sad povezujemo s drugom klasom izraza, naime, s referencijskim izrazima i kažemo da su ti prvi zapravo potonjih. (Kad (F_2) ne bi bila sparena s (F_1), sama bi također dobrim dijelom bila stvar konvencije. Slijedi, dakle, da tek (F_1) i (F_2) u paru rezultiraju supstancijalnom tezom.) No, što su i koji su referencijski izrazi? Odgovor na to ovisi o tome kakao shvaćamo *referiranje*. Prihvatljivost će (F_2), dakle, dijelom ovisiti o prihvaćanju, odbacivanju ili modificiranju (F_1), a dijelom o konkretnom shvaćanju (singularne) referencije kojem se priklanja, o tome što znači da je neki izraz referencijski, tj. da ga se upotrebljava za referiranje i sl. Rekao bih, međutim, da te dvije stvari o kojima ovisi pristajanje, tj. nepristajanje uz (F_2) nije moguće strogo odijeliti. Iz toga slijedi da održivost (F_2) ovisi o tri međusobno isprepletene stvari: o tome kako shvaćamo singularne termine ((F_1) jedan je odgovor na to pitanje), o tome kako shvaćamo referenciju i, konačno, o tome postoji li veza između singularnih termina i referencijskih izraza koja bi potvrdila (F_2).

Prvi korak u tom smjeru može biti razdvajanje (F_2) na dvije tvrdnje: na tvrdnju da postoji klasa referencijskih izraza te na tvrdnju da su singularni termini prepoznati u (F_1) isključivi članovi te klase.[66] Za razliku od (F_1) koju sam predstavio kao neprijepornu zbog tog što se u njoj radilo o

[66] Ovdje ostavljam po strani mogućnost da i riječi koje nisu singularni termini referiraju. Referirale takve riječi ili ne, u njihovu bi se slučaju moralo raditi o drugačijem pojmu referencije – dovoljno drugačijem da se očuva smisao

konvenciji, prva od ovih tvrdnji ne djeluje prijeporno jer se radi o *činjenici* vezanoj uz prirodne jezike. Promotrimo li svakodnevne razgovorne situacije, referiranje je nešto što govornici redovito čine i za to imaju na raspolaganju konvencijama određena jezična sredstva (premda referiranje u jednom smislu nije ograničeno samo tim sredstvima). Ono što je prijeporno i što predstavlja osnovne probleme u teoriji referencije pitanja su koja je *priroda* referencijske relacije te na koji se način (ili koje načine) ona *uspostavlja*? Uz to je, dakako, vezano i pitanje koje sve izraze *stvarno* možemo smatrati referencijskima. Odgovor na njega ovisit će o odgovoru na prva dva pitanja. (F_1) i (F_2) uzete zajedno predstavljaju jedan mogući odgovor na to potonje pitanje. No, on ne može zadovoljiti ili biti opovrgnut ne izjasni li se o gledištu koje odgovora na prva dva pitanja. U literaturi se, međutim, ta pitanja – možda i s pravom – nije strogo odvajalo. Radi se o složenoj stvari. Predložena razdioba pokušaj je da se s njom lakše uhvati u koštac.

Vratimo se (F_1). Premda riječi koje se u toj premisi smatra singularnim terminima povezuje odlika da izdvajaju pojedinačne predmete u svijetu, čini se da one ne dijele, barem ne očito, jedan način na koji to čine. Ako je tako, moglo bi se posumnjati da možda neke od relacija uspostavljenih između nekih od tih riječi i predmeta nije prikladno nazivati »referencijom« jer suviše odudaraju od onih drugih. Uzme li se to u obzir, otvaraju se barem dvije mogućnosti. Prvo, klasu bismo singularnih termina (koja uključuje izraze iz (F_1)) mogli promatrati kao klasu referencijskih izraza te prihvatiti da može postojati ili nekoliko mehanizama referencije ili jedan takav mehanizam, ali ne odmah očit – za sve spomenute vrste. Drugo, mogli bismo prihvatiti da klasa singularnih termina obuhvaća gore navedene vrste izraza, a da klasa referencijskih izraza čini podklasu singularnih termina. To bi značilo da neki od singularnih termina ne referiraju, dok neki od mehanizama njihove »referencije« *to* zapravo nisu. Za koju se od tih mogućnosti u konačnici opredijelimo u bitnome, naravno, određuje smisao pitanja o kontekstualnoj uvjetovanosti referencije singularnih termina i daljnji slijed argumentacije, bilo da ih promatramo sa stajališta referencije, bilo da ih promatramo sa stajališta singularnih termina.

---

tvrdnje da su singularni termini isključivi članovi klase referencijskih riječi. Kako bi to naglasili, mogli bismo govoriti o *singularnoj referenciji* – kao što ponekad i govorimo. »Referenciju« ili »referiranje« u tekstu uvijek shvaćam u tom smislu.

Koji su sve izrazi singularni termini?

S obzirom na rečeno, otvaraju nam se sljedeći mogući odgovori: ili sve vrste izraza navedene u (F_1) jesu singularni referencijski termini – kako tvrdi (F_2) – ili neki od tih izraza nisu referencijski, pa onda niti singularni termini. Prije no što to dalje razlučim na konkretnije mogućnosti te povežem s raspoloživim teorijama referencije, utvrdit ću konvenciju koja bi trebala olakšati razumijevanje moje argumentacije, počevši već i od samoga naslova.[67] Rekao sam da je stvar konvencije što se sve naziva »singularnim terminima«. Singularni termini nisu prirodna vrsta koja bi nametnula kriterije za svoje članstvo. Stoga, kad ću u ovom radu govoriti o singularnim terminima, tu ću klasu izraza izjednačiti s klasom referencijskih izraza. Pokaže li se da neki izrazi koje se ranije ubrojilo u singularne termine nisu referencijski, te izraze neću smatrati singularnim terminima, pa onda niti relevantnima u mojoj raspravi. Jedna posljedica takvog pristupa može biti da, kad bi se pokazalo da su standardni singularni indeksikali jedini referencijski izrazi, naslov rada shvaćen kao teza bio bi potvrđen, ali ne i (PT). No, vjerujem da ću pokazati da standardni singularni indeksikali nisu jedini, kako referencijski, tako niti kontekstualno uvjetovani izrazi. Naravno, klasa singularnih termina, tj. točni uvjeti za njezino članstvo, ostat će neodređeni sve dok se ne kaže na koji se točno način shvaća referenciju. Različiti odgovori na to rezultirat će različitim opsezima klase singularnih termina. Već sam nekoliko puta naglasio kojem se gledištu u radu priklanjam; sad to gledište želim staviti u kontekst drugih gledišta o singularnoj referenciji.

Imajući na umu dosad rečeno, s jedne bi se strane moglo pokazati da

(*a*) vlastita imena, određeni opisi i singularni indeksikali jesu singularni termini, *odnosno* referencijski izrazi,

ili da

(*b*) ili vlastita imena ili određeni opisi ili singularni indeksikali nisu singularni termini, *odnosno* referencijski izrazi.

[67] Moguće su, naravno, i drugačije konvencije po pitanju terminologije, no one bi samo rezultirale drugačijim formulacijama, bez posebnog sadržajnog odstupanja.

Raspišimo te mogućnosti i povežimo ih s raspoloživim gledištima u literaturi.

Priklanjanje (a) dalje otvara dvije mogućnosti: (a_1) svi singularni termini funkcioniraju na jednak način, tj. jednak mehanizam referencije pronalazimo kod svih singularnih termina, ili (a_2) različiti singularni termini funkcioniraju na različite načine, tj. postoji više mehanizama referiranja po kojima singularni termini funkcioniraju, no svi ti mehanizmi rezultiraju referencijom.

Primjeri (a)-gledišta

Klasični je predstavnik (a_1) Gottlob Frege. (Iz razloga koji nas ovdje ne trebaju zanimati, on je klasi singularnih termina pridodao i rečenice.) Fregeova je osnovna ideja da kod singularnih termina (koje on sve naziva »vlastitim imenima«), kao, uostalom, i kod većine drugih izraza u jeziku, trebamo razlučiti njihov smisao od njihova referenta.[68] Referent singularnog termina predmet je na koji singularni termin referira, a smisao koji pripada singularnom terminu način je danosti referenta. Smisao kod Fregea možemo shvatiti kao neku distinktivnu odliku predmeta koja omogućuje njegovu identifikaciju po ovom modelu: singularni termin »S« kojemu pripada smisaoς referira na predmet koji jedinstveno zadovoljava ς. Taj predmet referent je dotičnog singularnog termina. Primjerice, uz ime se »Aristotel« veže neki smisao, recimo *autor Metafizike* ili *najpoznatiji učitelj Aleksandra Makedonskog* ili nešto treće, a taj smisao identificira predmet koji zadovoljava uvjet da je autor *Metafizike*. Ako takav predmet postoji, smisao ga čini referentom imena »Aristotel«. U slučaju da ne postoji jedinstveni predmet koji odgovara smislu vezanom uz ime, ono ne referira. Kod kasnijih autora koji su se priklonili Fregeovu gledištu, ne postoji slaganje što su *smislovi*. Standardno je shvaćanje da su smislovi opisno ili kvalitativni uvjeti, te da ih se u jeziku može prikazati samo kao potpune opise. Po jednom alternativnom shvaćanju kojemu su se priklonili Gareth Evans i John McDowell, smislovi nisu čisti opisni uvjeti nezavisni od predmeta, već su uvijek vezani uz predmet, tj. referenta.[69]

Singularnim terminima uvijek pripada smisao, a funkcija im je, dakle, uspostaviti referencijsku relaciju između singularnih termina i predmeta u svijetu. Referencija se po Fregeu *uvijek*

[68] U prikazu Fregeova gledišta, oslanjam se na Frege, »O smislu i značenju«, 167–177.

[69] Evans, »Using Demonstratives« i McDowell, »On Sense and Reference of Proper Names«; Caplan, »On Sense and Direct Reference« pregledan je prikaz novijih fregeovskih gledišta.

uspostavlja posredstvom smisla. To je po svojoj prirodi kantovsko gledište jer predmeti nam nisu nikada izravno dani, pa kao što o njima ne možemo izravno misliti, o njima ne možemo niti izravno govoriti – pojmovna se reprezentacija uvijek upliće i posreduje u tom govoru ili mišljenju. Takvo gledište o singularnim terminima, posebno kad je riječ o vlastitim imenima, u oštroj je suprotnosti s Millovim, po kojemu imena imaju referente, premda nikad nemaju fregeovski smisao:

> [...] kad god imena dana predmetima prenose bilo kakvu informaciju, tj. kad god imaju propisno bilo kakvo značenje, to se značenje ne nalazi u onome što ona *denotiraju* [tj. u onome na što referiraju], već u onome što *konotiraju* [tj. u onome što im je smisao]. Jedina imena predmeta koja ništa ne konotiraju jesu vlastita imena, a ta, strogo gledano, nemaju značenje.[70]

Druga bitna funkcija smisla omogućavanje je *razumijevanja* jezika jer je smisao ono što znamo kad razumijemo singularni termin (ili neki drugi izraz, predikat ili rečenicu). Smislovi dijelova rečenice zajedno čine smisao cijele rečenice koji Frege u slučaju izjavnih rečenica naziva »misao«. Misao (izjavne) rečenice ono je što znamo ili shvaćamo kad rečenicu razumijemo. Uz to što je strukturirana (tj. sastavljena od smislova dijelova rečenice) i što omogućuje razumijevanje rečenice, misao je objektivna, ne ovisi o nečijem mišljenju niti je stvorena nečijim mišljenjem, može je dijeliti više govornika, apstraktna je, primarni nositelj postojane istinitosne vrijednosti. S obzirom na odlike koje joj Frege pripisuje, misao je ono što sam dosad nazivao propozicijskim ili semantičkim sadržajem rečenice, a što se još naziva i *propozicijom*.

Fregeovo gledište zasnovano na razlikovanju smisla i referenta djeluje uvjerljivo i može se lako nositi s nekim važnim semantičkim problemima; no, nailazi i na niz ozbiljnih poteškoća.[71] Svi kasniji fregeovci s Fregeom dijele ideju da singularnom terminu pripada *nekakav* smisao koji određuje referenta singularnog termina. Ono oko čega se razilaze, shvaćanje je prirode tog smisla. Kako točno shvatiti smisao postalo je posebno bitno pitanje u svjetlu kritike fregeovskog gledišta koju su započeli Ruth Barcan Marcus, Saul Kripke, Hilary Putnam, David Kaplan, John

[70] Mill, *A System of Logic*, 21. Treba imati na umu da *značenje* o kojem govori Mill (eng. »meaning«) nije isto što i *značenje* o kojem govori Frege (njem. »Bedeutung«). Značenje o kojem govori Mill bliže je fregeovskom smislu. Zbog takvih terminoloških preklapanja, Fregeov »Bedeutung« prevodim kao »referent« ili »referencija«.

[71] Za kritiku Fregeova gledišta vidi Kripke, *Naming and Necessity*, posebno drugo predavanje; Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«; Perry, »Frege on Demonstratives«.

Perry i Keith Donnellan šezdesetih i sedamdesetih godina prošloga stoljeća. Tzv. modalni, epistemološki i semantički argumenti tih autora protiv fregeovskih objašnjenja referencije uvjerljivo su pokazali da takva objašnjenja referencije, barem za neke singularne termine, ne mogu funkcionirati. Uvjeti za funkcioniranje referencije koje fregeovci postavljaju uvođenjem smisla nisu niti dostatni niti nužni za referiranje, često mogu identificirati pogrešan predmet i sl.[72]

Gledište koje dobro odgovara (a_2) – tome da različiti singularni termini *referiraju* na različite načine – predložio je John Searle:

> Za razliku od demonstrativa, vlastito ime referira, a da se ne pretpostavlja bilo kakva priprema ili bilo kakvi posebni kontekstualni uvjeti koji okružuju izričaj dotičnog izraza. Za razliku od određenih opisa, imena uglavnom uopće ne *određuju* bilo kakve odlike predmetâ na koje referiraju. Ime »Scott« referira na isti predmet kao i opis »autor *Waverleyja*« [the author of *Waverley*], no ime »Scott« ne određuje niti jednu od njegovih odlika, dok opis »autor *Waverleyja*« referira samo na temelju činjenice što određuje neku odliku.[73]

Premda je Searleova teorija još uvijek u duhu Fregeove, odmak je očit. Ime više nije povezano s *konkretnim* smislom temeljem kojeg referira na neki predmet, već je povezano s *grozdom opisa* od kojih predmet mora zadovoljiti većinu da bi bio referent imena s kojim je dotični grozd povezan. Slično gledište predložio je i Peter Strawson.[74] Premda izbjegavaju neke probleme s

---

[72] Ono što sam nazvao »fregeovskim« gledištem često se naziva i »deskriptivizmom«. Ponekad se, međutim, pod te dvije etikete ne misli na isto. Deskriptivizam je u tom slučaju gledište da su singularni termini vezani uz *opisne* sadržaje – ne nužno fregeovske smislove. Fregeovci (poput Evansa i McDowella) ponekad osporavaju da smislovi moraju biti čisto opisni. Za prikaz klasičnih Frege-Russell-Searle-Strawson gledišta i nekih njihovih problema vidi Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 31–49. Dva su klasična rada u kojima se argumentira protiv takvih gledišta Kripke, *Naming and Necessity* te Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«. Vidi i Perry, »Frege on Demonstratives« te Kaplan, »Demonstratives«. Nazivi triju vrsta argumenata protiv fregeovskih i deskriptivističkih gledišta potječu od Soamesa, *Beyond Rigidity*, 19.

[73] Searle, »Proper Names«, 170.

[74] Strawson, *Individuals*, 191: »Pretpostavimo da uzmemo skupinu govornika koji upotrebljavaju ili misle da upotrebljavaju ime »Sokrat« s istom referencijom. Pretpostavimo onda da zatražimo svakoga od članova skupine da zapiše što on smatra da su istaknute činjenice o Sokratu, i zatim iz tih popisa činjenica oblikujemo sastavljeni opis koji uključuje najčešće spominjane činjenice. Sad, bilo bi previše reći da uspjeh uvođenja termina unutar grupe pomoću imena zahtijeva da bi trebala postojati samo jedna osoba o kojoj su sve propozicije u sastavljenom opisu istinite. No, ne bi bilo previše reći da takav uspjeh zahtijeva da bi trebala postojati jedna i samo jedna osoba o kojoj je neki razuman udio tih propozicija istinit.«

kojima se susreću Fregeovo (i Russellovo) gledište, Searleovo i Strawsonovo gledište još uvijek je podložno dobrom dijelu prigovora upućenih Fregeu (i Russellu).

Primjeri (b)-gledišta

Priklanjanje (*b*) – tome da neki od spomenutih singularnih termina nisu *stvarno* singularni termini jer nisu *referencijski* izrazi – s druge strane, otvara sljedeće mogućnosti: (b_1) samo su vlastita imena singularni termini; (b_2) samo su određeni opisi singularni termini; (b_3) samo su singularni indeksikali singularni termini; (b_4) vlastita imena i određeni opisi singularni su termini; (b_5) vlastita imena i singularni indeksikali singularni su termini; te (b_6) određeni opisi i indeksikali singularni su termini. Konačno, s obzirom na neko specifično shvaćanje referencije, moglo bi se pokazati da (b_7) niti vlastita imena, niti određeni opisi, niti indeksikali nisu singularni termini. (b_4)–(b_6) dalje bih mogao, analogno (a_1)/(a_2), razlučiti time uspostavlja li se referencija na jedinstven način ili na više različitih načina. No, zbog kratkoće i jednostavnosti, to sam ovdje odlučio izostaviti. Cilj mi i onako nije bio iscrpsti sve mogućnosti, već samo izložiti one istaknute.

Pogledajmo sad reprezentativne zastupnike nekih od tih gledišta, prije svega (b_3) i (b_5). Nisam siguran je li itko zastupao gledišta poput (b_1) ili (b_2). (b_1) bi se na neki način moglo pripisati Russellu, no samo zato što je on u jednoj svojoj fazi zastupao specifično shvaćanje vlastitih imena, po kojemu referiraju samo prava imena, a to su imena onih stvari s kojima smo izravno upoznati. No pritom takva imena Russell svakako nije shvaćao onako kako ih ja shvaćam u ovom radu i kako ih shvaća većina drugih autora. Obična vlastita imena poput »Sokrata« ili »Aristotela« za Russella nisu prava imena.[75] U tom smislu, Russellu je možda bolje pripisati gledište (b_3). Gledište poput (b_2) moglo bi se pripisati deskriptivistima, shvati li se deskriptivizam kao teoriju po kojoj su svi singularni termini prikriveni određeni opisi, no, opet, nisam siguran može li se ijednom autoru pripisati takvo gledište. Deskriptivisti, barem oni klasični, bolje se uklapaju u (*a*)-gledišta. Okrenimo se sad (b_3) i (b_5), gledištima koja imaju zastupnike u literaturi.

Prvo od tih gledišta, i to u prilično ograničujućem obliku, svojstveno je Russellu. Russell je smatrao da su svi singularni termini izuzev pokazne zamjenice »ovo« i (u jednoj Russellovoj

[75] Russell, »Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description« i »Descriptions«.

fazi) osobne zamjenice »ja« očiti ili prikriveni određeni opisi, a opisi su dalje prikrivene kvantifikacijske konstrukcije, dakle nisu stvarno singularni termini:[76]

> Obične riječi, čak i vlastita imena, često su zapravo opisi. To će reći, misao u umu osobe koja ispravno upotrebljava neko vlastito ime obično se samo može izraziti eksplicitno zamijenimo li to vlastito ime s nekim opisom. […] [Prava su vlastita imena] riječi koje predmetu ne pripisuju neko svojstvo, već ga jedino i isključivo imenuju. […] u tom smislu postoje samo dvije riječi koje su u strogom smislu vlastita imena pojedinačnih predmeta, naime »ja« i »ovo«.[77]

Takvo Russellovo gledište rezultat je njegove teorije opisa upotpunjene teorijom o upoznavanju po kojoj imenovati možemo samo ono s čim smo bili izravno upoznati. Sve drugo možemo samo opisati. Upoznati možemo biti samo s našim osjetilnim danostima, (možda) s nama samima te univerzalijama. Sve druge stvari, npr. druge osobe, fizički predmeti i sl., dane su nam kao konstrukcije iz stvari s kojima smo izravno upoznati. Russellova teorija prilično je ograničavajuća. Niz autora nakon Russella koji su osporavali deskriptivističko objašnjenje funkcioniranja običnih vlastitih imena, preuzeli su od Russella, barem u osnovnim crtama, njegovo gledište o pravim imenima, no tu su klasu proširili običnim vlastitim imenima, singularnim indeksikalima, a u nekim slučajevima i nekim određenim opisima.[78] Pritom napuštaju i Russellovu pretpostavku da imenovati ili referirati možemo samo na osjetilne danosti, a ne na same predmete. Referenti singularnih termina postaju sami predmeti.

Prije no što se posvetim posljednjem gledištu – (b_5) – podsjetio bih na početnu tezu u mojoj raspravi uvedenu u 1.2., te skrenuo pozornost na to da, ako je moja argumentacija na dobrome

---

[76] Uz »ovo« i »ja«, Russell je kao singularne termini promatrao i imena univerzalija. S obzirom na to, bilo bi mu možda primjerenije pripisati gledište (b_5).

[77] Russell, »Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description«, 114 i 121. Ideju da su opisi prikrivene kvantifikacijske konstrukcije, Russell je predložio u »On Denoting«.

[78] Za kritiku Russellova gledišta o pravim vlastitim imenima i prihvaćanje njegove modifikacije vidi posebno Donnellan, »Speaking of Nothing«. Gledište o referencijskim opisima Donnellan razvija u »Reference and Definite Descriptions«: 174: »[...] po Russellovu gledištu, tip izraza koji se najviše primiče izvođenju funkcije referencijske upotrebe određenih opisa pokazuje se, kao što bi se moglo i posumnjati, vlastito ime (u »uskom logičkom smislu«). Mislim da se mnoge stvari koje je Russell rekao o vlastitim imenima mogu reći i o referencijskoj upotrebi određenih opisa, a da se neprimjereno ne izvrće smisao njegovih riječi. Stoga je rascjep za koji je Russell mislio da ga je vidio između vlastitih imena i određenih opisa uži no što je to smatrao«.

tragu, ona završava u jednoj verziji (b_3). Naime, u sljedećem poglavlju branit ću gledište da je referencijske opise najbolje promatrati kao složene demonstrative. Zatim ću braniti gledište po kojemu vlastita imena u svojoj standardnoj upotrebi također funkcioniraju kao složeni demonstrativi. Uz to, argumentirat ću da složeni demonstrativi nisu kvantifikacijski, već referencijski izrazi koji se semantički ne razlikuju od standardnih singularnih indeksikala. Budući da popis od imena, opisa i indeksikala iscrpljuje listu singularnih termina uvedenih u (F_1), rezultat je specifična inačica gledišta (b_3). Sad se okrećem (b_5).

Neofregeovci i neorussellovci

(b_5) – gledište da su *samo* vlastita imena i singularni indeksikali singularni termini – predstavlja najčešće zastupljeno gledište koje konkurira (*a*)-gledištima. Priklonili su mu se dobrim dijelom i noviji autori koji su se nadovezali na Millovo gledište o vlastitim imenima i Russellovo gledište o »pravim imenima«, kao i autori koji su se priklonili fregeovskom gledištu. Ono što je zajedničko tim autorima, prihvaćanje je Russellova pristupa određenim opisima. Po Russellovu gledištu, određeni opisi nisu referencijski izrazi, već prikrivene kvantifikacijske konstrukcije, a šire rečenične konstrukcije u kojima se pojavljuju, barem što se opisa tiče, izražavaju *opće propozicije* koje nisu vezane uz neki konkretni predmet.[79] Kažem li

(CH) Trenutno najstarija osoba u Europi neće još dugo živjeti,

rekao sam da ona – *tko god* on ili ona bio ili bila – koja je takva da je trenutno najstarija osoba u Europi, neće još dugo živjeti. Tko je *točno* trenutno najstarija osoba u Europi ni na koji način ne utječe na propozicijski sadržaj izričaja (CH); utječe, naravno, na istinitosnu vrijednost rečenoga izričajem (CH), no to je druga stvar. Neslaganje spomenutih autora prije svega počiva na pitanju kako funkcioniraju imena i indeksikali. S jedne strane, nalaze se tzv. *neofregeovci* poput Evansa, McDowella ili Plantinge koji argumentiraju da u svjetlu prigovora Fregeovu i deskriptivističkim gledištima ne treba napustiti tezu da su singularni termini vezani uz smislove, već treba iznaći shvaćanje smislova imuno na iznesene prigovore. Evans i McDowell tako argumentiraju da

[79] Dva su istaknuta izuzetka Donnellan i Devitt. Prvi brani millovsko, a drugi specifično deskriptivističko gledište o referenciji, no obojica proširuju ta gledišta i na opise tretirajući ih u nekim slučajevima referencijski, odbacujući tako, barem djelomično, russellovsku kvantifikacijsku teoriju.

fregeovske smislove ne trebamo shvatiti deskriptivistički – kako je to u literaturi bilo uobičajeno. Fregeovski smislovi mogu, po njima, biti *de re*, mogu ovisiti o predmetu na koji ime referira.[80]

Neofregeovci *deskriptivisti* poput Plantinge prihvaćaju da referencijski izrazi imaju smisao, ali ne slažu se s Evansom i McDowellom oko prirode takvih smislova. Za Plantingu vlastita imena kao smislove izražavaju biti (esencije) koje su zahvaćene krutim opisima[81] S druge strane, imamo neorussellovce ili millovce ili zastupnike teorije izravne referencije.[82] Oni argumentiraju da rečenice koje sadrže vlastit imena ili druge referencijske izraze izražavaju singularne propozicije – strukturirane entitete sastavljene od predmeta te svojstava i/ili – zato što je *jedini* doprinos takvih referencijskih izraza propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju *predmet* na koji ti izrazi referiraju. Kažem li, govoreći o Ivi,

(LJ) Ona je danas ljuta,

kaže li Ana istodobno o Ivi

(KL) Iva je danas ljuta,

i Iva zatim sama posvjedoči

(JL) Ja sam danas ljuta,

[80] Evansovu gledištu dalje se vraćam u 3.2.

[81] Plantinga, »The Boethian Compromise«.

[82] Treba biti oprezan kad je riječ o etiketiranju dotičnih gledišta. Kad se nekoga naziva »neorussellovcem«, na umu se ima činjenicu da taj prihvaća neku inačicu teorije izravne referencije kakvu je Russell predložio za ono što je on nazivao »pravim imenima« ili »imenima u logičkom smislu«, a ne da prihvaća Russellovu teoriju opisa – Donnellan, rekao sam, očiti je izuzetak. Vidi npr. Donnellanove članke »Reference and Definite Descriptions« (za drugačiji pristup određenim opisima od Russellova) i »Speaking of Nothing« (za obranu inačice Russellove ideje o pravim imenima proširene na obična vlastita imena). Neorussellovce se još naziva i »millovcima« jer je Mill, vidjeli smo, isticao da je sadržajnost vlastitih imena iscrpljena njihovim nositeljima: »kad god imena dana predmetima prenose bilo kakvu informaciju, tj. kad god imaju propisno bilo kakvo značenje, to se značenje ne nalazi u onome što ona *denotiraju* [tj. na što referiraju], već u onome što *konotiraju* [tj. u onome što im je smisao]. Jedina imena predmeta koja ništa ne konotiraju [tj. koja nemaju smisao] vlastita su imena, a ta, strogo gledano, nemaju značenje« (Mill, *A System of Logic*, 21).

svi troje izrazili smo istu propoziciju koju možemo prikazati kao uređeni trojac

(UP) $\langle Ana, d_1, ljutiti\text{-}se \rangle$.[83]

Niti jedno fregeovsko gledište ne bi došlo do takvog rezultata jer bi na prvom mjestu u uređenom trojcu – ili uz Anu ili umjesto Ane – stajao fregeovski smisao ili opisna identifikacijska građa. Isto vrijedi i za druga dva člana dotične strukture. U ovom radu, rekao sam već, priklanjam se skiciranom *millovskom* gledištu. Smatram da referencijski izrazi referiraju *izravno*. To naravno ne znači da je referencijska relacija između singularnih termina i predmeta uspostavljena na neki tajanstven »izravan« način. Ta bi relacija vrlo lako mogla biti uspostavljena i posredstvom nekog opisnog sadržaja – najbolji je primjer Kaplanov demonstrativ »dovo« [eng. »dthat«] koji bilo koji singularni termin (prije svega određene opise) pokrućuje i pretvara u izravnoreferencijski izraz.[84] Uostalom, vidjeli smo, svi indeksikali imaju *karakter* koji u kontekstu (barem dijelom) određuje njihova referenta, a taj je karakter *opisni*. No, ono što je *izravno* u *izravnoj referenciji* činjenica je da singularni termini kao sastavnicu propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju pridonose jedino predmet na koji referiraju, a ne opisni ili bilo kakav drugi sadržaj:

> Kaže se da izravnoreferencijski izrazi referiraju izravno, bez posredovanja fregeovskog *Sinn*. Što to znači? Postoje dvije stvari što bi to moglo značiti. To bi moglo značiti da relacija između jezičnog izraza i predmeta nije posredovana odgovarajućom propozicijskom sastavnicom, sadržajem onoga što je rečeno. To bi bilo izravno oprečno Fregeu i to *jest* ono što mislim. No, to bi također moglo značiti da *ništa* ne posreduje relaciju između jezičnog izraza i pojedinačnog predmet. Tako postavljena, ta druga interpretacija izrazito je nerazumna zamisao.[85]

> »Izravno« u »izravnoj referenciji« znači ne biti posredovano bilo kojom propozicijskom sastavnicom, a ne, ne biti posredovano *simpliciter*. Izravnoreferencijski termin ide izravno do svog referenta, *izravno* u smislu da prvo ne prolazi kroz propoziciju. Koja god pravila, postupci ili mehanizmi bili, a koji upravljaju potragom za referentom, oni su nebitni za propozicijsku sastavnicu, za sadržaj.[86]

---

[83] Vidi npr. Donnellan, »Speaking of Nothing«, 11 i Schiffer, »Propositional Content«, 270. Propozicijama se vraćam u 2.2. »d_1« predstavlja *sam dan* izričaja tih triju rečenica – kao što »Ana« predstavlja samu tako nazvanu osobu.

[84] Kaplan, »Demonstratives«, 521–522.

[85] Kaplan, »Afterthoughts«, 568.

[86] Kaplan, »Afterthoughts«, 569.

Izravnoreferencijsko gledište, naravno, nije imuno na prigovore. Za početak, trebalo bi se pozabaviti zagonetkama koje su bile bitna motivacija Fregeovu i Russellovu gledištu: s problemom s rečenicama o istovjetnosti, s problemom supstitucije koreferencijskih singularnih termina, te s problemom funkcioniranja praznih singularnih termina i statusom rečenica u kojima se pojavljuju.[87] No, na ovom mjestu ne mogu dublje ulaziti u tu problematiku. Svoju pozornost sad prebacujem sa singularnih termina i singularne referencije na cijele rečenice. Zatim ću se pozabaviti pitanjem o prirodni propozicijskog sadržaja oko kojega, očekivano, kod fregeovaca i millovaca nema potpunog slaganja.

[87] O tim problemima vidi Frege, »O smislu i značenju«; Russell, »On Denoting«, 40–41; Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 10–12; Devitt i Sterelny, *Language and Reality*, 30–35; te Caplan, »On Sense and Direct Reference«, 3–5.

2.1. Doslovno i nedoslovno značenje

Propozicijski sadržaj

Krećem od tvrdnje koju pretpostavljam u radu i za koju neću imati prilike izričito argumentirati: izjavne rečenice imaju ili barem, relativno na neki kontekst, mogu imati određen sadržaj koji sam do sad nazivao »propozicijskim sadržajem«. Druge vrste rečenica imaju sadržaje, ali oni po svojoj prirodi nisu ili barem nisu očito *propozicijski*. Ono što odlikuje propozicijski sadržaj izjavne rečenice i razlikuje ga od sadržaja imperativa poput »Vrati se odakle si došao« ili pitanja poput »Zašto si pojeo sav sladoled?« prije svega je njegova podložnost istinitosnom vrednovanju. Već sam bio dosta govorio o propozicijskom sadržaju i istinitosnom vrednovanju ranije, pa ću ovdje biti kratak. Pod tim da je propozicijski sadržaj podložan istinitosnom vrednovanju mislim na sljedeće. Postoje uvjeti – recimo, u najjednostavnijem slučaju neka moguća stanja stvari u svijetu – pod kojima bi takav sadržaj bio istinit.

Propozicijski sadržaj rečenice standardno se smatra *doslovnim* značenjem izjavne rečenice ili, Griceovim rječnikom, »onime što je rečeno« izjavnom rečenicom. (Odmah na početku, međutim, treba upozoriti da nisu svi autori smatrali da možemo izjednačiti doslovno značenje, tj. propozicijski sadržaj neke izjavne rečenice s onime što je tom rečenicom rečeno.[88]) »Snijeg je bijel« znači *da je snijeg bijel*; »Sokrat je smrtan« znači *da je Sokrat smrtan*; »Ruža je crvena« znači *da je ruža crvena*, a ne *da je stan u plamenu* ili bilo što drugo, i sl. To da je snijeg bijel (naime, dotično stanje stvari u svijetu) čini sadržaj rečenice »Snijeg je bijel« istinitim, a to da je Sokrat smrtan čini sadržaj rečenice »Sokrat je smrtan« istinitim. To da je stan u plamenu –

[88] Vidi npr. raspravu u Borg, *Minimal Semantics*, odjeljak 2.5. u knjizi; Borg zaključuje (str. 128) da je »otkrivanje onoga što je rečeno uvijek [...] otkrivanje onoga što je netko rekao, nekada, negdje; to je, u srži, pojam koji uključuje mnogo više od obične semantičke informacije, pa zbog toga ne bismo trebali očekivati iskrsavanje semantički informativnog pojma iz takvih bitno pragmatičkih razmatranja.« Po njoj, propozicijski sadržaj ne može biti rezultat procesiranja koje nadilazi domenu *jezičnog* znanje i jezičnih informacija, a upravo je to ono što dokučivanje onoga što je rečeno zahtijeva.

prisjetimo se primjera iz ranijeg odjeljka – niti u jednom kontekstu ne čini propozicijski sadržaj rečenice »Ruže su crvene« istinitim, osim možda u onom kontekstu u kojemu »Ruže su crvene« nije rečenica hrvatskoga, a *u tom drugom jeziku* doslovno znači da je stan u plamenu. U tome nema ničeg prijepornog. Usporedbe radi, sadržaj imperativne rečenice »Vrati se odakle si došao«, što god i kakav god on bio, u svakom slučaju nije povezan s *takvim* uvjetima, pa ima malo smisla pitati pod kojim bi uvjetima dotična naredba bila istinita. Uvjeti pod kojima bi ta naredba bila *izvršena* druga su stvar i u svakom slučaju nisu predmet semantičke analize.

Kad sam propozicijski sadržaj spominjao ranije uvodeći (PT) i predloženi smjer argumentacije, kao uvjet sam postavio da neki jezični fenomen može podržati (PT) samo ako utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete rečenica u kojima se singularni termini pojavljuju. Drugim riječima, dokazna građa za (PT) mora biti semantički relevantna. Isto tako, pokazao sam da kontekst upotrebe rečenice može učiniti da se njome priopćuje ono što izvan tog konteksta ta rečenica ne bi izražavala i što se može radikalno razlikovati od njezina doslovnog značenja te ne imati nikakve veze s njim. Početni je primjer bio s rečenicom »Ruže su crvene« koju Iva izriče ne bi li skrenula pozornost prolaznika na nemili događaj. Činjenica da je tom rečenicom Iva uspjela nešto priopćiti o požaru u stanu nije semantički relevantna jer se kontekst koji je omogućio to priopćavanje ni na koji način nije upleo u propozicijski sadržaj izrečene rečenice. Zaključak je, dakle, sljedeći. Uz to što kao svoje doslovno značenje imaju propozicijski sadržaj, rečenice često svojom informativnošću na različite načine nadilaze takav sadržaj. Doslovno značenje rečenice može na različite načine biti povezno s onim što ta rečenica u konkretnom razgovornom kontekstu primarno (ali ne doslovno) priopćuje. U slučaju primjera s »Ruže su crvene«, njezino doslovno značenje ni na koji način nije bilo povezano s onim što je ta rečenica trebala priopćiti u opisanom kontekstu. S druge strane, rečenica »Iva je jako pametna« doslovno znači *da je Iva jako pametna*, no česti takvom rečenicom izričemo više ili manje *oprečnu* stvar, naime, da je Iva dvojbenih intelektualnih sposobnosti, da je rekla ili napravila nešto glupo i tome slično.

U nekom smislu, dakle, rečenica »Iva je jako pametna«, u primjerenom kontekstu, može u prvom redu u razgovoru značiti nešto drugo za govornika i njegovo slušateljstvo, a ne to da je Iva jako pametna. Imajući takve primjere na umu, Paul Grice govorio je o *govorničkom značenju*. Postoji mnogo vrsta govorničkih značenja. Posebno je zanimljiv primjer implikatiranja [eng. implicating]. Primjeri poput ranijega kad govornik izriče »Iva je jako pametna« s namjerom da

priopći upravo suprotno, Grice je nazivao razgovornim implikaturama. Razdijelio ih je dalje na partikularizirane i poopćene, ovisno o tome radi li se o implikaturi koja iskrsava tek u posebnom razgovornom kontekstu – kao što je to slučaj s »Iva je baš pametna« – ili o implikaturi koja *u pravilu* iskrsava u različitim razgovornim kontekstima. Jedan primjer poopćene razgovorne implikature bile bi rečenice koje sadrže izraze koji naznačuju neodređenost, npr. »Ana je ušla u *neku* kuću« – implikatira se da kuća nije njezina.[89] No, postoje implikature koje se od razgovornih razlikuju po tome što su *konvencionalne* i potaknute izborom pojedinih *riječi*, a ne kontekstima u kojima se te riječi izriče. Grice ih je nazvao »konvencionalnim implikaturama«.[90] Tako rečenicu »Ana ima dvoje djece«, u pravilu, gotovo u bilo kojem kontekstu, razumijemo u značenju: Ana ima *točno* dvoje djece, premda ta rečenica doslovno znači da Ana ima *barem* dvoje djece, pa kaže nešto istinito i ako ih Ana ima četvero. Strogo gledano, sljedeće su rečenica sasvim u redu: »Ana ima sina Marka, kćer Maju i sina Ivana, dakle, Ana ima dvoje djece« ili, nešto općenitije, »Ana ima troje djece, dakle, Ana ima dvoje djece«. No, kompetentni govornici hrvatskoga, suočeni s takvim rečenicama, u pravilu će na njih reagirati s neodobravanjem. Drugi standardni primjer konvencionalne implikature uključuje odabir semantički ekvivalentnih veznika »i«/»a«/»no«. Ti veznici dijele svoje doslovno značenje, premda se teško oteti dojmu da rečenice »Iva je filozof *i* poštena je«, »Iva je filozof, *no* poštena je« i »Iva je filozof, *a* poštena je« ne znače sasvim isto.[91]

Dakle, često ono što neka rečenica prvenstveno znači za govornika i njegovo slušateljstvo u nekom razgovornom kontekstu, ta rečenica znači *povrh* njezina doslovnog značenja, a ne umjesto njezina doslovnog značenja. Činjenica da doslovno značenje rečenica u mnogim kontekstima stavljamo u drugi plan i da doslovna značenja često nisu ono što upotrebom rečenica prvenstveno želimo priopćiti sugovornicima, ne znači da ih te rečenice nemaju. Jednom kad smo prepoznali te dvije razine rečeničnog sadržaja, otvara se mogućnost argumentirati da možda, unatoč početnoj *intuitivnoj* prihvatljivosti primjera koji bi trebali pokazati da kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih termina (povrh standardnih indeksikala) postoji, ti primjeri ipak ne pokazuju da razmotrena kontekstualna uvjetovanost utječe na *propozicijski* sadržaj i istinitosne

[89] Grice, »Logic and Conversation«, 37–38.

[90] Grice, »Logic and Conversation«, 25–26.

[91] Za daljnju raspravu o konvencionalnim implikaturama, i općenito o implikaturama, vidi Davis, »Implicature« i Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 158–166.

uvjete rečenice. To je smjer argumentacije koji su slijedili mnogi autori osporavajući neke primjere koje ću uvesti kao potencijalnu podršku (PT) u sljedećem poglavlju. Do kraja odjeljka izložit ću pojmovni okvir na kojemu se takva argumentacija temelji. U sljedećem poglavlju vidjet ćemo njezinu konkretnu primjenu.

Griceovo razlikovanje

U svjetlu primjera u kojima rečenice znače prvenstveno nešto drugo, povrh svog doslovnog značenja, Grice je razlučio *jezično značenje* od *govorničkog* (ili *izricateljeva*) *značenja*.[92] Drugim riječima, razlučio je »ono što je rečeno« rečenicom od »onog što se misli (pod rečenicom)« ili onog što se njome implikatira. Jezično je značenje *doslovno* značenje; u slučaju rečenica, to je *ono što je njima rečeno*. Govorničko je značenje, s druge strane, ono što govornik *misli* ili *namjerava* priopćiti izricanjem rečenice u određenom kontekstu. Rečenično je značenje prvenstveno određeno odlikama rečeničnih dijelova i njezinom strukturom, dok govorničko značenje ovisi o govornikovim namjerama i vrlo često može u potpunosti odudarati od onoga što rečenica doslovno znači. Prisjetimo li se opet rečenice »Ruže su crvene« koju je Iva izrekla s namjerom priopćavanja da je stan u plamenu, vidimo da je taj primjer bio u potpunosti griceovski i da je skretao pozornost na potrebu za Griceovim razlikovanjem rečeničnog i govorničkog značenja.

Situacija je, međutim, prilično složena. U svojoj ranoj analizi pojma *značenja*, Grice je razlučio prirodno od ne-prirodnog značenja. Prirodno bi značenje bilo svako ono koje je sadržano u samom mediju bez dodatnog uplitanja nekog subjekta: npr. stršenje kosti iz ruke znači da je kost ruke polomljena ili zaleđena rijeka znači da je temperatura pala ispod 0 stupnjeva. Ne-prirodno značenje je, grubo rečeno, konvencionalno; nalazimo ga u jeziku, ali i u drugim sustavima ili načinima priopćavanja: dimnim signalima, gestama i sl. Za ne-prirodno značenje Grice je pokušao pokazati da konstrukciju »*x* ne-prirodno znači [eng. 'means'] *p*« možemo svesti na

[92] Konvencija: pod »jezičnim značenjem« uključujem i ono što Grice naziva »značenjem riječi« i ono što naziva »rečeničnim značenjem«. To mi se čini prikladnim jer je rezultat pojam koji se podjednako može primijeniti na rečenice kao i njihove dijelove, baš kao što je to slučaj i s pojmom govorničkog značenja. Sam Grice »jezično značenje« ne upotrebljava u tom smislu. Za raspravu o govorničkom i »jezičnom« značenju vidi Grice, »Utterer's Meaning and Intention« te »Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning«.

konstrukciju »N(etko) je ne-prirodno mislio [eng. 'mean'] *p* pod *x*«, a potonja je konstrukcija ekvivalentna konstrukciji »N je namjeravao da izričaj *x* proizvede neki učinak kod slušateljstva pomoću prepoznavanja te namjere«.[93]

Ravnamo li se po tom Griceovu pokušaju svođenja rečeničnog značenja na govorničko značenje, raniji primjer s rečenicom »Ruže su crvene« bio bi dobar primjer govorničkog značenja. Iva je doista namjeravala da izričaj »Ruže su crvene« proizvede neki učinak kod njezina slušateljstva pomoću prepoznavanja te njezine namjere. Koji učinak? Pa da obrate pozornost na stan u plamenu i primjereno reagiraju. To se u opisanom primjeru i dogodilo. Prolaznici su nazvali vatrogasce i sl. Griceova je definicija govorničkog značenja, međutim, problematična.[94]

Paul Ziff primjerice ponudio je nekoliko primjera kako bi pokazao neodrživost Griceova prvotnog prijedloga.[95] Neki od tih primjera pokazuju da možemo zadovoljiti Griceovu gornju definiciju te misliti nešto i pod »izričajima« koji su potpuno besmisleni poput »Ugh ugh blugh blugh ugh blug blug«. Izricanjem toga imali smo namjeru kod našeg slušateljstva proizvesti neki učinak na temelju njihova prepoznavanje naše namjere. No, iz toga po Ziffu nema smisla zaključiti da »Ugh ugh blugh blugh ugh blug blug« to (ili bilo što drugo) *znači*. U drugim slučajevima, kakav je i raniji primjer s rečenicom »Ruže su crvene«, govornik pod rečenicom može misliti bilo što, a to što misli ne mora imati nikakve veze s onime što ta rečenica znači. No, zbog toga u konačnici nećemo reći da ta rečenica onda *to* i znači. S tim smo se složili i na početku poglavlja. Ziff zaključuje da je Griceov program iz temelja pogrešan. No, nama je trenutno zanimljivija Lycanova umjerenija interpretacija Ziffovih protuprimjera. Lycan, naime, smatra da Ziff nije pokazao da je svođenje rečeničnog značenja na govorničko načelno pogrešno, već da govorničko značenje ne može biti toliko »jeftino« koliko se na prvi pogled čini:

[93] Grice, »Meaning«, 220.

[94] Grice je kasnije ponudio složeniju analizu koja je trebala izbjeći prigovore upućene njegovoj prvotnoj definiciji; vidi Grice, »Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning«.

[95] Ziff, »On H. P. Grice's Account of Meaning«, 2–5; vidi i Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 92–93.

> Smatram da je poenta [Ziffovih primjera] prije da, ako je Griceova teorija govorničkog značenja točna, govorničko značenje postaje vrlo jeftino. S obzirom na primjereno poremećeno mentalno stanje, bilo koji bi govornik mogao misliti bilo što pod bilo kojim nizom zvukova koje nekim slučajem izriče. Ako je Griceova analiza govorničkog značenja točna, onda tim gore za prvu fazu njegova projekta [fazu svođenja govorničkog značenja na govornikove namjere] jer u tom slučaju neće biti formalnih ograničenja vezanih uz to što bi govornici *mogli* misliti pod bilo kojom rečenicom koju izriču, već samo statistika o tome kako često govornici misle ovo ili ono.
>
> U stvarnom životu, naravno, govorničko značenje nije tako lako imati iz dva razloga. (a) Većina ljudi nije poremećena kao Ziffovi pacijenti. No, daleko važnije, (b) rečenice hrvatskog jezika imaju značenja koja imaju te se pod njima ne može misliti bilo što, kako se nekom sviđa. Ako nisam neobično u zabludi o značenju same riječi ili ako nije riječ o nekom pozorno razrađenom postavljanju scene, ja ne mogu reći »Ovdje je hladno« i s tim misliti »Ovdje je toplo«. (Primjer je Wittgensteinov.)[96]

Ako je Lycan u pravu, niti raniji primjer s rečenicom »Ruže su crvene« nije dobar primjer govorničkog značenja. No, čak i ako je to točno, čini mi se neupitnim da Iva rečenicom »Ruže su crvene« nešto priopćuje – njezino slušateljstvo na temelju tog priopćenja i djeluje – makar to i ne bilo govorničko značenje, a to što ona priopćuje nije doslovno značenje dotične rečenice. Ta ublažena tvrdnja dostatna je za moje svrhe.

Grice je odnos rečeničnog i govorničkog značenja shvaćao na specifičan način. Argumentirao je da rečenično značenje možemo *svesti* na govorničko, a govorničko značenje dalje na govornikove namjere.[97] No, prihvaćanjem dotičnog razlikovanja nismo prisiljeni na taj dodatni korak. U kasnijoj se tradiciji Griceovo razlikovanje nije uvijek uzimalo u takvom redukcijskom obliku, već jednostavnije kao razlikovanje dvije vrste značenja koja zahtijevaju dva odvojena istraživanja; tome ću se prikloniti i ja. Rečenično značenje shvaćalo se tako kao blisko povezano s propozicijskim sadržajem rečenice i onim što ulazi u nadležnost semantike. Govorničko značenje, s druge strane, shvaćalo se kao nešto semantički irelevantno što ulazi u nadležnost pragmatike ili teorije komunikacije. Velik dio suvremenih rasprava o kontekstualnoj uvjetovanosti potaknut je upravo pitanjima vezanima uz razlikovanje i odvajanje tih dvaju vrsta značenja te uz povlačenje granice između semantike i pragmatike. Kao što sam već rekao, oko toga postoji malo slaganja. Prije no što se usredotočim na pojmove propozicijskog sadržaja i onoga što je rečeno, skrenut ću

[96] Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 93.

[97] Niz Griceovih članaka naslovljen *Logic and Conversation* posvećen je tom projektu; vidi posebno »Utterer's Meaning and Intention« i »Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning«.

pozornost na jedno izvedeno griceovsko razlikovanje koje će nešto kasnije biti važno u analizi primjera kontekstualne uvjetovanosti referencije vlastitih imena i određenih opisa.

Kripkeovo razlikovanje

Motiviran Griceovim razlikovanjem rečeničnog i govorničkog značenja, Kripke je predložio analogno razlikovanje za referenciju, razlučivši *govornikovu referenciju* i *semantičku referenciju*, tj. govornikova referenta i semantičkog referenta. Semantički referent singularnog termina onaj je predmet na koji singularni termin referira temeljem određenih semantičkih *konvencija* jezika kojemu pripada. Govornikov referent onaj je predmet na koji je govornik upotrebom singularnog termin u dotičnom kontekstu želio ili namjeravao referirati, i u tome je uspio, ali koji nije određen semantičkim konvencijama kao referent dotičnog termina, dakle, koji nije njegov semantički referent.[98] Što je Kripke predloženim razlikovanjem želio postići? Želio je ukazati na činjenicu da to što smo nekim izrazom uspjeli referirati na neki predmet ne povlači da je takva referencija semantički relevantna. Drugim riječima, to što je govornik singularnom rečenicom »*S* je *P*« uspio sa »*S*« referirati na predmet *x* i reći za *x* da je *P* ne znači da je *x* na bilo koji način relevantan za propozicijski sadržaj izražen dotičnom rečenicom. To je razumljiva tvrdnja. Za referenciju, kao niti za značenje općenito, ne želimo humptydumptyjevsku proizvoljnost s kakvom smo se susreli na početku poglavlja. Želimo reći da, referirajući sa »S«, možemo na različite načine i pogriješiti te identificirati pogrešnog referenta, premda na neki način uspijevamo referirati. Pozivanjem na razlikovanje govornikove i semantičke referencije u takvim se slučajevima čini prihvatljivim, korisnim i prirodnim potezom pri objašnjavanju toga što se zapravo događa.

Jedini primjer kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina koji sam do sad razmotrio ticao se standardnih singularnih indeksikala. U sljedećem poglavlju razmotrit ću primjere s drugim singularnim terminima za koje smatram da podržavaju (PT). Ono po čemu će neki od tih primjera biti prijeporni pitanje je, pokazuju li oni da se i kod tih singularnih termina radi o *semantički* relevantnoj kontekstualnoj uvjetovanosti. Imajući Kripkeovo razlikovanje između semantičke i govorničke referencije na umu, neki od navedenih primjera bit će izvrgnuti sljedećem prigovoru. Čak i ako ti primjeri podržavaju tvrdnju da kontekst utječe na referenciju, oni još uvijek ne podržavaju (PT) u potpunosti. Razlog je tome što referiranje nekom riječi ne

[98] Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 237–238.

povlači uvijek *semantički* relevantnu referenciju. Ponekad izrazom govornik referira mimo ili protiv konvencija vezanih uz taj izraz, a konvencija je ta koja određuje semantičku referenciju. Tako se barem čini. Evo jednog primjera. Prilikom kupnje novog vozila, vozilu se dodjeljuje registarska oznaka koja mu jedinstveno pripada. Prilikom takve dodjele, ne postoji postupak koji djelatniku policijske uprave kaže koju točno registarsku oznaku mora dodijeliti kojem vozilu. Registarsku oznaku djelatnik na šalteru nasumično izabire iz dostupne hrpe tablica na stolu, a jedini je uvjet da konkretna oznaka već nije bila dodijeljena nekom drugom vozilu te da istome vozilu ne pripadaju dvije različite oznake.[99] Pretpostavimo nadalje da među djelatnicima policijske uprave postoji duga tradicija da o konkretnim vozilima govore pomoću registarskih oznaka, koje im pritom služe kao *imena* vozila. Imajući to u vidu, neka »K3« bude registarska oznaka vozila *v*. S obzirom na to, prometni policajac može voki-tokijem prijaviti prekršaj središnjem centru izričući

(PR) K3 prošao je kroz crveno na semaforu.

»K3« po gore opisanoj konvenciji referira na *v*, a policajac je dotičnim izričajem rekao nešto istinito akko je *v* tada doista prošlo kroz crveno na semaforu. Tako nešto, prirodno je zaključiti, moguće je *upravo* zbog gore opisanih konvencija te predstavlja pozadinu semantičke analize izričaja poput (PR).

Zamislimo sad situaciju u kojoj prometni policajac izriče (PR), ali zbog slabe vidljivosti i velike brzine vozila koje je prošlo kroz crveno, pogrešno očitava njegov registarski broj. Izriče (PR), no stvarna je registarska oznaka vozila koje je netom prošlo kroz crveno »H3«, ne »K3«. Ili, zamislimo drugačiju situaciju u kojoj je vozač vozila za koje policajac javlja u policijsku postaju da je prošlo kroz crveno izričući (PR) namjerno zamijenio pravu registarsku oznaku tog vozila s registarskom oznakom »K3« skinutom s vozila koje se tog jutra slučajno zateklo parkirano pokraj njegova. Kad u dva potonja slučaja policajac izriče (PR), što točno on tim izričajima kaže i na što referira s »K3«? Intuicije o takvim slučajevima kod različitih autora nisu ujednačene: dobar su

[99] To je doslovce način na koji se običnim vozilima u Hrvatskoj dodjeljuju registarski brojevi. Odabir određene registarske oznake za određeno vozilo *mimo* opisanog protokola vlasnika vozila trenutno stoji 6720 kuna (vidi http://www.mup.hr/2194/17.aspx).

primjer takvog neslaganja Donnellan i Kripke.[100] S Kripkeovim razlikovanjem na umu, moglo bi se reći da u sva tri izričaja (PR) »K3« semantički referira na vozilo kojemu je ta registarska oznaka dodijeljena u policijskoj postaji. No, da u druga dva slučaja, izricanjem (PR), policajac govornički referira na neko drugo vozilo i za to drugo vozilo istinito kaže da je prošlo kroz crveno na semaforu. Ta činjenica, međutim, ne čini ono što izričaj (PR) kaže istinitim, jer *vozilo K3* nije prošlo kroz crveno. Dakle, takva promjena referencije kroz kontekste ne bi podržavala (PT) jer ne bi utjecala na propozicijski sadržaj dotičnog izričaja. Takvim ću se primjerima vratiti u sljedećem poglavlju, pa na ovom mjestu neću dalje ulaziti u to pitanje. Moja je intuicija da stvar s Kripkeovim razlikovanjem nije potpuno jasna, te da postoje primjeri u kojima bismo trebali imati određene rezerve oko njezine primjene. *Takvi* primjeri bili bi podrška (PT). Sad se okrećem pojmovima propozicijskog (ili semantičkog) sadržaja i »onoga što je rečeno«. Poglavlje završavam kraćom raspravom o izazovima koje fenomen kontekstualne uvjetovanosti postavlja pred projekt zasnivanja formalne semantike nekog prirodnog jezika.

2.2. Propozicijski sadržaj i »ono što je rečeno« (1)

Fregeova razdioba sadržaja

U *Begriffsschrift* Frege naglašava da njegovo »pojmovno pismo« neće moći obuhvatiti svu sadržajnost rečenica prirodnog jezika na koje bi ga se moglo primijeniti, niti da bi ono to trebalo moći. Svrha je pojmovnog pisma (danas bismo ga mogli izjednačiti s logikom višega reda) bila na precizan, potpun i jednoznačan način obuhvatiti i prikazati onaj dio rečeničnog značenja – Frege ga u *Begriffsschrift* naziva »pojmovnim sadržajem« – koji je znanstveno značajan, a to znači onaj dio koji je podložen istinitosnom vrednovanju. Prirodni je jezik, u Fregeovoj usporedbi, poput ljudskog oka koje može vidjeti puno toga, premda ne uvijek dovoljno jasno i precizno. Pojmovno je pismo po svom dosegu nalik mikroskopu koji je u usporedbi s okom daleko ograničeniji, no one stvari koje se mikroskopom može vidjeti, može se vidjeti puno bolje i jasnije doli golim okom.[101] Pojmovnim se pismom nemoguće pjesnički izraziti u klasičnom smislu, ali je prikladan za prikaz izvođenja nekog deduktivnog dokaza. Gramatički načini,

[100] Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«, 370–372; Kripke, *Naming and Necessity*, 25, b. 3 i 85, b. 36. Dalje o tome govorim u 3.4.

[101] Frege, *Begriffsschrift*, 6.

naglasci, implikature, slikovita izražavanja, stilske figure i sl. ostaju izvan dosega logičke analize. Situacija je složenija čim se odmaknemo od logičkih i matematičkih primjera. Postoje, naime, primjeri rečenica u prirodnom jeziku koje očito mogu izraziti nešto podložno istinitosnom vrednovanju, rečenica koje se mogu naći u formulacijama neke znanstvene teorije, a koje nije lako podvrći pojmovnoj analizi zacrtanoj u *Begriffsschrift*.

Vraćajući se kasnije tom problemu, Frege preciznije razlikuje *misao* izraženu nekom rečenicom od *rečeničnog sadržaja*.[102] Ono što je ranije nazivao pojmovnim ili prosudivim sadržajem, razlučio je u svojim kasnijim radovima na misao i istinitosnu vrijednost.[103] Sadržaj neke rečenice, ističe Frege, često nadilazi njome izraženu misao. Dobar su primjer toga rečenice »Ana nije stigla« nasuprot »Ana još uvijek nije stigla«; ili »Ana vozi bicikl i Iva vozi auto« nasuprot »Ana vozi bicikl, a Iva vozi auto« nasuprot »Ana vozi bicikl, no Iva vozi auto«; ili »Iva se udala i zatrudnjela« nasuprot »Iva je zatrudnjela i udala se«; ili »Ana je udarila Ivu« nasuprot »Iva je udarena od Ane«. To su nedvojbeno primjeri koje je Frege imao na umu u *Begriffsschrift* kad je upozoravao na »mikroskopsku« prirodu pojmovnog pisma. Premda nam rečenica »Ana vozi bicikl, ali Iva vozi auto« prenosi drugačiju informaciju od rečenice »Ana vozi bicikl i Iva vozi auto«, te su rečenice u pojmovnom pismu sinonimne konjunkcije.

No, naglašava Frege, ponekad misao izražena rečenicom može *nadići* sam sadržaj rečenice kojom je se izražava. Primjer bi bile rečenice »Ja sam gladan«, »Dana pada kiša« ili »Ovo je crveno« – rečenice s indeksikalnim elementima. Jednostavna logička ili semantička analiza takvih rečenica brzo upada u probleme jer ih ne možemo bez daljnjih dopuna ili izmjena primijeniti na njih. Jasno je na koji način u pojmovnom pismu možemo izraziti rečenicu »Sokrat se rodio prije Platona«, ali nije jasno na koji način možemo izraziti rečenicu »On se rodio prije njega«. Zamjenice »on« i »njega« ne možemo samo tako promatrati kao argumentne izraze. Što se tiče semantičke analize takvih rečenica koja se oslanja na razlikovanje smisla i referenta, Fregeovo je rješenje bilo da

[102] Frege, »Thoughts«, relevantna rasprava nalazi se na 357–359; vidi i »O smislu i značenju«, 187–188. Naravno, Fregeov »sadržaj« nema veze s onime što sam dosad nazivao »pojmovnim sadržajem«.

[103] Frege, »O pojmu i predmetu«, 202.

> obična formulacija teksta kakva se može sačuvati zapisivanjem [takvih rečenica] nije potpun izraz misli; potrebno je znanje određenih uvjeta koji prate dotični izričaj, a koji su upotrijebljeni kao sredstva izražavanja misli, kako bismo misao shvatili ispravno. Upiranje prstom, pokreti ruke, pogledi također tu mogu pripadati«.[104]

Frege, dakle, razlikuje dvije razine rečeničnog »značenja«: rečenični *sadržaj* i *misao* izraženu rečenicom. Kad je riječ o prirodnom jeziku, u rijetkim slučajevima to dvoje se može poklapati. Češće, međutim, sadržaj rečenice kaže više od njome izražene misli; ponekad, naprotiv, kaže manje. Rečenice

(IK) Iva nije pročitala knjigu,
(IK*) Iva još uvijek nije pročitala knjigu,
(IK$^{\#}$) Ona ju nije pročitala,

sve su dobro oblikovane rečenice hrvatskog jezika i mogu izražavati istu misao. No, njihovi se sadržaji razlikuju. Usporedimo li ih, sadržaj (IK) najbliži je njome izraženoj misli. Trebamo samo utvrditi vrijeme izričaja. Moglo je biti da prošle godine Iva nije pročitala dotičnu knjigu, a ove jest. Budući da misao ne može mijenjati svoju istinitosnu vrijednost, slijedi da u različitim trenutcima (IK) može izražavati različite misli. Sadržaj (IK*), s druge strane, kaže *više* od njome izražene misli jer dodatak »još uvijek« ne pridonosi nikakav smisao izraženoj misli – u istom kontekstu (IK) i (IK*) izrazit će istu misao – ali kod sugovornika će proizvesti drugačiji pragmatički učinak. Treba, međutim, primijetiti da pragmatički učinak može imati i (IK). Njezinim izričajem mogu implikatirati da je Iva glupa ili lijena. Isto vrijedi i za (IK$^{\#}$). Poenta bi bila da za *svaku* rečenicu možemo naći kontekst u kojemu bi ona rekla više od njome izražene misli. Konačno, sadržaj (IK$^{\#}$) kaže *manje* od njome izražene misli. Da bismo znali koju misao (IK$^{\#}$) izražava, uz vrijeme izričaja moramo znati *o kome* se govori (tj. na što referira zamjenica »ona«) i *što je to* što nije pročitala (a na što referira zamjenica »ju«).

Misao je po Fregeu ono što nas prvenstveno zanima u »znanstvenom« kontekstu, kad postavljamo pitanje o istinitosti ili neistinitosti neke tvrdnje ili kad pokušavamo napraviti dobar

[104] Frege, »Thoughts«, 358. Preciznija interpretacija Fregeova shvaćanja indeksikala stvar je prijepora. Budući da to nije od posebne važnosti za ovaj rad, stat ću na rečenome. Za kritiku Fregeova shvaćanja indeksikala vidi Perry, »Frege on Demonstratives« i Kaplan, »Demonstratives«, te raspravu u 3.2.

prijevod s jednog jezika na drugi. Sadržaj rečenice, vidjeli smo, obuhvatio bi kod Fregea razne aspekte govorničkog značenja, od kojih sam neke spomenuo u prethodnom odjeljku, ali i konvencionalna značenja rečenica koja rečenice stječu kombiniranjem rječničkih značenja njihovih dijelova, a koja ne ovise o kontekstu. Nakon Fregea, primarna usredotočenost na misli ili primarna usredotočenost na širi sadržaj rečenica (u Fregeovu smislu) oblikovala je dva suprotstavljena pristupa jeziku, su se očuvali do danas. S jedne strane, autori poput Russella, ranog Wittgensteina, logičkih pozitivista i, kasnije, formalnih semantičara, smatrali su da uvid u značenje i strukturu prirodnog jezika možemo dobiti samo iz perspektive stroge logičke analize. Za ilustraciju, dovoljno je prisjetiti se Russellova pristupa opisima ili pozitivističkih formalnih analiza tradicionalnog filozofijskog diskursa. Autori poput kasnog Wittgensteina, filozofa običnog jezika i, kasnije, pragmatičara ili kontekstualista, suprotno tome, smatrali su da takav formalni pristup prirodnom jeziku nema posebno opravdanje i ne dovodi do zadovoljavajućih rezultata.[105] Prirodni jezik, po njima, ne može biti predmet apstraktne formalne analize jer ne može biti odvojen od toga kako ga konkretni govornici upotrebljavaju u konkretnim okolnostima, s kojim namjerama i sl. Takva upotreba jezika, čini se, uvijek izmiče apstraktnoj formalnoj analizi.

Frege i Russell o mislima

Dva spomenuta pristupa uvelike su oblikovala i novije rasprave oko kontekstualne uvjetovanosti. Tome ću se vratiti nešto kasnije. Ovdje ću se još zadržati na Fregeovu gledištu o mislima. Misao je ono što bi po Fregeu trebao biti predmet semantičke analize, pa je to ono čemu se sad okrećem. Iz onoga što Frege piše o mislima, možemo izdvojiti njihove sljedeće odlike:[106] (*a*) Misao je objektivni sadržaj subjektivnog mišljenja nekog govornika. (*b*) Misao može biti zajedničko vlasništvo mnogih govornika. (*c*) Misao nije fizički predmet koji se može opaziti osjetilima niti subjektivna predodžba u ljudskome umu. Misli su apstraktne. (*d*) Misli su vječne i nepromjenjive, nisu stvorene jezikom niti ljudskim umom, već su od njih nezavisne. (*e*) Misao shvaćamo mišljenjem tako što opažamo fizičku rečenicu u koju je misao »zaodjenuta«. (*f*) Komunikacija i

[105] Strawson, pobornik drugospomenutog pristupa, to je sažeo na sljedeći način: »Niti aristotelovska niti russellovska pravila ne daju točnu logiku niti jednog izraza prirodnog jezika jer prirodni jezik nema točnu logiku« (»On Referring«, 159). Za kratak osvrt na ta dva pristupa prirodnom jeziku vidi Recanati, *Literal Meaning*, 1–4.

[106] Sljedeće odlike misli Frege navodi u »O smislu i značenju«, 173–181 te »Thoughts« 352–363, 368–371.

međusobno razumijevanje mogući su samo ako rečenicama izražavamo iste misli. Ako različiti govornici uz istu sastavnicu iste rečenice vežu različite smislove, a referent pritom ostaje nepromijenjen, rezultat je njihovo međusobno nerazumijevanje. (*g*) Misao je primarni nositelj istinitosne vrijednosti i ta istinitosna vrijednost nije podložna promjeni. (*h*) Činjenica je istinita misao. (*i*) Sve rečenice imaju smisao, no misao je smisao samo izjavnih rečenica – rečenica kojima nešto tvrdimo ili priopćujemo. Smislovi drugih vrsta rečenica mogu biti naredbe, želje, zahtjevi, usklici, pitanja i sl. (*j*) Za misao neke rečenice mogu biti relevantni samo smislovi njezinih sastavnica, a ne i njihovi referenti. Drugim riječima, misao neke rečenice sastavljena je od smislova rečeničnih sastavnica. Predmet (referent) nikada ne može biti dio misli. (*k*) Izjavne rečenice *normalno* izražavaju misli, a ne referiraju na njih. (*l*) Misao je (nepravi) referent zavisnih rečenica u nekim rečeničnim kontekstima (npr. u neupravnom govoru ili intenzionalnim rečenicama). U tom slučaju zavisna rečenica vlastito je ime misli. (*m*) Neke misli mogu shvatiti samo oni koji ih izražavaju. Prema Fregeovoj karakterizaciji misli, danas bismo ih prikladno mogli nazvati *propozicijama*.[107]

Propozicije su, dakle, primarni nositelji istinitosnih vrijednosti te razina rečeničnog sadržaja koja je relevantna za semantiku. No, je li Fregeova teorija jedina raspoloživa kad je riječ o propozicijama? Odgovor je, naravno, niječan; nešto sam o tome već rekao ranije. Postoji niz konkurentskih teorija propozicija.[108] Među njima postoje djelomična slaganja, ali i bitna razilaženja. U ovom radu usmjerit ću se samo na dva gledišta. Jedno od njih potječe od Fregea i njegove karakterizacije misli. To gledište propozicije poistovjećuje sa strukturiranim entitetima koji se sastoje od smislova koji pripadaju rečeničnim sastavnicama. Drugo gledište o propozicijama potječe od Russella. Ono s Fregeovim dijeli pretpostavku da su propozicije sadržaji rečenica koji su objektivni, apstraktni, strukturirani te primarni nositelji istinitosnih vrijednosti. Točka u kojoj se razilazi od Fregea, pitanje je koji su građevni elementi takvih strukturiranih entiteta. Po russellovskom gledištu, vidjeli smo, propozicije su strukturirani entiteti koji se sastoje od referenata rečeničnih sastavnica – predmet te svojstava i/ili relacija – a ne uz njih vezanih smislova. Takve propozicije naziva se singularnima.

[107] Za raspravu o propozicijama iz metafizičke perspektive, vidi Loux, *Metafizika*, 4. poglavlje.

[108] Za pregled dominantnih gledišta o propozicijama vidi Schiffer, »Propositional Content«, 270–282.

U pismu Russellu 1904. godine Frege uz ostalo piše:

> Na posljetku, rečenica »Istinito je da 2 + 3 = 5« ne kaže više od rečenice »2 + 3 = 5«. Istinitost nije sastavnica misli, baš kao što niti Mont Blanc s njegovim snježnim vrhovima nije sâm sastavnica misli da je Mont Blanc visok više od 4000 metara. […] Smisao izraza »mjesec« sastavni je dio misli da je mjesec manji od zemlje. Sam mjesec (tj. referent riječi »mjesec«) nije dio smisla riječi »mjesec« jer tad bi također bio i sastavnica te misli.[109]

Na Fregeovo veliko iznenađenje, pretpostavljam, Russell mu iste godine odgovara (pokazujući ujedno i elementarno nerazumijevanje njegova gledišta):

> Što se tiče smisla i referenta, ne vidim ništa doli poteškoće preko kojih ne mogu preći. [...] Vjerujem da je usprkos svim njegovim snježnim vrhovima sam Mont Blanc sastavnica onoga što se stvarno tvrdi u rečenici »Mont Blanc je visok više od 4000 metara«. Mi ne tvrdimo misao, jer to je privatna psihološka stvar: mi tvrdimo predmet misli, a to je, po meni, određena složevina (neka objektivna rečenica, moglo bi se reći) u kojoj je sam Mont Blanc sastavnica. Ako to ne priznamo, dobivamo konkluziju da ništa uopće ne znamo o Mont Blancu. Zbog toga za mene referent rečenice nije istinitost, već određena složevina koja je (u ovdje danom primjeru) istinita.[110]

Spor koji potječe od Fregea i Russella o prirodi propozicijskog sadržaja ostao je aktualan i danas. Autori skloniji fregeovskoj teoriji referencije priklanjaju se nekoj verziji fregeovskih misli. Autori skloniji gledištu koje se temelji na ideji izravne referencije, priklanjaju se nekoj verziji russellovskih ili singularnih propozicija. To potonje gledište ono je kojemu sam se i ja priklonio u ovome radu.

Tri razine značenja

Vratimo se sad Fregeovu razlikovanju s kojim smo i započeli odjeljak, razlikovanju misli izražene rečenicom i sadržaja rečenice. Vidjeli smo što je za Fregea misao, te da bismo je mogli i

[109] Frege, »Frege to Russell 13. 11. 1904«, 163. Za shvaćanje odlomka treba imati na umu da je *istinitost* za Fregea predmet.

[110] Russell, »Russell to Frege 12. 12. 1904«, 169.

russellovski interpretirati, izbacimo li iz nje smislove, a ubacimo predmete, svojstva i relacije.[111] Sadržaj je, s druge strane, sve ono što nije misao, ono što je više od misli ili manje od misli (tj. ono što je više ili manje od propozicije).Trebali bismo, međutim, u ovoj točki biti precizniji od Fregea, pa izričito razlučiti *tri* razine rečeničnog »značenja«:

(*i*) »Rječničko« značenje rečenice koje je često oskudniji od njome izražene misli – ono što je Kaplan nazvao »karakterom«, a Grice konvencionalnim značenjem.

(*ii*) Ono što sam do sad nazivao »propozicijskim sadržajem« rečenice, a što je kod Fregea rečenicom izražena misao.

(*iii*) Sadržaj rečenice koji nadilazi njome izraženu misao, tj. njezin propozicijski sadržaj.

Razine (*i*) i (*iii*) ne može se tretirati jednako jer se već i na prvi pogled bitno razlikuju. (*i*) ovisi o jezičnim konvencijama, (*iii*) u pravilu ne ovisi, ili je ovisnost o njima tek posredna. (*iii*) prije svega ovisi o razgovornom kontekstu i pozadinskim informacijama koje u njemu zatičemo. (*ii*) i (*iii*) ovise o (*i*), (*ii*) više od (*iii*). Ako je raniji primjer s rečenicom »Ruže su crvene« moguć scenarij – a čini se da jest – ono što Iva tom rečenicom priopćuje isključivo ovisi o kontekstu izričaja i moglo bi jednako uspješno biti izraženo bilo kojom drugom rečenicom hrvatskog, ili bilo kojeg drugog, jezika. Budući da niti (*i*) niti (*iii*) nemaju izravne veze s istinitošću ili neistinitošću *rečenice* – (*i*) je u pravilu suviše oskudno da bismo mu pripisali istinitosnu vrijednost, dok (*iii*) ne treba imati nikakve veze s izrečenom rečenicom – predmet semantičke analize trebalo bi biti samo ono što je relevantno za misao, tj. propozicijski sadržaj. To je jedan način na koji bismo mogli započeti semantičko istraživanje; Frege ga je tako započeo u svojim kasnijim radovima.

Postoji nekoliko načina na koje bismo takvo istraživanje mogli dovesti u pitanje. Prvo, mogli bismo *očuvati* predloženu tročlanu razdiobu između konvencionalnog značenja, propozicijskog sadržaja i »šireg« rečeničnog sadržaja, no argumentirati da shvaćanje propozicijskog sadržaja *kao fregeovskih misli* nije održivo. Ispravnost takvog prigovora imalo bi za posljedicu da niti

[111] Svojevrsno kompromisno gledište – spomenuo sam ga i u 1.4. – predložili su Evans i McDowell, argumentirajući da se propozicije često sastoje i od smislova i od predmet, jer su smislovi singularnih termina u pravilu uvijek *de re smislovi*.

semantička teorija koja podržava takvo shvaćanje nije održiva.[112] Drugo, mogli bismo argumentirati da je predložena tročlana razdioba dobra početna točka, ali ne i konačno rješenje jer je odnos između njih znatno složeniji. Dosljedno tome, mogli bismo, primjerice, tvrditi da nije toliko lako jasno razlučiti (*i*), (*ii*) i (*iii*) da bismo (*ii*) neprijeporno mogli postaviti kao primarni predmet semantičke analize. No, i kad bismo mogli jasno razlučiti te tri razine, prijeporno je, je li upravo (*ii*) predmet takve analize. Ovisno o shvaćanju prirode i zadaće semantičke teorije, mišljenja filozofa i lingvista razilazila su se u tom pitanju.

Grice, vidjeli smo u prethodnom odjeljku, razlučio je jezično značenje od govorničkog značenja. Drugo, slično, Griceovo razlikovanje, razlikovanje je onoga što je netko nekom rečenicom *rekao* i onoga što je netko pod izričajem rečenice *mislio* (i namjeravao priopćiti). Ono što je rečeno još sam ranije izjednačio s propozicijskim ili semantičkim sadržajem rečenice. Dakle, ako je to točno, ono što je rečenicom rečeno primjer je jezičnog značenja: rečenica »Iva je stvarno spretna« kaže *da je Iva stvarno spretna*. U opreci s tim, ono što je govornik npr. ironično mislio izričući »Iva je stvarno spretna« može biti da je Iva ustvari nespretna. Ono što govornik izričući »Ruže su crvene« kaže jest da su ruže crvene; ono što izričući misli može biti upravo to, ali i bilo što drugo. To što je govornik mislio izričući dotičnu rečenicu, naravno, *nije* ono što je tom rečenicom rekao. Središnje je pitanje, kako točno shvatiti pojam *onoga što je rečeno* i je li to stvarno isto što i propozicijski sadržaj rečenice ili rečenicom izražene propozicije. Evo što Grice kaže:

> U onom smislu u kojem ja upotrebljavam riječ *reći*, kanim da je ono što je netko rekao blisko povezano s konvencionalnim značenjem riječî (s rečenicom) koje je izrekao. Pretpostavimo da je netko izrekao rečenicu *Njega je obuzeo porok*. Imajući znanje hrvatskog jezika, ali ne i znanja okolnosti tog izričaja, netko bi znao nešto o tome što je govornik rekao, pod pretpostavkom da je govorio standardni hrvatski i da je govorio doslovno. […] No, za potpunu identifikaciju onoga što je govornik rekao, trebalo bi se znati (a) identitet [onoga o kome se govori], (b) vrijeme izričaja [te dokinuti višeznačnosti].[113]

[112] Neke od konkretnih problema koji potkopavaju fregeovsku poziciju i podržavaju predloženu argumentaciju spomenuo sam u 1.4. Vratit ću im se i u 3.2. gdje ću pokazati koliko je takvo gledište problematično kad je riječ o indeksikalima.

[113] Grice, »Logic and Conversation«, 25; sličan odabir riječ pronalazimo i u »Further Notes on Logic and Conversation«, 49: »[…] ono što je rečeno blisko je povezano s konvencionalnom snagom upotrijebljenih riječi«. Zbog toga smatram da kvalifikacija »blisko povezano« za Gricea u citiranom odlomku nije bila stvar ishitrene formulacije, već nešto što po njemu u bitnom otkriva *prirodu* onoga što je rečeno.

Po Griceu, dakle, trebamo, razlučiti konvencionalno značenje rečenice od onoga što je tom rečenicom rečeno. Potonje je rezultat upotpunjenja konvencionalnog značenja kontekstualnim podatcima. Upravo sam to, čini se, ranije nazivao propozicijskim sadržajem i uz to sam vezao (PT). No, radi li se tu o istoj ili različitim stvarima? I propozicijski sadržaj i ono što je rečeno razlikuju se od konvencionalnog značenja po tome što potonje u pravilu nije podložno istinitosnom vrednovanju. Prisjetimo se samo ranijih primjera

(AI) Ja znam da je banka sutra otvorena,

(AB) Ona je kriva za požar,

(PI) Ana je primila injekciju.

Kako Grice primjećuje, svaki kompetentni govornik hrvatskoga donekle razumije te rečenice, no bez dodatnih kontekstualnih informacija, ne može odlučiti kažu li te rečenice nešto istinito ili neistinito jer ne zna *točne* uvjete pod kojima bi ono što te rečenice u nekom kontekstu kažu bilo istinito ili neistinito. Točan uvjet nije zahvaćen sljedećom dvopogodbom, npr.

(AB*) Ono što »Ona je kriva za požar« kaže istinito je akko ona jest kriva za požar,

jer s (AB*) nije rečeno *tko* je ona koja je (*kada*?) kriva za (*koji*?) požar. ((AB*) je točno, ali ne i potpuno.) Potrebno je odrediti vrijeme i mjesto njihova izričaja, tko ih izriče, s kojim namjerama i sl. Tek kad je to učinjeno, možemo govoriti o *propozicijskom* sadržaju tih rečenica. Primjerice, umjesto (AB*) imali bi dvopogodbu poput

(AB$^{\#}$) Ono što »Ona je kriva za požar« kaže u K_1 istinito je akko je Iva u t_1 kriva za taj-i-taj požar,

ili nešto slično. Prisjetimo li se primjera s (AB) u 1.2., »K_1« predstavlja kontekst u kojem (AB) izriče Ana. Kad (AB) izriče Iva, dvopogodbu koju dobivamo je

(AB$^{\$}$) Ono što »Ona je kriva za požar« kaže u K_2 istinito je akko je Ana u t_2 kriva za taj-i-taj požar,

Je li onda propozicijski, tj. *semantički* sadržaj rečenice ili rečenicom izražena propozicija ono što je Grice imao na umu govoreći o onome što je rečeno? Promotrimo li pozornije Griceov citat,

nameću se barem dva pitanja. Prvo, što točno znači da je ono što je rečeno *blisko povezano* s konvencionalnim značenjem, tj. koliko blisko s tim mora biti povezano? Budući da *sama rečenica* temeljem svog konvencionalnog rječničkog značenja u pravilu ne kaže nešto podložno istinitosnom vrednovanju, dodatan materijal mora pribaviti *kontekst*. S tim se slažu i Frege i Grice. No, drugo pitanje koje se nameće jest kako odlučiti koje ćemo dodatne kontekstualne informacije uzeti kao relevantne za određivanje onoga što je rečenicom rečeno koje je podložno istinitosnom vrednovanju, a da ne završimo u onome što je govornik izričući rečenicu *mislio*? Bitno nam je imati odgovor na to pitanje jer želimo očuvati razliku između onoga što je rečenicom rečeno i onoga što se pod izričajem rečenice mislilo. Prvo bi trebalo biti njezino doslovno značenje, a drugo nedoslovno, govorničko. Autori se oko odgovora na ta pitanja, međutim, ne slažu. Novije rasprave oko razlikovanje semantike i pragmatike dobrim su se dijelom usredotočile na taj prijepor. Do kraja odjeljka spomenut ću nekoliko mogućih shvaćanja pojma onog što je rečeno i to povezati s pitanjem o semantičkom sadržaju i kontekstualnoj uvjetovanosti.

2.3. Propozicijski sadržaj i »ono što je rečeno« (2)

Semantika i »ono što je rečeno«

Autori uključeni u spomenutu raspravu predložili su niz etiketa i karakterizacija suprotstavljenih perspektiva. Recanati, primjerice razlikuje *literalizam*, po njemu prevladavajuće suvremeno gledište, po kojemu »istinitosne uvjete možemo legitimno pripisati *rečenicama* prirodnog jezika, više-manje nezavisno od toga što govornik koji izriče rečenicu misli«, od *kontekstualizma*, gledišta po kojemu su »*govorni činovi* primarni nositelji sadržaja. Samo u kontekstu nekog govornog čina rečenica izražava neki određeni sadržaj«.[114] Poistovjeti li se Griceovo ono što je rečeno s propozicijskim sadržajem, prvi bi, dakle, na dva pitanja odgovorili da Griceovo »blisko povezano« treba interpretirati gotovo kao »istovjetno«, a da su semantički prihvatljive kontekstualne informacije izrazito ograničene. Za one druge, jaz između konvencionalnoga i rečenoga bio bi veći i premošćen znatno bogatijim kontekstualnim informacijama.

[114] Recanati, *Literal Meaning*, 3.

Recanati zastupa kontekstualizam (vidi raniju raspravu u 1.3.). Emma Borg, priklanjajući se strogoj inačici prvog gledišta, razlikuje *formalnu (minimalnu) semantiku*, gledište po kojem bi se

> primjerena semantička teorija trebala baviti doslovnim značenjem rečenica na razini tipova, a ne nekim pojmom koji se više temelji na kontekstu, poput govorničkog značenja [...] Nadalje, [pobornici dotičnog gledišta] predlažu da je način da se pruži takvo objašnjenje taj da se posvetiti pozornost formalnim odlikama rečenica koje su u igri [...] Po toj jakoj verziji pristupa u formalnoj semantici, semantički je sadržaj onda pojam na koji ne utječe kontekst: bez obzira kada ili gdje je tip rečenice oprimjeren, njezino će značenje ostati isto,[115]

od *dvojne pragmatike*, gledišta po kojem su

> pragmatički postupci u stanju djelovati dva puta: jednom prije isporučenja potpune izražene propozicije (tj. prije određenja istinitosnouvjetnog sadržaja rečenica izrečenih u danom kontekstu) i zatim još jednom kako bi dali neke implikature danog izričaja (neke dodatne, neizravne, prenesene propozicije). [...] pragmatički postupci, tj. kontekstualno osjetljivi postupci, igraju konstitutivnu ulogu u određenju semantičkog sadržaja rečenice (tj. konstitutivnu ulogu za istinitosnouvjetni sadržaj ili izraženu propoziciju), jednako kao što su relevantni za određenje implikatura.[116]

Slično razlikovanje, iz perspektive nalik onoj Emme Borg, predlažu Herman Cappelen i Ernie Lepore, suprotstavljajući semantički minimalizam umjerenim i strogim inačicama kontekstualizma. Semantički minimalizam gledište je koje prepoznaje vrlo ograničenu klasu

---

[115] Borg, *Minimal Semantics*, 19–20. Važno je istaknuti da se po tom gledištu doslovno značenje, tj. semantički sadržaj rečeničnih tipova još uvijek može istinitosno vrednovati: »[...] da bi se nešto za mene smatralo *semantičkim* sadržajem, ono mora doseći razinu podložnosti istinitosnom vrednovanju. Pokaže li se da jedina razina sadržaja koji se može dobiti samo na osnovi sintaktičkih odlika pada ispod te razine, smatrala bih da formalna semantika, kako ju se standardno poima, nije moguća« (Borg, *Minimal Semantics*, 33, b. 25).

[116] Borg, *Minimal Semantics*, 38, 39. Od dvojne pragmatike Borg razlikuje *radikalni kontekstualizam* kakav predlaže npr. Charles Travis koji odbacuje uvriježeni pojam semantičkog sadržaja; vidi npr. Travis, »Pragmatics«, 105: »Misli [tj. propozicije] [...] gube svoje pravo da intrinzično imaju neku, ali *jednu* semantiku, te da su imune na interpretaciju. Ako, imajući na umu perspektivu, upitamo što bi se smatralo ponovnim proizvođenjem neke dane misli [tj. propozicije], te ako razmotrimo sve prigode za postavljanje tog pitanja, možemo vidjeti kako se za *tu* misao [tj. propoziciju] u nekim prigodama može smatrati da ima semantiku za koju se ne bi smatralo da je ima u drugima. Naime, misao [tj. propozicija] u nekim prigodama može dopustiti parafraze koje ne dopušta u drugima. Niti ona ikada treba imati neki neumoljiv sadržaj. Da bi se vidjelo kako misli [tj. propozicije] dopuštaju interpretaciju, treba se samo znati kako potražiti prigode za njihovu interpretaciju«.

kontekstualno uvjetovanih izraza u semantičkom smislu – klasu koja sadrži *isključivo standardne indeksikale* te isključuje bilo koji drugi oblik *semantički* relevantne kontekstualne uvjetovanosti. Kontekstualizam obuhvaća grupu gledišta koja u većoj ili manjoj mjeri dopuštaju da klasa kontekstualno uvjetovanih izraza *premašuje* klasu standardnih indeksikala, odnosno da kontekst i na druge načine može utjecati na semantički sadržaj.[117]

Imajući takva oprečna gledišta na umu, vratimo se pitanju kako shvatiti tri spomenute razine rečeničnog »značenja«: (*i*) konvencionalno (»rječničko«) rečenično značenje, (*ii*) propozicijski sadržaj ili ono što je rečeno te (*iii*) širi (pragmatički) sadržaj. (U nastavku ću se ograničit na Recanatija i Borg.) Recanati razlikuje dva moguća grupiranja triju značenjskih razina, ovisno o tome kako ćemo interpretirati Griceovo pojašnjenje da je ono što je rečeno *blisko povezano* s konvencionalnim značenjem rečenice.[118] S jedne strane, konvencionalno značenje i ono što je rečeno možemo promatrati kao dvije komponente doslovnog značenja rečenice, a širi pragmatički sadržaj kao govorničko značenje. S druge strane, konvencionalno značenje možemo promatrati kao rečenično značenje, a ono što je rečeno i širi pragmatički sadržaj kao pragmatičkim postupcima određene vrste govorničkih značenja. Potonje gledište bilo bi ono koje prihvaćaju kontekstualisti, tj. pobornici dvojne pragmatike.

No, Recanati uvodi i »kompromisni« model po kojemu treba razlučiti *četiri* razine rečeničnog »značenja«: uz konvencionalno značenje i širi pragmatički sadržaj, trebali bismo razlučiti *dva* pojma onoga što je rečeno: ono što je rečeno u minimalnom ili formalnom ili čisto semantičkom smislu i ono što je rečeno u pragmatičkom smislu.[119] Konvencionalno značenje i ono što je rečeno u minimalnom smislu činili bi doslovno značenje rečenice, a ono što je rečeno u pragmatičkom smislu i širi pragmatički sadržaj bili bi primjeri govorničkog značenja. Ono što bi bilo zajedničko dvjema vrstama onoga što je rečeno bila bi njihova ograničenost konvencionalnim značenjem rečenice. Ono što bi dvije vrste razlikovalo, dopuštaju li ili ne dopuštaju uplitanje pragmatičkih postupaka u njihovo oblikovanje. Ono što bi bilo zajedničko pragmatičkom pojmu onoga što je rečeno i širem pragmatičkom sadržaju bilo bi dopuštanje uplitanja pragmatičkih postupaka u njihovo oblikovanje. Potonji bi se razlikovali time što je

[117] Cappelen i Lepore, *Insensitive Semantics*, 2–8.

[118] Recanati, *Literal Meaning*, 6.

[119] Recanati, *Literal Meaning*, 51.

pragmatički pojam onoga što je rečeno još uvijek određen ili ograničen konvencionalnim značenjem rečenice, dok širi pragmatički sadržaj nije. Kada bi takav kompromisni model bio održiv, spor minimalista i kontekstualista, čini se, bio bi dokinut jer više ne bismo trebali birati između dva suprotstavljena shvaćanja onoga što je rečeno. Oba pojma onoga što je rečeno bila bi ugrađena u kompromisni model kao dvije različite značenjske razine. Na istraživanje prvoga pravo bi polagala formalna (minimalna) semantika. Na istraživanje drugoga pragmatika ili semantika koja dopušta uplitanje pragmatičkih procesa u određivanje onoga što je rečeno.

Analiza primjera

Pokazat ću na ranijem primjeru (iz 1.3.),

(NU) Ti nećeš umrijeti,

kako bi takav kompromisni model funkcionirao. S obzirom na četiri značenjske razine, proizlazi sljedeća analiza (NU). U svakom kontekstu (NU) ima isto konvencionalno značenje određeno rječničkim značenjima njezinih sastavnica i sintaktičkom strukturom same rečenice, možda:

(NU*) *Ono živo biće o kojem govori izricatelj zamjenice »ti« neće doći u stanje lišenosti životnih funkcija*,

ili nešto tome slično. Takvo konvencionalno značenje nije kontekstualno uvjetovano u semantički relevantnom smislu. (NU*) informativno je i može, naravno, poslužiti u komunikaciji ili razumijevanju rečenice, ali, očito, nema smisla reći da to značenje rečenice samo po sebi može imati neku istinitosnu vrijednost. Jednom kad odredimo referenta zamjenice »ti« (što Recanati, vidjeli smo ranije, naziva *zasićenjem*), (NU) u minimalnom smislu kaže, primjerice,

(NU$^{\#}$) *Iva neće umrijeti*.

Za razliku od (NU*), to što (NU) kaže u minimalnom smislu ima istinitosnu vrijednost. Po svemu sudeći, (NU$^{\#}$) bilo bi neistinito jer je svako živo biće smrtno. U ono što je rečeno u minimalnom smislu ulazi samo onoliko dodatnog sadržaja koliko je potrebno da bi upotpunjeno konvencionalno značenje postalo podložno istinitosnom vrednovanju. Ako je O_m ono što je rečeno rečenicom *R*, a rezultat uklanjanja sastavnice *S* iz O_m još uvijek je podložan istinitosnom

vrednovanju, O_m nije bilo ono što je rečeno s *R* u minimalnom smislu. Uslijed daljnjih postupka *modulacije* koji upotpunjuju (NU$^{\#}$) dodatnim sadržajem, (NU) kaže u pragmatičkom smislu, primjerice,

(NU^{+}) *Iva neće umrijeti od puknuća nokta na malom prstu lijeve ruke*.

(Umjesto sadržaja *od puknuća nokta na malom prstu lijeve ruke*, (NU$^{\#}$) je moglo biti upotpunjeno nekom vremenskom ili prostornom odrednicom – npr. sadržajem *danas* ili *ove godine* ili *u ovoj bolnici* – ili nečim drugim.) Kao i (NU$^{\#}$), (NU^{+}) ima istinitosnu vrijednost, no za razliku od onoga što je rečeno s (NU) u minimalnom smislu, (NU^{+}) će po svemu sudeći biti istinito, jer ljudi ne umiru od puknuća nokta na ruci. Konačno, temeljem načina izgovaranja (NU), odnosa izricatelja (NU) i njegova sugovornika, ili nešto drugo, (NU) mogla bi implikatirati ili pragmatički prenijeti dodatne informacije koje ne moraju imati nikakve posebne veze s (NU*), (NU$^{\#}$) ili (NU^{+}). Primjerice, netko bi izricanjem (NU), obraćajući se Ivi koja histerično plače zbog puknuća nokta, mogao priopćiti da njezinu nezgodu ne smatra ničim ozbiljnim, da mu je Iva zbog svoje reakcije smiješna ili iritantna i sl. Za tu je svrhu rečenica (NU) prikladna jer naglašava razliku između Ivine beznačajne nesreće i njezine preuveličane reakcije, te ozbiljnog čina umiranja. No. to što govornik implikatira izricanjem (NU), možda,

(NU$^{\$}$) *Prezirem/Ana prezire tvoje dramatiziranje i preuveličavanje zbog beznačajne stvari kakva je puknuće nokta*,

nema posebne veze s ranijim značenjskim razinama. (NU$^{\$}$), naravno, može imati istinitosnu vrijednost, no *to* nema veze s (NU) i onime što se u nekom kontekstu *tom rečenicom kaže*. Da je govornik kojim slučajem Ivi izričito rekao »Prezirem tvoje dramatiziranje i preuveličavanje zbog beznačajne stvari kakva je puknuće nokta«, (NU$^{\$}$) bilo bi ono što je u dotičnom kontekstu tom rečenicom rečeno.

Zamjena tročlane koncepcije rečeničnog »značenja« četveročlanom koja uključuje dva pojma onoga što je rečeno – ono što je rečeno u semantičkom i u pragmatičkom smislu – mogla bi se činiti zadovoljavajućim rješenjem spora oko razgraničavanja semantike i pragmatike. No, Recanati argumentira da je rješenje tek prividno jer pretpostavlja koherentnost pojma onoga što

je rečeno u *minimalnom* smislu. Po njegovu mišljenju, međutim, takav pojam nije održiv.[120] Pretpostavljam da bi, s druge strane, velik broj pobornika suprotstavljena gledišta imao slično mišljenje o prihvatljivosti četveročlane koncepcije, s tom razlikom da ne bi, naravno, osporili ono što je rečeno u minimalnom smislu, već da možemo napraviti teorijski značajnu ili načelnu razliku između onoga što je rečeno u pragmatičkom smislu i šireg pragmatičkog sadržaja koji je implikatiran:

> Na taj način, umjesto da postoji uredna i čista linija između iskazivanja [eng. stating] i impliciranja, ona bi bila stvar kontinuuma s možda nejasnom granicom između onoga što govornik u pravom smislu tvrdi i onoga što tek prenosi [eng. conveys]. Sve te interpretacije mogu [...] ležati na jednom kontinuumu zato što u osnovi sve one imaju isti status. One su sve, želimo li se držati standardne terminologije, primjerci pragmatički prenesenih propozicija (tj. primjerci govorničkog značenja), a ne onoga što rečenice o kojima je riječ doslovno znače.[121]

Dakle, zamjena tročlanog modela četveročlanima ne bi, u najboljem slučaju, bila rješenje dotičnog spora, već tek zamjena jednog načina etiketiranja drugim. Bila bi jedan mogući prijedlog što ćemo nazivati »semantikom« i »semantički značajnim«, a što »pragmatikom« i »pragmatički značajnim«. Spor iza takvog etiketiranja, međutim, ostao bi gotovo netaknut.

Kontekstualna uvjetovanost i razine značenja

Povežimo sad raspravu o značenjskim razinama s ranijom raspravom o kontekstu i vrstama kontekstualne uvjetovanosti iz 1.3. Jedna moguća razdioba konteksta, tj. kontekstualne uvjetovanosti, vidjeli smo, razdioba je na predsemantičku, semantičku i postsemantičku kontekstualnu uvjetovanost. Te tri vrste kontekstualne uvjetovanosti, sparene s tri razine jezičnog značenja, rezultiraju sljedećim. Predsemantički kontekst određuje konvencionalno značenje rečenice tako što određuje jezik kojemu neki niz zvukova ili zapisa pripada te dokida neodređenost ili višeznačnost nekog niza zvukova ili zapisa unutar jezika povezivanjem niza zvukova ili zapisa s određenim rječničkim jedinicama. Jednom kad je tako određeno konvencionalno značenje rečenice, semantički bi kontekst odredio propozicijski sadržaj ili ono što je tom rečenicom u nekom kontekstu rečeno. Konačno, postsemantički kontekst dalje, ili

[120] Recanati, *Literal Meaning*, 53–67.

[121] Borg, *Minimal Semantics*, 130.

povrh toga, odredio bi širi pragmatički sadržaj, ono što se pod rečenicom misli, ili što je njome implikatirano. No, jednom kad razlučimo dva shvaćanja onoga što je rečeno – minimalno i pragmatičko – i kad uzmemo u obzir spor kontekstualista i minimalista, javlja se pitanje koji kontekst utječe na što. To je, vidjeli smo, jedan od osnovnih sporova u okviru semantike i pragmatike te njihova razgraničavanja; oko toga ima malo slaganja. Minimalisti će, prirodno, primjere kontekstualne uvjetovanosti pokušati u što većoj mjeri okarakterizirati kao predsemantičku ili postsemantičku kontekstualnu uvjetovanost, dok će kontekstualisti po tom pitanju biti znatno liberalniji. Detaljnija rasprava o tome odvela bi me predaleko, pa neću dalje ulaziti u nju. Vjerujem da je ovdje rečeno dovoljno da bi se dočarao okvir rasprave unutar kojega spada i moja rasprava.

Na ovom mjestu želim još postaviti gledište koje zastupam u kontekst spomenutih rasprava i perspektiva. U radu se bavim *semantički* značajnom singularnom referencijom te pitanjem u kojoj je mjeri, i na koji način, ona kontekstualno uvjetovana. (Pri tom pod »kontekstom« mislim na nejezični kontekst upotrebe nekog izraza.) Početna teza koju sam uveo u 1.2. bila je da klasa kontekstualno uvjetovanih singularnih termina *premašuje* klasu standardnih singularnih indeksikala. To znači da će, ako se teza pokaže točnom, primjerena semantička teorija za prirodni jezik morati dopustiti veći upliv kontekstualne uvjetovanosti u semantiku od one koju pretpostavljaju ili dopuštaju semantički minimalisti. Metodološka teza koju sam predložio na kraju prvog odjeljka bila je da nam primjer kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih indeksikala može pružiti dobar okvir za razumijevanje početne teze. Tu se tezu, međutim, može shvatiti na dva načina.

U jačem smislu, teza pretpostavlja da će i drugi kontekstualno uvjetovani singularni termini doslovce, bez ikakve razlike, funkcionirati kao singularni indeksikali. To nije način na koji je ja shvaćam. U slabijem smislu, metodološka teza kaže tek da standardni indeksikali predstavljaju *uzor* kontekstualne uvjetovanosti. Prisjetimo se samo kontekstualističkog shvaćanja glagola »znati«. Bilo bi pogrešno tvrditi da »znati« u svakom pogledu funkcionira kao standardni indeksikal, recimo kao zamjenica »ja« ili prilog »danas«. Tvrdnja je epistemoloških kontekstualista, kako je ja shvaćam, da po nekim bitnim karakteristikama »znati« funkcionira kao standardni indeksikal; analogija sa standardnim indeksikalima je korisna, ali ne i obvezujuća.

Točan način na koji se u nekom kontekstu određuje sadržaj npr. glagola»znati« može se razlikovati od toga kako se u nekom kontekstu određuje sadržaj nekog standardnog indeksikala.

S obzirom na rečeno, moje se gledište svakako može okarakterizirati kao kontekstualističko. Osnovna je kontekstualistička pretpostavka da semantički značajna kontekstualna uvjetovanost u prirodnom jeziku nije ograničena na standardne indeksikale. Početna je teza ovog rada da semantički značajna kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih termina nije ograničen na (standardne) singularne indeksikale. Moja teza, dakle, inačica je osnovne kontekstualističke pretpostavke. No, primjeri koje ću razmotriti u nastavku kao podršku toj tezi ne pretpostavljaju veća pragmatička uplitanja u određenje referencije od onih na koje nailazimo kod standardnih indeksikala; u svakom slučaju ne pretpostavljaju modulaciju. Zbog toga je kontekstualističko gledište koje zastupam u radu prilično umjereno. To, naravno, ne znači da odbacujem druge primjere kontekstualne uvjetovanosti, već tek da ti drugi primjeri nisu od posebnoga značaja u mojoj argumentaciji, pa ih uglavnom ostavljam po strani. Recanatijevom terminologijom rečeno, tvrdim tek da postoji indeksikalnost u *širokom* smislu. No, s obzirom na to što je potrebno za funkcioniranje indeksikala u širokom smislu, već je i to odmak od minimalizma.

2.4. Kontekstualna uvjetovanost i formalna semantika

Test

Uvođenjem početne teze da je singularna referencija kontekstualno uvjetovana *u većoj mjeri* no što bi se isprva moglo očekivati, sugerirao sam da se radi o nečemu što nadilazi očekivanja koja bi se isprva imalo. Očekivanja koja bi se isprva imalo bila bi, pretpostavljam, da kontekstualna uvjetovanost singularne referencije, pa možda i semantički značajna kontekstualna uvjetovanost uopće, staje na *standardnim* indeksikalima. Cappelen i Lepore predložili su test za koji tvrde kako barem sugerira da niz izraza za koje se u literaturi često tvrdi da su kontekstualno uvjetovani to zapravo nisu.[122] Test je sljedeći: nabrojte nekoliko neprijeporno kontekstualno uvjetovanih izraza poput »ja«, »sad«, »ovo«, »ovdje«, »danas« i sl., te zatražite od sugovornika koji nisu upoznati i opterećeni raspravama o kontekstualnoj uvjetovanosti da nastave započeti niz. Nastaviti će ga izrazima poput »dogodine«, »jučer«, »sutra«, »tamo«, »on«, »ona« i sl. No,

[122] Cappelen i Lepore, *Insensitive Semantics*, 1.

tvrde Cappelen i Lepore, u nastavljenom se nizu neće naći izrazi poput »dobro«, »znati«, »svi« i sl. za koje su mnogi filozofi i lingvisti danas spremni tvrditi da su kontekstualno uvjetovani. Poenta je tog zamišljenog testa da ispitanici vrlo lako prepoznaju kontekstualno uvjetovane izraze – mahom sve standardne indeksikale – i da nam to daje barem motivacijske razloge posumnjati u postojanje kontekstualno uvjetovanih izraza *povrh* tih indeksikala.

Upravo zbog takvih jezičnih intuicija teorijom neopterećenih govornika, početnu tezu rada odlučio sam formulirati upotrebljavajući frazu »u većoj mjeri no što bi se isprva moglo očekivati« – ciljajući upravo na takve intuicije i popratna očekivanja ispitanika/govornika. Kad bi se predloženi test stvarno i provelo, ne dvojim da bi rezultat bio onakav kakvog pretpostavljaju Cappelen i Lepore. Štoviše, vjerujem da bi trebalo još dosta dodatnog argumentiranja da bi se došlo do toga da ispitanici uvide kako bi i riječi poput »dobro« ili »znati« *mogle* biti kontekstualno uvjetovane na sličan način. To je činjenica koja svakako mora imati neku težinu. Ako ništa drugo, pred kontekstualista stavlja zadatak objasniti zašto se to sustavno događa. Jedno objašnjenje moglo bi biti pozivanje na tezu o *semantičkom sljepilu* po kojoj su obični govornici slijepi na činjenicu da su i neki drugi izrazi povrh standardnih indeksikala kontekstualno uvjetovani. No, što kad bismo istim tim ispitanicima pozornost skrenuli na vlastita imena i određene opise? Sklon sam vjerovati da bi oni takve izraze – zbog primjera kakve razmatram u 2.1. – prije smjestili u klasu sa standardnim indeksikalima od riječi »dobro« ili »znati«. Pokazat ću u sljedećem poglavlju da nisu svi ti primjeri dobra potpora (PT), ali da bi neki mogli biti. Stoga, čak i ako ispitanici imena i opise ne bi smjestili u klasu sa standardnim indeksikalima, argumentirat ću da bi ih u konačnici trebali tamo svrstati.

Povezivanje konteksta i singularne referencije dolazi s određenom cijenom. S kontekstualnom se uvjetovanošću, barem iz određene semantičke perspektive, teško nositi i teško ju je ukomponirati u semantičku teoriju. To je gledište minimalista o kojemu sam govorio u prethodnom odjeljku. Za takve semantičke pristupe problem predstavljaju već i *standardni* indeksikali, pa je prirodno očekivati da će prepoznavanje kontekstualne uvjetovanosti kod drugih izraza samo pogoršava stvar. Za takve semantičke pristupe, stoga, možemo izdvojiti dva problema. Prvi problem tiče se kontekstualne uvjetovanosti singularne referencije, a drugi činjenice da fenomen kontekstualne uvjetovanosti prožima jezik na svim njegovim razinama, a da na semantičkoj, po svemu sudeći, nije iscrpljen standardnim indeksikalima. Kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih

termina – barem iz kontekstualističke perspektive – otkriva se tek kao poseban primjer šire rasprostranjenoga fenomena. No, kao što sam već bio napomenuo, u nastavku ću se ograničiti tek na njega.

Krenut ću ovdje od semantike, i to shvaćene kao formalizirane i formalno orijentirane teorije jezičnog značenja. Reći da je neka semantika formalna ne znači reći da se služi formalnim metodama ili formalnom notacijom, već pretpostavlja puno jaču tvrdnju da su formalne semantike

> u osnovi teorije koje su pokretane sintaksom [eng. syntax-driven], a koje tvrde da je moguće isporučiti objašnjenje propozicijskog ili istinitosnouvjetnog sadržaja rečenice u prirodnom jeziku jednostavno putem formalnih postupka nad sintaktičkim odlikama te rečenice, tj. nad leksičkim jedinicama koje ona sadrži i njihovim načinom slaganja.[123]

U nastavku ću se ograničit na prikaz, prvo, toga zašto već kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih indeksikala predstavlja problem za formalne pristupe u semantici, a zatim, vrlo kratko, na kontekstualističke izazove formalnim pristupima povrh onih proizašlih iz razmatranja singularne referencije. Krenut ću od pristupa semantičkoj teoriji koji su izložili Devitt i Sterelny, a koji u ovoj ili onoj verziji danas prihvaća dobar dio autora, posebno onih sklonih formalnom pristupu. Zatim ću izložiti osnovnu ideju takvih formalnih pristupa te problem s kojim se takve teorije susreću.

Davidsonovski model

Što očekujemo od semantičke teorije za neki prirodni jezik? Očekujemo da nam kaže nešto o tome *što* su značenja rečenica, *kako* rečenice stječu značenja, tj. postaju smislene, u kakvim su međusobnim *odnosima* rečenična značenja i sl. Drugim riječima, očekujemo da nam razjasni pojam značenja kao prvi i najistaknutiji pojam na koji se pozivamo kad pristupamo jeziku, te da se na zadovoljavajući, uspješan, način pozabavi *relevantnim* značenjskim fenomenima – koji god to fenomeni bili. Oko toga kojim bi se fenomenima semantika treba pozabaviti, vidjeli smo, nema mnogo suglasnosti. Različiti autori od semantike očekuju različite stvari i pred nju postavljaju različite ciljeve. Neki autori pred semantiku postavljaju relativno skromne – minimalne – uvjete:

[123] Borg, *Minimal Semantics*, 3.

da treba objasniti kompozicionalnost i odnose među složenim izrazima danog prirodnog jezika.[124] Drugi su autori (poput Dana Sperbera i Deirdre Wilson) još restriktivniji, tvrdeći da se sama semantika bavi u pravilu nepotpunim, pragmatički neupotpunjenim, sadržajem rečenica koji kao takav najčešće nije podložan istinitosnom vrednovanju. S druge pak strane, neki autori od semantike očekuju više. Primjerice, ne očekuju samo da se nosi sa smislenošću, kompozicionalnošću i sl. – što bismo mogli smatrati usko semantičkim problemima – već očekuju objašnjenje i nekih metafizičkih, epistemoloških ili komunikacijskih problema, ili neku kombinaciju toga.[125]

No, kako se odmaknuti od značenja kao primitivnog pojma koji nema posebnu objašnjavalačku vrijednost? Tako što ćemo ga zamijeniti nekim objašnjavalački korisnijim pojmom.[126] Devitt i Sterelny predlažu pojam *reprezentiranja*: bit značenja leži u reprezentiranju. Singularni termini reprezentiraju predmete, jednomjesni predikati reprezentiraju svojstva, višemjesni predikati reprezentiraju relacije, (izjavne) rečenice reprezentiraju stanja stvari, itd. S obzirom na primarnu zadaću semantičke teorije – objašnjenje rečeničnog značenja – zadržimo se na izjavnim rečenicama. Kad kažemo da rečenica reprezentira neko stanje stvari, to povratno znači da dotično stanje stvari tu rečenicu čini istinitom, ako ga ona doista reprezentira. Stanje stvari uvjet je istinitosti rečenice.[127] Ako rečenica »Snijeg je bijel« reprezentira stanje stvari u svijetu u kojem snijeg jest bijel, to da je snijeg bijel rečenicu »Snijeg je bijel« čini istinitom ako je rečenica na odgovarajući način povezana s tim stanjem stvari. Dakle, od pojma smo značenja, preko pojma

[124] Borg, *Minimal Semantics*, 3: »Mislim da je pogrešno očekivati od teorije jezičnog značenja da odgovori na metafizička ili epistemička pitanja, a također je pogrešno vezati prečvrsto takvu teoriju za komunikacijska pitanja. Konačna će poenta stoga biti da nam određena vrsta semantičke teorije – naime, formalna teorija – može pribaviti uspješnu semantičku teoriju sve dok prihvaćamo da uspješna semantička teorija može učiniti znatno manje za nas no što smo to prvotno zamišljali.«

[125] Za kratak osvrt na pitanje o dosegu i zadatcima semantičke teorije vidi Borg, *Minimal Semantics*, 1–3. O Sperberovu i Wilsoničinu shvaćanju semantike vidi Borg, *Minimal Semantics*, 57, b. 52.

[126] Priču o svođenju u nastavku ovog i u sljedećem odlomku preuzimam iz Devitt i Sterelny, *Language and Reality*, 19–23.

[127] U modelu koji predlažu Devitt i Sterelny ne postoje propozicije, već su nositelji istinitosnih vrijednosti same rečenice. No, sličan bi se model mogao ponuditi i s dodatnom propozicijskom razinom. Primjer je takvog modela Kaplanova formalna teorija demonstrativa.

reprezentiranja, došli do pojma *uvjeta istinitosti*, a čini se da taj uvjet dobro zahvaća srž rečeničnog značenja.

Kako rečenica reprezentira ono što reprezentira, tj. kako stječe svoj uvjet istinitosti? Rečenice su (u pravilu) složene konstrukcije sastavljene od smislenih dijelova uređenih u cjelinu određenim pravilima (tj. gramatikom). Ti rečenični dijelovi i pravila slaganja određuju što neka rečenica znači. Uzmimo za primjer rečenicu »Sokrat je smrtan«. Ta je rečenica svoje značenje i istinitosne uvjete stekla time što ime »Sokrat« reprezentira konkretnu osobu – Sokrata; time što predikat »biti smrtan« reprezentira svojstvo smrtnosti; i time što se predikacijskom strukturom rečenice dotičnoj osobi pridaje svojstvo smrtnosti.[128] Time smo, zaključuju Devitt i Sterelny dotakli dno, i stvar ne možemo svoditi dalje: krenuli smo od pojma značenja, stigli do pojma reprezentiranja, zatim do pojma uvjeta istinitosti, pa smo taj pojam sveli na kombinaciju referencije i strukture. Ako je tako, ono što trebamo za uspješnu semantičku teoriju, teorija je referencije (shvaćena u širem smislu, tako da barem obuhvaća singularne termine, predikate i kvantifikaciju) te teoriju sintakse ili gramatiku za dotični jezik. Jednom kad ćemo imati te dvije teorije, određivanje značenja rečenica postaje načelno mehanički postupak. Takva zamisao, naravno, nije ništa drugo doli inačica Davidsonove istinitosnouvjetne teorije značenja, teorije značenja oblikovane po uzoru na teorije za formalne logičke sustave, a koja danas predstavlja istaknut oblik onog što se naziva *formalnom semantikom*.[129] U prethodnom odjeljku branili su je Borg te Cappelen i Lepore.

S takvim shvaćanjem semantike, nije teško vidjeti zašto povezivanje referencije i konteksta, i općenito fenomen semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti, predstavlja izazov formalnom pristupu. Formalna semantika ustrajava na formalizmu i deduktivnom izvođenju. Ona doslovce teži *izračunavanju* značenja složenijih konstrukcija iz značenja njihovih sastavnica

[128] Manje ontološki opterećeno, može se reći da se predikat »biti smrtan« *primjenjuje* na smrtne predmete, a ne da reprezentira neki apstraktni entitet, smrtnost. No, na ovom mjestu to nije od posebnog značaja, pa neću detaljnije ulaziti u taj problem.

[129] Uz istinitosno uvjetnu semantiku drugi su tipovi formalne semantike, semantikê zasnovane na modelima, na teoriji dokaza te na teoriji igara. Ovdje ću se, međutim, ograničiti na razmatranje njezine istinitosno uvjetne inačice. Razlog toga dijelom je njezina dominacije u suvremenim (naročito filozofijskim) raspravama, a dijelom to što pobornici formalne semantike koje spominjem (Borg te Cappelen i Lepore) prihvaćaju upravo tu njezinu inačicu. Za daljnju raspravu vidi Borg, *Minimal Semantics*, 18–26.

prema određenim formaliziranim pravilima. No, kako kontekstualnu uvjetovanost pomiriti s idejom o *mehaničkom* izračunavanju rečeničnih značenja? Čini se da pojam konteksta nije moguće formalizirati. Ako takva formalizacija nije moguća, ni formalna semantika nije moguća jer će rezultat formalnih izračunavanja biti nepotpun sve dok ih se ne upotpuni relevantnim kontekstualnim podatcima, a *to* upotpunjenje neće biti rezultat nekog formalno rukovođenog postupka. Naravno, to je problem samo ako se od (formalne) semantike očekuje da dosegne analizu sadržaja rečenica koji je podložan istinitosnom vrednovanju. U protivnom takav prigovor gubi na snazi. No, budući da većina pobornika formalno semantičkog pristupa smatra da formalna semantika *može* doseći sadržaj rečenica podložan istinitosnom vrednovanju – ono što smo u prethodnom odjeljku zvali onime što je rečeno u minimalnom smislu – za njih taj prigovor predstavlja problem.

Kao što smo vidjeli u prethodnom odjeljku, jedan bi odgovor formalnih semantičara na taj prigovor mogao biti sljedeći. Nitko ne osporava da kontekst ima važnu ulogu u funkcioniranju prirodnog jezika. No, sama ta činjenica još ne povlači da bilo koja teorija koja se bavi nekim aspektom jezika mora uvažiti kontekstualnu uvjetovanost, niti da je kontekstualna uvjetovanost relevantna za svaki aspekt jezika. Konkretno, moglo bi se pokazati da je kontekst bitan na predsemantičkoj razini i na postsemantičkoj razini, dok na semantičkoj razini, gdje smo prvenstveno zainteresirani za doslovna značenja rečenica, mjesta za kontekstualnu uvjetovanost ima samo za ograničenu klasu izraza – standardne indeksikale – koje je moguće formalno kontrolirati. Semantika u pravilu kreće od riječi s utvrđenim semantičkim sadržajem koji više ne bi trebao biti podložan daljnjim kontekstualnim utjecajima. Riječi s utvrđenim semantičkim sadržajem, iz perspektive formalnosemantičke teorije koja ih koristi, zapravo su aksiomi te im se i pristupa na takav način. To kako je došlo do oblikovanja rječnika i pripisivanja semantičkih sadržaja rječničkim jedinicama ne tiče se same semantičke teorije. Ona tu činjenicu pretpostavlja, a ne tematizira. Može li takav odgovor zadovoljiti?

Davidson o indeksikalima

U radu ću argumentirati da ne može, ili barem da je slika složenija no što se na prvi pogled čini. Za sad kao ilustracija problema koji formalnoj semantici predstavlja kontekstualna uvjetovanost mogu poslužiti sljedeće Davidsonove opaske. 1967. godine, osvrćući se kratko na problem

indeksikala i njegovo rješenje iz perspektive formalne, istinitosnouvjetne teorije značenja, Davidson optimistično piše:

> Tek ću predložiti kako bi se ta [revizija unutar teorije istinitosti kako bi se primjereno obradilo indeksikale] mogla učiniti, no puki je prijedlog sve što je potrebno: zamisao je tehnički trivijalna i u skladu s onime što se radi vezano uz logiku glagolskih vremena. / Mogli bismo uzeti istinu ne kao svojstvo rečenica, već kao svojstvo izričaja ili govornih činova ili uređenih trojki rečenica, vremena i osoba. No, najjednostavnije je tek promatrati istinu kao relaciju između rečenice, osobe i vremena.[130]

U naknadno umetnutoj bilješki uz citirani odlomak, u pretisku članka 1982. godine, Davidson priznaje da je njegov stav da se u slučaju indeksikala ne radi o posebno ozbiljnom problemu koji zahtijeva posebnu pozornost bio »naivno optimističan«.[131] U čemu je problem koji je ponukao Davidsona na tu opasku? Spomenut ću ih tri. (*i*) Govornik i vrijeme, očito, *nisu* jedini relevantni kontekstualni parametri za određenje istinitosnih uvjeta indeksikalnih rečenica, tj. za određivanje referenta indeksikala. Kako bismo, primjerice, po modelu koji poznaje samo ta dva kontekstualna parametra tretirati rečenice u kojima se pojavljuju *prostorni* indeksikali poput priloga »ovdje«?

(*ii*) Čak i kada bismo popis kontekstualnih parametara upotpunili prostornim i drugim *očito relevantnim* parametrima (koji god oni bili), kako bismo mogli biti sigurni jesmo li ih pobrojali *sve*, i je li ih uopće bitno sve pobrojati?[132] Iz perspektive formalne semantike, odgovor mora biti potvrdan. Evo zašto. Svaka semantika koja se zanima za prirodni jezik, pa onda i formalna semantika, uz ostale postavljene ciljeve treba objasniti i kako je moguće da govornici ograničenih kognitivnih sposobnosti mogu svladati jezik kojim se koriste tako brzo i uglavnom uspješno proizvesti i razumjeti nove rečenice s kojima se svakodnevno susreću. Odgovor je da im je to omogućeno raspolaganjem konačnim brojem rječničkih jedinica (»aksioma«) te konačnim brojem gramatičkih pravila koja uređuju te rječničke jedinice u složenije konstrukcije. (Tu odliku jezika naziva se *kompozicionalnošću*).

---

[130] Davidson, »Truth and Meaning«, 34.

[131] Davidson, »Truth and Meaning«, 34, b. 17.

[132] Za ovaj prigovor i njegovo moguće rješenje koje je predloži Gilbert Harman, vidi Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 139–141. O tom je problemu bilo riječi i ranije u 1.3.

Prihvatimo li da kontekst moramo uključiti u izloženu priču o usvajanju i razumijevanju jezika te da formalna semantika za prirodni jezik može funkcionirati kao model koji prati tu priču, definicija konteksta trebala bi biti potpuna, baš kao što to moraju biti i rječnik i skup gramatičkih pravila. U slučaju nepotpunosti bilo kojeg od ta tri dijela, formalna semantička teorija neće biti funkcionalna jer za *svaku* rečenicu dotičnog jezika neće moći izračunati njezin uvjet istinitosti. No, dotični prigovor koji se poziva na kontekst možda bi mogao biti i jači. Naime, za bilo koji dani trenutak moglo bi biti – a trenutno sigurno i jest tako – da ne raspolažemo potpunom listom rječničkih jedinica (ili vrsta rječničkih jedinica) ili gramatičkih pravila. To nije problem. Načelno, mogli bismo njima raspolagati da je bio uložen veći trud u njihovu sistematizaciju, da je bilo više vremena, da je više ljudi radilo na tom projektu i sl. To je onda empirijski problem. U nekom budućem trenutku to će po svemu sudeći i biti slučaj; to možemo tvrditi s jednakom sigurnošću kao što možemo tvrditi npr. da će u budućnosti postojati avionski motori neosjetljivi na vulkanski pepeo ili svemirska letjelica koja će moći odvesti ljude na površinu Marsa. Za to – naravno, *ne* za konstrukciju avionskog motora ili za put na Mars – bi se trebali pobrinuti lingvisti. No, kad je riječ o kontekstu, prigovor je da niti načelno ne možemo pobrojati sve za semantiku relevantne parametre. Neki razlozi za to spomenuti su u ranijoj raspravi o pojmu konteksta u 1.3. Ako je taj prigovor održiv, ideju o formalnoj semantici nije u cijelosti moguće provesti u djelo.

Na održivost tvrdnje o nemogućnosti i načelnoj neprebrojivosti kontekstualnih parametara, formalni bi semantičari mogli reagirati dvojako. S jedne strane, mogli bi zanijekati relevantnost konteksta upotrebe za semantiku. U tom slučaju, pitanje o semantičkoj kontekstualnoj uvjetovanosti bilo bi unaprijed blokirano. Cijena takvog koraka, međutim, bila bi da za velik broj rečenica danog jezika ne bismo mogli izračunati njihove uvjete istinitosti jer ih ne bi imale. Najviše što bismo mogli napraviti bilo bi izračunavanje konvencionalnog značenja rečenice na osnovi njezinih sastavnica s rječničkim značenjima. Mogli bismo tako reći da »Ja sam gladan« znači da je izricatelj zamjenice »ja« u takvom-i-takvom fiziološkom stanju ili da je ono što »Ja sam gladan« kaže istinito akko ja jesam gladan. No, to prvo nije propozicijski sadržaj ili ono što je rečeno dotičnom rečenicom niti je potonje njezin potpuni uvjet istinitosti. Čak i kada bi netko bio spreman prihvatiti takve posljedice za formalnu semantiku, to svakako nije ono što formalni semantičari u pravilu prihvaćaju. S druge strane, mogli bismo odbaciti pretpostavku da su *svi* kontekstualni parametri za koje se čini da su relevantni za određivanje uvjeta istinitosti ili

propozicijskog sadržaja rečenice stvarno relevantni za tu svrhu. To nas iznova dovodi do spora minimalista i kontekstualista iz prethodnog odjeljka.[133]

Formalna semantika i govornikove namjere

(*iii*) U slučaju kad bismo i pobrojali sve relevantne kontekstualne parametre te ih ugradili u formalnu semantičku teoriju, čini se da jedan neizostavan kontekstualni parametar načelno ne bi bio podložan formalizaciji – *govornikove namjere*. Naravno, to ne znači da u formalni sustav ne možemo uvesti notaciju koja bi predstavljala taj kontekstualni parametar. No, takvo reprezentiranje govornikovih namjera bilo bi previše shematsko da bi bilo funkcionalno (za razliku od npr. upotrebe »t_1« za određenje referenta priloga »trenutno« u rečenici »Ana je trenutno u kinu«). Takva formalizacija govornikovih namjera bila bi zadovoljavajuća koliko i ranija dvopogodba (AB*). No, po svemu sudeći, govornikove namjere imaju odlučujuću ulogu u određenju referenata niza indeksikala: »ovo«, »ono«, »ti«, »ona«, »tamo« itd. Unatoč tome, njihovo mjesto u teoriji referencije, i semantici općenito, prijeporno je pitanje.[134] Pobornici formalne semantike – u duhu Fregeova ideala »dokaza bez rupa« – u potpunosti odbacuju njihovu relevantnost u semantičkom teoretiziranju. Paul Grice i autori skloniji njegovu pristupu, s druge strane, skloniji su vidjeti govornikove namjere kao osnovu jezičnog značenja. Većina drugih oponenata formalno semantičkog pristupa slaže se da govornikove namjere imaju određeno mjesto u semantičkoj teoriji. Ograničimo li se na teoriju singularne referencije, govornikove namjere u njoj imaju istaknutu ulogu – barem ću tako argumentirati u nastavku. Po mom gledištu, pravi problem nije, jesu li ili nisu govornikove namjere značajne barem za neke slučajeve singularne referencije, već koliko daleko analizirajući singularnu referenciju moramo ići uvažavajući govornikove namjere, a da zadržimo semantički prihvatljiv pojam referencije. Dodatni je problem i *koje* su točne govornikove namjere relevantne za singularnu referenciju. Ta dva problema bit će od posebne važnosti u sljedećem poglavlju

Naravno, ovim bismo trima prigovorima koji su se prije svega ticali standardnih indeksikala mogli pridodati i četvrti koji otvara novo polje rasprave i koji sam već nekoliko puta do sad spomenuo: (*iv*) fenomen semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti uvelike prelazi preko

[133] Za kraću raspravu o tom pitanju vidi Borg, *Minimal Semantics*, 29–33.

[134] Za raspravu o njihovoj ulozi u semantici, posebno u teoriji referencije, vidi Borg, *Minimal Semantics*, 149–158.

standardnih indeksikala, pa čak i preko indeksikala uopće. Postoji niz primjera kad trebamo uzeti u obzir kontekst upotrebe rečenice da bismo odredili njezin propozicijski sadržaj i uvjete istinitosti – primjera kod kojih možemo prepoznati jače pragmatičko uplitanje u ono što je rečenicom rečeno. Kratko ću tek nabrojati najupečatljivije primjere (neke od njih već sam bio spomenuo, drugima ću se pozabaviti u nastavku). U 1.1. spomenuo sam tezu epistemoloških kontekstualista koji argumentiraju da semantički sadržaj glagola »znati« ovisi o kontekstu njegove upotrebe. Zbog toga u različitim kontekstima rečenice kojima se subjektu pripisuje znanje izražavaju različite propozicije. Neki su autori slično tvrdili za etičke izraze poput »dobro«, »ispravno« i »pogrešno«. Slično bi se moglo argumentirati i za predikate osobnog ukusa poput »lijepo«, »ukusno«, »smiješno« i sl.

No, već sam u 1.1. rekao da je moguće drugačije shvaćanje takvih kontekstualnih uvjetovanosti. Umjesto da se tvrdi da u tim slučajevima s kontekstom varira sadržaj spomenutih izraza, pa onda i propozicijski sadržaj rečenica u kojima se pojavljuju, moglo bi se argumentirati da im je sadržaj stalan, ali da rečenice koje ih sadrže izražavaju *relativizirane propozicije* – propozicije čija se istinitosna vrijednost *mijenja* u različitim okolnostima vrednovanja. (Takvo shvaćanje propozicija u suprotnosti je, naravno, s ranije razmotrenim tradicionalnim, po kojemu su propozicije nositelji *nepromjenjivih* istinitosnih vrijednosti.) Po relativističkom shvaćanju, npr. rečenica »Kuhana brokula je ukusna« u svakom kontekstu izražavala bi istu propoziciji, a sadržaj pridjeva »ukusno« ne bi se mijenjao s kontekstom. No, u nekim bi kontekstima takva propozicija bila istinita, u drugima neistinita, ovisno o tome koji standardi ukusnosti prevladavaju u kojem kontekstu. (Djetetu koje je netom pojelo dva sladoleda, kuhana brokula nije ukusna; djetetu koje je u proteklih tjedan dana pojelo samo šaku riže, kuhana je brokula izrazito ukusna.) Rečenica »Iva zna da je 2 + 2 = 4« izražavala bi u svakom kontekstu istu propoziciju, ali bi u nekim kontekstima ta propozicija bila istinita, u drugima neistinita – ovisno o prevladavajućim standardima za pripisivanje znanja u kontekstu ili o različitim trenutcima Ivina intelektualnog razvoja. Sadržaj glagola »znati« s kontekstom se ne bi mijenjao. No, i takva bi kontekstualna uvjetovanost predstavljala problem za formalnu semantiku jer da bismo propoziciji pripisali istinitosnu vrijednost nije dovoljno proći kroz opisani mehanički postupak, već moramo uzeti u obzir i

kontekst koji određuje točne istinitosne uvjete. Sama izražena propozicija ne bi nam ih mogla razotkriti sama.[135]

Zatim, ranije sam spomenuo primjer modulacije koji nije toliko vezan uz konkretnu vrstu riječi, koliko uz cijele rečenice. Takve rečenice i prije modulacije imaju propozicijske sadržaje, no čini se da u mnogim kontekstima *one* ipak *kažu* više od toga. To »više« dobiveno je upotpunjenjem njihova ranijeg propozicijskog sadržaja ili onoga što je rečeno u minimalnom smislu dodatnim sadržajem. Zanimljiv primjer su i kvantifikatori u prirodnim jezicima. Većina njihovih upotreba u svakodnevnim rečenicama je, barem izričito, neograničena s obzirom na domenu kvantifikacije (npr. »Pojeo sam sendvič sa svim prilozima« ili »Svi su pročitali moj članak«). No, intuitivno se čini da i takvim rečenicama možemo *reći* nešto istinito (npr. ako se »svi prilozi« odnosi na priloge ograničene domene). Isto vrijedi i za većinu određenih opisa koji rijetko kad sami po sebi izdvajaju upravo jedan predmet (npr. »Čovjeka koji je pretrčao ulicu zamalo je udario auto«). Tim potonjim primjerima vratiti ću se u sljedećem poglavlju. Za kraj bih spomenuo primjer koji u kontekstualističkim raspravama ne dolazi uvijek u prvi plan – primjer vlastitih imena. Gotovo sva vlastitih imena nosi više osoba i predmeta. Kako odlučiti što kaže rečenica »Iva je gladna« kad postoji neprebrojivo mnogo predmeta nazvanih »Iva«? I to je primjer kojemu ću se vratiti u sljedećem poglavlju.

[135] Recanati, *Perspectival Thought*, 33 i dalje.

3.1. *Prima facie* primjeri za početnu tezu

Kad netko izgovori rečenicu

(OC) Ovo je crveno,

(u kojoj na mjestu gramatičkog subjekta stoji pokazna zamjenica »ovo« upotrijebljena kao indeksikal), s namjerom da se kaže nešto o crvenoj knjizi na stolu, »ovo« pri tom konkretnom izričaju referira na dotičnu knjigu o kojoj govornik želi govoriti, a koja se nalazi u njegovu opažajnom polju. Pridoda li zatim »No, i ovo je crveno«, pokazujući na olovku pokraj knjige s namjerom referirati na tu olovku, »ovo« pri tom izričaju referira na dotičnu olovku. Dakle, promjenom konteksta upotrebe rečenice u kojoj se pojavljuje singularni indeksikal – mjesta, vremena, govornika, govornikovih namjera i sl. – može, a po svemu sudeći će i doći, do promjene referenta indeksikala. Promjena referenta indeksikala, izravno utječe na propozicijske sadržaje i istinitosne uvjete rečenica u kojima se pojavljuju jer je referent indeksikala, barem po gledištu kojemu se priklanjam ovdje, jedini semantički značajan sadržaj. Kad Iva kaže »Ja sam gladna«, a Ana kaže »Ona je gladna«, govoreći o Ivi, Iva i Ana rekli su jedno te isto, *da je Iva gladna*, i to što su tim rečenicama rekle istinito je samo ako Iva *jest* gladna.[136] Dakle, kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih indeksikala semantički je značajna.

Određeni opisi

No, što je s drugim singularnim terminima? Ne nailazimo li na sličnu situaciju kad se usmjerimo na određene opise? Razmotrimo rečenicu

(SF) Sadašnji francuski kralj je gladan,

[136] Analiza je ovdje pojednostavljena. Da bismo odredili potpuni sadržaj, u obzir bismo trebali uzeti i vrijeme izričaja jer kad kažem »Iva je gladna«, kažem da je Iva gladna *sada*, a ne pripisujem joj trajno stanje gladovanja.

u kojoj konstrukcija »sadašnji francuski kralj« semantički funkcionira kao određeni opis. Sličnost takvih konstrukcija s indeksikalima poput »ja« ili »ovo« na prvi je pogled malena. »Sadašnji francuski kralj« složen je izraz, dok su »ja« i »ovo« jednostavne riječi. Sama ta činjenica, međutim, ne mora biti presudna. S jedne strane, u hrvatskome postoje indeksikali poput »dogodine« ili »preklani« koji imaju *nekakvu* internu strukturu. Postoje također i izraženije strukturirani izrazi – složeni demonstrativi poput »ova knjiga« ili »onaj kralj«. S druge strane, u hrvatskome postoje jednostavne riječi koji mogu funkcionirati kao određeni opisi. Oko potonjega bi se moglo biti sumnjičav. Pogledajmo stoga kratko obrazloženje koje pokazuje da u hrvatskome i jednostavne riječi poput »kralj« ili »knjiga«, kao i složenije konstrukcije poput »francuski kralj« ili »knjiga na stolu«, semantički mogu funkcionirati kao *određeni* opisi.

Riječi poput »knjiga« ili konstrukcije poput »knjiga na stolu« u hrvatskome su (semantički) višeznačni, a u jednom svom značenju funkcioniraju kao određeni opisi. Evo kako se to može pokazati. Kao test za (semantičku) višeznačnost nekog izraza može poslužiti prevođenje dotičnoga na drugi jezik.[137] Ako je neka riječ ili konstrukcija (semantički) višeznačna, trebao bi postojati jezik u kojemu postoje riječi ili konstrukcije koje svojim značenjem odgovaraju svakom (no upravo jednom značenju, ili barem ne baš svim značenjima) od zasebnih značenja dotične riječi ili konstrukcije. Uzmimo za primjer riječ »ključ«, koja u hrvatskome može značiti niz stvari, uz ostalo i *naprava za otključavanje, tj. zaključavanje* te *vrelo*.[138] U engleskome ne nalazimo riječ koja bi svojom višeznačnošću obuhvaćala upravo ona značenja koja ima riječ »ključ« u hrvatskome. Stoga bismo »ključ« u prvom značenju na engleski preveli kao »key«, a u drugome kao »boiling-point«. S druge strane, engleska riječ »bank« znači i *banka* (financijska ustanova) i *nasip* (umjetno povišenje uz riječno korito); u hrvatskome ne postoji jedna riječ koja bi opsegom svojih značenja odgovarala engleskoj riječi »bank«. Općenito gledano, vrlo je mala vjerojatnost da će dvije nepovezane riječi u dva različita jezika imati isti opseg različitih značenja.

Imajući rečeno u vidu, ako su »knjiga« ili »knjiga na stolu« (semantički) višeznačni i u jednom svom značenju mogu funkcionirati kao određeni opisi, u nekom bi drugom jeziku morale

[137] Radi se o često korištenom testu višeznačnosti. Vidi npr. Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 239–247.

[138] Primjer riječi »ključ« preuzet je s *Hrvatskog jezičnog portala* (http://hjp.srce.hr).

postojati riječi ili konstrukcije koji zahvaćaju njihova različita značenja. One i postoje. Primjerice, rečenicu »Knjiga na stolu prekrivena je prašinom« možemo na engleski prevesti kao »*The* book on the table is covered with dust«, ali i kao »*A* book on the table is covered with dust«. Da bismo za konkretni izričaj te rečenice odlučili koji je od mogućih prijevoda primjeren, trebamo gledati dalje od same te rečenice. U obzir trebamo uzeti kontekst njezine upotrebe – je li netko želio govoriti o *konkretnoj* knjizi na *konkretnom* stolu, tj. je li pri izricanju te rečenice imao na umu konkretnu knjigu na konkretnom stolu, ili je želio govoriti o *nekoj* (ne nužno jednoj) knjizi na nekom (ne nužno jednom) stolu. Takvi različiti prijevodi nisu semantički ekvivalentni i očito ne dolaze s istim istinitosnim uvjetima. Dakle, »knjiga na stolu« (semantički) je višeznačna konstrukcija koja po jednom svom značenju funkcionira kao *određeni* opis.

Evo i dodatnoga argumenta da u hrvatskome jedna te ista riječ ili jedna te ista konstrukcija, poput »knjiga« ili »knjiga na stolu«, od konteksta do konteksta mogu funkcionirati semantički različito, a jedna od njihovih funkcija, funkcija je određenog opisa.[139] Naime, u rečenici »...ovaj *F*...« često možemo izbaciti pokaznu zamjenicu »ovaj«, a da se ono što ta rečenica kaže ne promijeni. Primjerice, ako susjedov pas cijelu noć laje, tijekom noći mogu reći »Ovaj pas gadno mi ide na živce«, ali i samo »Pas mi gadno ide na živce«. U oba slučaja kažem jednu te istu stvar. No, »*F*« u »ovaj *F*« i »*F*« u »...*F*...« ne mogu biti površinska reprezentacija izraza iste semantičke funkcije. U prvome slučaju »*F*« predstavlja samo predikat, dok u drugome predstavlja više od predikata. »*F*« u »...*F*...« mora funkcionirati ili kao složeni demonstrativ ili kao opis. Kad kažem »Pas mi gadno ide na živce« mogu reći da mi *neki* pas gadno ide na živce ili da mi *upravo jedan određeni* pas gadno ide na živce ili da mi *taj dotični* pas gadno ide na živce. U sljedećem ću poglavlju, međutim, pokazati da *ponekad* ono što se čini kao različite semantičke funkcije riječi ili konstrukcija poput »knjiga« ili »knjiga na stolu« koje stoje na mjestu subjekta u rečenici, svode se na *istu* semantičku funkciju. Ponekad složeni demonstrativi, određeni opisi i neodređeni opisi funkcioniraju semantički drugačije, no ponekad mogu funkcionirati jednako (vidi 4.2.). U 4.3. i 4.4. argumentaciju iz nekoliko prethodnih odlomaka iskoristit ću i kao podršku predikatnoj teoriji vlastitih imena. Sad se vraćam usporedbi singularnih indeksikala i određenih opisa.

[139] Argument se djelomično oslanja na jedan od Devittovih argumenata za referencijske opise (koji se oslanja na supstitutivnost referencijskih opisa za složene demonstrative); vidi Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 288–289 i odjeljak 4.2. u sljedećem poglavlju.

Čini se da je bitna razlika između (OC) i (SF) ova. Bilo da (SF) sada izgovaram ja ili neki moj suvremenik, oboje ćemo govoriti *o istoj osobi* ako takva osoba postoji. Namjere koje imamo pri izricanju (SF) ne čine se relevantnima za određivanje toga o čemu govorimo izričući (SF). Opis »sadašnji francuski kralj«, moglo bi se reći, svojim opisnim sadržajem odrađuje posao pronalaska referenta opisa za nas. To nije slučaj s indeksikalima poput »ti« ili »ovo« jer, sve dok ne uzmemo u obzir govornikove namjere, nećemo moći odrediti referente njihovih izričaja. Znači li to da kontekst upotrebe nije relevantan za funkcioniranje određenih opisa kako je to u ranijem primjeru bio za funkcioniranje indeksikala? Dosad rečeno ne opravdava takav zaključak. Uostalom, postoje indeksikali koji ne zahtijevaju uvažavanje govornikovih namjera da bi se odredilo referente njihovih izričaja, primjerice: »ja«, »danas«, »sutra« i sl. Što god bile govornikove namjere pri izricanju takvih indeksikala, oni referiraju na ono na što referiraju nezavisno od njih. No, referencija im je još uvijek kontekstualno uvjetovana. Dakle, relevantnost govornikovih namjera ne može biti presudan čimbenik u odbacivanju određenih opisa kao kontekstualno uvjetovanih izraza.

Rekao sam da za referenciju opisa »sadašnji francuski kralj« nije bitno tko ga *danas* upotrebljava, gdje i s kojim namjerama. Čak i ako je to točno –autori poput Donnellana argumentirali su da nije točno u svim slučajevima (vidi 4.1.) – rečenica (SF) (pod pretpostavkom da hrvatski jezik u trenutnom obliku postoji već tisuću godina) mogla je biti izrečena, primjerice, 1150. godine, zatim 1650. godine, pa onda danas, 2011. godine.[140] Izrečena 1150. godine, (SF) odnosila bi se na Luja VII i vrlo bi lako tada mogla reći nešto istinito o njemu (ako je dotični te godine , prilikom izricanja (SF), stvarno bio gladan). 1650. godine ista bi rečenica govorila o Luju XIV i mogla bi reći nešto neistinito o njemu (ako te godine, prilikom izricanja (SF), Luj XIV nije bio gladan). Izrečena danas, (SF) se ne odnosi ni na koga te svakako ne kaže nešto istinito. Dakle, ovisno o kontekstu upotrebe (SF), određeni opis »sadašnji francuski kralj« mijenja svog referenta, a danas izrečena uopće ne referira. To nas možda ne bi trebalo iznenaditi jer se u tom opisu javlja pridjev »sadašnji«, što je indeksikal. Prirodno je očekivati da će svaka konstrukcija koja kao sastavnicu sadrži indeksikal poprimiti indeksikalna obilježja, bilo da je riječ o rečeničnoj konstrukciji, bilo

[140] Dotični primjer prilagođena je inačica Strawsonova; vidi Strawson, »On Referring«, 140–141. Strawson je primjer iskoristio da bi pokazao kako se referencija opisa mijenja s kontekstom, pa rečenica koja ga sadrži u različitim kontekstima izražava različite propozicije s različitim istinitosnim vrijednostima, i time potkopao Russellovu teoriju opisa. Više o tome u 4.1.

podrečeničnoj. Ako je »Ja sam gladan« indeksikalna rečenica zato što sadrži indeksikal »ja«, »sadašnji francuski kralj« indeksikalna je konstrukcija zato što sadrži indeksikal »sadašnji«.

Ne ostavlja li rečeno mjesta sljedećem prigovoru. Ako razmotreni primjer naizgled i podržava (PT), jer se referent opisa mijenja s vremenom, kontekstualna uvjetovanost referencije određenih opisa *parazitira* na kontekstualnoj uvjetovanosti referencije singularnih indeksikala. Kad bi određeni opis bio lišen indeksikalnih elemenata, njegova referencija više ne bi bila kontekstualno uvjetovana. Razmotrimo samo rečenicu »Francuski kralj 1650. godine je gladan«. Nije li ta rečenica, s obzirom na to što kaže, i s obzirom na istinitosnu vrijednost, stabilna u smislu da izrečena *bilo kad*, *bilo gdje* i od strane *bilo koga* kaže isto danas što je kazivala i kroz proteklih nekoliko stoljeća? Ako je tako, njezine referencijske sastavnice ne mogu biti kontekstualno uvjetovane. Valjanost tog prigovora imala bi za posljedicu da određeni opisi nisu stvarno kontekstualno uvjetovani te ne podržavaju (PT).

Jedan bi odgovor mogao biti da podjela određenih opisa na one s indeksikalnim elementima i na one lišene indeksikalnih sastavnica, te ustrajavanje da su samo opisi s indeksikalnim sastavnicama kontekstualno uvjetovani, ne identificira stvarni problem. Naime, i određeni opisi s indeksikalnim elementima jesu određeni *opis*. Indeksikali su tek jedna semantička kategorija riječi koje se kao sastavnice mogu pojaviti u njima; druge su predikati, vlastita imena, drugi određeni ili neodređeni opisi, glagolska vremena itd. Prirodno je očekivati da će opisi, ovisno o tome od kojih su izraza sastavljeni, naslijediti neka njihova semantička svojstva, tj. da će semantička svojstva njihovih sastavnica pridonijeti *nešto* semantičkoj analizi i funkcioniranju samih opisa. U slučaju indeksikala, svojstvo kontekstualne uvjetovanosti. S obzirom na to, ne postoje dvije semantički odijeljene klase određenih opisa.

Nadalje, prigovor o parazitiranju vrijedi sve dok (SF) ne razmotrimo u *modalnom* kontekstu. U nekom drugom mogućem svijetu netko je drugi, a ne Luj XIV, mogao biti francuski kralj 1650. godine. Isto tako, tko god da je bio francuski kralj 1650. godine, u nekim je mogućim svjetovima u t_1 bio gladan, dok u drugima, u isto vrijeme, nije. Problem je s tim korakom u tome što modalni parametar standardno ne ulazi u, kaplanovski rečeno, kontekst upotrebe, već u okolnosti vrednovanja. Kontekst upotrebe, rekao sam u 1. poglavlju, određuje propozicijski sadržaj, a modalni operatori kao dio okolnosti vrednovanja operiraju nad tim sadržajem, a ne mijenjaju ga.

Kako je to Kaplan slikovito objasnio, propozicija je natovarena sadržajem prije nego što započne put kroz moguće svjetove i izvrgne se modalnom vrednovanju. Na tom putu nitko ne ulazi u nju niti silazi s nje.[141]

Priča o propozicijskom, tj. semantičkom, sadržaju s obzirom na kontekst upotrebe i okolnosti vrednovanja, dovodi nas do ozbiljnijeg prigovora pozivanju na slučajeve poput (SF) kao podršku (PT). To bi ujedno *mogla* biti i ključna razlika između opisa i indeksikala. S promjenom referenta indeksikala kroz kontekste može se promijeniti i njihov semantički sadržaj, tj. ono što indeksikali kao sastavnicu pridonose izraženoj propoziciji, jer je sam referent ta sastavnica. No, po standardnom shvaćanju određenih opisa, njihov je semantički sadržaj drugačiji. Prigovor s kojim se pozivanje na opise kao podršku (PT) suočava nije onda da se njihova referencija ne mijenja s kontekstom, već da referencija opisa nije njihov semantički sadržaj. U ovom svijetu »autor *Metafizike*« referira na Aristotela; u drugome bi mogao referirati na nekog drugoga. No, u svakom mogućem svijetu »autor *Metafizike*« kao konstrukcija u hrvatskom jeziku ima isti semantički sadržaj, a rečenica »Autor Metafizike je filozof« kao hrvatska rečenica u svakom mogućem svijetu *kaže* jednu te istu stvar – čija istinitosna vrijednost može varirati. S obzirom na raspravu iz 1.4., prigovor pozivanju na (SF) kao podršku (PT) mogao bi biti da, za razliku od singularnih indeksikala, određeni opisi uopće nisu referencijski izrazi. O tome kako opisi funkcioniraju i što kao sastavnicu pridonose propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju bit će još dosta riječi u nastavku, posebno 4. poglavlju. Ondje ću argumentirati da opisi mogu funkcionirati referencijski, te kao sastavnicu propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju pridonose svog referenta (vidi posebno 4.2.). Za sad ću tek pretpostaviti da opisi mogu funkcionirati referencijski.

Nepotpuni opisi

Vratimo se ranije spomenutoj rečenici

(NO) Knjiga na stolu prekrivena je prašinom,

[141] Kaplan, »Demonstratives«. Za razlikovanje konteksta upotrebe i okolnosti vrednovanja vidi i 1.3.

u kojoj »knjiga na stolu« semantički funkcionira kao određeni opis. Pretpostavka je da, ako išta izdvajaju, određeni opisi jedinstveno izdvajaju upravo jednu stvar jer samo jedna stvar zadovoljava njihov opisni sadržaj. Zbog toga ih se i naziva »određenima«. Primjerice, opis »francuski kralj 1650. godine« u ovom svijetu izdvaja jednu i samo jednu osobu – Luja IV – jer po definiciji ne može postojati više od jednog kralja neke zemlje u danom trenutku. Ne udovoljavaju, međutim, svi određeni opisi takvoj pretpostavci. Takve određene opise naziva se *nepotpunima* jer njihov opisni sadržaj *sam po sebi* nije dostatan za izdvajanje upravo jednog predmeta koji bi ga zadovoljavao jer uvijek postoji više primjeraka dotične vrste. »Knjiga na stolu« primjer je opisa takve vrste. Opreka bi takvima bili *potpuni* opisi, poput »moja najdeblja knjiga« ili »francuski kralj 1650. godine«.[142] Budući da u svijetu postoje barem dvije knjige na stolu, a (NO) određenim opisom kao sastavnicom po definiciji može govoriti o najviše jednoj knjizi na stolu, ostavljeni smo s nekoliko mogućnosti što iz tog zaključiti.

Prvo, možemo zaključiti da (NO) ne može reći ništa istinito jer ne postoji samo jedna knjiga koja je na stolu i koja je prekrivena prašinom, kao što ne postoji niti samo jedan stol na kojemu je knjiga. To da postoji najviše jedna knjiga koja je na stolu i koja je prekrivena prašinom ono je što bi nam (NO) trebalo reći nezavisno od konteksta njegova izričaja. To je nešto što bi trebao znati svaki kompetentan govornik hrvatskoga kad je izraz »knjiga na stolu« prepoznao kao određeni opis. (Naravno, kompetentan govornik ne treba imati teorijsko znanje o funkcioniranju opisa, već tek razumjeti tu rečenicu.) Dosljedno rečenome, naše znanje kao kompetentnih govornika hrvatskoga zajedno s našim znanjem o svijetu reći će nam da (NO) ne može reći nešto istinito jer će u *svakom* kontekstu izričaja – izuzev drugih mogućih svjetova u kojima postoji samo jedan stol i samo jedna knjiga na njemu, no koji nisu dio konteksta – postojati više knjiga koje su na stolu (i više stolova).

Činjenica da često upotrebljavamo *nepotpune* opise i pritom u svakodnevnim situacijama nemamo problema s razumijevanjem rečenica u kojima se takvi opisi javljaju – štoviše, mnoge

[142] Opisi s indeksikalnim elementima poput »njezin biološki otac« ili »moj jedini pas« potpuni su jer, premda zbog indeksikalnog elementa od konteksta do konteksta mogu govoriti o različitim osobama ili stvarima, s obzirom na utvrđene vrijednosti indeksikalnih elemenata koje su sastavnice njihova opisnog sadržaja, takvi opisi jedinstveno izdvajaju upravo jedan predmet. Tako, ako je referent zamjenice »njezin« Iva, opis »njezin biološki otac« govori o jednom jedinom Ivinu biološkom ocu. Dakle, taj je opis potpun.

smo takve rečenice spremni prihvatiti kao istinite – ni na koji način na utječe na to da (NO) i, općenito, rečenice koje sadrže neodređene opise po semantičkoj analizi kažu nešto *doslovno neistinito*. Neistinito zato što *doslovno* znače nešto drugo od onog što u svakodnevnim situacijama uzimamo da znače.[143] Kad su u svakodnevnim situacijama upotrijebljeni takvi opisi, kontekst njihove upotrebe u pravilu pribavlja dodatne naznake o čemu je točno riječ. Te naznake onda, zajedno s izričitim opisnim sadržajem određenog opisa, izdvajaju konkretni predmet u tom kontekstu. No, te kontekstualne naznake nisu dio značenja nepotpunog opisa, niti utječu na propozicijski sadržaj rečenica u kojima se takvi opisi pojavljuju; tako se barem čini.

Prihvatimo li da rečenice s nepotpunim određenim opisima kažu nešto doslovno neistinito, premda se s njima može priopćiti nešto istinito, slučajevi poput (NO) postaju slični ranijem primjeru s rečenicom »Ruže su crvene«. U opisanom kontekstu, u nekom smislu, rečenica »Ruže su crvene« značila je *da je stan u plamenu*, a »Knjiga na stolu prekrivena je prašinom« znači npr. da je *knjiga u ovoj sobi na onom stolu u kutu* prekrivena prašinom. No, u oba slučaja ono što se tim rečenicama željelo u određenom kontekstu priopćiti razlikuje se od onoga što te rečenice doslovno kažu. Možda je tako da je određena knjiga koju imam na umu i koja se nalazi na dotičnom stolu takva da je prekrivena prašinom, ali to neće ono što izričaj (NO) u tom kontekstu kaže učiniti istinitim, kao što niti činjenica da u ranijem primjeru stan stvarno jest u plamenu neće učiniti ono što izričaj »Ruže su crvene« kaže istinitim u tom kontekstu, niti će ta činjenica imati ikakve veze s njezinim doslovnim značenjem. No, samo to potonje – doslovno značenje rečenice – pravi je i neprijeporan predmet semantičke analize. Alternativno bismo se mogli složiti s prijedlogom da rečenice poput (NO) ne kažu nešto doslovno istinito ne postoji li upravo jedna takva knjiga, no to ne bi povlačilo da kažu nešto neistinito, već prije da ne kažu ništa podložno istinitosnom vrednovanju. Prvi prijedlog u duhu je Russellove analize određenih opisa; potonji u

[143] Da rečenice s nepotpunim opisima uvijek kažu nešto neistinito, u skladu s Russellovom teorijom opisa, predlaže Bach, *Thought and Reference*, 103; za raspravu o takvom pristupu nepotpunim opisima vidi Lepore »An Abuse of Context in Semantics«.

duhu Fregeove i Strawsonove.[144] No, premda je teško načelno potkopati gledište da rečenice s nepotpunim opisima nikada ne mogu reći nešto istinito, Neale s pravom napominje da,

> s obzirom na činjenicu da je ovisnost o kontekstu takva sveprisutna odlika upotrebe prirodnog jezika, čini se izglednim da eksplicitne i implicitne metode [za rješavanje problema nepotpunosti] pružaju predviđanja koja su više u skladu s našim intuitivnim pripisivanjima istinitosti i neistinitosti.[145]

Dakle, ako je nekako moguće izbjeći zaključak o sustavnoj upotrebi rečenica koje kažu nešto neistinito, to bismo trebali učiniti. Suprotno prijedlogu da rečenice poput (NO) nikada ne kažu nešto istinito, jer ne postoji upravo jedan predmet koji zadovoljava izričiti opisni sadržaj određenog opisa, ako je moguće, trebalo bi tražiti objašnjenje po kojemu rečenice poput (NO) ne samo da mogu, već vrlo često i kažu nešto doslovno istinito, premda postoji više stvari koje zadovoljavaju *izričiti* opisni sadržaj određenog opisa u njima. To bismo trebali učiniti zato što se ovdje ne radi o sustavnoj pogrešnoj upotrebi konkretnog izraza (kao što se npr. planet Veneru sustavno pogrešno naziva zvijezdom), već *tipa* izraza. Kako bi bilo moguće tako nešto? Općeniti bi odgovor bio da je reći nešto doslovno istinito rečenicom u kojoj se javlja nepotpuni opis – dakle, rečenicom koja sama po sebi može govoriti o više stvari – moguće zato što nam *kontekst upotrebe* neke takve rečenice (npr. govornikove namjere ili njihova opažljiva manifestacija, istaknutost samog predmeta o kojem se govori i sl.) pomaže odrediti o kojem predmetu točno takve rečenice govore te, posljedično, koje propozicije izražavaju. Naravno, i kad se to prihvati, još uvijek ostaje sporno kako točno kontekst to čini te o kakvim se propozicijama radi. Spomenut ću tri moguća odgovora.

Jedno rješenje problema kontekstualne uvjetovanosti nepotpunih opisa moglo bi biti da kontekst pribavlja dodatan *opisni sadržaj* koji upotpunjuje izričiti opisni sadržaj nepotpunog opisa te zajedno s njim izdvaja upravo jedan predmet. Takvo rješenje bilo bi u duhu Fregeova objašnjenja funkcioniranja indeksikala (više o tome u 3.2.) jer, u neku ruku, kontekst upotpunjuje nepotpuni smisao određenog opisa, pretvarajući ga u potpuni smisao, a taj potpuni smisao zatim izdvaja

[144] Russell, »On Denoting«, Frege, »O smislu i značenju«, Strawson, »On Referring«. Sam Strawson ne bi se zadovoljio s takvom analizom, budući da je smatrao da referenta nepotpunog opisa određuje kontekst. U tom slučaju, rečenice s nepotpunim opisima mogle bi reći istinite stvari.

[145] Neale, *Descriptions*, 114–115, b. 47.

neki, i to točno jedan, konkretni predmet.[146] Kažem li (NO) u određenom kontekstu, ono što sam *zapravo* tom rečenicom *u tom kontekstu* rekao, moglo bi biti

(NO*) Duškova jedina knjiga o hermeneutici na stolu u njegovoj radnoj sobi prekrivena je prašinom.

Neale je takvo rješenje problema nepotpunosti opisa nazvao *eksplicitnom strategijom*.[147] Premda bi se na prvi pogled ono moglo činiti prihvatljivim, nije teško argumentirati za njegovu neodrživost. Evo Wettsteinova argumenta:[148]

[146] Takvo rješenje problema indeksikalnosti Frege je predložio u »Thoughts«, 357–358 (interpretacija Fregeova gledišta koju slijedim potječe od Perryja, »Frege on Demonstratives«).

[147] Neale, *Descriptions*, 95. Wilfrid Sellars zastupao je takvo rješenje u »Presupposing«; sličnu ideju predlaže i Quine, *Word and Object*, 183.

[148] Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, 262–263. Za dodatnu raspravu o eksplicitnoj strategiji obrane Russellove teorije opisa, kao i problemima s Wettsteinovim gledištem, vidi Neale, *Descriptions*, 96–102; Blackburn, »Wettstein on Definite Descriptions«; te Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 298–300.

(W_1) Knjiga koju govornik ima na umu i o kojoj govori izričući (NO) u danom kontekstu može biti jednako dobro opisana nizom potpunih, (tj. jedinstveno denotirajućih), ali ne i sinonimnih, opisa (poput onoga u (NO*)).

(W_2) Budući da potpuni kodenotacijski opisi koji se pojavljuju u varijacijama na (NO) (poput (NO*)) nisu sinonimni, takvi će izričaji imati različite propozicijske sadržaje.

(W_3) Pod pretpostavkom da (NO) u danom kontekstu može imati propozicijski sadržaj, treba pokazati je li moguće odlučiti, i kako, koja od varijacija na (NO) s potpunim određenim opisom izričito zahvaća taj sadržaj.

(W_4) No, prvo, u mnogo slučajeva upotrebe nepotpunih opisa sugovornik ne može *odlučiti* koji potpuni opis odgovara onome što je govornik rekao izričući rečenicu s nepotpunim opisom – dakle, komunikacija u tim slučajevima ne bi bila moguća. Drugo, i pogubnije, ne možemo odlučiti koji je potpuni opis u danom kontekstu primjeren jer takvog opisa *nema* – govornik koji upotrebljava nepotpuni opis u pravilu nema nikakav potpuni opis na umu, a za koji bi izrečeni nepotpuni opis bio eliptičan.

(W_k) Iz toga Wettstein zaključuje da

> naša briga više nije samo epistemološka [...] Sad postaje teško pridati smisao ideji da bi jedan od tih russellovskih [tj. potpunih] opisa mogao biti točan. Nedvojbeno, izrazito je neuvjerljivo pretpostaviti da jedan od tih opisa stvarno zahvaća ono što je govornik namjeravao, ali da mi ne možemo doznato koji je to opis, čak ni uz pomoć samog govornika.[149]

Sličan argument vrijedi i za klasične deskriptivističke pristupe vlastitim imenima i singularnim indeksikalima.[150]

Drugo rješenje moglo bi biti da kontekst ne pribavlja dodatan opisni materijal, što bi onda trebalo rezultirati potpunim opisnim sadržajem koji izdvaja upravo jedan predmet. Umjesto toga, niz autora argumentirao je da se problem nepotpunih opise ne razlikuje od sljedećeg problema vezanog uz kvantifikaciju u prirodnom jeziku: Strogo gledano, većina kvantifikacijskih rečenica

[149] Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, 263.

[150] Vidi npr. Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 36–38, Searle, »Proper Names«, te Perry, »Frege on Demonstratives«.

na koje u hrvatskome nailazimo doslovno kažu nešto neistinito pretpostavimo li da domena kvantifikacije nije ograničena. Kažem li

(SP) Svi filozofi došli su na moje predavanje,

doslovno gledano, izričajem te rečenice rekao bih nešto istinito samo ako su doslovce *svi postojeći filozofi* došli na moje predavanje; to je praktički nemoguće. Dakle, trebamo zaključiti ili da sam izričajem (SF) rekao nešto doslovno neistinito, ili da postoji mehanizam koji omogućuje interpretirati takve kvantifikacijske izričaje kao doslovno istinite. (Isto je npr. i s rečenicama »Toliko sam gladan da bih pojeo bilo što« ili »Ništa u njegovoj knjizi nije istinito«. Doslovno gledano, rečenica »Toliko sam gladan da bih pojeo bilo što« kaže nešto očito neistinito jer postoji niz stvari koje nikada ne bih pojeo, ma kako gladan bio.)

Kažu li, dakle, izričaji takvih rečenica uvijek nešto doslovno neistinito ili postoji način da ih se interpretira tako da i u očitim, svakodnevnim, kontekstima mogu reći nešto *doslovno istinito*? Kad svakodnevno upotrebljavamo rečenice poput (NO) ili (SP) jesu li takve upotrebe i ono što njima priopćujemo slični upotrebama rečenica poput »Ti si majmun« (rečeno mom susjedu) ili »Izvrsno ste riješili kolokvij« (rečeno studentu koji na kolokviju nije ispravno riješio niti jedno pitanje)? Potonje rečenice kažu nešto doslovno neistinito jer moj susjed nije neljudski primat niti je student izvrsno riješio kolokvij (koliko god niski standardi izvrsnosti prevladavali u kontekstu). Unatoč tome, takve rečenice savršeno funkcioniraju u svakodnevnoj komunikaciji i nepogrješivo priopćuju ono što želimo da priopćuju. *To*, međutim, nije stvar njihove semantike. Njihova semantika staje na tome da kažu nešto doslovno neistinito. Sve nakon toga pitanje je pragmatike. Vrijedi li, onda, isto i za (NO) ili (SP)?

Neki autori, kad je riječ o rečenicama poput (SP), argumentirali su da njihovi izričaji mogu reći nešto doslovno istinito jer se radi o *ograničenoj* kvantifikaciji. Naravno, za problem ograničenja kvantifikacije moguće je predložiti i rješenje analogno eksplicitnoj strategiji rješenja problema nepotpunih opisa, no to bi se rješenje onda suočilo i s istim prigovorima. Kad kažem »svi filozofi« ili »bilo što« ili »ništa«, relevantna domena kvantifikacije nije određena samo predikatima izričito vezanim uz kvantifikatore, već i (nejezičnim) kontekstom njihove upotrebe. Kad kažem »svi filozofi« zapravo kvantificiram po filozofima kontekstualno ograničene domene, a ti čine tek podskup doslovce svih filozofa (možda svi filozofi koje sam tog dana preklinjao da

mi dođu na predavanje ili koje sam potplatio da dođu). Neale je takvo rješenje problema nepotpunosti nazvao *implicitnom strategijom*.[151] Ono omogućuje očuvati russellovsku kvantifikacijsku analizu nepotpunih opisa jer, ako su nepotpuni opisi prikrivene kvantifikacijske konstrukcije, i u njihovu se slučaju radi o kontekstualno ograničenoj kvantifikaciji. (SP) dakle ima logički oblik

(SP*) $\forall x\,(Fx \rightarrow \exists y\,(Py \wedge \forall z\,((Pz \rightarrow x = y) \wedge Dxy)))$.

Relativno na domenu svih predmeta, domenu koja uključuje sve filozofe, i sva predavanja, (SP*) ne može biti istinito jer, kako stvari stoje, svi relevantni predmete takve domene ne bi fizički mogli doći ili stati ni na kakvo predavanje, a i kada bi mogli, postoji više od jednog predavanja koje sam održao. Ipak, relativno na kontekstom ograničenu domenu filozofa i relativno na kontekstom ograničenu domenu mojih predavanja, izričaj (SP*) bi mogao reći nešto *doslovno* istinito. Jučer sam dva filozofa preklinjao da mi dođu na današnje predavanje i obojica su došla na jedino predavanje koje sam održao 9. srpnja 2011. godine; dakle, stvarno su svi filozofi došli su na moje predavanje.

Konačno, moglo bi se argumentirati, kao što je argumentirao Wettstein (i mnogi drugi), da kontekst izravno, potpomognut izričitim opisnim sadržajem nepotpunog opisa, izdvaja konkretan predmet i taj predmet čini sastavnicom onoga što se rečenicama u kojima se nepotpuni opis pojavljuje kaže.[152] U tom slučaju, argumentira Wettstein, kažem li (NO), opisom »knjiga na stolu« *referirao sam* na predmet iz skupa stvari koje zadovoljavaju predikat »biti knjiga na stolu«, a koji prilikom izricanja (NO) *imam na umu*. Propozicija izražena s (NO) ne sadrži nekakav identifikacijski opisni sadržaj, već neki konkretan predmet – dotičnu knjigu (sa dotičnog stola) – i svojstvo *prekriven prašinom*. Drugim riječima, rečenice poput (NO) često bi izražavale singularne

[151] Neale, *Descriptions*, 95. Takvo gledište predlažu npr. Stanley i Williamson, »Quantifiers and Context-Dependence«, a razrađuju Stanley i Szabó, »On Quantifier Domain Restriction«. Za kritičku raspravu vidi Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 298, 301–302.

[152] Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«. Sličnom gledištu priklanjaju se i Burge, »Demonstrative Constructions, Reference, and Truth«, Peacocke, »Proper Names, Reference, and Rigid Designation« i Devitt, »The Case for Referential Descriptions«. Za detaljniju raspravu vidi 4.2.

propozicije.[153] Takvom pristupu određenim opisima vratit ću se u sljedećem poglavlju. Za sad ću skrenuti samo pozornost na sljedeće. Ako je potonji »referencijski« pristup nepotpunim opisima održiv, takav pristup izravno podržava (PT) jer će nepotpuni opisi od konteksta do konteksta mijenjati svoj semantički sadržaj, tj. svog referenta.

No, možda s određenim opisima i pitanjem njihove kontekstualne uvjetovanosti možemo ići i dalje. Donnellan je argumentirao da, nezavisno od toga sadrži li neki određeni opis indeksikalne elemente ili ne i nezavisno od toga je li određeni opis potpun ili nepotpun, određeni opisi mogu biti upotrijebljeni tako da su njihovi *referenti* određeni kontekstom njihove upotrebe, tj. namjerama govornika koji ih upotrebljavaju, a da rečenice u kojima se tako upotrijebljeni opisi javljaju kažu nešto o tom predmetu, tj. izražavaju singularne propozicije.[154] U nekim slučajevima to pretpostavlja da određeni opisi mogu referirati *nezavisno* od svog opisnog sadržaja, a da rečenice koje ih u tom slučaju sadrže svejedno mogu reći nešto istinito o dotičnom predmetu (referentu). Ako je to točno, *ako takva upotreba određenih opisa utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete* onoga što rečenica koje ih sadrže kažu (tj. ako je takva upotreba opisa *semantički* značajna), imali bismo još jedan razlog za prihvaćanje teze o kontekstualnoj uvjetovanosti referencije određenih opisa te dodatnu podršku (PT). Ta mogućnost, kao i mogućnost da nepotpuni opisi podržavaju (PT), pitanja su kojima ću se vratiti u 4.2. Sad mi preostaje još razmotriti primjer s vlastitim imenima.

Vlastita imena

Razmotrimo rečenicu

(ZG) Zagreb je mjesto susreta zanimljivih ljudi.

Radi se o kontekstualno uvjetovanoj rečenici jer (ZG) u izolaciji ne možemo pripisati određeni propozicijski sadržaj. Primjerice, u jednom bi trenutku (ZG) mogla reći nešto istinito, događa li se u tom trenutku dotični susret; u nekom bi drugom trenutku (ZG) mogla reći nešto neistinito, ne događa li se takav susret u njemu ili je odavno prošao. Isto tako, u kontekstu u kojemu

[153] Kažem »često«, a ne »uvijek« jer Wettstein dopušta da nepotpuni opisi mogu funkcionirati i nereferencijski. Vidi Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, 266–268.

[154] Donnellan, »Reference and Definite Descriptions« i »Putting Humpty Dumpty Together Again«.

prevladavaju jedni standardi zanimljivosti, (ZG) bi mogla reći nešto istinito; u kontekstu u kojemu prevladavaju drugačiji standardi zanimljivosti, mogla bi reći nešto neistinito. Konstrukciju »mjesto susreta zanimljivih ljudi« semantički bi se moglo upotrijebiti i kao određeni i kao neodređeni opis. Ako je u (ZG) upotrijebljena kao određeni opis, konstrukciju bi trebali analizirati kao nepotpuni opis zbog toga što postoji više takvih mjesta, kao i zbog toga što postoje različiti standardi zanimljivosti (konstrukcija bi bila nepotpuna i da takvi standardi kojim slučajem nisu kontekstualno uvjetovani). No, zbog specifičnog oblika rečenice u kojoj se »mjesto susreta zanimljivih ljudi« pojavljuje, (ZG) se ne mora shvatiti kao rečenicu o istovjetnosti, a u tom slučaju dotičnu bi se konstrukciju moglo promatrati i kao složeni predikat.[155] Konačno, trebali bismo ograničiti i domenu relevantnih ljudi jer doslovce svi zanimljivi ljudi (ne baratamo li, naravno, krajnje specifičnim standardima zanimljivosti) ne bi mogli biti na spomenutome mjestu.

Argumenta radi, pretpostavimo da je otvorena rečenica »*x* je mjesto susreta zanimljivih ljudi« u kojoj smo prepoznali tako bogatu semantičku kontekstualnu uvjetovanost, na neki način lišena kontekstualno uvjetovanih elemenata, tj. da su pribavljeni svi kontekstualni parametri potrebni za upotpunjenje semantičkog sadržaja te otvorene rečenice (točno vrijeme, mjesto, standard zanimljivosti i sl.). Ako je tako i ako je to *sva* kontekstualna uvjetovanost koju pronalazimo u (ZG), možemo pitati što (ZG) točno kaže i pod kojim bi uvjetima to što kaže bilo istinito. Odgovor na to pitanje čini se očitim. Ta rečenica kaže *da je Zagreb mjesto susreta zanimljivih ljudi*, a to što kaže istinito je pod uvjetom da Zagreb jest onakvo mjesto kakvo ta rečenica kaže da jest. Ako tako jednoznačno možemo odrediti propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete vezane uz izričaj (ZG) i ako to doista jesu njezin propozicijski sadržaj i istinitosni uvjeti, oni ne bi smjeli varirati kroz kontekste upotrebe sve dok u tim kontekstima gore spomenute parametre držimo stabilnima. Izrazimo to nešto preciznije. Ako (ZG) kaže

(ZG*) Zagreb je u t_1 mjesto$_{\text{(kontekstualno naznačeno)}}$ susreta zanimljivih$_{\text{(prema standardima zanimljivosti } S\text{)}}$ ljudi$_{\text{(kontekstualno određene domene)}}$,

onda je (ZG*) istinito i u t_2 i t_3 i t_4, …, istinito je nezavisno od mjesta na kojem se to sa (ZG) izriče, toga tko to izriče, s kojim namjerama i sl. Kad bi *to* bilo točno, trebali bismo možda

[155] Takvu mogućnost predlaže npr. Strawson, »On Referring«, 135–136; za novije gledište da opisi funkcioniraju kao predikati vidi Fara, »Descriptions as Predicates«.

odustati od tog da je referencija vlastitih imena kontekstualno uvjetovana, ili barem da slučajevi poput (ZG) podržavaju (PT).

U razmotrenom primjeru pred ime »Zagreb« nisam postavio nikakva kontekstualna ograničenja, a dobio sam (ZG*) što sam predložio kao propozicijski sadržaj od (ZG). No, ako je to *propozicijski* sadržaj od (ZG), ono mora imati i istinitosne uvjete, pa bi svaki izričaj (ZG) koji kaže (ZG*) trebao imati istu istinitosnu vrijednost. Čini se, međutim, da tome nije tako. Kad bi (ZG)-koje-kaže-(ZG*) bilo kontekstualno stabilno, trebali bismo uz ostalo moći odgovoriti što svaka od sastavnica (ZG) znači, što kao sastavnicu pridonosi propozicijskom sadržaju od (ZG). Odgovor bi izgledao približno ovako: Imenica »ljudi« množina je imenice »čovjek« te se primjenjuje na ljude; »zanimljivo« je pridjev koji se prema određenim standardima zanimljivosti *S* primjenjuje na zanimljive stvari (u ovom konkretnim slučaju na ljude); »mjesto« je imenica koja se primjenjuje na mjesta, a ako semantički funkcionira kao nepotpuni određeni opis (sa ili bez daljnjih opisnih dodataka) zahtijeva dodatne kontekstualne specifikacije; izraz »je« višeznačan je jer može funkcionirati kao kopula ili izraz za istovjetnost, a čije glagolsko vrijeme u prvom slučaju referira na t_1 (ili, što je također konvencija, prezent može poslužiti i kao naznaka bezvremenosti) itd. No, na što referira ime »Zagreb«? Je li dovoljno reći da »Zagreb« referira na *Zagreb*? Čini se da nije.

Upotrijebljena u kontekstu kampusa Borongaj tijekom filozofijskog simpozija koji se održava na Hrvatskim studijima, imenom »Zagreb« koje se kao sastavnica javlja u (ZG) mogu referirati na dvoranu u kojoj se održavaju simpozijska izlaganja. Promjena konteksta upotrebe (ZG) može dovesti do toga da (ZG) kaže nešto o gradu Zagrebu, a ne dvorani na Hrvatskim studijima. Dakle, u različitim kontekstima ime »Zagreb« može referirati na *grad* Zagreb, na *dvoranu* Zagreb, na *nogometni klub* Zagreb i sl. Što god da se zove »Zagreb«, potencijalni je referent tog imena upotrijebljenoga u (ZG). Budući da »Zagreb« nije izolirani slučaj, već su sva imena u hrvatskome neodređena na takav način (ili bi mogla biti neodređena na takav način), i rečenice u kojima se pojavljuju od konteksta do konteksta mogu mijenjati svoje propozicijske sadržaje, a time i istinitosne uvjete. To je moguće upravo zbog promjene referenta imena – jer druge rečenične sastavnice iz semantičke perspektive mogu biti kontekstualno stabilne. Dakle, referencija je vlastitih imena kontekstualno uvjetovana u semantički značajnom smislu. Ako je tako, slučajevi poput (ZG)podržavaju (PT). Budući da smo do istog rezultata došli razmatrajući i određene opise,

čini se da smo identificirali slučajeve koji *prima facie* podržavaju (PT) i (F)-argument iz 1.2. stvar, međutim, ne prolazi toliko glatko.

3.2. Izazovi *prima facie* slučajevima

Krenimo od singularnih indeksikala. Kratko ću se osvrnuti na *Fregeov (ili fregeovski)* pristup indeksikalima jer takav pristup potkopava jednu od mojih polaznih pretpostavki o singularnoj referenciji i propozicijskom sadržaju. Do sad sam nekoliko puta naglasio da singularne indeksikale smatram neprijepornim slučajem semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti singularne referencije. Tu tvrdnju pratio je niz semantičkih i metafizičkih obveza. Neke od njih već sam bio istakao; druge ću spomenuti u nastavku. Do sad sam spomenuo dvije bitne obveze tog gledišta: singularni indeksikali izravno su referencijski termini, a rečenice u kojima se takvi indeksikali pojavljuju izražavaju singularne propozicije, pa sami referenti singularnih indeksikala ulaze u propozicijske sadržaje i istinitosne uvjete rečenica koje takve indeksikale sadrže. Uz to, ne treba zaboraviti i metafizičku pretpostavku koja nije svojstvena samo izravno referencijskom gledištu, a ta je da su referenti singularnih termina predmeti u svijetu i da postoje strukturirani apstraktni entiteti koje nazivamo »propozicijama« ili »propozicijskim sadržajima«. Ovdje kratko iznosim Fregeovo shvaćanje indeksikala – gledište koje prije svega konkurira pretpostavljenim semantičkim tezama. Zatim Kaplanovu i Perryjevu kritiku Fregeova shvaćanja indeksikala, koja je ujedno i obrana semantičkog gledišta kojem se priklanjam. Konačno, prikazujem Evansov pokušaj spašavanja *fregeovske* koncepcije indeksikala.

Frege o indeksikalima

Fregeova teorija indeksikala, podržana njegovim razlikovanjem smisla i referenta razvijenim u ranijim člancima, sadržana je u jednom odlomku njegova članka »Misao«:

> Ako sadašnje glagolsko vrijeme zahtijeva da se naznači neki trenutak, treba se znati kada je rečenica bila izrečena da bi se ispravno pojmila misao. Stoga je vrijeme izričaja dio izraza misli. Želi li netko danas reći isto što je jučer izrazio upotrebljavajući riječ »danas«, taj tu riječ mora zamijeniti s »jučer«. Premda je misao ista, njezin verbalni izraz mora biti drugačiji tako da smisao, koji bi u protivnome bio promijenjen različitim vremenima izričaja, bude ponovno namješten. Isti je slučaj s riječima poput »ovdje« i »ondje«. U svim takvim slučajevima onakva sama formulacija teksta kakva se može sačuvati zapisivanjem nije potpuni izraz misli; potrebno je znanje određenih uvjeta koji prate dotični izričaj, a koji su upotrijebljeni kao sredstva izražavanja misli, kako bismo misao shvatili ispravno. Upiranje prstom, pokreti ruke, pogledi [eng. glances] također tu mogu pripadati. Isti izričaj s izrazom »ja« izražavat će različite misli u ustima različitih ljudi, od kojih neke mogu biti istinite, a druge neistinite.[156]

Fregeova je ideja sljedeća. Postoje rečenice koje same po sebi izražavaju potpune misli, primjerice »Gottlob Frege objavio je *Begriffsschrift* 1879. godine«. Svaka od sastavnica te rečenice ima smisao i referenta, a misao izražena tom rečenicom sastavljena je od smislova koji pripadaju njezinim sastavnicama. Misao je za Fregea, rekao sam u prethodnom poglavlju, grubo ono što sam dosad nazivao propozicijskim sadržajem rečenice, no što se razlikuje od propozicijskog sadržaja kako ga ja shvaćam. Postoje, međutim, rečenice koje same po sebi ne izražavaju potpune misli, primjerice

(DI) Danas je Iva istukla Anu.

Izrečena u različitim trenutcima, (DI) može izražavati različite misli; izrečena jedan dan, njome izražena misao može biti istinita (ako je Iva *taj* dan istukla Anu), izrečena neki drugi dan, njome izražena misao može biti neistinita jer se nemili događaj tada nije odigrao. No, prilikom oba izričaja (DI), sama ta rečenica ostaje nepromijenjena. Frege taj fenomen objašnjava argumentirajući da takve rečenice po sebi izražavaju nepotpune smislove, a da kontekst upotrebe takvih rečenica njihov nepotpuni smisao upotpunjuje smislom koji pripada indeksikalu kako ga se upotrebljava u tom kontekstu. To rezultira potpunom misli koja onda može biti istinita, neistinita ili lišena istinitosne vrijednosti. U slučaju *takvih* rečenica, dakle, rečenica zajedno s kontekstom njezine upotrebe predstavlja potpun izraz neke misli. Vratimo li se ranijim primjerima (AB) i (OC), Frege bi rekao da se misao izražena s (AB) u pretpostavljenom kontekstu sastoji od smislova, tj. načina danosti, Ane i dotičnog požara, te načina danosti relacije *krivnje-za*; misao izražena s (OC) u pretpostavljenom kontekstu misao je sastavljena od načina danosti

[156] Frege, »Thoughts«, 358.

dotične knjige na stolu i načina danosti pojma *crvenoga*. Nigdje u fregeovskim mislima ne pronalazimo referente singularnih termina, Anu, požar ili knjigu.

Ako je Frege u pravu oko funkcioniranja indeksikala, već sam rekao, gledište kojem se priklanjam u radu je potkopano. Suprotno Fregeu, pretpostavljam da je sâm referent singularnog indeksikala kao, uostalom, i drugih singularnih termina, ono što ulazi u propoziciju izraženu indeksikalnom rečenicom, a ne način danosti tog referenta. Smatram, međutim, da postoji dovoljno dobrih razloga za odbacivanje Fregeova gledišta. Neke sam već spomenuo u 1.4.; ovdje ću se uglavnom usmjeriti na neke koji se tiču specifično indeksikala.

Problemi s Fregeovom koncepcijom

Prvi je problem, dakle, da Fregeovo gledište o indeksikalima nasljeđuje sve prigovore upućene njegovoj teoriji o razlikovanju smisla i referenta: (*a*) indeksikalom mogu referirati na X, no pritom se oslanjati na smisao koji nema veze s X; (*b*) indeksikalom mogu referirati na X čak i ako se ne oslanjam ni na kakav smisao; (*c*) ista kvalitativna vjerovanja i izražavanja tih vjerovanja ne rezultiraju istim mislima.[157] No, čak i ako ostavimo po strani te probleme, primjena razlikovanja smisla i referenta na singularne indeksikale daleko je prjepornija no kad je riječ o drugim singularnim terminima. Štoviše, proširenje razlikovanja smisla i referenta na singularne indeksikale najmanje je uvjerljiv aspekt Fregeove teorije. Takvo proširenje toliko je neprirodno da Putnam, nesvjestan činjenice da je Frege nešto tako doista i učinio, piše:

> Riječi poput »sad«, »ovo«, »ovdje« dugo su prepoznate kao *indeksikali* ili na svoj primjerak refleksivni izrazi [*token-reflexive*] – tj. prepoznato je da imaju ekstenziju koja se mijenja od konteksta do konteksta ili od primjerka do primjerka [iste riječi]. Za te riječi nitko nikada nije predložio tradicionalnu teoriju da »intenzija određuje ekstenziju.«[158]

Perry i Kaplan sedamdesetih godina prošloga stoljeća razvili su gledište suprotno Fregeovu:

---

[157] Za takve prigovore Fregeovoj teoriji indeksikala, prigovore vrlo slične Kripkeovima deskriptivističkoj teoriji vlastitih imena iz *Naming and Necessity*, vidi Perry, »Frege on Demonstratives«, 12–13.

[158] Putnam, »Meaning and Reference«, 160. Intenzija je ovdje isto što i kod Fregea smisao; ekstenzija je isto što i kod Fregea referent. (U slučaju predikata, ekstenzija je skup predmeta na koje se predikat primjenjuje.)

> [...] određeni singularni termini referiraju izravno bez posredovanja fregeovskog *Sinn* kao značenja. Postoje li takvi termini, propozicija izražena rečenicom koja sadrži neki takav termin uključivala bi pojedinačni predmet izravno, a ne posredstvom »predmetnih pojmova« ili »načina danosti«,kao što me se učilo da očekujem.[159]

> [...] kad sam imao slobodnu akademsku godinu 1970.–1971., odlučio sam raditi u području u kojemu se teorija [izravne referencije] činila najuvjerljivijom: u području demonstrativa. [...] Upotrebljavajući Donnellanove zamisli kao početnu točku, pokušao sam razviti kontrast između fregeovske semantike i semantike izravne referencije, te argumentirati da je demonstrative – premda bi ih se *moglo* obrađivati po fregeovskom modelu – zanimljivije obrađivati po izravnoreferencijskom modelu. [...] / Sad [1989. godine] smatram da se demonstrative može ispravno obraditi samo po izravnoreferencijskom modelu [...].[160]

U skladu s takvim gledištem argumentirali su protiv Fregeova. Ovdje ću izložiti Perryjev argument.[161]

[159] Kaplan, »Demonstratives«, 483.

[160] Kaplan, »Demonstratives«, 487.

[161] Perry, »Frege on Demonstratives«, 5–6. Kaplanova kritika Fregeove teorije indeksikala najdetaljnije je izložena u »Demonstratives«; za sažetak Kaplanova argumenta protiv Fregea vidi posebno str. 516–517.

(P_i) (OC) (»Ovo je crveno«) ima nepotpuni smisao, tj. izražava istu nepotpunu misao u svakom kontekstu.

(P_{ii}) U različitim kontekstima (OC) izražava (ili može izražavati) različite potpune misli.

(P_{iii}) Premisa (P_{ii}) vrijedi zato što se od konteksta do konteksta mijenja sastavnica potpune misli izražene s (OC), a tu promjenjivu sastavnicu pridonosi zamjenica »ovo«.

(P_{iv}) Frege je tvrdio da je smisao riječi ono što znamo kad tu riječ razumijemo. No, ono što znamo kad razumijemo zamjenicu »ovo« ne mijenja se od konteksta do konteksta (= *ulog* (Perry); *karakter* (Kaplan)).[162] Ono što se od konteksta do konteksta mijenja mora stoga biti nešto drugo.

(P_v) Uloga indeksikala vodi nas od konteksta njegove upotrebe prema njegovu referentu u tom kontekstu.

(P_{vi}) Dakle, uloga nije fregeovski smisao jer nas fregeovski smisao mora voditi izravno prema referentu, a ne posredstvom konteksta.

(P_k) Uzme li se sve to u obzir, postaje zagonetno kako nas kontekst upotrebe indeksikala »ovo« vodi do njegova smisla, tj. na temelju čega dolazimo do potpunog smisla.

Perry je (P_k) vidio kao nepremostiv problem za Fregeovu teoriju indeksikala. (Sličan prigovor, vidjeli smo u prethodnom odjeljku, ponudio je Wettstein vezano uz russellovsku eksplicitnu strategiju rješavanja problema nepotpunih opisa.) Naime, po Perryju, u odgovoru na izloženi prigovor, Frege bi imao dvije mogućnosti. Prvo, mogao bi tvrditi da potpuni smisao indeksikala dobivamo pomoću njegove uloge, tj. karaktera. Drugo, mogao bi tvrditi da potpuni smisao indeksikala dobivamo pomoću njegova referenta. Problem s prvom mogućnosti je što nas uloga vodi od konteksta prema referentu, a ne prema potpunom smislu. Problem s drugom mogućnosti je što postavlja Fregeovu teoriju naglavačke. Smisao za Fregea uvijek određuje referenta, a ne

[162] Perry, »Frege on Demonstratives«, 6: »Kad razumijemo riječ poput 'danas', čini se da je ono što znamo neko pravilo koje nas vodi od prigode izričaja do određenog predmeta. 'Danas' nas vodi do samog dana izričaja, 'jučer' do dana prije dana izričaja, 'ja' do govornika i tako dalje. To ću zvati *ulogom* demonstrativa«. Kaplan, »Demonstratives«, 505: »Karakter nekog izraza određen je jezičnim konvencijama i, s druge strane, određuje sadržaj izraza u svakom kontekstu«. Anticipacija pojma uloge, tj. karaktera, može se naći kod Strawsona, »On Referring«, 140–144.

obrnuto; uz to, time bi se prekršilo i načelo da nema povratnog puta od referenta prema smislu.[163] Mnogo različitih potpunih smislova može voditi do istog referenta, pa jedan referent može voditi do različitih smislova. Kako onda na temelju referenta odrediti koji je *točno* potpuni smisao izražen indeksikalom pri dotičnoj upotrebi? Točan smisao važno je odrediti jer različiti smislovi rezultirat će različitim mislima, a različite misli dovode do različitih razumijevanja, tj. nerazumijevanja – čak i ako referent cijelo vrijeme ostaje nepromijenjen. I, jednako važan problem, kako uopće odrediti referenta pri dotičnoj upotrebi *prije* nego što dođemo do potpunog smisla? Dopuštanje takve mogućnosti nije u duhu Fregeova pristupa.

To da je Frege precijenio svoju teoriju indeksikala vidljivo je i iz njegove napomene iz ranijeg citata da netko tko danas želi izraziti istu misao rečenicom (DI) koju je izrazio i jučer, to mora učiniti tako što će promijeniti indeksikal i reći

(DI*) Jučer je Iva položila ispit.

Fregeov napomena da »premda je misao [izražena s (DI), tj. (DI*)] ista, njezin jezični izraz mora biti različit, tako da smisao, koji bi u protivnome bio promijenjen različitim vremenima izričaja, bude ponovno namješten«, očito je pogrešna. Indeksikale »jučer« i »danas« treba promatrati kao dva izraza koji lako mogu izražavati *različite* smislove, premda im je referent isti, jednako kao što je to slučaj i s imenima »Tulije« i »Ciceron«. U tom slučaju osoba može suvislo vjerovati *da jučer nije padala kiše, dok danas pada*, i to svoje vjerovanje može izraziti rečenicama »Jučer nije padala kiša« i »Danas pada kiša«, a da pod »jučer« i »danas«, ne znajući to, referira na *isti* dan. Evo primjera. 10. srpnja 2011. godine Iva kaže »Danas je ružan kišni dan« i zatim pridoda »Jučer je bilo prekrasno bez kapi kiše«.Izricanjem tih rečenica Iva govori o dva različita dana te izražava dvije različite misli (jer isti smisao po Fregeu ne može izdvajati dva različita predmeta).Svladana umorom, Iva odluči pridrijemati, no, ne znajući to, budi se otprilike u isto vrijeme sljedećeg dana (11. srpnja 2011.). Kiša i dalje neumorno pada, pa Iva čeznutljivo ponavlja rečenicu »Jučer je bilo prekrasno bez kiše«. Za razliku od prethodna dva izričaja, njezin potonji izričaj kaže nešto neistinito jer je jučer – naime, 10. srpnja 2011. – padala kiša. Uz pretpostavku da je Iva prilikom

[163] Russell, »On Denoting«, 42: »... nema povratnog puta od denotacije do značenja zato što se svaki predmet može denotirati beskonačnim brojem različitih denotirajućih fraza«.

svih izričaja željela reći nešto istinito i da je to što je željela reći i vjerovala, Iva o jednom te istom danu vjeruje proturječne stvari.

Evansova fregeovska koncepcija

Ako su Perry i Kaplan u pravu oko funkcioniranja indeksikala i ako su doista identificirali nepremostive probleme za fregeovsku teoriju indeksikala, fregeovsko objašnjenje treba napustiti. No, nisu svi bili uvjereni da gornji prigovori potkopavaju svaku fregeovsku koncepciju indeksikala. Gareth Evans, primjerice, smatrao je da Perryjeva kritika Fregea počiva na pogrešnoj pretpostavci o prirodi fregeovskih smislova. Jednom kad se tu pretpostavku napusti, argumentira, suvislo se može braniti fregeovsko gledište o indeksikalima.[164] Perry, naime, pretpostavlja da fregeovski smisao uvijek mora biti smisao nekog određenog opisa:

> Kako iz demonstrativa možemo izvući primjereni upotpunjujući smisao? Takav bi smisao, čini se, trebao biti blisko povezan sa smislom nekog jedinstvenog opisa vrijednosti tog demonstrativa u kontekstu izričaja. No, odakle takav opisa dolazi? Čini se da nas »danas« vodi samo do nekog dana. A dan ne pribavlja neki svoj konkretan opis.[165]

Dakle, ako je takvo deskriptivističko shvaćanje fregeovskih smislova pogrešno, plauzibilno je barem pretpostaviti da je moguće ponuditi fregeovsku analizu indeksikala imunu na Perryjeve prigovore jer se svi ti prigovori temelje na deskriptivističkoj pretpostavci. Ukratko, po Evansu, fregeovski je smisao u pravilu vezan uz predmet, a smislovi koji nisu vezani uz predmet, npr. *Belerofontov krilati konj* (jedan smisao imena »Pegaz«) ili *kapetan čiju je posadu čarobnica Kirka pretvorila u svinje* (jedan smisao imena »Odisej«), nisu pravi smislovi.[166] Kostur je Evansove argumentacije sljedeći:[167]

[164] Evans, »Understanding Demonstratives«.

[165] Perry, »Frege on Demonstratives«, 11.

[166] Potporu za to gledište Evans pronalazi u nekim Fregeovim posthumno objavljenim radovima; vidi Evans, »Understanding Demonstratives«, 298–299. Izuzetak bi bila opisna imena – imena koja su u jezik uvedena pomoću nekog opisnog uvjeta, a ne početnim krštenjem predmeta s kojim smo izravno upoznati.

[167] Evans, »Understanding Demonstratives«, 292–293.

(E_1) Perryjev argument (P_i)–(P_k) jedino je što potkopava fregeovsku teoriju indeksikala koja indeksikalima pripisuje i fregeovski smisao i referenta.

(E_2) Taj argument, međutim, počiva na pretpostavci da fregeovski smislovi moraju biti čisto kvalitativni, opisni, identifikacijski uvjeti koje u jeziku reprezentiramo pomoću određenih opisa.

(E_3) No, to je pogrešna pretpostavka jer počiva na neosnovanom shvaćanju fregeovskih smislova. Smisao ne može biti čisto kvalitativan, opisni uvjet koji odgovara značenju nekog određenog opisa. Fregeovski smislovi su primitivni predmeti[168] – načini na koje se misli o predmetu – koji ne mogu biti nezavisni od postojanja referenta:

> […] smisao singularnog termina način je na koji se misli o konkretnom predmetu: nešto što očito ne bi moglo postojati ako taj predmet nije postojao da bi se o njemu mislilo. Prihvatimo li ozbiljno Fregeu metaforu smisla kao načina danosti referencije, ne bismo trebali očekivati da ćemo dobiti karakterizaciju smisla osim pomoću određenja referencije [...].[169]

(E_k) Dakle, Perryjev argument protiv fregeovske teorije indeksikala otpada, pa ništa ne priječi slijediti takvu teoriju.

Po Perryjevu gledištu, kad kažem

(DS) Danas je sunčano,

izrazio sam propoziciju oblika

(DS$^{\#}$) $\langle d, \textit{sunčano} \rangle$.

Način na koji mislimo o tom danu ne nalazi se u propoziciji, već nam je propozicija dana na određen način – ovisno o tome kako mislimo o određenom danu. Po Evansovu gledištu, s druge strane, izricanjem (DS) izrazio sam propoziciju, tj. fregeovsku misao oblika

(DS*) ⟨smisao na *d* od »danas«, smisao od »(ξ) je sunčano«⟩

[168] Evans, »Understanding Demonstratives«, 315: »Reći da su načini razmišljanja [o predmetu] primitivni, znači reći da oni nisu svodljivi ni na što drugo, posebno ni na što što iskorištava znanje o nekom opisu predmeta [...]«.

[169] Evans, »Understanding Demonstratives«, 295–296.

točnije,

(DS$^{\#}$) ⟨λ*x* (R(*x*, *d*)), smisao od »(ξ) je sunčano«⟩.[170]

Jedna od sastavnica misli kakvu predlaže Evans, *d*, sam je dan izričaja indeksikala »danas«, a ne način danosti, tj. smisao tog dana; »λ*x* (R(*x*, *d*))« predstavlja relacijsko svojstvo koje je zadovoljeno kad netko (naime, *x*) na današnji dan misli o *d*. »R« kod Evansa predstavlja nespecificiranu relaciju koju se može zadovoljiti ako *x* misli o *d*. Kad netko misli o *d* i izriče nešto što kao sastavnicu ima indeksikal »danas«, taj shvaća smisao od »danas«. Slično, kad kažem

(JG) Ja sam gladan,

po Perryju izražavam propoziciju

(JG$^{\#}$) ⟨*Duško*, *biti gladan*⟩,

dok po Evansu izražavam fregeovsku misao oblika

(JG*) ⟨*Duško*, λ*x* λ*y* (R(*x*, *y*)), smisao od »(ξ) je gladan«⟩.

Ne mogu ovdje detaljnije ulaziti u Evansovu argumentaciju niti probleme s kojima se njegovo gledište susreće.[171] Ono što možemo primijetiti jest da je Evansova fregeovska teorija indeksikala očiti ustupak millovskoj koncepciji po kojoj su propozicije izražene rečenicama koje sadrže singularne termine ovisne o predmetima, budući da uz smisao sâm referent singularnog termina postaje sastavnicom misli, tj. propozicije. U (DS*) to je bio dan *d*, u (JG*) sastavnica misli sam bio *ja*. Sam Evans to nije vidio kao odmak od izvorne Fregeove koncepcije. Štoviše, argumentirao je da u Fregeovim radovima možemo pronaći potporu da je tako nešto zastupao i sam Frege. Smatram, međutim, da je tu Evans u krivu; postoji niz Fregeovih tvrdnji koje opovrgavaju takvu njegovu interpretaciju. Sama ta činjenica, naravno, ne potkopava *Evansovo* gledište.

[170] Evans, »Understanding Demonstratives«, 315–316.

[171] Za prigovore Evansovoj koncepciji, vidi Perry, »Afterword to 'Frege on Demonstratives'«.

Osvrćući se na Perryjevu teoriju indeksikala koje pretpostavlja singularne propozicije i načine na koje mislimo o njima, Evans zaključuje da bi se takvo gledište vrlo lako moglo pokazati inačicom Fregeovoga. U *post scriptum* članka »Frege on Demonstratives«, s druge strane, Perry sugerira da bi se Evansova teorija u konačnici mogla pokazati bliža njegovoj, no što bi se to isprva činilo.[172] Uvođenje načina na koje mislimo o propoziciji u millovsku teoriju i propozicija ovisnih o predmetu u fregeovsku teoriju čini razliku u Perryjevu i Evansovu gledištu daleko manjom no što je to bila razlika između stroge (ili naivne) millovske teorije i standardno deskriptivistički shvaćene fregeovske teorije. Ključno je neslaganje u tome gdje smjestiti načine danosti predmeta, tj. smislove. Kod fregeovac, oni su *uvijek* sastavnica propozicije, kod millovaca oni *nikada* ne ulaze u propoziciju.[173] Dalje taj spor ostavljam po strani.

Problem s opisima

Što se tiče analize (SF) i (NO) predložene u prethodnom odjeljku kao potpore tvrdnji da je referencije *određenih opisa* kontekstualno uvjetovana na način predložen u 1.2., na ovom ću mjestu spomenuti tek dva prigovora koji su bili spomenuti i ranije. Poenta pozivanja na (SF) i (NO) bila je da su određeni opisi uglavnom ili nepotpuni ili sadrže indeksikalne elemente. Zbog toga njihov opisni sadržaj ne može sam izdvojiti neki određeni predmet, već od konteksta do konteksta upotrebe izdvajaju različite predmete kao referente tih opisa. Budući da jednom te istom rečenicom koja sadrži takve opise govorimo, ili možemo govoriti, o različitim predmetima te im pridati svojstva ili relacije koje neki od njih imaju, a drugi nemaju, tj. u kojima neki od njih stoje, a drugi ne stoje, u nekim kontekstima takvim se rečenicama može reći nešto istinito, a u drugima neistinito. Razlog tome nije što u jednom kontekstu referent opisa jest *F*, a u drugome nije *F*, već je razlog što u dva konteksta opis ima različite referente. Dakle, od konteksta do konteksta mijenja se istinitosna vrijednost onoga što takve rečenice kažu. No, ako se mijenja istinitosna vrijednost, ne mijenja li se i propozicijski sadržaj? Ta je pretpostavka svakako bila prisutna u ranijoj argumentaciji i prikladno se uklopila u nastojanje da se podrži (PT).

[172] Perry, »Afterword to 'Frege on Demonstratives'«.

[173] Perry, »Afterword to 'Frege on Demonstratives'«, 21: »Tvrdeći da demonstrativi i indeksikali predstavljaju problem za Fregeovu teoriju smisla i referencije, nisam mislio odbaciti Fregeov uvid da je, kada mislimo o nekom predmetu ili referiramo na njega, upleten neki 'način danosti'. Osporavam samo da su takvi načini danosti uključeni u propozicije koje se vjeruje ili izražava, a što je mjesto gdje ih Fregeova teorija smješta«.

Međutim, postoji alternativno objašnjenje ponašanja singularnih termina u ranije razmotrenim primjerima, a koje *ne* podržava (PT) kako sam je postavio u 1.2. To objašnjenje proizlazi iz deskriptivističkog ili fregeovskog shvaćanja referencije, ali u svom ograničenom obliku *nije* vezano uz deskriptivizam. Ono što je karakteristično za određene opise činjenica je da imaju opisni sadržaj i taj opisni sadržaj trebao bi odrediti referenta opisa. No, zašto bismo prihvatili da referent opisa ulazi u propozicijski sadržaj rečenica u kojima se opis pojavljuje? Nije li prihvatljivije reći da opisni sadržaj ulazi u propozicijski sadržaj rečenice, a da predmet koji ga zadovoljava utječe tek na njegovu istinitosnu vrijednost – bilo tako što postoji ili ne postoji, bilo tako što ima ili nema neko svojstvo ili stoji, tj. ne stoji u nekoj relaciji? Ako je to točno, onda (SF) i (NO) ni na koji način ne podržavaju (PT) jer se promjenom referenta od konteksta do konteksta, po tom gledištu, pojmovni sadržaj ne mijenja, a ako se i mijenja, ne mijenja se zbog promjene referenta. Stoga, najviše je što možemo zaključiti da istinitosne *vrijednosti*, a ne istinitosni *uvjeti*, rečenica koje sadrže određene opise ovisi o kontekstu pribavljanja referenta. To, međutim, nije bila tvrdnja na koju sam ciljao u 1.2. Dakle, ako možemo obraniti takav prigovor analizi i zaključcima o opisima iz prethodnog poglavlja, trebamo napustiti (PT), barem što se tiče određenih opisa i ondje ponuđene argumentacije. No, to bi značilo da se moramo prikloniti jednoj od drugih spomenutih mogućnosti, a, vidjeli smo, svaka od njih suočava se s ozbiljnim problemima. U 4.2. nastojat ću pokazati zašto bismo trebali sumnjati u takav ishod te kako u funkcioniranju određenih opisa još uvijek možemo naći podršku za (PT). No, prije toga, ostatak ovog i sljedeća dva poglavlja posvetit ću se vlastitim imenima.

Imena i opisni sadržaj

Određeni opisi jasno otkrivaju svoj opisni sadržaj, barem onaj koji je lako iščitati iz njihova površinskoga oblika. Svaki kompetentan govornik hrvatskoga može odgovoriti koji je opisni sadržaj određenog opisa »sadašnji francuski kralj« i trenutačno razumjeti opisni sadržaj kao značenje dotičnoga opisa. Postoji, rekao sam, mogućnost da potpun opisni sadržaj određenog opisa možda nije moguće izravno iščitati iz njegova površinskog oblika, recimo, zbog prikrivenih indeksikalnih elemenata koje se može pronaći tek u njegovu logičkom obliku.[174] To na ovom

[174] Za gledište da određeni opisi u svom logičkom obliku mogu sadržavati indeksikalne elemente koji nisu vidljivi u njihovom površinskom obliku vidi Stanley i Szabó, »On Quantifier Domain Restriction«. Nešto drugačije gledište predlaže Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, 267–268.

mjestu, međutim, možemo zanemariti, jer ne utječe na trenutnu poentu. S vlastitim imenima nije tako. Čini se da ne postoji ništa u površinskom sadržaju vlastitih imena što bismo kao kompetentni govornici mogli iščitati kad ih vidimo ili čujemo, a što bi nalikovalo opisnom sadržaju određenih opisa. Ta tvrdnja, naravno, ne bi vrijedila priklonimo li se gledištu da su vlastita imena značenjem ekvivalentna određenim opisima oblika »predmet nazvan 'x'«. To, međutim, nije ono što se standardno ima na umu kad se govori o opisnom sadržaju imena u literaturi.[175] Gledištu da imena prenose metajezičnu informaciju vratit ću se u sljedećem poglavlju te braniti jednu njegovu inačicu, no ovdje ću i to ostaviti po strani.

Nadalje, treba primijetiti da konotacije koje nalazimo u samim imenima – npr. da ime »Srećko« mora biti u nekakvoj vezi s imenicom »sreća« – ne mogu se nazvati njihovim značenjima niti imaju bilo kakvu ulogu sličnu onoj opisnog sadržaja kod određenih opisa:

> Kad neko dijete nazovemo imenom Paul ili nekog psa imenom Cezar, ta su imena jednostavno oznake upotrijebljene kako bi se tim jedinkama omogućilo da postanu predmeti razgovora. Može se, štoviše, reći da smo morali imati neki razlog nadjenuti im ta imena, a ne neka druga, i to je istina. No, ime, jednom nadjenuto, nezavisno je od tog razlog. Neki je čovjek mogao biti nazvan John zato što je to bilo ime njegova oca; neki je grad mogao biti nazvan Dartmouth zato što je smješten na ušću Darta. No, nije dio značenja riječi John da je otac tako nazvane osobe nosio isto ime, niti je čak značenje riječi Dartmouth biti smješten na ušću Darta. Kad bi pijesak zatrpao ušće te rijeke ili potres promijenio njezin tok, te je pomakao dalje od tog grada, njegovo ime ne bi nužno bilo promijenjeno.[176]

Sve to, barem rane deskriptiviste, nije spriječilo govoriti o sadržaju vlastitih imena koji je u pravilu jednak sadržaju određenih opisa. (Zbog jednostavnosti i kratkoće, zanemarit ću konkretne razlike među pojedinim zastupnicima deskriptivizma (za to vidi 1.4.) te o značenju, smislu, konotaciji ili intenziji vlastitih imena govoriti kao o njihovom opisnom sadržaju.) Pretpostavka je, dakle, ova: vlastita imena, kao i određeni opisi, imaju pravi pojmovni sadržaj ili, alternativno, doslovce jesu prikriveni određeni opisi. Ako je tako, sve bismo rečenice u kojima se pojavljuju vlastita imena trebali analizirati kao i rečenice u kojima se pojavljuju određeni opisi, a njihove semantičke odlike ne bi se smjele razlikovati.

---

[175] Neki su od pobornika teorije imenâ zasnovane na takvim metajezičnim opisima Loar, »Semantics of Singular Terms« i Bach, *Thought and Reference*. Naznake te ideje može se pronaći već kod Milla, *A System of Logic*, 22 i Russella, npr. u »Descriptions«, 73 te »Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description«, 119.

[176] Mill, *A System of Logic*, 20.

Kako bi nam to moglo pomoći odbaciti raniji primjer sa (ZG) kao podršku (PT)? Prihvatimo li pretpostavku da imena imaju opisne sadržaje (u deskriptivističkom smislu) te da se pri različitim njezinim izričajima sa (ZG) može *reći* nešto o različitim stvarima, trebali bismo zaključiti da pri različitim upotrebama imena »Zagreb« uz to ime vežemo različite opisne sadržaje koji izdvajaju različite predmete. To za posljedicu ima da u različitim kontekstima »Zagreb« referira na različite predmete. U jednom bi kontekstu, primjerice, ime »Zagreb« imalo sadržaj *glavni grad Republike Hrvatske*, u drugome *najveća predavaonica Hrvatskih studija*, u trećemu *hrvatski nogometni klub osnovan 1903. godine* itd. Treba primijetiti da ako uz ime »Zagreb« vežemo sadržaj *najveća predavaonica Hrvatskih studija*, tada bi to ime, *u tom smislu*, u nekom budućem trenutku moglo početi referirati na nešto drugo ako bi, primjerice, Hrvatski studiji izgradili novu zgradu s predavaonicom većom od ove najveće današnje. To, međutim – rekao sam ranije – ne bi podržalo (PT) jer, premda je došlo do promjene referenta imena »Zagreb«, nije došlo do promjene propozicijskog sadržaja rečenice u kojoj se to ime pojavljuje. U tom slučaju sastavnica koju propozicijskom sadržaju (ZG) pridonosi ime »Zagreb« bila bi opisni sadržaj vezan uz to ime u tom kontekstu.

Drugi, sličan prigovor ranijemu pozivanju na (ZG) kao podršku (PT), ali i pozivanju na (SF) kao podršku (PT), proizlazi iz Russellove teorije opisa.[177] Suprotno i Fregeu i dotadašnjoj logičkoj tradiciji, Russell odbacuje gledište da opisi funkcioniraju kao singularni termini. Rečenicu

(PM) Platonov najpoznatiji učenik napisao je *Metafiziku*,

smatra Russell, ne treba analizirati kao rečenicu koja se sastoji od subjekta »Platonov najpoznatiji učenik«, kopule »je« i predikata »napisati *Metafiziku*«, kao što se to smatralo u aristotelovskoj logici termina. Ta se rečenica po Russellu ne sastoji niti od singularnih termina »Platonov najpoznatiji učenik« i »*Metafizika*« te relacijskog predikata »( ) napisati ( )«, kao što je to smatrao Frege. Umjesto toga, opisi po Russellovoj analizi skraćuju *kvantifikacijske* konstrukcije i samo su površinski gledano termini. U slučaju određenog opisa »Platonov najpoznatiji učenik«, Russell bi taj opis parafrazirao kao kvantifikacijsku konstrukciju koja sadrži uvjet jedinstvenosti: »*Postoji* jedan i *samo jedan* Platonov najpoznatiji učenik«.

[177] Russell, »On Denoting«.

Jednom kad se opisima pristupi na taj način, oni doslovce nestaju na razini logičkog oblika; sve što ostaje predikati su, veznici i vezane varijable. Dosljedno, logički oblik (PM) bio bi:

(PM) $\exists x ((Px \wedge \forall y (Py \rightarrow x = y)) \wedge Mx)$.

Isti logički oblik imala bi i rečenica (SF). Dakle, ako opisi funkcioniraju onako kako to smatra Russell, oni ne mogu biti referencijski izrazi. Na isti način, vidjeli smo u prethodnom poglavlju, Russell pristupa i običnim vlastitim imenima jer argumentira da su takva imena prikriveni određeni opisi.[178] U tom slučaju, krajnji logički oblik (PM) bio bi znatno složeniji jer bismo složene predikate »P« (gore interpretiran kao »biti Platonov najpoznatiji učenik«) i »M« (gore interpretiran kao »napisati *Metafiziku*«) morali razlomiti na daljnje logičke dijelove koji bi odgovarali zamijeni imena »Platon« i »*Metafizika*« primjerenim određenim opisima te njihovom logičkom parafrazom. Krajnji logički oblik ne bi smio sadržavati neeliminirana obična vlastita imena kao sastavnice predikata, što bi bilo vrlo teško izvesti. Russell je vjerovao da bismo u konačnici završili s izrazima s čijim smo značenjima izravno upoznati i koje dalje ne možemo analizirati ili definirati, a to bi bila imena određenih univerzalija, osjetilnih danosti i samog sebe [the self].[179]

No, vidjeli smo u 1.4., može se biti i, recimo tako, »umjereni russellovac«. U tom slučaju, prihvatilo bi se da rečenice s običnim vlastitim imenima, poput (ZG), izražavaju singularne propozicije, tj. prihvatilo bi se da singularne propozicije nisu vezane isključivo uz rečenice koje sadrže neke singularne indeksikale, no još uvijek bi se tvrdilo da je u slučaju određenih opisa Russell bio u pravu. Tada rečenice poput (SF) ili (PM) ne bi izražavale singularne propozicije vezne uz konkretni predmet, već opće propozicije vezane uz neki, ali upravo jedan taka-i-takav predmet, *koji god* točno predmet to bio, posredstvom opisnog sadržaja. Vidjeli smo, međutim, postoji klasa određenih opisa – klasa nepotpunih opisa – za koje je to teže argumentirati. Čini se da se rečenicama koje sadrže nepotpune opise, poput ranije »Knjiga na stolu prekrivena je prašinom«, može reći, a često i kaže, nešto doslovno istinito. No, po Russellovoj bi analizi takve

[178] Russella, »Descriptions« i »Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description«.

[179] Npr. Russell, »Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description«, 128: »Sve nama pojmljive propozicije, ticale se one primarno stvari koje su nam znane samo opisom ili ne, sastavljene su u potpunosti od sastavnica s kojima smo upoznati, jer sastavnica s kojom nismo upoznati nepojmljiva nam je«.

rečenice rekle nešto neistinito jer bi uvjet jedinstvenosti rijetko kad bio zadovoljen. Kao što sam rekao, s tim ću se pitanjem detaljnije pozabaviti nešto kasnije u poglavlju. Sad se vraćam ranijem primjeru (ZG) i njegovoj analizi.

3.3. Vlastita imena kroz tipove i primjerke

Što bi trebalo značiti da su vlastita imena kontekstualno uvjetovana u smislu (PT), tj. pod kojim bismo uvjetima potvrdili tu tezu za vlastita imena? O odgovoru na to dobrim dijelom ovisi potvrđivanje ili odbacivanje (PT). Ostavio bih, međutim, za sad to pitanje po strani te krenuo od oprečnog pitanja. Naime, pod koji uvjetima *ne bi* bilo opravdano tvrditi da su vlastita imena kontekstualno uvjetovana u smislu u kojem to pretpostavlja (PT). Odgovor na to pitanje već se dao naslutiti. Za početak, jedan takav uvjet spomenuo sam u prethodnom odjeljku. Kad bi vlastita imena imala opisni sadržaj i kada bi taj opisni sadržaj vršio funkciju koju su mu pripisivali (klasični) fregeovci ili deskriptivisti, promjena referenta vlastitog imena ne bi utjecala na propozicijski sadržaj rečenica u kojima se pojavljuje. Štoviše, moglo bi se argumentirati da u tom slučaju ne dolazi niti do promjene referenta, a kamoli do promjene propozicijskog sadržaja. Naime, po Fregeu i kasnijim deskriptivistima smisao ili opisni sadržaj mora biti takav da *jedinstveno* izdvaja neki predmet. Stoga, ako neki smisao ili opisni sadržaj dopušta da ga u različitim kontekstima zadovoljavaju različiti predmeti, takav smisao ili opisni sadržaj ne bi zadovoljio i ne bi mogao biti pravi smisao ili opisni sadržaj singularnog termina. Kako bilo, ako je fregeovska ili deskriptivistička teorija o funkcioniranju vlastitih imena točna, primjeri s imenima ne bi mogli podržati (PT). Spomenut ću još dva načina na koje bismo mogli potkopati (ZG), i općenito primjere s vlastitim imenima, kao podršku (PT).

Tipovi, primjerci i govornička referencija

Prvo, (PT) kako je iznesena u 1.2. ne bi mogli podržati s primjerima s vlastitim imenima u kojima imena mijenjaju svog referenta kada bismo te primjere mogli objasniti pozivanjem na razlikovanje *tipova* riječi i njihovih *primjeraka*. Drugo, (PT) ne bi se moglo podržati primjerima koji se tiču promjene referencije vlastitih imena ako bi se promjenu njihove referencije moglo objasniti pozivanjem na razlikovanje semantičke referencije imena i govorničke referencije imena, što je razlikovanje koje sam već kratko obradio u 2.1. U ovom odjeljku detaljnije ću se

posvetiti analizi primjera zasnovanoj na tip/primjerak razlikovanju; u sljedećem odjeljku pozabavit ću se fenomenom govorničke referencije.

Kako bi potkopala neki primjer s imenima kao podršku (PT), rezultat analize rukovođene razlikovanjem tipova i primjeraka trebao bi biti sljedeći. U slučajevima u kojima se čini da isto ime u različitim kontekstima ima različite referente – poput ranijeg primjera sa (ZG) – u različitim izričajima zapravo uopće ne uključuje *isto* ime (ili isti tip imena), premda to što uključuje pri svakom izričaju zvuči ili izgleda isto. Takvoj bi se analizi moglo doskočiti na sljedeće načine. Prvo, samo pozivanje na razlikovanje tipova i primjeraka može biti prijeporno jer nije jasno niti kako okarakterizirati takvo razlikovanje općenito, niti kako ga povući u slučaju jezičnih jedinica – što je slučaj tip/primjerak razlikovanja koji me ovdje prvenstveno zanima. Prijeporno je već i to je li razlikovanje tipova i primjeraka *načelno* dobar način razmišljanja o odnosu jezičnih jedinica i njihovih konkretnih prostorno-vremenskih opažajnih manifestacija. Primjerice, Kaplan je tvrdio da je razlikovanje tipova i primjeraka naslijeđe platonističke tradicije, pa da kao takvo treba biti zamijenjeno primjerenijim naturalističkim modelom.[180] Rješenje koje on predlaže, bitno se razlikuje od analize koja se oslanja na razlikovanje tipova i primjeraka, te potkopava neka temeljna shvaćanja odnosa riječi kao jezičnih, teorijskih, entiteta i njihovih raznih fizičkih manifestacija. Kaplanov alternativni model prilično je složen. Za sad ću ga ostaviti po strani te pretpostaviti da razlikovanje tipova i primjeraka jezičnih jedinica načelno može biti održivo i upotrebljivo.[181] Ako nikako drugačije, to možemo opravdati činjenicom da dotično razlikovanje još uvijek dominira u našem razmišljanju o odnosu jezika i njegovih fizičkih manifestacija.

Kad ću u nastavku govoriti o tipovima i primjercima riječi, prve ću shvaćati kao jedinstvene, apstraktne, nefizičke entitete, a potonje kao konkretne fizičke predmete koji oprimjeruju tipove i kojih, naravno, može biti nebrojeno mnogo. U zapisanoj rečenici »Aristotel je sretan« pronalazimo deset slova (tipova) hrvatske abecede, a sedamnaest primjeraka slova hrvatske abecede, dva primjerka slova »a«, tri primjerka slova »e« itd. Jednom kad napustimo takve očite primjere razlikovanja tipova i primjeraka (premda već i oni predstavljaju problem), suočeni smo s nizom metafizičkih dvojbi. Odgovor na njih u značajno će odrediti provedbu analize koja se

[180] Kaplan, »Words«.

[181] Za detaljniju raspravu o razlikovanju tipova i primjeraka te o problemima s kojima se to razlikovanje susreće, vidi Wetzel, »Types and Tokens«.

oslanja na dotično razlikovanje. Na ovom mjestu, međutim, ne mogu detaljnije ulaziti u to. Nastavit ću oslanjajući se na intuitivno shvaćanje razlikovanja tipova i primjeraka koje se oslanja na neprijeporne slučajeve. U metafizičku raspravu upustit ću se tek onda kada se za tim pokaže potreba. Dakle, imajući intuitivno razlikovanje tipova i primjeraka na umu, pogledajmo kako bi nam ono moglo pomoći u potkopavanju (ZG) kao relevantnog primjera za podršku (PT).

Premda se na prvi pogled činilo da primjer sa (ZG) pokazuje da se referencija imena »Zagreb« može promijeniti s kontekstom upotrebe rečenica u kojima se ono pojavljuju i da to utječe na istinitosne uvjete i propozicijski sadržaj dotične rečenice, do te je konkluzije dovelo zanemarivanje razlikovanja i odnosa tipova imena »Zagreb« i njihovih primjeraka. Jednom kad se to razlikovanje uzme u obzir, proizlazi da se u (ZG) radilo o ne posebno prijepornom ili zanimljivom primjeru neodređenosti na kakvu često nailazimo u jeziku i koju ne smatramo problematičnom. Jednostavno je činjenica da određene riječi ili jezične konstrukcije imaju ista zvukovna, oblikovna ili gramatička obilježja, premda se u semantičkom pogledu bitno razlikuju. Jednom kad razriješimo *takve* višeznačnosti ili neodređenosti, dalje nema govora o kontekstualnoj uvjetovanosti. Iz te perspektive, kontekstualna uvjetovanost koju možemo prepoznati kod (ZG) s obzirom na ime »Zagreb« postaje primjer onoga što smo ranije nazvali *predsemantičkom* kontekstualnom uvjetovanošću (vidi 1.3.). No, priklanjajući se (PT), vidjeli smo u 1.2., želim tvrditi da, čak i onda kad uklonimo zvukovnu, oblikovnu ili gramatičku neodređenost – dakle, čak i kad eliminiramo svaku predsemantičku kontekstualnu uvjetovanost – još uvijek ostaje mjesta za prepoznavanje semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti. Ako se to ne može postići, ne može se niti argumentirati za (PT) pozivanjem na primjere poput onoga sa (ZG).

Ostavimo pitanje tipova i primjeraka načas po strani, pa razmotrimo kratko drugi slučaj kad ne bismo trebali tvrditi da su vlastita imena kontekstualno uvjetovana u smislu u kojemu se to pretpostavlja s (PT). To ne bismo trebali tvrdili kad bi prepoznatu kontekstualnu uvjetovanost mogli objasniti pozivanjem na razlikovanje govornikove i semantičke referencije što je, vidjeli smo u 2.1., posebna vrsta Griceova razlikovanja govorničkog i rečeničnog značenja. Točnije, to ne bismo trebali tvrditi pokaže li se da se u slučaju kontekstualne uvjetovanosti referencije vlastitih imena radi o promjeni koja se tiče *govorničke* referencije, a ne semantičke. U tom slučaju, kontekstualna uvjetovanost koju prepoznajemo kod vlastitih imena bila bi primjer onoga

što smo ranije nazvali postsemantičkom ili pragmatičkom kontekstualnom uvjetovanošću. Kao takva, ona ne bi trebala utjecati na semantički sadržaj. Naime, činjenica da smo nekim singularnim terminom (ili bilo kojim drugim izrazom) uspjeli referirati na predmet *x* upotrebljavajući izraz *i* koji se pojavljuje u rečenici *R* ne znači da, referiranjem na *x*, *i* pridonosi *x* propozicijskom sadržaju *R*. U tom slučaju, dotična referencija nije semantički značajna. *i* u *R* unatoč kontekstu u kojem se *R* upotrebljava (npr. govornikovim specifičnim namjerama, namjernim ili slučajnim pogreškama i sl.) nastavlja referirati na ono – recimo, *y* – na što je referiralo ranije utvrđenim konvencijama ili, u nekim slučajevima, ne referira ni na što. *y* je semantički referent od *i* te pridonosi nešto propozicijskom sadržaju *R*.

Želi li se, dakle, braniti (PT) pozivanjem na primjere s vlastitim imenima, ostavljeni smo s nekoliko strategija. Prva je strategija pokazati da postoje primjeri kontekstualne uvjetovanosti referencije vlastitih imena koji nisu podložni analizama koje se pozivaju na razlikovanje tipova i primjerak ili govorničke referencije i semantičke referencije. Čini se da bi tada ti primjeri bili pokazatelj semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti referencije vlastitih imena. U 4.3. i 4.4. priklonit ću se teoriji vlastitih imena koja za posljedicu ima blokiranje spomenutih analiza te podržava (PT) tako što pokazuje da se u slučaju većine standardnih, svakodnevnih, upotreba vlastitih imena radi o semantički značajnoj kontekstualno uvjetovanoj referenciji. Druga strategija bila bi defanzivna. Čini se razumnim pretpostaviti da kad bismo mogli potkopati sama razlikovanja tipova i primjerak, tj. govorničke referencije i semantičke referencije, potkopali bismo i njihovu primjenjivost na primjere koji bi trebali podržati (PT), i time barem dijelom opravdali pozivanje na njih. Ideja je, nešto preciznije, sljedeća. Ako ne možemo povući *jasnu* razliku između tipova i primjeraka vlastitih imena kod nekog primjera koji uključuje vlastita imena (kao što je to bio (ZG)) ili ako ne možemo povući *jasnu* razliku između govorničke i semantičke referencije za neki slučaj koji uključuje vlastita imena, onda nemamo opravdanja niti odbaciti bilo koji takav slučaj kao nebitan za (PT). U tom pravcu argumentirat ću u sljedećem odjeljku, barem kad je riječ o govorničkoj i semantičkoj referenciji.

Neke opaske o (ZG)

S obzirom na predložena razlikovanja tipova i primjeraka, tj. govornikove i semantičke referencije, možemo se vratiti ranijem primjeru

(ZG) Zagreb je mjesto susreta zanimljivih ljudi.

i pogledati zašto nas takav i slični primjeri *možda* ipak ne mogu zadovoljiti kao podrška početnoj tezi o kontekstualnoj uvjetovanosti referencije singularnih termina. Čini se da nam razlikovanje semantičke i govornikove referencije u tom konkretnom primjeru ne može pomoći. Ništa što sam rekao o (ZG) ne upućuje na to da govornici krše neke semantičke konvencije vezane uz upotrebu imena »Zagreb« kad u jednom kontekstu govore o hrvatskom gradu, u drugome o fakultetskoj dvorani, u trećem o nogometnom klubu itd. Naprotiv, činjenica je da u hrvatskome jedno te isto ime »Zagreb« – ili ono što izgleda kao jedno te isto ime – referira na različite predmete. Semantički gledano ne postoji primarna upotreba tog imena i njegove parazitske ili izvedene upotrebe. To da su dvorana Zagreb ili nogometni klub Zagreb nazvani po uzoru na glavni grad Hrvatske, te upotrebe imena »Zagreb« ne čini semantički izvedenima, niti na bilo koji način ovisnima o ranijoj upotrebi imena »Zagreb«. Usporedimo samo takve upotrebe imena »Zagreb« s njegovom upotrebom u rečenici »Samobor je postao pravi Zagreb«. U kontekstu u kojem izričem tu rečenicu mogao bih čak nastaviti »Zagreb sad ima gotovo 40000 stanovnika«, upotrebljavajući »Zagreb« kako bih referirao na Samobor. Nisam siguran jesam li potonjom rečenicom nešto *rekao* (ako jesam, to svakako nije bilo istinito), no ono što sam u tom kontekstu priopćio, tj. *implikatirao* svakako je istinito. To bi bio jasan primjer govorničke referencije bez posebnog semantičkog značaja. Razlika te i prijašnjih upotreba čini se očitom. Dakle, želimo li odbaciti (ZG) kao primjer relevantan za podršku (PT), to ćemo trebati učiniti pozivanjem na razlikovanje tipova i primjeraka. Evo kako bismo to mogli učinili.

Krenimo od rečenice (ZG) koja »kaže« (ZG*) – nazovimo je »($ZG^{\#}$)«. Podsjećam, kod (ZG) prepoznali smo niz kontekstualno uvjetovanih elemenata. ($ZG^{\#}$) rezultat je pribavljanja kontekstualne interpretacije svim sastavnicama (ZG) osim imenu »Zagreb«. Pretpostavka je bila da ako to ime nije kontekstualno uvjetovano, ($ZG^{\#}$) bi trebalo imati propozicijski sadržaj – sadržaj podložan istinitosnom vrednovanju. No, dosljedno dosad rečenome, ono što ($ZG^{\#}$) »kaže« nije podložno takvom vrednovanju jer nije određen referent imena »Zagreb«, pa možemo ustvrditi da sama po sebi ($ZG^{\#}$) nema propozicijski sadržaj. Ne možemo odlučiti je li ono što kaže istinito ili neistinito jer ne znamo njezine točne istinitosne uvjete. ($ZG^{\#}$) imat će propozicijski sadržaj tek kad, s obzirom na neki kontekst njezina izričaja, imenu »Zagreb« pripišemo referenta. Naravno, ne postoji jedan referent koji bismo mogli pripisati tom imenu. U ovom trenutku postoji mnogo

kandidata: glavni grad Hrvatske, nogometni klub, dvorana na Hrvatskim studijima, radijska frekvencija itd. U budućnosti, uslijed novih imenovanja predmetâ imenom »Zagreb«, broj mogućih semantičkih referenata tog imena će se povećati. Ne želimo li zaključiti da je referencija imena »Zagreb« zbog toga kontekstualno uvjetovana, i to na način relevantan za podršku (PT) – kao što je bilo predloženo na početku poglavlja – trebamo pokazati da tu nije na djelu *referencijska* neodređenost kakvu pronalazimo kod standardnih singularnih indeksikala, dakle neodređenost koja bi bila relevantna podrška (PT). Drugim riječima, imajući u vidu tri vrste kontekstualne uvjetovanosti iz 1.3., ako ne možemo pokazati da se tu radi o postsemantičkoj kontekstualnoj uvjetovanosti, a želimo pokazati da se ne radi o semantičkoj, trebamo pokazati da se takva neodređenost eliminira na predsemantičkoj razini – *prije* same semantičke interpretacije i generiranja propozicijskog sadržaja. Dakle, takva neodređenost bila bi slična neodređenosti, tj. višeznačnosti riječi »ključ«. Da bismo pokazati da u slučaju imena »Zagreb« ne možemo govoriti o jednom tipu imena koje je oprimjereno različitim primjercima koji referiraju na različite stvari, njegovu neodređenost trebamo smjestiti na razini koja prethodi referencijskoj neodređenosti. Kad bismo to mogli učiniti, potkopali bismo pozivanje na primjere poput (ZG) kao podršku (PT).

Predsemantička kontekstualna uvjetovanost

Evo jednog načina kako bi se moglo pokazati da je semantički značajna promjena referencije vlastitih imena tek prividno takva promjena. Pretpostavimo da sljedeća tri shematska izričaja kažu nešto istinito:

(ZA$_1$) Zagreb je *F*
(ZA$_2$) Zagreb je *G*
(ZA$_3$) Zagreb je *H*

»Biti *F*«, »biti *G*« i »biti *H*«shematski su predikati za koje vrijedi da je »biti *G*« istinito o nekom predmetu akko »biti *F*« nije istinito o tom predmetu, a da je »biti *H*« istinito o nekom predmetu akko »biti *F*« i »biti *G*« nisu istiniti o tom predmetu. Nadalje, argumenta radi, pretpostavimo da tri shematska predikata ne mogu biti istinita o nekom predmetu u jednom trenutku, a neistinita o tom istom predmetu u nekom drugom trenutku. Ako je »biti *F*« istinito o *x*, uvijek je istinito o *x*, pa ako »biti *F*« nije istinito o *y*, $x \neq y$. Dakle, ako su (ZA$_1$), (ZA$_2$) i (ZA$_3$) izričaji koji kažu nešto

istinito, a s obzirom na dodatna ograničenja postavljena pred tri predikata, slijedi da »Zagreb« u njima referira na različite predmete. Pretpostavimo nadalje da ta tri izričaja nisu jedini koji kažu nešto istinito i u kojima se pojavljuje ime »Zagreb«. Uz to, pretpostavimo da ime »Zagreb« u nekima od tih daljnjih izričaja referira na isti predmet kao i »Zagreb« u (ZA_1), u nekima na isti predmet kao i »Zagreb« u (ZA_2), u nekima na isti predmet kao i »Zagreb« u (ZA_3), a u nekima pak na neke druge stvari. Sve su to razumne pretpostavke; štoviše, neosporno su istinite za hrvatski jezik.

Uzmemo li u obzir sve dosad iznesene pretpostavke, možemo se pozabaviti izričajima koji sadrže ime »Zagreb«, a koje pronalazimo u hrvatskome, te ih posložiti u zasebne grupe po kriteriju koreferencijalnosti primjeraka imena »Zagreb«. Jednu će grupu tako tvoriti svi izričaji hrvatskih rečenica u kojima barem jedno pojavljivanje imena »Zagreb« referira na, recimo, dvoranu na Hrvatskim studijima. Drugu će grupu tvoriti svi izričaji hrvatskih rečenica u kojima barem jedno pojavljivanje imena »Zagreb« referira na nogometni klub iz glavnog grada Hrvatske itd. Kad to učinimo, mogli bismo govoriti o imenu »Zagreb« iz grupe A, o imenu »Zagreb« iz grupe B, o imenu »Zagreb« iz grupe C itd. Štoviše, fraze »iz grupe A« ili »iz grupe B« mogli bismo tretirati kao indekse, pa skraćeno govoriti o imenima »Zagreb«$_A$, »Zagreb«$_B$, »Zagreb«$_C$ itd.

Razmotrimo sad rečenicu

(TZ) »Zagreb«$_B$ se pojavljuje barem jednom u svakom izričaju iz grupe B.

Primjerci imena su, rekli smo ranije, konkretni, međusobno razlučivi, fizički predmeti. Kao takvi, ne mogu se istodobno pojavljivati na različitim mjestima. No, ako (TZ) kaže nešto istinito, (TZ) ne može govoriti o primjercima »Zagreb«$_B$. Dakle, (TZ) govori o tipu imena »Zagreb«$_B$. Čini se da smo *tek sad* došli do pravih, *relevantnih* tipova i njihovih primjeraka. Ime »Zagreb« bez daljnjih određenja, tj. indeksiranja nije bilo relevantni tip (ili uopće nije bilo tip). Usporedbe radi, isto je i s riječi »ključ«. Primjerci te riječi upotrijebljeni u značenju »naprava za otključavanje i zaključavanje« primjerci su riječi »ključ« koja znači *naprava za otključavanje i zaključavanje* te je u rječniku hrvatskoga možda uvedena kao »ključ«$_1$ i na taj način razlučena od tipa »ključ«$_2$, riječi koja znači *znak na početku notnog crtovlja*.

Vratimo se (ZA_1)–(ZA_3). Iz prethodne analize slijedi da primjerci imena »Zagreb« u tim izričajima nisu primjerci istoga tipa, premda su nam oblikom, zvukom, pa i gramatički nerazlučivi. No, takva nerazlučivost nije dovoljna da bismo nešto smatrali primjerkom *istoga* tipa.[182] Dakle, tip imena »Zagreb« ipak nije kontekstualno uvjetovan u smislu da njegovi primjerci mogu referirati na različite predmete u različitim kontekstima jer ne postoji tako nešto kao tip imena »Zagreb« (u relevantnom smislu). Da bismo dobili tipove imena, oblikom, zvukom i gramatički nerazlučive entitete »Zagreb« trebamo *indeksirati*. Jednom kad to učinimo, vidimo da, primjerice, tip imena »Zagreb«$_A$, kao niti primjerak imena »Zagreb«$_A$, nisu kontekstualno uvjetovani u nama relevantnom smislu jer svi primjerci tipa »Zagreb«$_A$ referiraju na isti predmet – recimo, glavni grad Hrvatske. To je upravo bio i kriterij prema kojemu smo ih sakupili u istu grupu. Koreferencijalnost primjeraka imena – naravno, uz neke druge čimbenike – te primjerke i čini primjercima istoga tipa imena. Sama koreferencijalnost, naravno, nije dostatna da bismo dva primjerka proglasili primjercima istoga tipa. Npr. primjerci imena »Ciceron« i »Tulije« koreferencijalni su, ali nisu primjerci istoga tipa imena. Potrebni su dodatni kriteriji. Koji točno kriteriji, tj. na koji se način imena točno individuiraju, pitanje je na koje nam odgovor treba dati metafizika. Pitanje je vrlo složeno, pa se ovdje možemo tek složiti da, koji god drugi kriteriji bili, i koreferencijalnost tu ulazi kao nužan uvjet.[183] To što svi primjerci različitih tipova »Zagreb«$_A$, »Zagreb«$_B$, »Zagreb«$_C$ itd. površinski međusobno oblikom ili zvukom nalikuju nije semantički značajna činjenica, kao što nije semantički značajna činjenica ni to što gramatički neizmijenjeni primjerci riječi »pas« u hrvatskome i gramatički neizmijenjeni primjerci riječi »pas« u francuskome izgledaju isto. To ih ne čini primjercima istoga tipa. Zašto ih točno ne čini, pitanje je na koje ne treba odgovoriti filozofija jezika ili lingvistika.

Imena i indeksikali

Stvar je bitno drugačija u slučaju singularnih indeksikala – singularnih termina koje sam od početka rada promatrao kao paradigmatske slučajeve semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti njihove referencije. Imajući dosad rečeno na umu, usporedimo ih s vlastitim imenima iz perspektive razlikovanja tipova i primjeraka. Krenimo od priloga »ovdje«: (*i*) Trebamo primijetiti da ono što u hrvatskome zvuči i oblikom izgleda kao »ovdje« u nekom

[182] Za detaljniju raspravu o tome vidi Wetzel, »Types and Tokens« te Kaplan, »Words«.

[183] Za daljnju raspravu o tome vidi Kaplan, »Words«.

drugom jeziku može biti primjerak nekog drugog tipa, a ne tipa hrvatske riječi »ovdje«. (*ii*) Trebamo primijetiti da niti svi primjerci izraza »ovdje« u hrvatskome nisu, ili ne moraju biti, primjerci istoga tipa. »Ovdje« može funkcionirati kao anafora, kao istinski demonstrativ ili kao čisti indeksikal.[184] Hoćemo li reći da te funkcije pripadaju različitim tipovima ili da su to različite funkcije jednoga tipa? Na to je teško odgovoriti jer u sva tri slučaja prilog »ovdje« ima referencijsku ulogu; ono što se razlikuje *način* je na koji on točno referira u svakom od tih slučajeva. Ako »ovdje« funkcionira kao anafora, referencija mu je određena antecedentnim izrazom s kojim je u vezi; ako funkcionira kao čisti indeksikal, referencija mu je u kontekstu određena isključivo njegovim karakterom (tj. konvencionalnim jezičnim značenjem); a ako funkcionira kao istinski demonstrativ, uz karakter, bitnu ulogu u određivanju njegove referencije u kontekstu imaju i govornikove namjere.

S obzirom na takve zavrzlame oko priloga »ovdje« i sličnih riječi, situacija je možda jasnija u slučaju standardnih višeznačnih riječi hrvatskoga, poput riječi »ključ«. Takve su riječi homonimi i svaka od njih ima više potpuno odvojenih značenja, pa bismo ih u rječniku trebali naći pod više natuknica, ovisno o broju zasebnih značenja koje imaju. To bismo onda mogli iskoristiti i kao kriterij da nešto smatramo tipom riječi. Ako »X« u dobro strukturiranom rječniku ima jednu zasebnu natuknicu, »X« je tip. Ako se »X« u dobro strukturiranom rječniku nalazi pod više natuknica, »X« nije tip, već svaka od tih zasebnih natuknica predstavlja relevantan tip. No, uz očito pitanje što bi bio dobro strukturirani riječnih, problem je što vlastita imena u pravilu ne pronalazimo kao rječničke natuknice.[185] Stoga, čak i ako nam rječnički kriterij može pomoći u nekim slučajevima, ne može nam pomoći kod običnih vlastitih imena. Vratimo se stoga prilogu »ovdje«.

(*iii*) Pretpostavimo da smo od priloga »ovdje« dobili tri tipa, sukladno trima funkcijama koje taj prilog ima: »ovdje«$_A$, »ovdje«$_I$ te »ovdje«$_D$. (*iv*) »Ovdje«$_D$ (naime, demonstrativno upotrijebljen

[184] Za razlikovanje istinskih demonstrativa i čistih indeksikala vidi Kaplan, Demonstratives, 490–491. Perry, »Using Indexicals«, 318–322, predlaže nešto drugačije razlikovanje po kojemu prilog »ovdje«, kad nije upotrijebljen anaforički, funkcionira na jedinstven način.

[185] Izuzetak su imena značajnih stvari, mjesta i događaja, poput »Komiterna« (ime komunističke internacionale), »Kongo« (ime afričke rijeke), »Kandelora«, (ime talijanskog vjerskog blagdana), »Karlovac« (ime hrvatskog grada) i sl., koje doista pronalazimo u *Rječniku hrvatskoga jezika*, no takve iznimke ne potkopavaju moju poentu.

prilog »ovdje«) ima svoje primjerke, a svaki od tih primjeraka *ne referira* na isti predmet. Budući da primjerci tog tipa referiraju na različite predmete, možemo zaključiti da je referencija tog tipa kontekstualno uvjetovana. To je, uostalom ono što smo i tvrdili od početka rada. Isto vrijedi i za »ovdje«$_{I}$ (»ovdje« upotrijebljen kao čisti indeksikal) te »ovdje«$_{A}$ (anaforički upotrijebljen »ovdje«). Pokaže li se da su ta tri tipa zapravo sve jedan tip, poenta se u osnovi ne mijenja. Tvrdnja o kontekstualnoj uvjetovanosti referencije *toga* tipa još uvijek vrijedi, no sad će uz referenciju kontekstualno uvjetovana biti i njegova funkcija. No, to potonje mogli bismo promatrati kao semantičku, jednako kao i predsemantičku, kontekstualnu uvjetovanost.

Razmotrimo sad na isti način ime »Zagreb« (sljedeće tri točke (*a*)–(*c*) o imenu »Zagreb« analogne su ranije iznesenim točkama o (*i*)–(*iii*) o prilogu »ovdje«): (*a*) Trebamo primijetiti da ono što u hrvatskome zvuči i izgleda kao ime »Zagreb« u nekom drugom jeziku može biti primjerak nekog drugog tipa riječi, a ne tipa hrvatske riječi »Zagreb«. U tom drugom jeziku »Zagreb« pukim slučajem također može biti vlastito ime, kao i riječ neke druge kategorije. No, »Zagreb« u hrvatskome i »Zagreb« u tom drugom jeziku nećemo promatrati kao primjerke istoga tipa, premda zvukom, oblikom, pa i gramatički prilično nalikuju. (*b*) Iz ranije rasprave slijedi da niti svi primjerci imena »Zagreb« u hrvatskome nisu primjerci istoga tipa. Kao tipove trebamo razlučiti »Zagreb«$_{1}$, »Zagreb«$_{2}$, »Zagreb«$_{3}$ itd. (*c*) Tek jezični tip npr. »Zagreb«$_{1}$ ima svoje primjerke u raznim izričajima. Za bilo koja dva primjerka tipa »Zagreb«$_{1}$ vrijedi da su koreferencijski. To je bio rezultat ranijih razmatranja. No, ako je tako, referencija vlastitog imena »Zagreb«$_{1}$, kao niti bilo kojeg drugog imena, zbog toga nije kontekstualno uvjetovana, barem ne tako da bi podržavala (PT).

Usporedimo li (*i*)–(*iii*) s (*a*)–(*c*), razlika između singularnih indeksikala i vlastitih imena postaje očita. Referencija prvih kontekstualno je uvjetovana na relevantni način, dok referencija drugih nije. Semantika se, prema standardnome shvaćanju, prvenstveno bavi tipovima izraza – njihovi primjerci semantici postaju zanimljivi *tek kad se sami tipovi pokažu neodređenima ili višeznačnima*, odnosno nedostatnima da sami *svojom* semantičkom vrijednošću pridonesu određenju propozicijskog sadržaja rečenica u kojima se pojavljuju. Dakle, kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih indeksikala postaje relevantna te utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete rečenica u kojima se oni pojavljuju. Vlastita imena kontekstualno su uvjetovana *prije* formiranja konkretnih tipova imena – ranije smo to nazvali predsemantičkom

kontekstualnom uvjetovanošću – no sami tipovi imena nisu kontekstualno uvjetovani jer svaki njihov primjerak (ili tako barem proizlazi iz rečenoga u ovom odjeljku) referira na isti predmet. U sljedećem odjeljku pozabavit ću se drugačijim primjerom kontekstualne uvjetovanosti vlastitih imena koji se bitno razlikuje od primjera sa (ZG), a za koji se čini da također podržava (PT). No, i taj će se slučaj pokazati prijepornim jer ga se može podvrći analizi koja se temelji na drugom razlikovanju koje smo uveli, razlikovanju govorničke i semantičke referencije. Pokazat će, međutim, da ipak postoje slučajevi upotrebe imena koji izmiču takvoj analizi, premda se referencija imena u njima mijenja.

S obzirom na dosad rečeno, slijedi: *ako* je analiza vlastitih imena u ovome odjeljku na dobrome tragu, raspravu o imenima i primjeru (ZG) iz 3.1. ne možemo uzeti kao podršku (PT). Naglasak je, naravno, na »ako«. Već sam rekao da je samo razlikovanje tipova i primjeraka, kao i korisnost takvog razlikovanja u analizi jezika, prijeporno. Nadalje, rekao sam da, čak i ako prihvatim to razlikovanje, još uvijek smo ostavljeni s nizom metafizičkih dvojbi oko individuiranja primjeraka neke riječi. Konačno, moglo bi se pokazati da analiza koja se poziva na tipove i primjerke nije u ovom odjeljku na primjeren način primijenjena na slučaj vlastitih imena, barem kad govorimo o imenima u određenom prirodnom jeziku; situacija postaje složenija kad govorimo o imenima u različitim prirodnim jezicima. Takvi složeniji slučajevi, međutim, ne trebaju nas kočiti jer do relevantne poente može se doći i analizom samo jednostavnih slučajeva. To potonje argumentirat ću u 4.3. i 4.4. Pokazat ću da dosad pretpostavljen pristup vlastitim imenima nije jedini raspoloživi, te da postoje razlozi prikloniti se alternativnom modelu. Taj alternativni model blokira ovdje iznesenu analizu zasnovanu na tip/primjerak razlikovanju i pretpostavci da u hrvatskome postoji niz različitih tipova onoga što se zvukom, oblikom i gramatički čini kao jedno ime. To bi trebalo dati novu snagu primjerima poput (ZG) kao podrški (PT).

3.4. Kontekst, imena i promjena referencije

Donnellanovski primjer

Dosađujući se na zabavi, Ana iz prikrajka promatra pristigle goste. Pozornost joj privlače muškarac i žena za koje zaključuje da su bračni par (oba partnera imaju vjenčano prstenje i sl.), a koji su cijelo večer udubljeni u zaljubljeno razgovaranje, te zanemaruju sve što se zbiva oko

njih.[186] Ana ne poznaje dotičnog muškarca, ali primjećuje da se radi o brižnoj osobi jer svoju pratilju-sugovornicu pozorno sluša, obazrivo joj donosi piće i grickalice, popravlja frizuru, nabore na haljini i sl. Njegovu je partnericu Ana upoznala nekoliko dana ranije i bila joj je predstavljena kao »Lea«. Kad ju je prvi put upoznala, Ana je, gotovo prijekorno, rekla svom suprugu

(LS) Lein suprug nježan je i obazriv prema njoj.

Ana već tada opaža Lein vjenčani prsten, kao i njezino vedro ponašanje. Tu Leinu osobinu, rukovođena vlastitim iskustvom, Ana je povezala s odlikama njezina supruga jer, smatra ona, te su odlike morale dovesti do Leina zavidno vedrog ponašanja. Ana, naime, vjeruje da je loše ponašanje njezina supruga glavni razlog za njezino tmurno raspoloženje koje traje već neko vrijeme. Sada, na zabavi, nekoliko dana kasnije, Ana ima priliku vidjeti Leina suprug na djelu. Očarana je njegovim ponašanjem prema Lei i razočarana potvrdom svog vjerovanja o tome što je razlog njezina lošeg raspoloženja. Ponukana svim time, Ivi koja se u tom trenu zatekla pokraj nje ustvrdi istu onu stvar koju je ranije predbacila svom suprugu – naime, (LS) – i možda je pokazala prema dotičnom paru kako bi bila sigurna da je Iva shvatila o kome je riječ.[187]

Zatraži li se od nas analizu *onoga što je Ana rekla* u dva opisana konteksta izričući (LS), prirodno bi bilo reći da je rekla istu stvar – *da je Lein suprug nježan i obazriv prema Lei* – upotrebljavajući istu hrvatsku rečenicu. S obzirom na to, trebali bi zaključiti da u oba slučaja ono s (LS) rečeno ima istu istinitosnu vrijednost (dotični svoje ponašanje nije promijenio), proizašlu iz istih istinitosnih uvjeta. Donnellan je, međutim, (spomenuo sam kratko u 3.1.) argumentirao da ne mora biti tako.[188] Otkrije li nam netko u izloženom primjeru nekoliko škakljivih detalja iz života dotičnih »supružnika«, možda više ne bismo bili spremni tvrditi da je Ana u oba slučaja s (LS) rekla istu stvar. Dovršimo priču: Ani nije poznato da je Lea okorjela preljubnica koja svoje vedro

[186] To možda i nije ponašanje karakteristično za bračne partnere, no, argumenta radi, pretpostavit ću da jest. Cijeli bi se primjer moglo prizemljiti uvođenjem svađe tko će od njih ići na sljedeći roditeljski sastanak ili nešto slično.

[187] Izloženi primjer modificirana je inačica primjera Leonarda Linskog, navedena u Donnellan, »Reference and Definite Descriptions«, 187–190 i Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 227. Nije teško formulirati analogne primjere. Donnellanov članak sadrži ih nekolicinu, no središnja je poenta u svima ista, pa ću se ograničiti na ovdje izloženi.

[188] Donnellan, »Reference and Definite Descriptions« i »Putting Humpty Dumpty Together Again«.

ponašanja može zahvaliti upravo tome. Njezin suprug, s druge strane, nije nježna i obazriva, već sebična, osoba i zlostavljač. Naravno, osoba na zabavi za koju je Ana bila uvjerena da je Lein suprug, nije njezin suprug, već jedan od njezinih mnogobrojnih nježnih i obazrivih ljubavnika.

Razmatrajući slučajeve poput toga, Donnellan je tvrdio sljedeće. Kad je Ana prvi put izrekla (LS), rekla je nešto o Leinu suprugu (tko god on bio) i ono što je o njemu rekla bilo je očito neistinito jer se u stvari radi o sebičnoj, agresivnoj osobi – Lein *suprug* nije nježan i obazriv prema Lei. Nekoliko dana kasnije, kada je izrekla istu rečenicu na zabavi, Ana nije govorila o Leinu suprugu (tko god on točno bio), već o osobi prisutnoj na toj zabavi koja je bila brižna prema Lei. Govoreći upravo o njoj, Ana je rekla nešto istinito jer *ta* osoba doista jest nježna i obazriva prema Lei, premda nije njezin suprug. Iz toga, čini se, slijedi da, ovisno o *kontekstu upotrebe*, s (LS) možemo reći nešto o različitim osobama (i to ne zato što se Lea u međuvremenu razvela i ponovno udala). U jednom slučaju rečeno može biti istinito, u drugome neistinito (i to ne zato što je jedna te ista osoba u međuvremenu prestala biti nježna i obazriva). Tako barem tvrdi Donnellan. Primjeri poput opisanoga bili su mu povod za razlučivanje dvije upotrebe određenih opisa: referencijske i atributivne. Točno shvaćanje i posljedice tog razlikovanja predmet su neslaganja sve otada. (Za detalje vidi sljedeća dva odjeljka.)

Ako je Donnellan u pogledu određenih opisa u pravu – ako s (LS) možemo *reći* različite stvari, ovisno o tome o kome želimo govoriti i na koga se odnosi opis »Lein suprug« – suočeni smo sa slučajem koji podržava (PT). Kontekst upotrebe (LS) utječe na njezine istinitosne uvjete tako što, prvo, utječe na to kako se upis u njoj upotrebljava, a, drugo, ako ga se upotrebljava referencijski, utječe na promjenu referenta opisa »Lein suprug«. Dakle, ako se tako mijenja ono što rečenice s opisima *kažu*, referencija je određenih opisa, barem u nekim slučajevima, kontekstualno uvjetovana na *semantički* značajan način. Semantički je značajna zato što kontekst može utjecati na propozicijski sadržaj rečenica u kojima se opis pojavljuje. Kad na zabavi izgovori (LS), Ana opisom »Lein suprug« upotrijebljenim referencijski referira na Leina ljubavnika koji se u tom trenutku zatekao uz Leu. Nešto kasnije te večeri Ana ponovno može izreći (LS), ponovno referirajući na Leina ljubavnika kojega je, međutim, (što Ani nije poznato) Lea u međuvremenu promijenila. Dakle, s »Lein suprug« Ana je na zabavi s dva izričaja *referirala* na dvije različite osobe – od kojih niti jedna nije Lein *suprug*. Naravno, zaključak o semantičkoj značajnosti referencijski upotrijebljenih opisa vrijedi samo ako se neutralizira prigovore koje su

Donnellanovu predloženom razlikovanju uputili mnogi autori od MacKayja, Gricea i Kripkea naovamo.[189] Međutim, prije nego što se usmjerim na Donnellanovo razlikovanje dviju upotreba opisa te neke izazove s kojima se pobornici takvog razlikovanja *kao semantički značajnog fenomena* susreću, u nastavku odjeljka pozabavit ću se primjenom Donnellanova razlikovanja na vlastita imena.[190] Naime, ako se takvo razlikovanje može primijeniti na vlastita imena, i ako to jesu li imena upotrijebljena »atributivno« ili »referencijski« utječe na propozicijski sadržaj rečenica u kojima se imena pojavljuju onako kako to utječe na opise, to bi također bila podrška (PT). No, i takvi su slučajevi prijeporni.

Imena u kontekstu (Donnellan)

U prethodnom odjeljku rekao sam da bismo primjere s imenima u kojima se od konteksta do konteksta mijenja njihova referencija mogli odbaciti kao potporu (PT) na dva načina. Prvo, tako što ćemo pokazati da ih možemo objasniti pozivanjem na razlikovanje tipova i primjeraka. U tom slučaju, vidjeli smo u prethodnom odjeljku, ono što je izgledalo kao *promjena referenta* jednog te istog imena (tipa), prvenstveno je bila *promjena imena* (tipa), a ne tek promjena referenta. A činjenica da *različita* imena imaju različite referente trivijalna je i ni na koji način ne pomaže. Drugo, primjere s imenima kao podršku (PT) možemo odbaciti tako što ćemo pokazati da promjenu referenta imena u njima možemo objasniti pozivanjem na razlikovanje govornikova i semantičkog referenta. Pokazao sam u prethodnom odjeljku kako bi se *prima facie* podrškama (PT), poput (ZG), mogla osporiti značajnost kad je o semantici riječ pozivanjem na prvo razlikovanje. Sad ću razmotriti drugačije primjere koji također *prima facie* podržavaju (PT), no za koje se čini da ih možemo osporiti pozivanjem na drugo razlikovanje. To će ujedno biti i dobar uvod u raspravu o razlikovanju referencijski i atributivno upotrijebljenih opisa u sljedećem poglavlju, jer pozivanje na razlikovanje govorničke referencije te vezanje referencijskih opisa

[189] Za ranu kritiku Donnellanova razlikovanja vidi MacKay, »Mr. Donnellan and Humpty Dumpty on Referring«, Grice, »Vacuous Names« i Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«.

[190] Treba imati na umu da gotovo nitko ne dovodi u pitanje samo Donnellanovo razlikovanje. Ono što se u pravilu tom razlikovanju osporava, njegov je semantički značaj. Kao pragmatički fenomen to razlikovanje teško da je prijeporno.

isključivo uz govorničku referenciju predstavlja jedan od središnjih izazova semantičkoj značajnosti razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe opisa.[191]

Evo kako je Donnellan sažeo svoje gledište:

> Ako govornik *G* upotrebljava određeni opis »dotični *φ*« [the *φ*] referencijski, postojat će neki entitet *e* (ili će govornik barem namjeravati da bi trebao postojati takav entitet) o kojemu će sljedeće biti istinito. [...] / (1) *G* će referirati na *e* bilo da *e* jest bilo da nije stvarno *φ*. / (2) *G* će reći nešto istinito ili neistinito o *e*, bio *e*, ili ne bio, stvarno *φ* (pod pretpostavkom da je sve u redu što se tiče ostatka govornog čina). / (3) *G*, upotrebljavajući »dotični *φ*« kako bi referirao na *e*, presupozirat će ili implicirati da *e* jest *φ*. / (4) Izvještavajući o *G*-ovu govornome činu, bit će ispravno reći da je on iskazao nešto o *e*, a izvješćujući to upotrebljavati izraze za referiranje na *e* koji se razlikuju od izraza »dotični *φ*« ili koji su sinonimni s njim. / Da je određeni opisi bio upotrijebljen atributivno, ne bi postojao takav entitet *e* (niti bi govornik namjeravao da on treba postojati).[192]

Donnellan, dakle, tvrdi da opisi mogu referirati na predmete koji *ne* zadovoljavaju njihov opisni sadržaj te da rečenicama koji sadrže takve opise možemo *reći* nešto istinito ili neistinito o *tim* predmetima. Isto, po njemu, vrijedi i za vlastita imena.[193] Njegov je primjer sljedeći:

> Student susreće čovjeka kojega smatra poznatim filozofom J. L. Aston-Martinom. Prije toga je pročitao neke od radova toga filozofa, pa tako ima na raspolaganju opise poput »autor članka »Other Bodies««« i »vodeći tumač teorije egocentričnog pluralizma«. Njihov se susret odigrao na zabavi, pa je student upleo dotičnog čovjeka u podugačak razgovor od kojega je većina, pokazalo se, posvećena pokušaju navođenja gradova čija populacija prelazi 100000, silaznim redoslijedom nadmorske visine gradova. U stvari, premda to student nikada nije posumnjao, dotični čovjeka na zabavi nije onaj poznati filozof, već netko tko je naveo studenta na taj dojam.

Razmotrimo sad dva moguća buduća scenarija. U prvome, dan nakon dotične zabave, student priča prijatelju što se te večeri događalo na zabavi, pa uz ostalo izriče

(NS) Prošle sam noći susreo J. L. Aston-Martina.

---

[191] Vidi npr. Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference« te *Naming and Necessity*, 25, b. 3.

[192] Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 206–207.

[193] Citirani odlomak u nastavku i sam primjer sa studentom na zabavi preuzeti su iz Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«, 370–372.

Imajući na umu što se na zabavi stvarno dogodilo – studentu se netko lažno predstavio kao Aston-Martin – pitanje je na koga student, izričući (NS) imenom »Aston-Martin« stvarno referira. Referira li na poznatoga filozofa ili na osobu koja mu se lažno tako na zabavi predstavila? Odgovor koji u ovom slučaju predlaže Donnellan u skladu je sa intuitivnim funkcioniranjem vlastitih imena i čini se ispravnim. Student je pod dojmom Aston-Martinove filozofije. Zbog toga se prijatelju želi pohvaliti da je Aston-Martina susreo na zabavi. Stoga, izričući (NS), student referira na poznatoga filozofa i kaže nešto neistinito o njemu jer Aston-Martin nije bio te večeri na dotičnoj zabavi.[194] Opisani kontekst nije dostatan da bi to potkopao i doveo do toga da imenom »Aston-Martin« student referira na osobu sa zabave. No, je li takva promjena referencije moguća i u jednom kontekstu? Donnellan smatra da jest. Ako je on s tom tvrdnjom u pravu, ako kontekst upotrebe nekog imena *može* dovesti do promjene njegova referenta tako da rečenice u kojima se dotično ime javlja u nekim kontekstima njihova izričaja *kažu* nešto o tom drugom predmetu, bila bi to zanimljiva podrška (PT).

Kako bi vidjeli o čemu se radi i što Donnellan točno ima na umu, usporedimo zaključke izvedene iz prethodno opisanoga scenarija sa sljedećim razvojem događaja. Naime, pretpostavimo drugi scenarij u kojemu

> [studentovo] slušateljstvo ne sadrži niti jednog takvog nevjernog Tomu [naime, nikoga tko sumnja ili zna da student na zabavi nije susreo poznatoga filozofa], a [...] ostatak one zabave bio je dovoljno zanimljiv da student stvori još nekolicinu priča o tome što se događalo. Dotični bi student mogao upotrebljavati ime »J. L. Aston-Martin«, takoreći, slučajno. Primjerice: »… i zatim se Robinson spotakao na Aston-Martinovo stopalo i pao ravno na lice« ili »Ja sam umalo posljednji otišao – ostali su samo Aston-Martin i Robinson koji je još uvijek bio u nesvijesti«.[195]

Kontekst se upotrebe imena »Aston-Martin« promijenio. Prvo, student se *ne želi* hvaliti time da je susreo poznatoga filozofa Astona-Martina; prepričava događaj u kojemu dotični »filozof« igra tek sporednu ulogu. Drugo, studentovi sugovornici *ne znaju* da filozof s kojime je student toliko

[194] Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«, 371: »Na koga student u tom trenutku [izričući (NS)] referira? Ja snažno vjerujem da bi odgovor trebao biti 'na onoga poznatoga filozofa', a ne 'na onoga čovjeka kojega je susreo na zabavi'. Ono što student kaže jednostavno je neistinito; prijatelj koji bi sve to znao, imao bi mu opravdanje odgovoriti da on nije susreo J. L. Aston-Martina«. Devitt, »Donnellan's Distinction«, pak smatra da slučaj nije toliko jednoznačan jer je tu na djelu *djelomična* referencija. Više o tome u nastavku odjeljka.

[195] Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«, 371.

dojmljen nije bio na zabavi te večeri, ili možda prvi put u životu čuju ime »Aston-Martin«. Uzme li se te dvije stvari u obzir, kad student kaže

(RS) Robinson se spotakao o Aston-Martinovo stopalo,

na koga referira imenom »Aston-Martin« u (RS)? Po Donnellanu, to bi, po svemu sudeći,

> bio čovjek kojega je [student] susreo na zabavi, a ne poznati filozof. Razlika možda leži u činjenici da je u prvotnome izričaju [(NS)] govornikova opaska imala smisla samo ako je referirao na poznatoga filozofa, dok bi u kasnijim izričajima prirodnije bilo smatrati da je referirao na dotičnoga čovjeka na zabavi jer je sav smisao u tome što se ondje dogodilo.

Dakle, ako je Donnellan tu u pravu, imamo slučaj koji pokazuje da vlastita imena mogu promijeniti svoga referenta upotrijebi li ih se u primjerenom kontekstu, i to može utjecati na ono što rečenice koje ih sadrže u kontekstu *kažu*.

Odlučimo li govoriti o referencijskoj i atributivnoj upotrebi vlastitih imena, četiri ranije citirane Donnellanove teze o referencijskoj upotrebi opisa možemo parafrazirati ovako: (i) *G*(ovornik) će imenom »I« referirati na *e*(ntitet) bio *e* stvarno *I* ili ne. (Naravno pitanje je na što se svodi svojstvo *biti I*. Radi li se tu o nekoj metafizičkoj ili tek jezičnoj odlici? Moje shvaćanje toga bit će izloženo u 4.3. i 4.4.) (ii) *G* će rečenicom »... I ...« reći nešto istinito ili neistinito o *e*, bio *e* stvarno *I* ili ne. (iii) *G*, upotrebljavajući »I« kako bi referirao na *e*, presupozirat će ili implicirati da *e* jest *I*. (iv) Izvještavajući o *G*-ovu izričaju rečenice »... I ...«, bit će ispravno reći da je *G* rekao nešto o *e*, a izvještavajući to, upotrijebiti izraze za referiranje na *e* koji se razlikuju od »I« ili su s njime koreferencijski. (Drugim riječima, teza (iv), kao i Donnellanova teza (4), kaže da je »I« izravnoreferencijski izraz koji može biti supstituiran bilo kojim drugim koreferencijskim izravnoreferencijskim izrazom.)

Pitanje semantičke značajnosti

Neosporno je da u svakodnevnoj komunikaciji, u primjerenom kontekstu, upotrebom imena u rečenici možemo priopćiti nešto o nečemu što se stvarno tako ne zove. Sama ta činjenica ne mora otkriti ništa bitno o *funkcioniranju* vlastitih imena. Pitanje je, naravno, je li Donnellan, priklonivši se izloženoj analizi primjera sa studentom na zabavi, u pravu kad je riječ o

funkcioniranju vlastitih imena? Mogu li govornikove želje ili namjere, tema razgovora, te ono što sugovornici znaju ili ne znaju o onome o čemu netko priča, dovesti do promjene referencije imena? Ako mogu, utječe li to na ono što se kaže rečenicom u kojoj se imena pojavljuju? Imamo li raniju raspravu o govorničkom i jezičnom značenju na umu, čini se da imamo dobru osnovu odbaciti Donnellanovo gledište, naročito (ii) – shvatimo li (ii) kao semantičku tezu. Njegov prijedlog da vlastita imena od konteksta do konteksta mogu promijeniti svoju referenciju suočava se tako s istim prigovorom s kojima se suočava i njegov prvotni prijedlog da određeni opisi mogu funkcionirati onako kako je izloženo u (1)–(4). S potonjim ću se pozabaviti u sljedećem odjeljku. Ovdje ću se usredotočiti na prigovor koji se tiče vlastitih imena.

Kao i u slučaju određenih opisa, Donnellan ne otkriva najjasnije smatra li da se u opisanom primjeru sa studentom na zabavi radi o *semantički* značajnoj promjeni referencije imena »Aston-Martin«, o promjeni referencije koja utječe na propozicijski sadržaj rečenica u kojima se to ime pojavljuje. Tek izričito tvrdi da u prvom scenariju student želi govoriti o poznatome filozofu i zbog toga, izričući (LS), govori o poznatome filozofu. U drugome ne želi prvenstveno govoriti o poznatome filozofu, već o akteru nekih drugih događaja sa zabave koji su u središtu njegove priče, pa zbog toga to, i splet drugih okolnosti, čine da imenom »Aston-Martin« student referira na nekoga drugog tko mu se tu večer lažno predstavio kao Aston-Martin. U svemu tome možemo se složiti s Donnellanom, no to nas još ne obvezuje prihvatiti da se radi o semantički značajnom fenomenu koji onda podržava (PT).

Ono što ukazuje na to da je Donnellan dotičnu promjenu referencije imena »Aston-Martin« smatrao semantički značajnom, njegova je tvrdnja da primjer sa studentom na zabavi otkriva nešto o *funkcioniranju* vlastitih imena.[196] Pretpostavljam da govoriti o *funkciji imena* nadilazi govor o njegovoj mogućoj *upotrebi*. Funkcija imena u bitnom smislu nezavisna je od njegovih konkretnih upotreba. Ona bi određivala njegovu ispravnu ili konvencionalnu upotrebu, dok bi, povratno, drugačija upotreba imena tek posredno i ne toliko često mogla utjecati na njegovu funkciju. Naime, jezik je fleksibilno oruđe kojim spretni govornici mogu postići više od onoga

[196] Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«, 370. Donnellan u »Reference and Definite Descriptions« slično govori i o različitim funkcijama određenih opisa. U sljedećem odjeljku argumentirat ću da je Donnellan razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe određenih opisa smatrao semantički značajnim, pa onda nema razloga pretpostaviti da isto nije smatrao i kad je riječ o vlastitim imenima.

što mu je prvotnim konvencijama zadano kao funkcija. Po tom se pitanju jezik može usporediti s artefaktima poput raznih alatki ili pribora za jelo. Funkcija koja je npr. žlici zadana određenim društvenim konvencijama ni na koji način ne ograničava raspon njezinih mogućih upotreba. Možemo je upotrijebiti kao muzički instrument, dio nakita, oruđe za kopanje tunela za bijeg iz zatvora ili kao oružje. Upotreba nekog predmeta ograničena je podjednako kreativnim zamislima onoga tko ga upotrebljava koliko i odlikama samog tog predmeta. Slično može biti rečeno i za bilo koju riječ ili rečenicu prirodnog jezika. Ako je kontekst njihova izričaja prikladan, može ih se upotrijebit za priopćavanje gotovo bilo čega. Što god doslovno značenje neke riječi ili rečenice bilo – što god bila njihova funkcija – njima se, s obzirom na primjeren kontekst, može izraziti bilo što, što je govornik izričući ih namjeravao izraziti, imalo to govorničko značenje ikakve veze s njihovim konvencionalnim značenjem ili ne.[197]

Dakle, da bi gornji primjer podržao (PT), trebalo bi vrijediti da, s obzirom na dva opisana konteksta upotrebe imena »Aston-Martin«, (AM) kaže nešto neistinito, a (RS) nešto istinito. (AM) kaže nešto neistinito u prvom kontekstu zato što izričući tu rečenicu student imenom »Aston-Martin« referira na poznatoga filozofa i o njemu kaže da je jučer bio na zabavi – premda nije bio. (RS), s druge strane, kaže nešto istinito zato što student izričući tu rečenicu u drugom kontekstu upotrebljava ime »Aston-Martin« kako bi referirao na osobu o čiju se nogu spotakao Robinson te o njemu kaže nešto istinito. No, kaže li (AM) stvarno nešto neistinito, a (RS) nešto istinito zato što »Aston-Martin« u njima ima drugačije referente? Bez dodatne argumentacije, rekao bih da sâm gore izložen primjer to ne povlači. Tvrditi da (RS) kaže nešto neistinito zato što Aston-Martin nije bio na zabavi čini se jednako prihvatljivim, ako ne i prihvatljivijim, no tvrditi da (RS) kaže nešto istinito zato što se Robinson doista spotaknuo o nogu osobe za koju student pogrešno vjeruje da je Aston-Martin i zbog toga je u tom kontekstu tako naziva. Nije li ovdje na djelu humptydumptyjevsko shvaćanje referencije? – U primjerenom kontekstu bilo kojim singularnim

[197] Primjer s rečenicom »Ruže su crvene« iz 1. poglavlja to dobro ilustrira. U opisanom kontekstu, ta je rečenica u nekom smislu značila *da je stan u plamenu* premda to značenje s doslovnim značenjem te rečenice nije imalo veze. Spletom okolnosti, ta je rečenica značila da je stan u plamenu. To što vrijedi za rečenice, vrijedi i za njihove dijelove, dakle i za singularne termine i njihovu referenciju. *Ako je kontekst prikladan, bilo kojim singularnim terminom može se referirati na bilo koji predmet*. Iz te činjenice, međutim, ne slijedi da je *takva* kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih termina semantički značajna, kao što niti činjenica da s »Ruže su crvene« možemo priopćiti bilo što u primjerenom kontekstu nije semantički značajna.

terminom, ili bilo kojim drugim izrazom, možemo referirati na bilo što. Moglo bi se parafrazirati Humptyja Dumptyja i reći: »Kad *ja* upotrebljavam neki singularni termin, on referira upravo ono što ja izabirem da na to referira – ni na što drugo«.No, to se čini očito pogrešnim ako želimo govoriti o funkcioniranju vlastitih imena, i općenito singularnih termina. Ako primjer s Aston-Martinom kako je ranije izložen ne pokazuje uvjerljivo da se referent imena od konteksta do konteksta njegove upotrebe može promijeniti, može li ga se modificirati tako da to pokazuje?

Opisujući situaciju na zabavi Donnellan je na kraju dodao: »Možemo čak zamisliti da nekim slučajem taj [čovjek za kojega student vjeruje da je poznati filozof Aston-Martin] ima isto ime [kao taj poznati filozof].«[198] Mijenja li *ta* pretpostavka implikacije gornjeg primjera? Pretpostavimo li da imamo dvije osobe nazvane istim imenom, od kojih je jedna poznati filozof, a druga, recimo, najviša osoba na dotičnoj zabavi, slijedi li da prilikom izricanja (NS) i (RS) student kaže nešto o dvije različite osobe, premda vjeruje da govori o istoj osobi? Da bi se na to odgovorili, treba, uz ostalo, odlučiti kako se nositi s fenomenom neodređenosti vlastitih imena o kojemu sam već dosta rekao u dva prethodna odjeljka. Gotovo svako vlastiti ime, vidjeli smo, neodređeno je u smislu da referira na više predmeta. No, brzo se pokazalo da sama ta činjenica ne mora podržavati (PT). Da bi se dobila takva podrška, treba se pozabaviti sljedećim problemom: je li referencijska neodređenost semantički ili predsemantičkim fenomenom; odnosno, kako u takvim slučajevima misliti o tipovima i primjercima imena. Odluka o tome ima posljedice i za gornji Donnellanov primjer upotpunjen pretpostavkom da se i poznati filozof i najviša osoba na zabavi zovu »Aston-Martin«. Naime, ako se u (NS) i (RS) radi o dva tipa imena koji nekim slučajem zvuče ili izgledaju isto, onda se u gornjem primjeru ne radi o promjeni *referenta* istog imena, već prvenstveno o promjeni *imena* – premda student nije bio svjestan te promjene. Pristup vlastitim imenima koji ću izložiti i braniti u sljedećem poglavlju za posljedicu će imati da Donnellanova argumentacija podržava (PT), no *samo* ako se i osoba na zabavi zove »Aston-Martin«. Dakle, argumentirat ću da se radi o jednom relevantnom tipu imena čiji primjerci mogu

[198] Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«, 371. Treba primijetiti da u citatu Donnellan koristi frazu »isto ime«. U prethodnom odjeljku, međutim, pokazao sam da je pretpostavka iza te fraze prjepornija no što se na prvi pogled čini. U svakom slučaju, trebamo dodatno obrazloženje zašto bi se u dva slučaja radilo o istome imenu i u kom se smislu radi o istome imenu. Dalje o tome u 4.3.

imati različite referente.[199] Pozivanje na razlikovanje tipova i primjeraka to ne može potkopati. No, kada se i osoba na zabavi ne bi zvala »Aston-Martin«, ne bismo imali opravdanje reći da (RS) kaže nešto istinito te da govori o najvišem gostu na zabavi. Potonjoj se tvrdnji priklonio i Kripke.

Kripkeov pristup

Pokušavajući potkopati Donnellanovu tezu da su određeni opisi neodređeni ili višeznačni s obzirom na referencijsku i atributivnu upotrebu, barem na semantički značajan način, Kripke se u tom smislu pozabavio i vlastitim imenima.[200] Kao i većina drugih autora, i Kripke je pretpostavio da je Donnellan razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe opisa smatrao semantički značajnim. Stoga kad se u nastavku govori o podršci razlikovanju dvije upotrebe opisa, govori se o podršci njihovoj semantičkoj značajnosti. Kripke također ne smatra da je Donnellanovo razlikovanje, napusti li se pretpostavku o semantičkoj značajnosti, nešto posebno prijeporno. Radi se o fenomenu koji ni na koji način nije ograničen na opise, a koji po Kripkeu treba u konačnici poopćiti po modelu govorničke i semantičke referencije.[201] Kripkeov je argument sljedeći:

[199] Strogo gledano, i to je pogrešno jer sami primjerci imena nisu singularni termini, a logički oblik imena nije predmetna konstanta. No, budući da to pretpostavlja predikatnu teoriju imena koju ću izložiti tek u sljedećem poglavlju, za sad ću se zadovoljiti gornjom površnom formulacijom. Po pitanju podrške (PT), poenta se neće promijeniti; promijenit će se tek točno objašnjenje zašto imena podržavaju (PT). Za detalje vidi 4.3.

[200] Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 237–238; *Naming and Necessity*, 25, b. 3 i 85, b. 36.

[201] Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«.

(I_1) Kao podršku razlikovanju referencijske i atributivne upotrebe određenih opisa, Donnellan je ponudio niz primjera u kojima, ovisno o kontekstu upotrebe, govornici isti opis u istoj rečenici mogu upotrebljavati i referencijski i atributivno., pa su zbog toga takve rečenice podložne različitim semantičkim analizama, ovisno o kontekstu njihove upotrebe.

(I_2) Vrlo slične primjere možemo osmisliti i kad je riječ o upotrebi vlastitih imena.

(I_3) Ako je tako, slijedi da i vlastita imena, u jednoj te istoj rečenici, ovisno o kontekstu upotrebe, možemo upotrebljavati i referencijski i atributivno u Donnellanovu smislu.

(I_4) No, tvrditi da su imena zbog toga semantički neodređena s obzirom na dvije upotrebe ne čini se uvjerljivim. Činjenica da postoje primjeri koji pokazuju da se imena može *upotrebljavati* i referencijski i atributivno ne povlači da su ona zbog toga semantički neodređena ili višeznačna. Teza o njihovoj semantičkoj neodređenosti ili višeznačnosti pretpostavka je koju gotovo nitko ne bi bio spreman prihvatiti.

(I_5) Ako (I_4), slijedi da ni Donnellanova argumentacija zasnovana na njegovim primjerima nije dovoljna kako bi podržala tezu o semantičkoj značajnosti predloženog razlikovanja.

(I_k) Dakle, razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe određenih opisa ili nije semantički značajno (ako su Donnellanovi primjeri jedino što podržava to razlikovanje), ili za njegovu semantičku značajnost trebamo argument koji ne ovisi o ponuđenim primjerima.

Donnellanov primjer s Aston-Martinom podržava premisu (I_2), no Kripke taj primjer ne spominje. Umjesto toga, uvodi druga dva primjera s istom poentom:[202]

[202] Uz primjer s Aston-Martinom, Donnellan u bilješci ističe da bi ideja za taj primjer mogla potjecati od Kripkea. Nije jasno ima li Donnellan pritom na umu sljedeća dva Kripkeova primjera ili općenito Kripkeovu kritiku deskriptivizma i njegovu uzročnu teoriju referencije. No, Donnellan u članku svakako ne spominje *poentu* koju je Kripke iz tih primjera izveo te, pretpostavio sam, zaključuje upravo suprotno. Vidi Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«, 379, b. 18.

> Dvoje ljudi promatraju nekoga u daljini i misle da ga prepoznaju kao Jonesa. »Što Jones radi?« »Grablja lišće.« Ako je udaljeni grabljač lišća zapravo Smith, onda u nekom smislu oni *referiraju* na Smitha, premda oboje upotrebljavaju »Jones« *kao ime* Jonesa.[203]
>
> Argumentira se, primjerice, da ako kažemo »Gödel je dokazao nepotpunost aritmetike«, referiramo, naravno, na Gödela, a ne na Schmidta. No, kažemo li »Gödel se u ovome koraku u dokazu oslanjao na dijagonalni argument«, ne referiramo li možda ovdje na *onoga tko je god dokazao teorem*? Slično, upita li netko »Što je Aristotel (ili Shakespeare) ovdje imao na umu?«, ne govori li taj o autoru dotičnog odlomka, tko god on bio? Po analogiji s Donnellanovom upotrebom nazivlja za opise, to bi se moglo nazvati »atributivnom« upotrebom vlastitih imena. Ako je tako, onda pod pretpostavkom priče o Gödelu i Schmidtu, rečenica »Gödel je dokazao teorem nepotpunosti« nije istinita, no »Gödel je u dokazu upotrebljavao dijagonalni argument« istinita je (barem u nekim kontekstima), a referencija imena »Gödel« je višeznačna.[204]

Dakle, ako je Kripke u pravu, Donnellan je, barem u slučaju prve inačice primjera s Aston-Martinom, u krivu što se tiče *semantike* vlastitih imena. Činjenica da bilo kojim imenom u primjerenom kontekstu možemo referirati na bilo što, upotrebljavajući ga na donnellanovski referencijski način, ništa ne otkriva o semantici vlastitih imena. No, pozornije promatranje dva Kripkeova primjera pokazuje da analogija između imena i opisa s obzirom na referencijsku i atributivnu upotrebu nije onoliko jaka koliko se to na prvi pogled čini.[205] Mislim da to ne potkopava Kripkeovu argumentaciju, zanimljivo je pokazati o čemu se radi.

Krenimo od Kripkeova općenita stajališta: imena i opisi semantički različito funkcioniraju. Imena su referencijski izrazi, dok opisi nisu; nazovimo opise denotacijskim izrazima – gdje denotaciju treba shvatiti u Russellovu smislu. S obzirom na to da imena i opisi različito funkcioniraju, primjena razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe na njih imat će drugačije posljedice. Donnellan je, vidjeli smo, denotacijsku funkciju opisa, ugrubo, poistovjetio s njihovom atributivnom upotrebom; njihovu je referencijsku upotrebu usporedio s funkcioniranjem vlastitih imena koja referiraju, a ne denotiraju. No, analogni rezultat ne slijedi i za vlastita imena, upravo

[203] Kripke, *Naming and Necessity*, 25, b. 3 i »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 237–238.

[204] Kripke, *Naming and Necessity*, 85, b. 36.

[205] Na slabost analogije između primjera s opisima i primjera s imenima s obzirom na referencijsku i atributivnu upotrebu, no iz drugih razloga, ukazuje i Devitt, »Donnellan's Distinction«, 514.

zato što je njihova standardna funkcija referencijska.[206] Primjena razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe na imena rezultira sljedećim. Prvo, standardnu referencijsku funkciju imena treba poistovjetiti s njihovom atributivnom upotrebom. – Kad se ime upotrebljava na takav način, upotrebljava ga se da bi se referirano na ono, *što god to bilo*, što je tako već primjereno nazvano. Što je to, naravno, govorniku ne treba biti poznato u smislu da to može identificirati. Preuzmem li ime »X«iz razgovora gdje se pojavljivalo u vrlo neinformativnim rečenicama, mogu pitati svoje sugovornike koji su ga upotrebljavali, »Je li X osoba ili stvar?«. Pritom s »X« referiram na X, premda o X ne znam gotovo, ili doslovce, ništa (osim da se zove »X«) i ne bih ga mogao identificirati *kao X* ni da se nalazi preda mnom. No, što bi kod upotrebe imena odgovaralo Donnellanovoj referencijskoj upotrebi?

Dva gornja Kripkeova primjera pokazuju da Donnellanovoj referencijskoj upotrebi u slučaju imena zapravo odgovaraju *dvije* različite upotrebe: nazovimo ih »pogrešna referencijska upotreba« i »pogrešna atributivna upotreba«. Primjer sa Smithom i Jonesom, primjer je pogrešne referencijske upotrebe. Izričući »Jones grablja lišće«, prolaznik s »Jones« referira na Smitha kojeg barem djelomično ima na umu kao referenta tog imena. Pritom, naravno, pogrešno vjeruje da je dotični grabljač Jones, kojega zbog toga također djelomično ima na umu pri izricanju imena »Jones«.[207] Primjer s Gödelom i Schmidtom, s druge strane, primjer je pogrešne atributivne upotrebe. No, karakterizacija pogrešne atributivne upotrebe imena više će nalikovati Donnellanovoj karakterizaciji atributivne upotrebe opise no spomenutoj standardnoj atributivnoj upotrebi imena. Ako je to točno, Kripke je pogriješio u tome što nije razlučio *dvije* moguće

[206] Priklanjanje predikatnoj teoriji imena koju ću izložiti u 4.3. povlači da je u nekom smislu uz sama imena prikladnije vezati denotiranje nego referiranje u strogom smislu (u smislu u kojem imena referiraju bez posredovanja opisnog sadržaja; o tome vidi Zouhar, »Are There Directly Referring Non-Rigid Designators?«). No, isto tako ta teorija pokazuje da treba razlučiti *dvije vrste denotiranja* s obzirom na to što kao sastavnicu denotacijski izrazi pridonose propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju – sam predmet ili opisni sadržaj. Jedno od tih denotiranja intuitivno bi se poklapalo s izravnim referiranjem, pa je u tom smislu Kripke opet u krivu. »Referiranje« bi se onda moglo sačuvati za jednu vrstu denotiranje – za denotiranje koje propozicijskom sadržaju pridonosi predmet, a ne opisni sadržaj.

[207] Na fenomen *djelomične referencije* pozornost skreće Devitt, »Donnellan's Distinction«, 515; vidi također Devitt i Sterelny, *Language and Reality*, 76.

atributivne upotrebe imena.[208] Karakterizacija pogrešne atributivne upotrebe imena nalikovat će karakterizaciji atributivne upotrebe opisa zbog toga što su u pogrešnoj atributivnoj upotrebi imena za govornika koji ih izriče usko vezana uz opise. To nije slučaj s njihovim standardnim i pogrešnim referencijskim upotrebama pri kojima govornik barem dijelom na umu ima predmet nezavisno od nekog identifikacijskog opisa. Izričući »Gödel se u ovome koraku u dokazu oslanjao na dijagonalni argument«, govornik možda djelomično na umu ima Gödela (koji u priči nema bitne veze s dokazom), dakle osobu koju je možda i osobno upoznao, i djelomično želi referirati na njega. No, djelomično s imenom »Gödel« želi referirati i na onoga, *tko god on bio*, tko je dokazao dotični teorem, vjerujući da ta osoba jest Gödel kojeg je upoznao. Ta osoba, međutim, po pretpostavci (barem do ovog izričaja) nije primjereno nazvana »Gödel«. Dakle, govornik ime »Gödel« pogrešno atributivno upotrebljava govoreći o Schmidtu koji doista jest dokazao dotični teorem, ali nije Gödel, tj. nikada nije primjereno nazvan »Gödel«. Sve to pokazuje da je primjena Donnellanova razlikovanja na imena složenija no što bi se moglo činiti. Vratimo se sad pitanju semantike vlastitih imena.

Donnellanov upotpunjeni primjer

Semantički značajan referent nekog imena predmet je kojemu je to ime na primjeren način nadjenuto nekim činom krštenja. Tim činom stvorena je semantička konvencija koja dalje određuje što ime pridonosi propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuje. Pogrešno nazivanje predmeta imenom koje mu nije bilo primjereno nadjenuto može proći u svakodnevnoj komunikaciji, kao što i izricanje rečenice »Ruže su crvene« u prikladnom kontekstu može poslužiti da bi se priopćilo da je stan u plamenu, ali to nema posljedice za semantičku analizu dotičnih rečenica u tim, ili bilo kojim drugim, kontekstima. Kaže li netko

(RS) Robinson se spotakao o Aston-Martinovo stopalo

ili

[208] Ako se atributivnu upotrebu poistovjeti s denotiranjem, s obzirom na rečeno u predzadnjoj bilješci, proizlazi da postoje tri atributivne upotrebe imena: ispravna i pogrešna atributivna upotreba, a ispravna se atributivna upotreba dalje dijeli s obzirom na doprinos imena propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuje.

(JG) Jones grablja lišće,

a Robinson i Aston-Martin nikada se nisu susreli, tj. Jones nikada nije grabljao lišće, već je izricatelj tih rečenica u zabludi, namjerno griješi ili laže identificirajući pogrešne osobe kao Aston-Martina, tj. Jonesa, s rečenicama (RS) i (JG) ne može reći ništa istinitoga. Slažem se s Kripkeom da ako predmetu neko ime nije primjereno nadjenuto, tim se imenom na taj predmet ne može referirati na semantički značajan način. To će biti i jedna od posljedica gledišta o vlastitim imenima o kojem ću govoriti kasnije (4.3. i 4.4.). No, čak i ako se složimo po tom pitanju s Kripkeom, još uvijek ostaje mjesta za sporenje kako točno imena semantički funkcioniraju. Naime, još ništa nije rečeno o tome pod kojim je sve uvjetima ime primjereno nadjenuto predmetu. Imenovanje novorođenčadi, kućnih ljubimaca, brodova i sl. očito ne iscrpljuje slučajeve krštenja relevantne za uspostavljanje konvencije da je određeni predmet nazvan tim-i-tim imenom. Prije no što se pozabavim referencijskim opisima, spomenuti ću neke primjere koji, čini se, lakše izmiču kripkeovskoj analizi i otkrivaju neke zanimljive stvari o primjerenom imenovanju.

Kako su postavljeni, Donnellanov prvotni primjer sa studentom na zabavi i Kripkeovi primjeri s vlastitim imenima, složili smo se s Kripkeom, ne predstavljaju podršku (PT). U njihovim se »referencijskim« upotrebama ne radi o nečemu semantički značajnome – o promjeni referencije koja utječe na semantički sadržaj rečenica u kojima se tako upotrijebljena imena pojavljuju.[209] Kad u opisanim kontekstima student izgovori (RS) ili prolaznik izgovori (JG), oni svojim izričajima kažu nešto neistinito o Aston-Martinu, tj. o Jonesu, premda imenima »Aston-Martin« i »Jones« *na neki način* referiraju na osobu sa zabave, tj. na osobu koja grablja lišće i o njima je, redom, istinit predikatni dio (RS), tj. (JG). U tom je smislu referencija tih imena kontekstualno uvjetovana. No, ta potonja referencija – govornička referencija – nije semantički značajna; ona ne utječe na propozicijski sadržaj rečenica s imenima »Aston-Martin«, tj. »Jones«, koje pritom izriču. Kad npr. prolaznik izgovori (JG), rekao je *da Jones grablja lišće*, a ne *da Smith grablja lišće* (jednako kao što Iva kad kaže »Ruže su crvene« u svakom kontekstu tom rečenicom kaže *da su ruže crvene*, a ni u jednome ne kaže *da je stan u plamenu*). No, Donnellan, Evans, Devitt i drugi skrenuli su pozornost na primjere koji govorničku referenciju vlastitih imena približavaju

[209] Isto argumentira i Devitt, »Donnellan's Distinction«, 518.

semantičkoj referenciji. U tim primjerima govornička referencija u konačnici utječe na propozicijski sadržaj rečenica u kojima se uz nju vezana imena pojavljuju. Ako je tako, možda bi se tu moglo naići na podršku (PT). Krenimo od dodatno upotpunjena Donnellanova primjera s Aston-Martinom.

Do sad sam razmotri dvije inačice dotičnoga primjera. U prvoj se osoba na zabavi *ne zove*»Aston-Martin«, već se studentu tako lažno predstavila. Kad drugi dan student priča o događajima na zabavi te imenom »Aston-Martin« govori o varalici, govornički uspješno referira na njega, no semantički još uvijek referira na stvarnog Aston-Martina – poznatoga filozofa. U drugoj se inačici primjera osoba na zabavi *također* zove »Aston-Martin«, no studenta je navela na pogrešno vjerovanje da je ona poznati filozof istoga imena. U tom slučaju, kad drugi dan student govori o događajima na zabavi, ovisno o kontekstu, tj. o tome o kome točno želi govoriti, imenom »Aston-Martin« student bi mogao semantički referirati na varalicu sa zabave jednako kao i na poznatoga filozofa. Tu sam se složio s Donnellanom i prepoznao to kao uvjerljiviju podršku (PT). Premda sam se tu složio s Donnellanom, taj zaključak pokrepljujemo različitom argumentacijom. Više o tome u sljedećem poglavlju.

Jedan način da se potkopa zaključak da druga inačica primjera podržava (PT) bio bi, vidjeli smo u prethodnom odjeljku, pozvati se na razlikovanje tipova i primjeraka te argumentirati da se u spomenutom primjeru nije promijenio tek referent istoga imena – tj. da različiti primjerci istoga tipa imena imaju različite referente – već se prvenstveno promijenio relevantni tip imena, a *to* je sa sobom povuklo i promjenu referenta. Premda različiti tipovi osjetilno nalikujućih imena imaju različite referente, tip konkretnog imena i njegovi primjerci uvijek imaju istog referenta. U tom slučaju, kako se god okrene, referencija imena nije kontekstualno uvjetovana. (Ta mogućnost da se površinski gledano ime ne mijenja, dok se referent očito mijenja ništa više ne iznenađuje od primjera kad se od konteksta do konteksta i površinski mijenja ime, a referent pritom ostaje isti, što bi bio slučaj npr. s parom »Ciceron«/»Tulije«) Opet, gledište kojemu se priklanjam u 4.3. i 4.4. uspješno blokira taj prigovor jer pokazuje da teza o različitim semantičkim tipovima naoko istoga imena nije održiva. Argumentirat ću da ako insistiramo govoriti o tipovima i primjercima

imena, postoji samo jedan relevantni tip imena »Aston-Martin« u hrvatskome, a njegove primjerke pronalazimo u izričajima (NS), (RS) i drugdje, i to u svakom kontekstu.[210]

Donnellan spominje i treću inačicu primjera s Aston-Martinom koja bi također mogla podržati (PT), premda na drugačiji način od druge inačice. Donnellan primjećuje:

> Ponekad sam, međutim, otkrio da je dotični slučaj [s Aston-Martinom] korisno intuitivno pojačati s pretpostavkom da, primjerice, osoba koju se upoznalo na zabavi, a koja *nije* poznati filozof, postane dugoročni poznanik govornika [studenta] (koji nastavlja s iluzijom da je ona poznati filozof). U narednim razgovorima, možda mjesecima ili godinama kasnije, nakon što su mu prijatelji upoznali lažnoga filozofa, njegova se upotreba imena [»Aston-Martin«] čak još jasnije odnosi na čovjeka kojega je upoznao na zabavi i s kojim se nastavlja susretati.[211]

Sam Donnellan, kako se čini, nije vidio načelnu razliko između tri inačice dotičnoga primjera koje sam dosada razlučio, te je vjerovao da sve tri ukazuju na isto, razlikujući se tek po intuitivnoj ili površinskoj prihvatljivosti. (Slično je argumentirao i za primjere koji se tiču određenih opisa. – U kasnijim raspravama o referencijskoj i atributivnoj upotrebi, međutim, pokazalo se da je u tome bio neoprezan, pa je iskrsnula potreba za nizom preciznijih pojmovnih razlikovanja.) Ja smatram da postoji bitna, a ne tek površinska, razlika između tri izložene inačice, te da tek druga inačica (u kojoj se obje osobe zovu »Aston-Martin«) i treća inačica (u kojoj se osoba sa zabave lažno predstavila kao »Aston-Martin« i pod tim imenom postala dugoročni studentov prijatelj) potencijalno otkrivaju nešto o semantici vlastitih imena. Dakle, tvrdim, promjena referencije koju nalazimo u tim inačicama semantički je značajna. (Nešto slično vrijedi, vidjet ćemo u sljedećem odjeljku, i za njegove primjere s određenim opisima.) Kao što sam rekao, podršku za takav zaključak o drugoj inačici primjera ponudit ću u sljedećem poglavlju. Prije no što obrazložim zašto smatram da i u trećoj Donnellanovoj inačici nailazimo na

[210] Ime »Aston-Martin«, naravno, potječe iz engleskoga, no budući da se pojavljuje u hrvatskim rečenicama – smislenim, gramatički dobro oblikovanim rečenicama – ono je postalo dio hrvatskoga. Uostalom, *Rječnik hrvatskoga jezika* obiluje stranim imenima poput »Gary«, »New Delhi«, »Tallinn«, »Washington« i sl. Isto vrijedi i za neimenske tuđice. Ne može se uzeti bilo koju riječ iz bilo kojeg jezika te s njom, zajedno s riječima iz hrvatskoga tvoriti hrvatske rečenice, npr. »Ana je pojela dva ice-creams«, no s tuđicama koje su ušle u hrvatski jezik, to se može činiti. (Najbolji primjer za to mnogobrojne su latinske fraze koje su se u hrvatskome zadržale u izvornom obliku, poput »prima facie«.)

[211] Donnellan, »Proper Names and Identifying Descriptions«, 379, b. 19.

semantički značajnu promjenu referencije imena »Aston-Martin«, spomenut ću još dva primjera koji ukazuju na istu stvar.

Dodatni primjeri

Po Kripkeovu uzročnome objašnjenju referencije vlastitih imena, imenom »I« referira se na predmet *x* akko mu je »I« nadjenuto primjerenim početnim krštenjem te se dalje širilo govornom zajednicom uzročnim komunikacijskim lancem u kojemu je svaki govornik koji je preuzimao »I« imao namjeru upotrebljavati ga na isti način, tj. s istom semantičkom konvencijom, kao i oni od kojih je »I« preuzeo, naime, s konvencijom da se s »I« referira na *x*.[212] Ukazujući na nedostatke takvog objašnjenja referencije, Evans je uz ostalo naveo i sljedeći (po svemu sudeći stvarni povijesni) protuprimjer s Madagaskarom, tj. »Madagaskarom«.[213] Evo zanimljiva povijesnog podatka:

> [...] nazivanje otoka »Madagaskarom« ne potječe otamo, već su ga popularizirali Europljani u srednjemu vijeku. Ime *Madagaskar* prvo je zabilježeno u memoarima venecijanskog istraživača Marka Pola u 13. stoljeću kao iskrivljen oblik imena Mogadishu, [što je ime] somalijske luke s kojom je Polo pogrešno zamijenio otok.[214]

Dakle, ime »Madagaskar« kao iskrivljeni oblik imena »Mogadishu« izvorno je referiralo na dio Afričkog kontinenta. Spletom nesretnih okolnosti, Marko Polo pogrešno je zaključio da je »Madagaskar« ime otoka uz jugoistočni dio Afričkog kontinenta i danas tim imenom referiramo na taj otok. (Izgovor se i oblik tog imena s vremenom i kroz jezike, naravno, mijenjao, no to ću u nastavku zbog jednostavnosti zanemariti.) Kad je neki mornar Marku Polu prvi put pričao o Madagaskaru, izričući

(MD) Madagaskar je opasno mjesto

[212] Za Kripkeovo uzročno objašnjenje referencije vidi Kripke, *Naming and Necessity*, 91–97; vidi i Evans, »The Causal Theory of Names«, 6; Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 53–55; te Devitt i Sterelny, *Language and Reality*, 66–69.

[213] Evans, »The Causal Theory of Names«, 11. Za kratak osvrt na to vidi Kripke, *Naming and Necessity*, 163 te Devitt i Sterelny, *Language and Reality*, 75–76.

[214] Wikipedia contributors, »Madagascar«.

rekao je nešto o somalijskoj luci. Danas kad neki mornar kaže (MD), kaže nešto o otoku u Indijskom oceanu pokraj Afričkog kopna. (Ovdje u potpunosti zanemarujem činjenicu da danas još cijeli niz stvari nosi ime »Madagaskar«, a moguće je da ga je cijeli niz stvari nosilo i prije Marka Pola – tome ću se vratiti u 4.3. i 4.4.). Zanimljivo je pitanje, u kojem se trenutku s (MD) prestalo govoriti nešto o dijelu Afričkog kontinenta, a počelo govoriti nešto o otoku. U kojem je trenutku ono što se rečenicom (MD) kaže počelo ovisiti o kontekstu njezina izričaja, tj. u kojem je trenutku promjena referencije imena »Madagaskar« postala semantički značajna? Prije no što se pozabavim time, spomenut ću i treći primjer. Analizirajući Kripkeov argument protiv Donnellanova razlikovanja koji se poziva na priču s pogrešnom identifikacijom Smitha kao Jonesa, Devitt je istaknuo da u tom primjeru izričaj (JG) »utemeljuje ime 'Jones' u Smithu [...], pa bi tako [taj izričaj (JG)] mogao biti početak *nove* konvencije [...]; mogao bi biti početak *promjene* referencije«.[215] Ta Devittova opaska podjednako vrijedi i za dva prethodna primjera.

Nema, dakle, načelne razlike između tri izložena primjera. Svima im je zajedničko da bi početna pogrešna upotreba vlastitog imena – upotreba koja u tom trenutku nije konvencionalna – s vremenom mogla prerasti, ili je doista prerasla, u novu konvencionalnu upotrebu. Osoba sa zabave koja se lažno predstavila kao Aston-Martin, nakon nekog bi vremena *postala* Aston-Martin; u sličnim okolnostima, Smith bi *postao* Jones, a dotični je otok u jednom trenutku doista *postao* Madagaskar.[216] Kad pomorac danas s palube na horizontu ugleda Madagaskar može reći »Ono *je* Madagaskar« – upirući prstom prema otoku. Postoji niz drugih stvarnih i izmišljenih primjera koji potvrđuju taj fenomen.[217] Føllesdal primjerice piše:

[215] Devitt, »Donnellan's Distinction«, 523, b. 8.

[216] U 4.3. argumentirat ću da ne postoji nikakvo duboko metafizičko svojstvo iza predikata »biti Madagaskar«. To svojstvo imaju, tj. taj predikat zadovoljavaju, svi oni predmeti koji su *primjereno nazvani* imenom »Madagaskar«. Priča o bitnim svojstvima koju se obično veže uz vlastita imena zapravo treba biti vezana uz demonstrativni element koji često nalazimo uz imena, a ne sama imena.

[217] Za neke daljnje relevantne primjere vidi Evans, »The Causal Theory of Names«, 11 i Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 56–57. O primjeru sličnom gore razmotrenima govorio sam već na kraju 2.1.

> Mogu pogriješiti te zbog pogreške početi primjenjivati ime na predmet koji je sličan, no razlučiv od izvornoga. Kad se to dogodi, očito griješim. Moj termin, zbog svoje krutosti, još uvijek referira na predmet na koji je referirao prije. On ne mijenja svoju referenciju samo zato što moje popratno vjerovanje nekim slučajem odgovara drugom predmetu. Zatim bih mogao nastaviti i doznati više o tom novom predmetu te izraziti svoje otkrića upotrebljavajući staro ime. Kasnije, neka treća osoba – recimo, moj student – mogao bi preuzeti to ime od mene i nastaviti ga upotrebljavati za taj drugi predmet. Ta bi se nova upotreba mogla proširiti kroz cijelu zajednicu. / Rekao bih da se u takvim slučajevima između prvog i trećeg govornika dogodila promjena referencije. Što se tiče mene, ja sam očito u krivu i zbunjen. Međutim, smatrao bih da ime kako ga upotrebljava moj student i njegov naraštaj referira na neki drugi predmet od onoga na koji je referiralo kada ga je upotrebljavao moj učitelj. Tako se dogodila promjena referencije, a da nije bilo novog »krštenja«, tj. dogodila se promjena referencije, a da nije uvedena riječ s namjerom da je se upotrebljava s nekom novom referencijom.[218]

Postojanje fenomena promjene referencije, po svemu sudeći, nije prijeporno; pitanje je, kako ga točno analizirati te što takva promjena povlači. Precizna analiza tog fenomena zahtijevala bi daleko više prostora no što mi ovaj rad dopušta. Stoga ću se zadovoljiti tek s nekoliko opaski. Dodatna podrška bit će ponuđena u sljedećem poglavlju.

Promjena referenta

Primjerena analiza konkretnih primjera promjene referencije imena morala bi, prvo, uzeti u obzir niz društvenih i povijesnih okolnosti koje ga prate kako bi se odredilo standarde konvencionalnosti. Drugim riječima, vratimo li se nešto ranije spomenutom Kripkeovu objašnjenju funkcioniranja referencije, trebalo bi se precizirati što znači da je ime predmetu nadjenuto na *primjeren* način. U svjetlu dotičnog fenomena promjene referencije, rekao sam već, *primjereno* će morati obuhvaćati više od klasičnih primjera izričitih, planiranih, krštenja osoba ili stvari vlastitim imenima. Što god bio ishod tog, uglavnom empirijskog, istraživanja, smatram neupitnim da u konačnici pogrešne upotrebe imena mogu prerasti u konvencionalne i semantički značajne – stvarni slučaj s »Madagaskarom« najbolja je podrška za to. To da promjena referenta bude semantički značajna, postavio sam kao nužan uvjet za podršku (PT). No, da bi se (PT) takvim primjerima stvarno i podržalo, trebalo bi pokazati u kojoj točki pogrešna upotreba »I« kao imena *x* postaje njegovom konvencionalnom upotrebom. Drugim riječima, trebalo bi pokazati kako i kada govornička referencija utječe na semantičku referenciju.

[218] Føllesdal, »Essentialism and Reference«, 111.

Vjerujem da bi od primjera do primjera razdoblje te preobrazbe, tj. načina na koji govornička referencija utječe na semantičku, razlikovalo. Pretpostavljam da su u slučaju imena »Madagaskar« bile potrebne godine; u slučaju imena »Aston-Martin« možda bi bili dovoljni dani. U nekim drugim primjerima, razdoblje preobrazbe možda bi bilo još kraće. Duljina tog razdoblja ovisila bi o učestalosti budućih pogrešnih upotreba, ljudima koji pogrešnu upotrebu usvajaju, veličini govorne zajednice, važnost koju govornici i njihovi izričaji s pogrešnim upotrebama imaju te drugim društvenim okolnostima. Primjerice, da je Polov izvještaj o Madagaskaru bio toliko zanimljiv da je po njegovu povratku s putovanja počelo trenutno masovno govoriti o čarima Madagaskara, već bi u tom trenutku semantički referent »Madagaskara« bio otok, a ne dio afričkog kopna. Da Polov izvještaj o Madagaskaru nije pobudio nikakav interes sljedećih stotinu godina, u tom periodu ne bi bilo govora o otoku kao semantičkom referentu imena »Madagaskar«.

Kakav god bio ishod analize konkretnih primjera promjene referencije imena, ne podržava li dosad rečeno (PT)? Referencija se imena od konteksta do konteksta mijenja i to utječe na propozicijski sadržaj rečenica koje ime sadrže. Rečenicom se (MD), primjerice, do Marka Pola u svim kontekstima reklo istu stvar (na stranu s drugim kontekstualno uvjetovanim dijelovima u toj rečenici i mogućnosti da su i druge stvari u ono doba primjereno nosili dotično ime). Nakon Polove opisane pogreške, s (MD) u različitim kontekstima može se reći nešto drugo – upravo zbog promjene referencije imena »Madagaskar«. Usporedimo li to sa standardnim singularnim indeksikalima, prirodno je postaviti pitanje, zašto bi to što indeksikali *od izričaja do izričaja* mogu promijeniti svoga referenta, dok je u slučaju imena to nešto *složeniji, tj. dugotrajniji, postupak*, činilo bitnu ili načelnu semantičku razliku između njih? Zapravo bismo sljedećim korakom tu razliku mogli izbrisati. Naime, mogli bismo reći da je jedina bitna razlika između imenâ i indeksikalâ u tome *kakav* je kontekst potreban da bi došlo do uspostave, tj. promjene referencije. Relevantni kontekst za imena samo će sadržavati više kontekstualnih parametara od konteksta singularnih indeksikala, i to je sve. Dakle, imena, jednako kao singularni indeksikali, s promjenom konteksta mogu promijeniti svoje referente. Evo jednog izazova tome.

Podsjećam, jedan od zaključaka ovoga i prethodnih nekoliko odjeljaka bio je da se dobar dio primjera s vlastitim imenima koji *prima facie* podržavaju (PT) može odbaciti pokazivanjem da se u njima radi o semantički nebitnoj govorničkoj referenciji koja je u pravilu rezultat slučajne ili

namjerne pogrešne upotrebe nekog imena. No, pokazalo se u ovom odjeljku, u nekim slučajevima govornička referencija *može* postati semantički značajna. U tim slučajevima mogli bismo govoriti o podršci (PT). Isto tako, vidjeli smo u prethodnom odjeljku, dobar dio primjera s vlastitim imenima koji *prima facie* podržavaju (PT) – primjeri u kojima se ne radi o pogrešnoj upotrebi imena, već o tome da različiti predmeti nose naoko isto ime – mogao bi se odbaciti pokazivanjem da se u njima ne radi o promjeni referenta relevantnog tipa imena od konteksta do konteksta (kao što jedan te isti tip indeksikala »ja« od konteksta do konteksta mijenja svog referenta), već prvenstveno o promjeni samog imena (tipa). S promjenom imena mijenja se i referent; no, u tome nema ničega posebno zanimljivog jer sve što to pokazuje jest da različita imena u hrvatskome mogu referirati na različite predmete (što zapravo i čine). Ono što je u tom slučaju zanimljivo jest da »opažajni« ili gramatički kriteriji za identifikaciju istih imena uopće nisu pouzdani.

Imajući to u vidu, moglo bi se argumentirati da onoga trenutka kad govornička referencija nekog imena postane semantički značajna, dobivamo i novi tip imena, a ne tek promjenu referenta istoga tipa imena.[219] Po tome, ne bi bilo bitne razlike između namjernog nazivanja nekog predmeta imenom po uzoru na neki tako ranije nazvani predmet (npr. nogometnoga kluba po glavnome gradu Hrvatske i sl.) i pogrešnog nazivanja predmeta imenom koje mu do tog trenutka i u tom trenutku nije primjereno nadjenuto, a koje je nakon toga s vremenom preraslo u novu semantičku konvenciju.[220] Oba ta postupka, ukoliko stvaraju nove konvencije koje određeno ime vežu uz određeni predmet, semantički su značajni. No, oni istodobno stvaraju i nove tipove imena. Kao takvi, dakle, razmotreni primjeri promjene referenta imena ne bi podržavali (PT) jer semantička značajnost dobivena je po cijenu gubitka kontekstualne uvjetovanosti, dok je ranije kontekstualna uvjetovanost dobivena po cijenu gubitka semantičke značajnosti. No, ja sam tražio slučaj gdje kontekstualna uvjetovanost referencije dolazi u paru sa semantičkom značajnošću. Želi li se, dakle, barem neke od dosad razmotrenih primjera s imenima očuvati kao podršku (PT), treba pokazati da ih analiziranje pozivanjem na razlikovanje tipova i primjeraka ne može tako potkopati.

[219] Tu mogućnost kao odgovor na ranije citirani Føllesdalov primjer, predložio je Neale, »Term Limits«, 103.

[220] O fenomenu imenovanja predmeta po imenima drugih predmeta, vidi Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 55.

U 4.3. i 4.4. izložit ću gledište koje sadrži semantički značajan pojam govorničke referencije te se uspješno nosi s fenomenom neodređenosti, a za posljedicu ima da i kod imena semantička značajnost i kontekstualna uvjetovanost mogu doći u paru. Argumentacija u ovom odjeljku ponuđena kao podršku (PT) suočava se s još nekoliko prigovora. No, budući da ti prigovori ovise o nekim stvarima o kojima ću tek govoriti u sljedećem poglavlju, tim ću se prigovorima vratiti u zaključku rada. Sad se okrećem referencijskim opisima.

4.1. Donnellanovo razlikovanje

Spor oko opisa

Frege određene opise promatra kao izraze koji posredstvom svog opisnog sadržaja kao smisla referiraju na predmete u svijetu, pa se kao takvi bitno ne razlikuju od drugih singularnih termina.[221] Nasuprot njemu, Russell argumentira da određeni opisi nisu singularni termini, već prikrivene kvantifikacijske konstrukcije.[222] Logički je oblik rečenice »Dotični O je P« (gdje je »dotični O« određeni opis, a »O« i »P« predikati), »∃x ((Ox ∧∀y (Oy → x = y)) ∧ Px)«. Strawson odgovara na Russellovu kvantifikacijsku teoriju, argumentirajući da određeni opisi ne funkcioniraju kao prikrivene kvantifikacijske konstrukcije koje povlače postojanje (∃) i jedinstvenost (=). Strawsonovo je gledište svojevrsni povratak Fregeovu – određeni opisi u pravilu referiraju posredstvom svog opisnog sadržaja – no sad je naglasak stavljen na njihovu konkretnu upotrebu i kontekst koji, po Strawsonu, omogućuju takvo njihovo funkcioniranje.[223]

Strawson Russellu prigovara dvije važne stvari. Prvo, određeni opisi ne izražavaju egzistencijske propozicije s istovjetnošću; egzistencija i jedinstvenost referenta opisa preduvjet su za izražavanje i istinitost propozicije, ali nisu njezina sastavnica.[224] Drugo, određeni su opisi vezani uz kontekst upotrebe. Kao što smo vidjeli u 3.1., mnogi određeni opisi sadrže indeksikalne elemente (npr. »*sadašnji* francuski kralj«, »*njezin* suprug«, »*moja* najdeblja knjiga« i sl.), a većina je određenih opisa i nepotpuna (npr. »knjiga na stolu«, »crveni automobil«, »moj prijatelj« i sl.). U oba slučaja, kontekst njihove upotrebe – vrijeme, mjesto, govornik i sl. – određuje, zajedno s njihovim izričitim opisnim sadržajem, što je u tom kontekstu referent opisa.[225]

[221] Frege, »O smislu i značenju«.

[222] Russell, »On Denoting«.

[223] Strawson, »On Referring«. Kažem »u pravilu referiraju« jer po Strawsonu ako se opis pojavljuje na mjestu predikata u rečenici, funkcija mu je predikacijska, a ne referencijska; vidi Strawson, »On Referring«, 135–136.

[224] Strawson, »On Referring«, 145–147.

[225] Strawson, »On Referring«, 140–141 i 147–148.

Donnellan pak smatra da je i Russellu i Strawsonu promakla posebna kategorija određenih opisa – kategorija *referencijski upotrijebljenih opisa*. (Naime, premda i po Fregeu i po Strawsonu određeni opisi referiraju, njihova se karakterizacija referiranja bitno razlikuje od Donnellanove.) Dakle, ako su Russell ili Strawson i bili u pravu oko nekih upotreba određenih opisa, argumentira Donnellan, njihove teorije svakako ne predstavljaju potpuno objašnjenje funkcioniranja određenih opisa.[226]

Ako Russellova ili Strawsonova teorija predstavljaju u najboljem slučaju tek djelomično objašnjenje, kako onda određeni opisi funkcioniraju? Po Donnellanu, postoje *dvije* upotrebe određenih opisa. Kad u ranije spomenutom primjeru (3.4.) Ana upotrebljava opis »Lein suprug« želeći govoriti o Leinu suprugu, *tko god on bio*, tj. želeći govoriti o osobi koja zadovoljava uvjet da je Lein suprug, Donnellan tu upotrebu opisa naziva »atributivnom«. Kad Ana, s druge strane, upotrebljava opis »Lein suprug« kako bi rekla nešto o osobi na zabavi *koju ima na umu*, koju opaža na drugom kraju prostorije, i o kojoj želi govoriti, takvu upotrebu opisa Donnellan naziva »referencijskom«. Donnellan je pretpostavio da Russellova *ili* Strawsonova teorija mogu u najboljem slučaju biti objašnjenja atributivne upotrebe određenih opisa, ali ne i njihove referencijske upotrebe. Kad opisi funkcioniraju referencijski, funkcioniraju kao izravnoreferencijski izrazi. Sadržaj koji kao sastavnicu tako upotrijebljeni opisi pridonose propozicijskom sadržaju izričaja rečenica u kojima se pojavljuju, sam je referent. Rečenice s referencijski upotrijebljenim opisima, dakle, izražavaju singularne propozicije.

Nadalje – i to je ključno za Donnellanovo gledište o referencijski upotrijebljenim opisima – njihov opisni sadržaj ne mora odgovarati njihovu referentu tako da referent oprimjeruje taj sadržaj, a ako mu i odgovara, on nužno ne utječe na propozicijski sadržaj ili istinitosne uvjete rečenica u kojima se tako upotrijebljen opis pojavljuje. To je radikalan odmak i od Russellove i od Strawsonove koncepcije koji nije naišao na naklonost čak niti kasnijih pobornika njegova predloženog razlikovanja. Izričući tako (LS), Ana je po Donnellanu opisom »Lein suprug« mogla u primjerenom kontekstu referirati na Leina ljubavnika – dakle, osobu koja u tom trenutku očito

[226] Donnellan, »Reference and Definite Descriptions«, 173–176. Donnellan u članku ostaje neutralan oko toga je li primjerenija Russellova ili Strawsonova teorija. S obzirom na taj izbor, kao i većina autora nakon Donnellana, priklonit ću se Russellovoj teoriji. No, argumentacija u nastavku jednako bi vrijedila i u slučaju priklanjanja Strawsonovoj.

ne zadovoljava opisni sadržaj – te izraziti istinitu ili neistinitu singularnu propoziciju, ovisno o ljubaznosti, tj. neljubaznosti, njezina ljubavnika. U referencijskoj upotrebi, dakle, opisni sadržaj opisa nužno ne određuje što se rečenicama u kojima se tako upotrijebljen opis pojavljuje kaže. Ako je takva analiza točna, slijedi da su referencijski upotrijebljeni opisi semantički značajna kategorija izraza (za razliku npr. metafora), jer utječu na ono što se rečenicama u kojima se pojavljuju kaže. Uz to, i to je ono zbog čega mi je Donnellanovo razlikovanje posebno zanimljivo, ako je Donnellan u pravu, referencijski upotrijebljeni opisi podržavaju (PT). Ovaj i sljedeći odlomak trebali bi potkrijepiti potonju tvrdnju i pokazati da semantički značajna kategorija referencijski upotrijebljenih opisa postoji.

Nakon Donnellana, autore uključene u spor oko funkcioniranja određenih opisa – posebno s obzirom na pitanje njihove referencijske upotrebe – može se ugrubo smjestiti u dva tabora. S jedne su strane autori poput Gricea, Bacha i Nealea koji zagovaraju i brane russellovsku kvantifikacijsku teoriju opisa, argumentirajući da ona obuhvaća *sve* semantički značajne upotrebe određenih opisa (osim možda generičkih i pluralnih).[227] Referencijska upotreba na koju je pozornost skrenuo Donnellan, smatraju ti autori, neosporno je prisutna u prirodnim jezicima, no sama ta prisutnost ne čini je semantički značajnom. Kad se opisom »Lein suprug« uspije skrenuti pozornost slušateljstva na osobu koja nije Lein suprug i o njoj reći nešto istinito ili neistinito, to ne utječe na semantičku analizu rečenica koje taj opis sadrže, ne utječe na *ono što se tim rečenicama kaže*. Njihova semantička analiza još uvijek treba biti kvantifikacijska; takve rečenice još uvijek izražavaju opće propozicije koje nisu vezane uz neki konkretan predmet. S druge strane, autori poput Peacockea, Burgea, Wettsteina i Devitta brane tezu o semantičkoj značajnosti *nekog oblika* Donnellanova razlikovanja, predlažući pritom drugačije karakterizacije referencijske upotrebe opisa. Krenut ću od Donnellanova izvornog gledišta i ukazati na neke probleme s kojima se ono susreće. U sljedećem odjeljku pozabavit ću se izmijenjenom koncepcijom referencijske upotrebe opisa i pitanjem nudi li ona podršku (PT).

[227] Vidi Grice, »Vacous Names«; Bach, *Thought and Reference*; Neale, *Descriptions*. Raskrinkavanju problema s kojima se suočava Donnellanovo razlikovanje pridonio je i Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, koji, s druge strane, izražava sumnju u ispravnost i Russellova gledišta. Mislim da tvrdnja da je Russellova kvantifikacijska teorija danas još uvijek dominantna nije pretjerana.

Pitanje semantičkog značaja

Donnellanovo stajalište o semantičkoj značajnosti razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe nije najjasnije, posebno u njegovim ranijim člancima.[228] Na jednome mjestu on čak izričito kaže da opisi, s obzirom na referencijsku i atributivnu upotrebu, *nisu* semantički višeznačni:

> Općenito, je li određeni opis upotrijebljen referencijski odnosno atributivno ili nije, funkcija je govornikovih namjera u konkretnom slučaju. »Smithov ubojica« u rečenici »Smithov ubojica je lud« može se upotrebljavati na oba načina. Ne čini se plauzibilnim to objasniti kao višeznačnost u rečenici. Čini mi se da je gramatička struktura rečenice ista bilo da je opis upotrijebljen referencijski, bilo da je upotrijebljen atributivno: tj. ona nije sintaktički višeznačna. Niti se uopće čini privlačnim pretpostaviti višeznačnost u značenju riječi; ona se ne čini semantički višeznačnom. (Možda bismo mogli reći da je rečenica pragmatički višeznačna: razlika među ulogama koje opis igra funkcija je govornikovih namjera.)[229]

Ne treba dati prevelik značaj tom Donnellanovu stajalištu. Naime, može se primijetiti da po kriteriju kojim se vodi Donnellan u razlučivanju semantike i pragmatike, niti standardni indeksikali ne bi bili semantički neodređeni, tj. višeznačni jer, vidjeli smo u 1. poglavlju, u svakom kontekstu znače isto (tj. imaju isti *karakter*/*ulogu*). No, to bi bio pogrešan zaključak. Premda npr. »ja«, vidjeli smo, u svakom kontekstu znači nešto kao »govornik koji izriče 'ja'«, tim se značenjem ne iscrpljuje njegovu semantičku analizu, niti ono ulazi u propozicijski sadržaj rečenica u kojima se taj indeksikal pojavljuje. Sadržaj od »ja« koji utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete rečenica u kojima se pojavljuje, predmet je na koji »ja« u kontekstu referira, a to je, po Donnellanovoj karakterizaciji, pragmatička činjenica – što po današnjem prevladavajućem shvaćanju semantike nije. Prije bih rekao da Donnellanov citat odražava onodobno, danas zastarjelo shvaćanje semantike i pragmatike po kojemu se semantika bavi *isključivo* kontekstualno neuvjetovanim odlikama jezika kojima se ne bavi sintaksa, dok se pragmatika bavi upotrebom i kontekstualno uvjetovanim aspektima jezika.[230] Stoga se tu

[228] Pod Donnellanovim ranijim člancima mislim na »Reference and Definite Descriptions« i »Putting Humpty Dumpty Together Again«. Za raspravu o tome vidi Bartolet, »The Semantic Significance of Donnellan's Distinction« i Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 233–236.

[229] Donnellan, »Reference and Definite Descriptions«, 186.

[230] Takvo shvaćanje semantike, tj. pragmatike, može se naći kod Richarda Montaguea, Yehoshue Bar-Hillela i Rudolfa Carnapa u pedesetim, šezdesetm i sedamdesetim godinama prošloga stoljeća; vidi Szabó, »The Distinction

Donnellanovu tvrdnju ne treba uzeti kao pokazatelja da razlikovanje dvije upotrebe nije niti smatrao semantički značajnima u današnjem smislu.

Uz to, i niz drugih stvari koje je Donnellan u svojim člancima rekao povlači da je razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe opisa smatrao semantički značajnim, da je smatrao da ono utječe na istinitosne uvjete i ono što rečenice koje određene opise sadrže kažu. Jedan Donnellanov argument koji to povlači je ovaj:[231] Russell je predložio svoju kvantifikacijsku teoriju kao obuhvatnu semantičku analizu opisa. No, Russellova teorija u najboljem slučaju može objasniti samo njihovu atributivnu upotrebu. Dakle, Russellova je teorija u najboljem slučaju nepotpuna. S obzirom na to, budući da je Russellova teorija semantička teorija, a postojanje referencijske upotrebe opisa je dovodi u pitanje, referencijska upotreba mora biti semantički značajna. U protivnom se ni na koji način ne bi ticala Russellove analize.[232] (Usporedbe radi, to što isključivim pozivanjem na doslovna značenja neke riječi ili rečenice ne možemo objasniti njihove metaforičke ili implikaturne upotrebe ne pokazuje da su njihova doslovna značenja nepotpuna, već da metaforičke ili implikaturne upotrebe nisu semantički značajne.)

Drugi argument koji pokazuje da je Donnellan pretpostavio da je razlikovanje dvije upotrebe opisa semantički značajno, njegova je često ponavljana teza da primjeri referencijske upotrebe određenih opisa koje razmatra pokazuju da govornik opisom može referirati na predmet koji ima

---

Between Semantics and Pragmatics«. Naravno sve dok se ima na umu kakve karakterizacije prate izabrane nazive, to kako se što naziva postaje nebitno. Kad u ovom radu govorim o *semantičkoj značajnosti*, na umu imam danas standardno općenito shvaćanje semantike po kojemu se ona bavi propozicijskim sadržajem rečenica, istinitosnim uvjetima i onime što to dvoje određuje.

[231] Donnellan, »Reference and Definite Descriptions«, 173–175; vidi i Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 235.

[232] Bach, *Thought and Reference*, pog. 5, ima dobar odgovor na taj argument. Russella je zanimala logika i semantika opisa, a ne njihova upotreba; Strawsonovo i Donnellanovo gledište teorije su o upotrebi opisa, a ne njihovu značenju. Dakle, činjenica da Russellova teorija opisa primjereno ne objašnjava njihovu upotrebu ni na koji način ne potkopava tu teoriju jer ona nije teorija upotrebe, već teorija značenja. To povlači da Strawsonovo i Donnellanovo gledište ne potkopavaju Russellovu teoriju opisa kao točno i potpuno semantičko objašnjenje funkcioniranja opisa. Da bi se potkopalo Russellovu teoriju, treba pokazati da Donnellanova (ili Strawsonova) teorija nisu tek gledišta o upotrebi opisa, već da otkrivaju nešto i o njihovoj semantici. Više o tome u sljedećem odjeljku.

na umu i na koji želi referirati, te *reći* nešto istinito ili neistinito o njemu.[233] Tako u primjeru s početka prethodnog odjeljka, izričući »Lein suprug nježan je i obazriv prema Lei«, Ana je po Donnellanu rekla nešto istinito o Leinu pratiocu, premda on nije njezin suprug.[234] Nadalje, Donnellan smatra da razlikovanje dvije upotrebe opisa povlači da gledište po kojemu »rečenice mogu biti razdijeljene na predikate, logičke operatore i referirajuće izraze nije općenito istinito« jer određeni opisi, ovisno o kontekstu u kojemu ih se upotrebljava mogu biti i referencijski izrazi i kvantifikacijske konstrukcije.[235] To je, kako je primijetio Bartolet, supstancijalna semantička teza s ozbiljnim posljedicama za semantičku teoriju.[236]

Konačno, u svom zadnjem članku o toj temi, napisanom kao odgovor na Kripkeovu kritiku njegova predloženog razlikovanja, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, Donnellan je posvjedočio da je u svojim ranijim raspravama o dvije upotrebe određenih opisa, razlučivanje te dvije upotrebe »po svemu sudeći pokazalo nužnost uvođenja govorničke referencije za objašnjenje semantičke referencije određenih izraza«.[237] Potonji Donnellanov članak, uostalom, sadrži i dodatnu argumentaciju za semantički značaj referencijske upotrebe opisa.

S obzirom na rečeno, u nastavku ću pretpostaviti da je razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe opisa Donnellan predložio kao semantički značajno razlikovanje s izravnim semantičkim posljedicama (barem u smislu u kojemu sam dosad shvaćao semantiku). Tako su Donnellana shvatili i njegovi kritičari, a na tome su insistirali i kasniji pobornici predloženog

---

[233] Donnellan, »Reference and Definite Descriptions«, 177, 182, 187, 188, 190; vidi i »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 206.

[234] Bartolet u »The Semantic Significance of Donnellan's Distinction«, međutim, argumentira da Donnellan *tom* svojom tvrdnjom *nije* obvezan na semantičku značajnost razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe opisa. No, obvezu na semantičku značajnost razlikovanja Bartolet je našao u drugim Donnellanovim pretpostavkama.

[235] Donnellan, »Reference and Definite Descriptions«, 186. Klasični primjer gledišta koje osporava Donnellan je Russell, »Descriptions«; za noviju obrani takvog gledišta vidi Neale, »Term Limits«. Gledišta kojemu ću se prikloniti u sljedeća dva odjeljka povlače da u formalnoj reprezentaciji prirodnog jezika nema mjesta za predmetne konstante; sve što trebamo logički su operatori, predikati i varijable. To, naravno, *ne* povlači da nema referencijskih izraza, već tek da referencijske izraze ne treba reprezentirati kao predmetne konstante, što je standardna praksa, posebno s vlastitim imenima.

[236] Bartolet, »The Semantic Significance of Donnellan's Distinction«, 285.

[237] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 28.

razlikovanja. S tom pretpostavkom na umu, Donnellanovo se gledište suočava s dva (povezana) izazova. *Prvo*, treba pokazati kako je moguće referirati opisima čiji opisni sadržaj ne odgovara namjeravanom referentu. To je, vidjeli smo, ključna stvar koja Donnellana razlikuje od Russella i Strawsona, jer je i kod Russella i kod Strawsona opisni sadržaj bitan. *Drugo*, općenitije, treba pokazati da samo razlikovanje, posebno referencijska upotreba, ima semantički značaj. To potonje važno je za moju raspravu jer o tome, vidjeli smo, ovisi podržavaju li referencijski opisi (PT) ili ne podržavaju. Krenut ću od ranih prigovora Donnellanovu razlikovanju. Zatim ću pokazati na koji je način Donnellan na njih odgovorio, a zatim ću u sljedećem odjeljku pokazati kako su kasniji pobornici Donnellanova razlikovanja odgovorili na neke upućene prigovore – djelomično odbacujući i samu *Donnellanovu karakterizaciju* referencijske upotrebe određenih opisa. Takva preinaka, argumentirat ću, uvjerljivija je obrana teze o semantičkoj značajnosti referencijskih opis od izvorne Donnellanove. S njom ostaju očuvane ključne odlike koje je referencijski upotrijebljenim opisima pripisao Donnellan – to da su izravnoreferencijski izrazi čija referencija gotovo uvijek ovisi o kontekstu i to zbog namjera koje govornik ima prilikom upotrebe opisa – dok se napušta Donnellanovu tezu o opisnom sadržaju kao važnom, ali ne i bitnom čimbeniku u referencijskoj upotrebi. No, i takvo preinačeno shvaćanje referencijski upotrijebljenih opisa nije imuno na prigovore. Status referencijski upotrijebljenih opisa nije izvan svake sumnje, no s obzirom na argumente iznesene u sljedećem odjeljku, čini se da je teret dokaza na poborniku russellovske teorije.

Referiranje opisom i opisni sadržaj

Bitna odlika referencijske upotrebe određenih opisa po Donnellanu je da govornik opisom može *referirati* na entitet *e*, premda *e* ne zadovoljava opisni sadržaj upotrijebljenog opisa. (Opisni sadržaj nekog opisa jednostavno je ili složeno svojstvo oprimjereno jednim ili više predmeta, a ponekad i nije oprimjereno.) Prva objavljena reakcija na Donnellanovo razlikovanje napad je na tu tezu. Alfred MacKay želio je pokazati da je Donnellan zlorabio riječ »referiranje«, govoreći u svojim primjerima referencijske upotrebe opisa o *referiranju* opisom.[238] U svim tim primjerima, smatra MacKay, radi se o govornikovu *skretanju pozornosti* slušateljstva opisom na neki predmet; no, svako takvo skretanje pozornosti *nije* referiranje. Referiranje je tek ona vrsta

[238] MacKay, »Mr. Donnellan and Humpty Dumpty on Referring«, 197–198.

skretanja pozornosti slušateljstva na neki predmet u kojoj *opis ima bitnu ulogu*. To nije slučaj kod Donnellana, jer po njemu opisom možemo referirati na predmet čak i onda kad taj predmet ne zadovoljava njegov opisni sadržaj, no tu onda opis ne igra bitnu ulogu:

> Govornik koji u nekoj tvrdnji određeni opis upotrebljava atributivno, navodi nešto o nekome ili nečemu što je takvo i takvo. Govornik koji u tvrdnji određeni opis upotrebljava referencijski, s druge strane, upotrebljava taj opis kako bi omogućio svome slušateljstvu izdvojiti ono o čemu on govori te kako bi naveo nešto o toj osobi ili stvari. U prvom bi se slučaju moglo reći da se određeni opis pojavljuje kao bitan element jer govornik želi tvrditi nešto o onome što god ili tko god odgovara tom opisu. No, u referencijskoj upotrebi određeni je opis tek jedno oruđe za obavljanje određenoga posla – skretanja pozornosti na neku osobu ili stvar – i, općenito, bilo koje drugo sredstvo sa obavljanje istoga posla, neki drugi opis ili ime, bilo bi jednako dobro. U atributivnoj upotrebi, atribut biti takvo-i-takvo vrlo je važan, dok u referencijskoj upotrebi nije.[239]

MacKay to vidi kao uvođenje humptydumptyjevske teorije referencije u kojoj se referiranje svodi na *namjeru* da se referira, tj. u kojemu je referiranje uvjetovano jedino time o kome ili čemu onaj tko referira želi govoriti.[240]

Dodatni argument koji iz tog kod MacKayja proizlazi je sljedeći:[241] (*i*) Donnellanovo gledište čini se posebno uvjerljivim zato što se Donnellan oslanja na »neznatno promašene« slučajeve referencijski upotrijebljenih opisa, na slučajeve u kojima određeni opis upotrebljavamo kako bismo referirali na namjeravani predmet koji ne zadovoljava njegov opisni sadržaj, no ne razlikuje se mnogo. (Primjerice, opisom »Smithov ubojica« referira se na osobu koja je pogrešno osuđena za Smithovo ubojstvo; opisom »osoba koja pije martini« referira se na osobu koja pije vodu iz čaše za martini i sl.) (*ii*) No, za Donnellanovu referencijsku upotrebu opisa nije obvezujuće da opis mora biti neznatno promašujući; bilo koji opis, pa i bilo koji drugi referencijski izraz, trebali bi bili jednako zadovoljavajući.[242] (*iii*) No, jednom kad se odmaknemo od neznatno promašenih slučajeva referencijske upotrebe opisa, Donnellanovo gledište osjetno

[239] Donnellan, »Reference and Definite Descriptions«, 176; 178: »Pri referencijskoj upotrebi nekog određenog opisa možemo uspjeti u izdvajanju neke osobe ili stvari […] premda ta osoba ili stvar stvarno ne odgovara opisu«.

[240] MacKay, »Mr. Donnellan and Humpty Dumpty on Referring«, 200.

[241] MacKay, »Mr. Donnellan and Humpty Dumpty on Referring«, 200–201.

[242] To, čini se, potvrđuje i potonji Donnellanov citat.

gubi na uvjerljivosti. (iv_k) Dakle, zaključuje MacKay, Donnellan nije uspješno potkrijepi osvoje gledište o referencijskoj upotrebi opisa.[243]

Potonji argument zanimljiva je anticipacija Kripkeove kritike, koju sam djelomično spomenuo i u prethodnom odjeljku. Prvo, MacKayjevo gledište povlači ono što će Kripke kasnije izričito tvrditi, a to je da razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe nije ograničeno samo na opise, već je primjenjivo na bilo koji referencijski izraz.[244] Drugo, kao i Kripke, MacKay zaključuje da sama Donnellanova argumentacija ne podržava njegovo razlikovanje dviju upotreba opisa.[245] Kripke pritom na umu ima da Donnellanova argumentacija ne podržava *semantički* značaj razlikovanja. MacKay to ne tvrdi, no njegovo razlikovanje referiranja – naime, upotrebe izraza da bi se njime skrenula pozornost na predmet *temeljem njegova značenja* koje ga uz taj predmet veže – od drugih vrsta skretanja pozornosti na predmete, to, rekao bih, povlači.

Donnellanov odgovor

Donnellan je pokazao da MacKayjeva optužba o humptydumptyjevskoj teoriji referencije i neosnovanosti samog razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe opisa ne stoji.[246] Prvo, svi Donnellanovi primjeri referencijske upotrebe nisu primjeri neznatno promašene upotrebe opisa; u nekima od njih opisni sadržaj nema nikakve izravne veze s namjeravanim referentom. Dakle, premisa (*i*) MacKayjeva argumenta je pogrešna.[247] Za referencijsku upotrebu opisa nije bitno odgovara li njegov opisni sadržaj namjeravanom referentu ili ne, kao ni to radi li se o neznatno promašenom slučaju ili o znatno promašenom slučaju.[248] Drugo, MacKay Donnellanu pripisuje sljedeći pogrešan argument:[249] Ako na knjigu u Donnellanovu primjeru možemo referirati opisom »kamen«, onda na knjigu možemo referirati bilo kojim drugim opisom, pa i bilo kojim drugim singularnim terminom, a to povlači da izabrani singularni termin uopće nije važan. Pogreška je s tim argumentom u tome, ističe Donnellan, što MacKay iz toga što u *nekim*

[243] O neznatno promašenim slučajevima vidi i Lycan, *Philosophy of Language* (2. izdanje), 25–26.

[244] Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 237–238 i *Naming and Necessity*, 25, b. 3.

[245] Vidi Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 225.

[246] Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«.

[247] Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 208, b. 9.

[248] Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 209–210.

[249] Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 210–211.

slučajevima možemo upotrijebiti opis »kamen« kako bismo referirali na knjigu na stolu, izvodi da u *bilo kojem* slučaju to možemo učiniti. No, to je netočno, a kako je netočno, to potkopava premisu (*ii*). Naime, to što u referencijskoj upotrebi opisa namjera govornika koji ga upotrebljava, a ne njegov opisni sadržaj, određuje referenta opisa, ne povlači da bilo koji opis (ili neki drugi singularni termin) u bilo kojem kontekstu može poslužiti u tu svrhu. Dodatno ograničenje po Donnellanu proizlazi iz sljedećega. Namjera govornika vezana je uz njegova *očekivanja* u vezi slušateljstva kojemu se obraća. Ne može se razumno očekivati da će u bilo kojem kontekstu bilo koji opis (ili neki drugi singularni termin) poslužiti jednako dobro za skretanje pozornosti slušateljstva na predmet koji govornik ima na umu:

> Reći »knjiga«, a misliti tek »kamen« ne čini referiranje na kamen, ali ne čini niti imanje namjere da se referira na kamen. Ono što je MacKay zanemario, činjenica je da je namjera da se upotrebom određenog opisa referira na nešto složena, namjera koja uključuje očekivanja u odnosu na govornikovo slušateljstvo.[250]

Moje stajalište o sporu Donnellana i MacKayja, s obzirom na pitanje o semantičkom značaju referencijske upotrebe opisa, jest sljedeće. S jedne strane, MacKay je nedvojbeno ukazao na važan nedostatak Donnellanove karakterizacije referencijske upotrebe određenih opisa – naime, na Donnellanovu pretpostavku da opisni sadržaj određenog opisa u nekoj rečenici ne mora odgovarati *e*, da bi se o *e* tom rečenicom reklo nešto istinito. No, kao što ću pokazati u sljedećem odjeljku, to nije nužna odlika referencijskih opisa. S obzirom na to, MacKayjev prigovor ne povlači da je samo razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe određenih opisa pogrešno, već tek pokazuje da izvorna karakterizacija tog razlikovanja ne može biti semantički značajna. Naime, nevjerojatna je stvar da bi neki semantički značajan fenomen mogao ići protiv doslovnih, konvencionalnih, značenja izraza uključenih u taj fenomen. Semantika se zasniva na takvim značenjima, a ne ide protiv njih ili mimo njih. U tom slučaju, kada bi referencijski upotrijebljeni opisi *kako ih je okarakterizirao Donnellan* bili semantički značajni, bio bi to presedan u semantičkoj teoriji. Čini se stoga da ako želimo ustrajati na semantičkom značaju referencijski upotrijebljenih opisa, trebat će uvažiti njihov opisni sadržaj. Dakle, s jedne strane, MacKay je svakako u pravu, referiranje opisom mora biti referiranje rukovođeno značenjem, tj. opisnim sadržajem dotičnog opisa. S druge strane, usprkos činjenici što je Donnellan u svom odgovoru MacKayju uspio znatno oslabiti njegovu kritiku, on još uvijek nije učinio ništa dodatnoga za

[250] Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 214.

utvrđivanje semantičkog značaja razlikovanja dvije upotrebe opisa, a što već nije sadržano u njegovu ranijem članku. Sve što je uspio pokazati jest da njegovo gledište nije humptydumptyjevsko, da i pragmatičkim aspektima komunikacije također vladaju određene norme i načela (o tome će kasnije, vidjeli smo u 2.1., opsežnije raspravljati Grice), no to nije dovoljno za pokazivanje semantičkog značaja referencijski upotrijebljenih opisa.

Upotrebljavajući riječ »slava« na način na koji je upotrebljava, rukovođen tezom da riječi znače ono što *on* izabire da znače, Humpty Dumpty krši jezične norme u svakom pogledu, i semantičke i općenitije komunikacijske ili pragmatičke (vidi raniju raspravu u 1. poglavlju).[251] Donnellan je pokazao da se u njegovim primjerima referencijskih upotreba opisa ne krše *komunikacijske* norme jer su govornikove namjere uvjetovane kontekstom i njegovim očekivanjima o slušateljstvu. (Dakle, ono što on može izabrati da riječ znači određeno je kontekstom i slušateljstvom jednako koliko i njegovim namjerama, jer su same njegove namjere dijelom određene tim dvjema stvarima. Stoga primjerenost doslovnog, konvencionalnog, značenja upotrijebljenih riječi tu može biti važna, ali i ne mora.) To nije slučaj s Humptyjem Dumptyjem koji ne može *stvarno* očekivati da Alica zna što on u dotičnom kontekstu misli pod »slavom«, pa onda ne može stvarno imati ni namjeru pod »slava« misliti »porazan argument«.[252] No, *to* nije dovoljno za obranu Donnellanova gledišta kao semantički značajnoga. Želi li se ustrajati na semantičkom značaju referencijske upotrebe opisa, potreban je uvjerljiv dodatni argument.

Uz to, Donnellan je i dalje ustrajao na tezi da u referencijskoj upotrebi opisa namjeravani referent ne treba odgovarati opisnom sadržaju sve dok to ne priječi slušateljstvo dokučiti o kome ili o čemu je riječ. No, to je iz semantičke perspektive posebno problematično. Autori nakon

[251] Vidi Lewis Carroll, *Through the Looking-Glass*: »Postoje tristo četrdeset i tri dana kad bi mogla dobiti nerođendanske darove.« / »Svakako« – reče Alica. / »I samo *jedan* za rođendanske darove, znaš. Eto ti slave!« / »Ne znam što misliš pod 'slavom'«, reče Alica. / Humpty Dumpty nasmiješi se prezirno. »Naravno da ne znaš – sve dok ti ja ne kažem. Mislio sam 'evo ti zgodnog poraznog argumenta!« / »No, 'slava' ne znači 'zgodan porazan argument'«, prigovori Alica. »Kad *ja* upotrebljavam neku riječ« reče Humpty Dumpty prilično prezirnim tonom »ona znači upravo ono što ja izabirem da znači – ni više ni manje.« (Odlomak iz Carrollove knjige citiran je u MacKay, »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 200.)

[252] Nasuprot tome, kako je Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 213, primijetio, kad bi svoj odgovor MacKayju završio rečenicom »Eto ti slave«, moglo bi ga se optužiti za bahatost, ali ne i da je *u tom kontekstu* rekao nešto nerazumljivo.

Donnellana koji su pokušali braniti semantički značaj nekog oblika Donnellanova razlikovanja usmjerili su se upravo na te dvije stvari. Pokušali su pronaći argument za razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe opisa i semantički značaj referencijske upotrebe nezavisan od Donnellanove izvorne argumentacije, te su napustili Donnellanovu pretpostavku da referent opisa ne treba odgovarati njegovu opisnom sadržaju da bi postao predmet o kojemu bi rečenica u kojoj se tako upotrijebljeni opis pojavljuje nešto rekla.[253]

Opisi, anafora i govornička referencija

Prije no što se pozabavim smjerom argumentacije rukovođenim spomenutim odmakom od Donnellanove izvorne koncepcije, kratko ću spomenuti dva kasnija Donnellanova argumenta zasnovana na fenomenu *anaforičke* referencije.[254] Prvi, slabiji argument, trebao bi pokazati da referencijska upotreba opisa, i govornička referencija koja odlikuje takvu upotrebu postoje te da imaju barem *posredan* semantički značaj; drugi, jači argument, trebao bi pokazati da referencijska upotreba određenih opisa ima *neposredan* semantički značaj. Prvi je argument ovaj:[255]

(PZ_1) Govornikovi sugovornici ponekad ne znaju na koga ili što on određenim opisom referira.

(PZ_2) Kako bi doznali na što referira, sugovornici govorniku koji opis upotrebljava referencijski mogu početi postavljati identifikacijska pitanja (npr. »Na koga to misliš?«, »O čemu točno govoriš?« i sl.)

(PZ_3) Takva identifikacijska pitanja imaju smisla *samo* ako govornik opis upotrebljava referencijski, imajući pritom konkretni predmet na umu kao referenta opisa.

[253] Jedan Devittov argument da referent opisa mora *zadovoljavati* njegov opisni sadržaj (premda ne jedinstveno), pa da je Donnellanova karakterizacije referencijske upotrebe opisa u tom pogledu pogrešna taj je da je »opisni sadržaj« bitan u slučaju toliko drugih semantičkih fenomena (npr. kvantifikacije), da je teško prihvatiti da ne bi bio i za referencijsku upotrebu kad bi bila semantički značajna. To se čini kao dobar razlog za prihvaćanje važnosti opisnog sadržaja. Vidi Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 282.

[254] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«.

[255] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 30–34.

(PZ_4) Prilikom postavljanja identifikacijskih pitanja, ona mogu sadržavati zamjenice koje su anaforički vezane s referencijski upotrijebljenim opisom kao antecedentom.[256]

(PZ_5) S obzirom na (PZ_3), nema smisla pretpostaviti da se tu radi o geacheovskim »zamjenicama lijenosti« koje tek sprječavaju ponavljanje antecedentnog opisa te da one referiraju na denotaciju, tj. semantičku referenciju, tog opisa. Naime, sugovornici postavljaju identifikacijska pitanja, a ona imaju smisla samo ako se tiču onoga što govornik ima na umu. U protivnome, odgovor na njih bio bi trivijalno ponavljanje istog određenog opisa.

(PZ_6) Dakle, referencija tih zamjenica određena je onime što je govornik imao na umu upotrebljavajući opis referencijski – određena je govorničkom referencijom.

(PZ_7) Tako određena referencija zamjenica njihova je semantička referencija. Sugovornici koji izriču rečenice s takvim zamjenicama *kažu* nešto o govorničkom referentu određenog opisa.

(PZ_8) Dakle, čak i ako govornička referencija opisa ne može odrediti semantičku referenciju samog tog opisa, ona može odrediti semantičku referenciju zamjenice, ako je referencijski upotrijebljen opis antecedent anaforički upotrijebljene zamjenice.

(PZ_k) Donnellan zaključuje:

> Razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe, zasnovano na pojmu govorničke referencije, imat će semantičku važnost zato što će naznačiti podvojenost između pojavljivanja određenih opisa koji mogu započeti nizove zamjenica čija referencija ovisi o govornikovoj referenciji i onih koji ne mogu.[257]

Budući da određeni opisi mogu funkcionirati anaforički jednako kao i zamjenice (vidi 1.1.), (PZ)-argument može se neznatno modificirati i pokazati da *semantička* referencija *nekih* određenih

[256] Razgovor bi mogao teći ovako (upotreba opisa je referencijska): »Jučer na zabavi Lein suprug bio je dobro raspoložen.« »Je li *to* onaj srdačni čovjek s kojim nas je kasnije Lea upoznala?« »Da, *to* je on.« Ili, s obzirom na to da dotični nije Lein *suprug*, razgovor bi mogao teći ovako: »Jučer na zabavi Lein suprug bio je dobro raspoložen.« »Stvarno je (*on*) bio raspoložen, no *to* nije bio Lein suprug. *On* je čudak koji nikada s Leom ne bi došla na zabavu.«. U potonjem sugovornikovu odgovoru, prvo pojavljivanje zamjenice »on« i »to« očito referiraju na osobu sa zabave koja je govornički referent opisa »Lein suprug«, dok drugo pojavljivanje zamjenice »on« referira na stvarnog Leina supruga.

[257] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 34.

opisa ovisi o govorničkoj referenciji. Semantička referencija određenih opisa ovisila bi o govorničkoj referenciji barem u onim slučajevima kad određeni opisi funkcioniraju kao anafore s referencijski upotrijebljenim *neodređenim* opisima kao antecedentima. U tom slučaju, govornička referencija neodređenih opisa određivala bi semantičku referenciju određenih.[258] Donnellan čak spekulira da, kad bi se moglo pokazati da su neodređeni opisi temeljni, a da su svi referencijski upotrijebljeni određeni opisi anaforički, s antecedentima ili izričito referencijski upotrijebljenim nepotpunim opisima *ili* presupozicijama, slijedilo bi da je semantička referencija i naoko *tout court* referencijski upotrijebljenih određenih opisa uvjetovana govorničkom referencijom. Donnellan ne odbacuje tu mogućnost, ali je izričiti niti ne zastupa.[259]

Drugi, jači, Donnellanov argument motiviran je upravo rečenim u prethodnom odlomku, no pritom se ne oslanja na prijepornu ideju implicitne anaforičke veze s presupozicijama koje određuju semantičku referenciju određenog opisa. Argument je sljedeći:[260]

[258] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 39.

[259] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 39–40.

[260] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 40–41.

(NZ_1) Trebamo razlučiti određene opise uvedene *tout court* (tj. određene opise uvedene u razgovor bez izravne veze s nekim ranijim izrazom ili presupozicijom) i određene opise uvedene anaforički (s neodređenim opisima kao antecedentima).

(NZ_2) U kontekstima u kojima se određeni opis upotrebljava referencijski, odabir konkretnog načina *uvođenja* određenog opisa ovisi o očekivanjima govornika vezanima uz slušateljstvo jednako koliko i o samom govornikovim namjerama. (Želi li govornik da njegovo slušateljstvo identificira referenta opisa, opis će uvesti *tout court*; ne ustrajava li govornik na identifikaciji, opis će uvesti pomoću anaforičkog lanca s referencijski upotrijebljenim neodređenim opisom kao antecedentom.)[261]

(NZ_3) Nema razloga pretpostaviti da je jedan način uvođenje određenog opisa temeljniji od drugoga, pa da taj drugi treba objasniti pomoću prvoga, temeljnijega.

(NZ_4) S obzirom na rečeno, dva *načina* uvođenja referencijski upotrijebljenog određenog opisa – *tout court* i anaforički – *ne* povlače da određeni opisi u ta dva slučaja dovode do različitih istinitosnih uvjeta ili različitih semantičkih referencija. Ako je »*oo*« određeni opis, »*no*« neodređeni, a »*z*« zamjenica, onda rečenice »*no .... oo ...*« i »*oo ... z ...*«, u istom kontekstu, pod uvjetom da su antecedenti upotrijebljeni referencijski, imaju *iste* istinitosne uvjete.

(NZ_k) Donnellan iz toga zaključuje:

> No, ako je jedini čimbenik koji utječe na [govornikovu] zamjenu upotrebe uvodećeg neodređenog opisa s uvođenjem određenog opisa *tout court* njegovo očekivanje ili nedostatak očekivanja o tome hoće li njegovo slušateljstvo biti u stanju prepoznati njegovu referenciju, ne može postojati razlog zašto bi se semantičke činjenice o referenciji u ta dva slučaja razlikovale. I onda ipak možemo primijeniti argumente koji pokazuju da je semantička referencija određena govorničkom referencijom s jednog tipa slučaja na drugi.[262]

Čak i ako prihvatimo da je u pogledu analize *nekih* anaforičkih fenomena Donnellan u pravu, nisam siguran da mu je pošlo za rukom pokazati da govornička referencija utječe na semantičku referenciju u *tipičnim* primjerima referencijskih upotreba određenih opisa, kakva je npr. bila

[261] Primjerice: »*Neka* studentica jučer mi se osobno požalila na kvalitetu hrane u menzi. *Dotična* studentica smatra da je hrana u menzi nejestiva.«

[262] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 41.

upotreba »Lein suprug« u primjeru s početka prethodnog odjeljka. Većina svakodnevnih referencijskih upotreba određenih opisa, naravno, tipični su slučajevi. Pitanja semantičkog značaja referencijske upotrebe tih tipičnih slučajeva ono je što me prvenstveno zanima, a ne anaforičke upotrebe opisa ili doprinos referencijski upotrijebljenog određenog opisa određenju referencije drugih singularnih termina, prije svega zamjenica. Slično gledište dijele Kripke i Neale. Kripke tako, osvrćući se na Donnellanovu anaforičku argumentaciju, primjećuje da zamjenice

> pod različitim okolnostima mogu referirati na bilo što istaknuto na primjeren način. Biti fizički izdvojen u odnosu na pozadinu jedno je svojstvo koje može učiniti predmet istaknutim; drugo je svojstvo da je na predmet referirao raniji govornik. U »Imenovanje i nužnost«, bilješka 3, provizorno sam sugerirao da Donnellanove »opaske o referenciji imaju malo veze sa semantikom ili istinitosnim uvjetima«. Poenta bi točnije bila izražena da sam rekao kako Donnellanovo razlikovanje sâmo nije semantičko, premda je relevantno za semantiku kroz pronominalizaciju, kao što su i mnoga druga nesemantička svojstva.[263]

Kripke je ponudio i argument zasnovan na fenomenu anafore koji je trebao pokazati da određeni opisi semantički *ne* funkcioniraju referencijski.[264] U svjetlu Donnellanove i Kripkeove oprečne anaforičke argumentacije – naime, prvi je anaforičke fenomene iskoristio kao podršku tezi o semantičkoj značajnosti referencijski upotrijebljenih opisa, a drugi kao podršku tezi o njihovoj semantičkoj beznačajnosti – Neale zaključuje da je malo vjerojatno da će argumentacija zasnovana na fenomenu anafore omogućiti izvođenje dubljih zaključaka o referenciji ili kvantifikaciji.[265]

S obzirom na to, rekao bih da sama Donnellanova argumentacija zasnovana na fenomenu anafore ne pridonosi bitno tezi o semantičkom značaju referencijski upotrijebljenih opisa u smislu da pokazuju da su sami referencijski upotrijebljeni opisi, nezavisno od nekih drugih izraza, zasebna

[263] Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 255, b. 32.

[264] Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 246–247. Kad bi određeni opisi u hrvatskome bili semantički višeznačni u Donnellanovu smislu, po Kripkeu bilo bi nemoguće objasniti sljedeći dijalog: »Lein suprug nježan je prema njoj.« »Ne, (on) nije. Dotični čovjek na kojeg referiraš nije njezin suprug.« Premda je opis »Lein suprug« upotrijebljen referencijski, zamjenica »on« referira na onoga *tko god* je Lein suprug, a ne na onoga na koga govornik s »Lein suprug« referira. Za kritičku raspravu o tom Kripkeovu argumentu vidi Devitt, »Donnellan's Distinction«, 522 i Neale, »Speaker's Reference and Anaphora«.

[265] Neale, »Speaker's Reference and Anaphora«, 202.

semantička kategorija izraza. Kao takva, njegova argumentacija ovdje ne pridonosi ništa značajno podršci (PT). Želimo li ustrajati na referencijskim opisima kao podršci (PT), trebamo pronaći drugačiju argumentaciju s kojom ćemo pokazati dvije stvari. Prvo, da kategorija referencijski upotrijebljenih opisa sama jest zasebna semantička kategorija izraza. Drugo, da je referencija barem nekih opisa iz te kategorije kontekstualno uvjetovana. Ne uspije li se i u jednoj od te dvije stvari, od referencijski upotrijebljenih opisa ne može se očekivati podršku (PT). Sad se okrećem argumentima koji bi trebali potkrijepiti te dvije stvari.

4.2. Referencijski opisi u kontekstu

Nepotpuni opisi

Strawson je bio prvi koji je skrenuo pozornost na nepotpune opise kao problem za Russellovu kvantifikacijsku teoriju opisa.[266] Kripke, s jedne strane izrazito kritičan prema Donnellanovoj argumentaciji kao podršci semantičkoj značajnosti razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe određenih opisa, prvi je skrenuo pozornost na nepotpune opise kao drugačiju podršku Donnellanovu razlikovanju.[267] Premda mu primjeri obiluju nepotpunim opisima (»osoba koja pije martini«, »knjiga na stolu« i sl.), sam im Donnellan u svojim ranijim člancima nije pridavao istaknutu važnost kao klasi određenih opisa koja posebno podržava razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe opisa. U odgovoru MacKayju, tek se kratko osvrće na njih, razlikujući određene opise (tj. potpune opise) i neodređene određene opise (tj. nepotpune opise), a među potonjima izdvaja *vrlo neodređene* određene opise (poput »knjiga« ili »čovjek«) za koje vjeruje da ih se *u pravilu* upotrebljava referencijski.[268] Iz toga nije pokušao izgraditi nikakav argument za

[266] Kad se govori o nepotpunim opisima uvijek se misli na nepotpune *određene* opise, jer neodređeni upisi ne mogu biti nepotpuni u tom smislu. (Podsjećam, opis je nepotpuni ako bi po definiciji trebao izdvajati točno jedan predmet, a njegov ih izričiti opisni sadržaj zapravo izdvaja više od jednoga.)

[267] Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 226 i 248.

[268] Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«, 204, b. 5. Kad se neodređene opise ne upotrebljava referencijski, Donnellan smatra da bi plauzibilno objašnjenje trebalo biti neka inačice eksplicitne strategije (usp. 3.1.). Vidi i Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 35, 37–38 i 42–43.

referencijsku upotrebu opisa, pa naglasak još uvijek stavlja na argumentaciju za razlikovanje referencijske i atributivne upotrebe opisa kakvu se može naći u njegovu prvom članku.[269]

U »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora« – članku koji je nastajao paralelno s Kripkeovom kritikom razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe određenih opisa, Donnellan se više oslanjao na nepotpune opise, no oni još uvijek nemaju posebnu ulogu u argumentaciji za dotično razlikovanje. Međutim, argument koji se može izvesti iz Donnellanova potonjeg članka imat će *središnju* ulogu kod znatnog dijela kasnijih pobornika razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe opisa. Argument je ovaj:[270] Čak i ako pozivanje na kontekst da bi se upotpunio opisni sadržaj nepotpunog opisa može funkcionirati u *nekim* slučajevima, ono ne može funkcionirati kao općenito rješenje problema nepotpunih opisa za russellovsku kvantifikacijsku teoriju. U nekim slučajevima kontekst i govornikove namjere ne moraju načelno dopustiti rekonstrukciju opisnog sadržaja nepotpunog opisa kako bi postao potpun. No, čak i u tim slučajevima, određeni opisi imaju semantičke referente i rečenicama u kojima se pojavljuju može se reći nešto istinito. To potonje moguće je zato što semantičkog referenta određuje ono što govornik ima na umu pri upotrebi neodređenog opisa, a to je govornički referent.[271]

Pruža li pozivanje na nepotpune opise bolju podršku Donnellanovu razlikovanju od Donnellanove središnje argumentacije iz njegovih ranijih članaka i od njegovih anaforičkih argumenata? Podsjetit ću na rečeno u 3.1. Nepotpuni opisi predstavljaju problem za russellovsku analizu jer *po definiciji* sve rečenice koje ih sadrže (izuzev negativnih egzistencijskih rečenica i možda nekih drugih rečenica posebna oblika) kažu nešto neistinito. Budući da je većina određenih opisa u prirodnom jeziku nepotpuna, slijedi da je većina stvari koje kažemo upotrebljavajući rečenice koje ih sadrže neistinita. Knjiga doista jest na stolu – stojim pred njim i vidim da se nalazi na njemu. Kažem, »Knjiga je na stolu« (gdje »knjiga« i »stol« funkcioniraju

[269] To će mu kasnije prigovoriti i Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, koji svoju argumentaciju za semantičku značajnost referencijski upotrijebljenih opisa dobrim dijelom gradi na nepotpunim opisima, premda naglašava da nepotpuni opisi nisu jedini koje se upotrebljava referencijski.

[270] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 37–38.

[271] Ostavi li se po strani Donnellanovu pretpostavku da referent opisa ne treba zadovoljavati njegov opisni sadržaj, što je pretpostavka o kojoj izloženi argument ni na koji način ne ovisi, sličnu argumentaciju možemo naći kod Wettsteina i Devitta.

kao određeni opisi). No, ono što sam tom rečenicom rekao doslovce je neistinito po Russellovoj analizi jer postoji više knjiga i više stolova, a ne točno jedna knjiga i točno jedan stol na kojemu je ta knjiga, što su uvjeti koji moraju biti zadovoljeni da bi rečeno bilo istinito. To što sam tom rečenicom u kontekstu uspio priopćiti nešto istinito nema semantičku težinu; za to su zaslužni pragmatički, odnosno komunikacijski mehanizmi.

Na takav ishod analize može se reagirati na više načina. S jedne strane, poput Bacha, može se reći da nepotpuni opisi takvi kakvi jesu ne predstavljaju problem za russellovsku analizu; Russellova teorija opisa nudi ispravnu semantičku analizu određenih opisa – s rečenicama koje sadrže nepotpune opise doslovno se kaže neistinite stvari:

> Po mom gledištu, rečenice poput (2) [»Stol (the table) je prekriven prašinom«] standardno se upotrebljava *s*-ne-doslovno [tj. *standardno*-ne-doslovno]. Russellova teorija može implicirati da je (2) istinito samo u slučaju da postoji točno jedan stol i da je on prekriven s prašinom, no ta teorija ne implicira da bi netko tko izriče (2) mislio ono što ona znači.[272]

S druge strane, i tome se priklonila većina autora, može se prihvatiti da takva Russellova analiza ne daje točnu analizu, pa da je u najboljem slučaju treba *nadopuniti* tako da bi se moglo objasniti kako se i s rečenicama s nepotpunim opisima mogu reći istinite stvari. Za to, vidjeli smo ranije, postoje dvije opće strategije: *implicitna* strategija koja se poziva na kontekstualno ograničenu kvantifikaciju i *eksplicitna* strategija koja se poziva na kontekstualno upotpunjenje opisnog sadržaja.[273] U protivnome, Russellovu teoriju opisa, barem kad je riječ o nepotpunim opisima, treba odbaciti i zamijeniti prikladnijim objašnjenjem – možda pretpostavkom da nepotpuni opisi uvijek funkcioniraju referencijski ili anaforički. Argument bi mogao biti ovaj:[274] Russellova analiza ne može se nositi s nepotpunim opisima; referencijska analiza može; dakle, treba se prikloniti referencijskoj analizi po kojoj barem nepotpuni opisi funkcioniraju referencijski. (Strawson ne uzima u obzir anaforičku upotrebu opisa u kojoj nepotpuni opisi upotrijebljeni

[272] Bach, *Thought and Reference*, 103.

[273] Rješenja problema atributivnih upotreba nepotpunih opisa koja nije toliko jednostavnu svrstati niti u implicitnu niti u eksplicitnu strategiju ponudili su Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, 267–269 i Blackburn, »Wettstein on Definite Descriptions«.

[274] Općenito, tako argumentira Strawson, »On Referring«, 147–148.

anaforički kao svog antecedenta imaju potpuni opis, no nema razloga pretpostaviti da bi je osporio; uostalom, anaforički određeni opisi još uvijek su referencijski.)

Takvu argumentaciju nije teško potkopati. Pretpostavka o referencijalnosti opisa *ne mora* biti shvaćena kao alternativa implicitnim i eksplicitnim strategijama. Naime, čak i ako postoje referencijski nepotpuni opisi, autori se u pravilu slažu da postoje i atributivni nepotpuni opisi.[275] Posljedica je toga, *prvo*, da sama činjenica da postoje nepotpuni opisi ne može poslužiti kao *izravna* podrška referencijskim opisima. *Drugo*, svatko tko želi ustrajati na referencijskim opisima, a prihvaća da postoje atributivni nepotpuni opisi koji se pojavljuju u rečenicama kojima se kaže istinite stvari, treba objasniti zašto se objašnjenje atributivnih nepotpunih opisa ne bi *poopćilo* i u potpunosti odbacilo kategoriju referencijskih opisa.[276] Kako bilo, slijedi da sami nepotpuni opisi u istinitim rečenicama ne mogu biti izravna podrška referencijskim opisima. Ne slažem se u potpunosti s tim.

Prvo, prihvaćam Bachovu tvrdnju da ne može postojati *semantička* razlika između potpunih i nepotpunih opisa. Semantički značajna klasa, klasa je određenih opisa; to da su neki od njih potpuni, a drugi nepotpuni, ovisi o kontingentnim stanjima stvari u svijetu, a ne jezičnim konvencijama.[277] Drugim riječima, to je li neki određeni opis potpun ili nepotpun, čak i ako može utjecati na istinitosne *vrijednosti* onoga što se rečenicama u kojima se pojavljuju kaže, ne može utjecati na istinitosne *uvjete* takvih rečenica, tj. na ono što se tim rečenicama kaže. *Drugo*, ne prihvaćam Bachovu tvrdnju da su sve rečenice koje sadrže nepotpune opise doslovno neistinite. Imajući to dvoje na umu, predlažem sljedeći argument za referencijske opise:

[275] S tim se slažu i Wettstein i Devitt – oboje pobornici semantičke značajnosti referencijskih opisa. Vidi Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, 267 i Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 289.

[276] Za raspravu o tome vidi Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 297–303.

[277] Bach, *Thought and Reference*, 103–104. Ako je Donnellan na dobrome tragu, slijedi da ne postoji jedna semantička klasa određenih opisa, već dvije – klasa referencijski i klasa atributivno upotrijebljenih opisa.

(ON_1) Pretpostavimo da vrijedi stroga russellovska analiza – analiza koja ne uzima u obzir kontekst upotrebe opisa u njegovoj semantičkoj analizi.

(ON_2) Pretpostavimo da rečenice koje sadrže nepotpune opise mogu reći doslovno istinite stvari.

(ON_3) Nepotpuni opisi u takvim rečenicama ne funkcioniraju uvijek anaforički.

(ON_4) Nepotpuni opisi stoga u njima ne mogu funkcionirati russellovski.

(ON_k) Dakle, ako nepotpuni opisi u takvom rečenicama ne funkcioniraju niti russellovski niti anaforički, funkcija im mora biti referencijska.

Dva su načina da se potkopa taj argument. Prvo, odbacivanjem (ON_1) i predlaganjem modificirane russellovske analize koja uzima u obzir kontekst upotrebe; dakle priklanjanjem inačici implicitne ili eksplicitne strategije. Drugo, odbacivanjem (ON_2), kao što je učinio Bach. S obzirom na dosad rečeno, rekao bih da je jedini ozbiljan izazov tome argumentu implicitna strategija. Kad bi ta strategija bila točna, ona, ovisno o njezinu dometu, ili bi pokazala da ne postoje referencijski opisi, ili barem da se i s rečenice s atributivnim nepotpunim opisima može reći istinite stvari. U oba slučaja, argument više ne bi bio konkluzivan. Budući da se teza da sustavno upotrebljavamo neistinite rečenice kako bi priopćili istinite stvari čini prejakom, te da se implicitna strategija suočava s nizom problema, mislim da predloženi argument barem motivacijski pridonosi gledištu koje prihvaća referencijske opise.[278]

Premda je za referencijske opise najjednostavnije argumentirati na primjeru nepotpunih opisa, većina autora koja se priklonila referencijskim opisima, nepotpune opise nije tretirala kao izdvojenu klasu izraza, barem kad je riječ o njihovoj referencijskoj upotrebe.[279] Naime, s jedne

[278] Za raspravu o primjenjivosti implicitne strategije na određene opise vidi Devitt, »The Case for Referential Descriptions«.

[279] Vidi npr. Donnellan, »Putting Humpty Dumpty Together Again«; Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, 272, b. 27 i 269–270; Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 517–518. Premda to izričito ne kaže, čini se da Peacocke, »Proper Names, Reference, and Rigid Designation«, sav teret referencijske upotrebe opisa stavlja na nepotpune opise. Moje je gledište da u svakodnevnim situacijama to je li opis upotrijebljen atributivno ili referencijski više ovisi o dužini samoga opisa, nego o tome je li opis potpuni ili nepotpuni. U pravilu će duži opisi biti potpuniji od kraćih (posebno ako ne sadrže indeksikalne elemente), pa iz toga proizlazi da se nepotpune opise češće upotrebljava referencijski, a ako ih se ne upotrebljava referencijski, velika je vjerojatnost da ih se upotrebljava anaforički. No, na tome se ne može graditi nikakav ozbiljan argument za referencijske opise.

strane, nepotpuni opisi, vidjeli smo, mogu funkcionirati atributivno, jednako kao što mogu funkcionirati i referencijski. Dakle, sâmo postojanje nepotpunih opisa ne povlači postojanje referencijskih opisa. S druge strane, i potpuni opisi mogu biti upotrijebljeni referencijski. Na kraju ranije spomenute zabave pojavio se Lein suprug (pravi Lein suprug). Iva promatra kako halapljivo jede preostale sendviče, pa u jednome trenutku kaže »Lein suprug pojeo je sve sendviče sa stola«. »Lein suprug« potpuni je, referencijski upotrijebljen opis kojim Iva referira na Leina supruga koji pred njom jede posljednji sendvič. Dakle, referencijska upotreba određenih opisa nije ograničena na nepotpune opise. No, premda nepotpuni opisi nemaju bitno mjesto u argumentaciji za tezu o semantički značajnoj klasi referencijskih opisa, kao što ću pokazati na kraju ovog odjeljka, nepotpuni opisi imaju središnje mjesto u argumentiranje za (PT). Dakle, premda potpuni i nepotpuni opisi ne stoje kao dvije zasebne semantičke kategorije izraza, to je li opis potpun ili nepotpun u nekim slučajevima može imati drugačije semantičke posljedice. Referencija nepotpunih, referencijski upotrijebljenih opisa kontekstualno je uvjetovana; referencija potpunih nije.

Konvencionalnost

Devitt je prvi skrenuo pozornost na činjenicu da postoji *učestala* referencijska upotreba opisa – svakodnevno upotrebljavamo određene opise kako bismo govorili o konkretnim predmetima koje imamo na umu, a za koje npr. ne znamo ime ili smatramo da izricanje njihova imena ne bi polučilo željeni rezultat kod našeg slušateljstva. To je iskoristi kao bitan argument za referencijske opise. Argument je, u osnovnim crtama, ovaj:[280]

[280] Devitt, »Donnellan's Distinction«, 516–518, »Definite Descriptions«, 388 i »The Case for Referential Descriptions«, 282–283.

(SM_1) Ljudi često imaju *de re* (singularne) misli – misli o konkretnom predmetu koji imaju na umu.[281]

(SM_2) Kako bi izrazili singularne misli, govornici *redovito* upotrebljavaju opise da bi referirali na predmete koje imaju na umu.

(SM_3) Uspješna referencijska upotreba opisa ne pretpostavlja prikladan kontekst niti griceovsko dokučivanje onoga što se rečenicom koja sadrži referencijski upotrijebljen opis željelo priopćiti (kao što je to slučaj u Donnellanovim izvornim primjerima).

(SM_4) To povlači da postoji konvencija referencijska upotrebe opisa.

(SM_5) Po svemu sudeći, ta je konvencija semantička.

(SM_k) Dakle, referencijski opisi semantička je kategorija izraza.

Jedan način da se potkopa (SM)-argument bio bi prihvatiti (SM_1)–(SM_4), no osporiti da se radi o semantičkoj konvenciji; referencijska upotreba opisa pragmatička je konvencija. Načelno je teško odvojiti semantičke od pragmatičkih konvencija i odgovoriti na taj prigovor. No, Devitt primjećuje da insistiranje na pragmatičkoj konvencionalnosti lako može odvesti u radikalni griceanizam koji za posljedicu ima da je *sve* pragmatika; naime, svako konvenciju može se svesti na pravilnost govorničkih namjera.[282] (SM)-argument podržava i fenomen mrtve metafore.[283] Mrtve metafore riječi su ili fraze koje sada *doslovno* ili *konvencionalno* znače ono što su nekada značile metaforički (npr. riječ »ušće« proizašla je iz metafore da usta jedne rijeke gutaju drugu). Metaforičko značenje, po svemu sudeći nije semantički značajno, značenje mrtvih metafora jest. Usporedba fenomena mrtvih metafora s fenomenom referencijskih opisa otkriva značajnu sličnost. Dakle, imamo dobre razloge pretpostaviti da je (SM_5) i (SM_k) točno. Općenitija poenta koju Devitt izvodi iz tih razmatranja bila bi da »nije dovoljno pokazati da bi se dotičnu upotrebu

[281] »Misao« ovdje, naravno, ne treba uzeti u Fregeovu smislu po kojemu je misao apstraktni entitet sastavljen od smislova dijelova rečenice koja je izražava (vidi 2.2.). Misao je ovdje psihološki stav određenog govornika, stav koji kao svoj sadržaj ima neku propoziciju (otuda i njihov standardni naziv »propozicijski stavovi«). U slučaju *de re* misli (ili singularnih misli, ili o predmetu ovisnih misli), njihov je sadržaj singularna propozicija. Tako, ako Ana vjeruje da je Lea nemoralna, Ana ima *de re* misao o Lei, a sadržaj je njezina vjerovanja singularna propozicija *da je Lea nemoralna*.

[282] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 283–284.

[283] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 284–285.

moglo objasniti pragmatički. Trebamo argument da pokaže da bi takva upotreba stvarno trebala biti objašnjena pragmatički«.[284]

Referencijski opisi i složeni demonstrativi

Ako referencijski opisi konvencionalno služe u oblikovanju rečenica za izražavanje singularnih, o predmetu ovisnih, propozicija, oni ne mogu semantički funkcionirati russellovski kao kvantifikacijske konstrukcije. Kako onda funkcioniraju? Autori koji su nakon Donnellana branili referencijski opise suglasni su da referencijski opisi funkcioniraju kao složeni demonstrativi (izrazi poput »ova knjiga«, »onaj Lein ljubavnik« i sl.).[285] Wettstein, primjerice, argumentira da je referencijskim opisima i složenim demonstrativima zajedničko da su rečenice koje ih sadrže *semantički nepotpune*. Izvan konteksta njihove upotrebe, tvrdi on, takve rečenice ne izražavaju propozicije.[286] No, zapravo, kada je riječ o opisima, rečenice koje ih sadrže semantički su nepotpune u dva smisla. Prvo, to *kakvu* propoziciju takve rečenice izražavaju (singularnu ili općU), ovisit će o tome kako govornik upotrebljava opis (atributivno ili referencijski). Nadalje – tu dolazi sličnost sa složenim demonstrativima – ako je opis u rečenici upotrijebljen referencijski, i ako je nepotpuni, s kontekstom će se njegove upotrebe moći mijenjati njegov referent, pa će o takvom kontekstu ovisiti i *koju* se (singularnu) propoziciju s takvom rečenicom izražava. No, analogija između referencijskih opisa i složenih demonstrativa na kojoj insistira Wettstein nije, naravno, argument *za* referencijske opise. Prije se radi o argumentu da, ako postoje referencijski opisi, oni funkcioniraju kao složeni demonstrativi. Dosljedni bi russellovac, poput Bacha, na to

[284] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 285–286. Opet, uz mrtve metafore, na takav nas zaključak navodi i činjenica da priklanjanje pragmatičkim objašnjenjima *gdje god je to moguće* vodi u »fundamentalistički griceovski redukcionizam« po kojemu u konačnici uopće ne postoje konvencionalna značenja i prateća semantička objašnjenja, jer *svako* potencijalno konvencionalno značenje potječe od nekonvencionalnoga (Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 284).

[285] Burge, »Demonstrative Constructions, Reference, and Truth« (Burge i određene opise koje zadovoljava više predmeta i složene demonstrative naziva nepotpunim određenim opisima; po njemu određeni član u engleskome višeznačan je jer može funkcionirati i kao operator i kao demonstrativ); Peacocke, »Proper Names, Reference, and Rigid Designation«, 208–209, 213, 215; Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 248; Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, 271, b. 15, 265–266; Devitt, »Donnellan's Distinction«, 517, »Definite Descriptions«, 389 i »The Case for Referential Descriptions«, 288–289.

[286] Wettstein, »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«, 264–265.

jednostavno mogao odgovoriti da rečenice s opisima i izvan konteksta upotrebe izražavaju opće propozicije koje su, kako stvari stoje, u velikom broju slučajeva neistinite (pod pretpostavkom, naravno, da i drugi dijelovi rečenice nisu kontekstualno uvjetovani). Dakle, takve rečenice, za razliku od onih koje sadrže složene demonstrative, bile bi semantički određene. *Tek* kad prihvatimo da se u rečenici koja sadrži opis može raditi o referencijskom opisu, slijedi teza o semantičkoj nepotpunosti.

No, čak i ako opisi u nekim slučajevima jesu referencijski izrazi, zašto bismo prihvatili da funkcioniraju kao složeni demonstrativi? Vođen intuicijom o uskoj vezi između složenih demonstrativa i referencijskih opisa, Devitt je otišao korak dalje od Wettsteina, predlažući razvijenije obrazloženje te teze.[287] Naime, budući da postoje *de re* misli, moraju postojati i konvencionalni način njihova izražavanja. Takvi načini uključivali bi konvencionalne referencijske izraze – singularne termine. Paradigmatski primjer su indeksikali i vlastita imena, a ako je (SM)-argument dobar, to su i referencijski opisi. Budući da opisi i indeksikali imaju semantički značajan opisni sadržaj, a imena po Devittu nemaju, opisi su sličniji indeksikalima nego imenima.[288] Uz to, budući da su referencijski opisi u hrvatskome vrlo često, a u jezicima s određenim opisima uvijek, *konstrukcije*, a ne jednostavni izrazi, opisi su sličniji složenim demonstrativima no jednostavnim indeksikalima koji se uvijek sastoje od jedne riječi. Referencijski opisi, dakle, mogu funkcionirati kao složeni demonstrativi.

Dodatni Devittov argument koji se poziva na složene demonstrative bio bi ovaj:[289]

[287] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 288–289.

[288] U sljedećem odjeljku argumentirat ću da to Devittovo obrazloženje nije potpuno točno. I imena imaju semantički značajan opisni sadržaj, no koji ne ulazi u propozicijski sadržaj rečenica u kojima se imena pojavljuju. No, to u konačnici *ne* potkopava pretpostavku da referencijski opis funkcioniraju kao složeni demonstrativi jer, u svojoj standardnoj upotrebi vlastita imena također funkcioniraju kao složeni demonstrativi.

[289] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 288–289.

(SD_1) *Vrlo često* u rečenici u kojoj se pojavljuje složeni demonstrativ, složeni demonstrativ možemo supstituirati odgovarajućim određenim opisom, a da ne promijeni ono što se rečenicom kaže.[290] (U hrvatskome, naravno, to ne bi značilo zamjenu određenog člana pokaznom zamjenicom, već dodavanje pokazne zamjenice riječi ili konstrukciji upotrijebljenoj kao određeni opis.)

(SD_2) Dakle, postoji *konvencija* upotrebe opisa kao složenih demonstrativa.

(SD_3) U *takvim* slučajevima, umetnuti opis može funkcionirati russellovski samo ako pretpostavimo da i zamijenjeni složeni demonstrativ funkcionira kao prikrivena kvantifikacijska konstrukcija.

(SD_4) No, složeni demonstrativi nisu kvantifikacijske konstrukcije, već referencijski izrazi.[291]

(SD_5) Iz toga slijedi da i umetnuti opis mora funkcionirati referencijski; u protivnome, supstitucijom dobivena rečenica ne bi više izražavala istu propoziciju kao i rečenica sa složenim demonstrativom.

(SD_k) Dakle, postoje referencijski opisi.

Prvi prigovor argumentu od strane dosljedna russellovca bio bi da rečenica dobivena supstitucijom složenog demonstrativa s odgovarajućim opisom ne izražava *istu* propoziciju kao rečenica sa složenim demonstrativom, premda može poslužiti za *nekakvo* priopćavanje iste propozicije. To potonje, naravno, ne bi otkrivalo nešto semantički značajno o funkcioniranju

[290] Moglo bi se čak pokušati argumentirati da je objašnjenje slučajeva u kojima složeni demonstrativ ne možemo supstituirati opisom, pragmatičko, a ne semantičko, kao što je npr. pragmatičko objašnjenje i slučajeva u kojima demonstrativ »ovo« ne možemo zamijeniti demonstrativom »ono«, premda su koreferencijski. Semantički gledano, pod uvjetom da su »ovo« i »ono« u dotičnom kontekstu koreferencijski, »Ovo je F« i »Ono je F« izražavaju istu propoziciju, premda postoji niz konteksta u kojima je primjereno reći jedno, a ne drugo (slično bi bilo i s odabirom između veznika »i«, »no« ili »ali«). No, Devittov argument ne ovisi o toj jakoj pretpostavci. Dovoljno je tek da u nekim slučajevima možemo provesti takvu supstituciju, a da ne promijenimo propozicijski sadržaj rečenice u kojoj se supstituciju izvodi.

[291] Referencijski pristup složenim demonstrativima standardni je pristup, premda ne i jedini. Postoje teorije koje složene demonstrative smještaju u oblast kvantifikacijske, a ne referencijske teorije. Za Devittove prigovore kvantifikacijskoj teoriji složenih demonstrativa, vidi »The Case for Referential Descriptions«. Novija inačica kvantifikacijske teorije složenih demonstrativa može se naći u King, *Complex Demonstratives: A Quantificational Account*, a kritika te teorije u Braun, »Complex Demonstratives and Their Singular Contents«.

opisa. Složio sam se s Nealeom da takav strogi russellovski pristup nije moguće načelno opovrći (vidi 3.1.). Budući da bi propozicijski sadržaji takvom supstitucijom dobivenih rečenica u pravilu bili neistiniti – naime, sam opisni sadržaj složenih demonstrativa u pravilu se primjenjuje na više predmeta – čini se da ipak trebamo težiti nekom drugom objašnjenju koje će dopustiti da se takvim rečenicama može reći i nešto *istinito*. U tom slučaju, pozivanje na referencijske opise dolazi kao prikladan korak.

Drugi prigovor bio bi pozivanje na kvantifikacijsku teoriju složenih demonstrativa.[292] U tom slučaju, ne bi se osporavala semantička istovrijednost dviju rečenica, već to da one izražavaju singularne propozicije. Po kvantifikacijskom gledištu, složeni demonstrativi funkcionirali bi kao i russellovski opisi; dakle ne bi bili referencijski izrazi. Pritom bi se vjerojatno priklonilo nekoj inačici eksplicitne ili implicitne strategije koja bi trebala pokazati kako rečenice koje sadrže takve kvantifikacijske konstrukcije mogu reći nešto istinito. Konačno, moglo bi se, poput Bacha, na tragu prvog prigovora, argumentirati da (SD_1) ne povlači (SD_2), već da se u tim slučajevima radi o »standardiziranoj nedoslovnosti« koja ne povlači semantičku značajnost tako upotrijebljenog izraza.[293] Za potonji prigovor, rekao sam, Devitt s pravom primjećuje da se isto objašnjenje *može* ponuditi i za mrtve metafore, no, unatoč tome, čini se da ga se na bi *trebalo* ponuditi.[294] Štoviše, takav bi prigovor mogao odvesti u radikalnu pragmatiku u kojoj uopće ne bi postojala doslovna, konvencionalna značenja.

Russellovski hrvatski i donnellanovski hrvatski

Jedan Kripkeov argument protiv semantičke značajnosti Donnellanova razlikovanja bio je sljedeći:[295]

[292] Niz autora branio je kvantifikacijsko gledište o složenim demonstrativima (uključujući i samog Russella). Klasični je primjer Quine, *Word and Object*, 163. Noviju teoriju ponudio je King, *Complex Demonstratives: A Quantificational Account*. Za kritičku raspravu o tome vidi Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 291–292 i 298–300; Borg, »Complex Demonstratives«, te Braun, »Complex Demonstratives and Their Singular Contents«.

[293] Bach, *Thought and Reference*, 79–85.

[294] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 284–285.

[295] Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 239–246.

(RH_1) Možemo definirati russellovski hrvatski kao jezik koji se u svakom drugom pogledu jednak hrvatskome osim što opisi imaju eksplicitnu kvantifikacijsku strukturu.

(RH_2) U russellovskom hrvatskome opisi, dakle, po definiciji semantički funkcioniraju isključivo kvantifikacijski.

(RH_3) I u takvom russellovskom hrvatskome javljale bi se referencijske upotrebe opisa o kojima govori Donnellan.

(RH_4) No, u russellovskom hrvatskome takve upotrebe po definiciji ne mogu biti semantički značajne, jer je semantika opisa isključivo ona kvantifikacijskih konstrukcija.

(KH_k) No, ako se u russellovskom hrvatskome mogu pojaviti takve upotrebe, a da nisu semantički značajne, samu pojavu takvih upotreba u hrvatskome ne možemo uzeti kao pokazatelja semantičke značajnosti referencijske upotrebe opisa.

Ako je Kripkeov argument dobar, on pokazuje da ne moramo dovesti u pitanje russellovsku semantiku opisa da bismo uvažili njihovu referencijsku upotrebu. Takva upotreba kompatibilna je s njihovim kvantifikacijskim funkcioniranjem, otprilike na isti onaj način na koji je doslovno značenje rečenice »Ruže su crvene« kompatibilno s tim da njome možemo priopćiti i stvari poput toga *da je stan u plamenu*. Devitt, međutim, smatra da Kripkeov argument nije održiv.[296] Imajući na umu (SM)-argument, slijedi da je premisa (RH_1) pogrešna. Postoji bitna razlika između hrvatskoga i russellovskog hrvatskoga: u potonjemu ne može postojati *konvencija* izražavanja *de re* misli upotrebom opisa. Za to bi se u russellovskom hrvatskome koristili ili singularni indeksikali ili vlastita imena. To, naravno, ne znači da se i u russellovskom hrvatskom ne bi moglo upotrebljavati opise za referiranje, no takva bi upotreba pretpostavljala primjeren kontekst i pragmatičko dokučivanje. Štoviše, tek bi u rijetkim, *posebno organiziranim* kontekstima upotrebe, izričito kvantifikacijske opise mogli upotrebljavati referencijski. To nije slučaj s hrvatskim jezikom u kojemu opise upotrebljavamo referencijski, ne oslanjajući se na kontekstualne informacije koje nadilaze one potrebne za interpretaciju standardnih indeksikala. Dakle, zbog izostanka te konvencije, Kripke je u krivu – russellovski hrvatski u osnovi ne može biti hrvatski.

[296] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 287.

Devitt, nadalje primjećuje da kripkeovsku argumentaciju možemo okrenuti u korist referencijskih opisa.[297] Možemo definirati donnellanovski hrvatski kao jezik u svakom drugom pogledu jednak hrvatskome osim što su opisi semantički višeznačni u smislu da mogu funkcionirati i referencijski i atributivno. Praksa govornika hrvatskoga i donnellanovskog hrvatskoga ne bi se razlikovala. Dakle, donnellanovski hrvatski u osnovi *jest* hrvatski, a referencijski opisi imaju semantičku značajnost. Devitt nije pridao posebnu težinu tom argumentu kao podršci referencijskim opisima, no taj argument barem pokazuje da ni Kripkeov argument protiv referencijskih opisa zasnovan na analogiji s russellovskim hrvatskim nema posebnu težinu.[298]

Kontekstualna uvjetovanost i referencijski opisi

Premda potpuni i nepotpuni opisi nisu dvije zasebne semantičke klase izraza, i premda potpuni kao i nepotpuni opisi mogu funkcionirati referencijski, kao što mogu funkcionirati i atributivno, čini se da od to dvoje *samo* referencijski nepotpuni opisi podržavaju (PT). Evo zašto. Ako su pobornici Donnellanova razlikovanja u pravu, kod određenih opisa kontekst utječe na njihovu referenciju na dva načina – izravno i neizravno. Prvo, kontekst upotrebe određenog opisa određuje s kojom se *funkcijom* određeni opis upotrebljava. Jedan te isti opis, u jednoj te istoj rečenici može funkcionirati i referencijski i atributivno, ovisno o namjerama govornika koji taj opis upotrebljava. Želi li govornik govoriti o onome što god ili tko god zadovoljava opisni sadržaj određenog opisa, govornik opis upotrebljava atributivno. Želi li govornik govoriti o konkretnom predmetu koji ima na umu, a koji zadovoljava opisni sadržaj, govornik opis upotrebljava referencijski. To određuje funkciju opisa u konkretnom izričaju rečenice koja ga sadrži.

U tom slučaju bilo bi ispravno reći da kontekst upotrebe određenog opisa određuje *referencijalnost*, a ne referenciju opisa. Referencijalnost bi bila svojstvo *tipa* izraza; u nekom drugom kontekstu opis kao tip izraza mogao bi imati drugo svojstvo, nazovimo ga *atributivnost*. Određeni opisi višeznačni su s obzirom na ta dva svojstva, tj. funkcije otprilike na isti onaj način na koji su višeznačne zamjenice jednine između svog indeksikalnog, anaforičkog i »varijabnog« čitanja. (Rečenice u kojima se one nalaze često ne mogu u potpunosti odrediti njihovu funkciju;

[297] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 287.

[298] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 288.

njihova funkcija opisi i o kontekstu upotrebe, naročito kada se bira između indeksikalnoga i anaforičkoga čitanja.) Kada je riječ o određenim opisima, Devitt je to formulirao tako što je rekao da određeni opisi (i opisi općenito) imaju dva *značenja*: referencijsko značenje i atributivno značenje.[299] To je očiti odmak od Donnellana koji je neodređenost, tj. višeznačnost identificirao tek u upotrebi određenih opisa.[300] Svatko onaj tko prihvaća izravnu semantičku značajnost razlikovanja referencijske i atributivne upotrebe određenih opisa, obvezan je prihvatiti neko takvo gledište. Što se tiče (PT), sama činjenica da kontekst upotrebe opisa utječe na njegovu *referencijalnost*, tj. nereferencijalnost (ili atributivnost), izravno ne podržava tu tezu. Za podršku (PT) trebamo pokazati da kontekst, uz referencijalnost, utječe i na *referenciju* određenih opisa, a to je potpuno druga stvar. (Plauzibilno je čak dopustiti da bi kontekst mogao utjecati na referencijalnost nekog izraza, ali ne i na njegovu referenciju.)

I potpuni i nepotpuni opisi mogu biti referencijalni, kao i atributivni. U *tom* smislu kontekstualno su uvjetovani. Imajući na umu ranije razlikovanje između predsemantičke i semantičke kontekstualne uvjetovanosti (1.3.), prirodno bi bilo reći da je takva višeznačnost predsemantički fenomen. Semantička interpretacija slijedi tek kada se opredijeli za jedno moguće značenje. Tada u konkretnom kontekstu izričaj opisa funkcionira atributivno ili referencijski. Takva kontekstualna uvjetovanost ne bi, dakle, ne bi izravno utjecala na propozicijski sadržaj rečenica u kojima se opis pojavljuje. No, ako u konkretnom izričaju opis funkcionira referencijski, što je s njegovom referencijom, je li i ona kontekstualno uvjetovana? Naime, ako želimo izravan utjecaj konteksta na propozicijski sadržaj, to je razina na kojoj ga trebamo tražiti. U slučaju potpunih opisa, bilo da su upotrijebljeni referencijski, bilo da su oni upotrijebljeni atributivno, predmet o kojemu govore, njihova referencija, tj. denotacija, u ovom će se svijetu poklapati. Budući da ono što atributivni potpuni opis denotira ne može biti kontekstualno uvjetovano (jer to takav opis izdvaja u svakom kontekstu), a referencija potpunoga opisa jednaka je denotaciji takvoga atributivnoga opisa, slijedi da referencija potpunog opisa nije kontekstualno uvjetovana. Općenitije, ono o čemu potpuni opis govori nikada se ne mijenja, kako god on točno funkcionirao. To ne bi trebalo iznenaditi, uzme li se u obzir da je za semantiku referenciju opisa bitno da referent zadovoljava opisni sadržaj, jednako koliko i to što govornik koji ga upotrebljava

[299] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«.

[300] Donnellan, »Reference and Definite Descriptions«, 186.

ima na umu. Budući da je opisni sadržaj potpun, ono što govornik ima na umu, a što zadovoljava taj sadržaj, ne može se mijenjati s kontekstom. Kad je riječ o *nepotpunim* opisima, situacija je bitno drugačija. Budući da po definiciji postoji više predmeta koji zadovoljavaju opisni sadržaj nepotpunoga opisa, od konteksta do konteksta moći će se mijenjati njegov referent jer će u različitim kontekstima govornici na umu imati različite predmete koji zadovoljavaju opisni sadržaj nepotpunoga opisa, baš kao što je to slučaj i kod (većine) singularnih indeksikala.

Stvar se može sažeti ovako. Kad je riječ o određenim opisima, kontekst semantički utječe na njih na *dva* načina. Prvo, kontekst određuje funkciju opisa – je li opis upotrijebljen referencijski ili atributivno. U tom slučaju kontekst određuje *tip* istinitosnih uvjeta, tj. tip propozicijskog sadržaja, koje će imati rečenice koje ih sadrže. Ako je opis u njima upotrijebljen referencijski, rečenica će izražavati singularnu propoziciju, a ako je upotrijebljen atributivno, rečenica će izražavati opću propoziciju. To je možda najbolje vidljivo na primjeru potpunih opisa. Rekao sam da u ovome svijetu potpuni opis, bilo da je upotrijebljen atributivno, bilo da je upotrijebljen referencijski, govori o istoj stvari. No, premda u obje svoje upotrebe govori o istoj stvari, rečenica koja ga sadrži, s obzirom na njegovu konkretnu upotrebu, izražava propozicije različitih tipova. Razmotrimo rečenicu

(LK) Lein suprug nježna je i obazriva osoba.

Određeni opis »Lein suprug« potpuni je opis. Dakle, bilo da je upotrijebljen atributivno, bilo da je upotrijebljen referencijski, njime se (u ovome svijetu) govori o jednoj te istoj osobi, recimo o Leinu suprugu Luki. No, ako je opis u (LK) upotrijebljen atributivno, njome se izražava propozicija

(LK*) ⟨biti Lein suprug, biti nježna osoba, biti obazriva osoba⟩,

a (LK*) je istinito akko

(LK*$_i$) *tko god* da jedinstveno zadovoljava svojstvo (opisni sadržaj) *biti Lein suprug*, taj zadovoljava i svojstva *biti nježna osoba* i *biti obazriva osoba*.

Ako je opis u (LK), s druge strane, upotrijebljen referencijski, njome se izražava propozicija

(LK$^{\#}$) ⟨Luka, biti nježna osoba, biti obazriva osoba⟩,

A (LK$^{\#}$) je istinito akko

(LK$^{\#}_{i}$) *Luka* zadovoljava svojstva *biti nježna osoba* i *biti obazriva osoba*.

Naravno, i u modalnim kontekstima to je li opis upotrijebljen referencijski ili atributivno imat će drugačije semantičke posljedice jer će u drugim svjetovima atributivno upotrijebljeni »Lein suprug« možda denotirati druge osobe ili neće denotirati nikoga, dok će referencijski opis u svakom mogućem svijetu referirati na Luku. Referencijski su opisi uvijek kruti, atributivni u pravilu nisu.[301]

Drugo, ako je određeni opis upotrijebljen referencijski i ako se radi o nepotpunome opisu, kontekst će odrediti primjerak istinitosnih uvjeta, tj. primjerak propozicijskog sadržaja, primjerenoga tipa za rečenice koje sadrže referencijske opise. U jednom kontekstu, takva će rečenica izražavati jednu singularnu propoziciji, istinitost koje će ovisiti o jednom kontekstom predmetu; u drugome, takva će rečenica izražavati neku drugu singularnu propoziciju, istinitost koje će ovisiti o nekom drugom konkretnom predmetu. Dakle, ako primjeri s referencijskim opisima podržavaju (PT), podržavaju je oni slučajevi u kojima su referencijski opisi nepotpuni.[302] Čini se, međutim, da u podršci (PT) možemo otići i korak dalje od nepotpunih opisa, a time ujedno modificiramo i početnu premisu argumenta iz 1.2.

Devitt tvrdi da gotovo svi argumenti koji se mogu ponuditi za referencijske određene opise (izuzetak je argument koji se oslanja na nepotpune opise) vrijede i za referencijske *neodređene* opise – opise kojima je, po standardnom gledištu, funkcija govoriti barem o jednom, često više od

[301] Takav rezultat slijedi *samo* ako pretpostavimo teoriju izravne referencije, kao što sam ja to učinio. Autori poput Devitta koji tu teoriju ne prihvaćaju, smatraju da su referencijski opisi, kao i složeni demonstrativi, za razliku od vlastitih imena, tek *slabo kruti*. Takvi autori, naime, smatraju da uz samog referenta u propoziciju izraženu rečenicom u kojoj se referencijski opis pojavljuje ulazi i opisni sadržaj opisa. Stoga, referencijski upotrijebljen »Lein suprug« referira na Luku samo u onim mogućim svjetovima u kojima Luka jest Lein suprug. Vidi Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 296.

[302] Zanimljiva posljedica tog izloženog gledišta tiče se složenih demonstrativa. Naime, ako je opisni sadržaj složenog demonstrativa takav da ga zadovoljava upravo jedan predmet, referencija takvog složenog demonstrativa nije kontekstualno uvjetovana.

jednoga, predmeta, a ne upravo jednom predmetu.[303] Ako je tako, slijedi da i neodređeni opisi mogu funkcionirati referencijski, tj. da su referencijski neodređeni opisi još jedna vrsta singularnih termina.[304] Razmotrimo ovaj primjer. Osoba *A* kaže osobi *B*:

(OA) Neka žena krade ti bicikl

(gdje je neka žena upotrijebljen kao opis), promatrajući kroz prozor žensku osobu koja krade bicikl zavezan za rasvjetni stup, a za koji *A* vjeruje da pripada *B*. *B* odgovara:

(OB) Svoj bicikl ostavio sam kod kuće, onaj bicikl nije moj.

Pretpostavimo uz to da u trenutku *A*-ova izricanja (OA), neka žena na drugom kraju grada doista krade *B*-ov bicikl, što nije poznato ni *A* ni *B*. »Neka žena« u (OA) neodređeni je opis.[305] S obzirom na tako postavljen primjer, je li *A* rekao nešto istinito zato što postoji *neka* žena koja krade *B*-ov bicikl, ili je *A* rekao nešto neistinito zato što *konkretna* žena koju ima na umu, koju promatra kroz prozor, i na koju referira opisom »neka žena«, ne krade *B*-ov bicikl? Rekao bih da je to potonje. U svakom slučaju, imamo jednako dobre razloge pretpostaviti da postoji konvencija referencijske upotrebe neodređenih opisa, koji u toj upotrebi funkcioniraju kao složeni demonstrativi i služe za izražavanje *de re* misli kao što smo to imali i za određene opise. Dakle, i referencijski upotrijebljeni neodređeni opisi singularni su termini.

Ako je tako, kako se referencijski neodređeni opisi odnose spram (PT)? Referencijski neodređeni opisi podržavaju (PT) *jednako* koliko i referencijski nepotpuni (određeni) opisi. Naime, neodređeni i nepotpuni opisi semantički se bitno razlikuju kada su upotrijebljeni atributivno – prvi ne povlače jedinstvenost, dok je drugi povlače. Kad su upotrijebljeni referencijski, neodređeni i nepotpuni opisi semantički se ne razlikuju, kao niti referencijski potpuni opisi. Svi

[303] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«. Neodređene opise standardno se formalno prikazuje pomoć egzistencijskog kvantifikatora.

[304] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 43, b. 13, sam pobornik referencijskih određenih opisa, s druge strane smatra da sami neodređeni opisi ne funkcioniraju kao singularni termini.

[305] U engleskome postoje neodređeni članovi »a« i »an«, u hrvatskome ne postoje. Umjesto njih, upotrebljava se pridjeve poput »neki« ili »jedan«, no takvi pridjevi mogu i izostati, a da se još uvijek radi o neodređenom opisima. Dakle, situacija s neodređenim opisima u hrvatskome slična je situaciji s određenim opisima

troje kao sastavnicu propozicijskim sadržajima rečenica u kojima se pojavljuju pridonose svoga referenta: predmet koji govornik ima na umu, a koji zadovoljava njihov opisni sadržaj. No, kad je riječ o kontekstualnoj uvjetovanosti referencijske opisa, neodređeni i nepotpuni opisi bitno se razlikuju od potpunih. I semantički i po pitanju kontekstualne uvjetovanosti njihove referencije, referencijski neodređeni i referencijski nepotpuni opisi uopće se ne razlikuju. I jedni i drugi upotrijebljeni su s namjerom da se referira na konkretan predmet; opisni sadržaj i jednih i drugih sam se primjenjuje na više predmeta (naravno, i kod neodređenih opisa opisni sadržaj može se primjenjivati samo na jedan predmet, pa bi u tom smislu više bili nalik potpunim opisima); i, konačno, govornikova namjera određuje o kojemu je od predmeta koji zadovoljavaju opisni sadržaj opisa riječ. Dakle, referencijski neodređeni opisi, barem oni čiji opisni sadržaj zadovoljava više predmeta, podražavaju (PT) jednako koliko i referencijski nepotpuni opisi, a za njih sam pokazao da je podržavaju.

Možemo zaključiti: Kategorija referencijskih opisa nije neprijeporna semantička kategorija izraza. No, s obzirom na argumente koje sam izložio u ovom odjeljku, smatram da imamo dobre razloge pretpostaviti da postoji semantički značajni referencijski opisi. Ako je tako, i ako je referencijski opis nepotpuni ili ako je neodređeni, a opisni mu se sadržaj primjenjuje na više predmeta, njegova referencija ovisit će o kontekstu njegove upotrebe. U slučaju referencijskih potpunih opisa i referencijskih neodređenih opisa čiji se opisni sadrža primjenjuje samo na jedan predmet, njihov se referent neće mijenjati s kontekstom. Kada je riječ o potpunim opisima, uz to, ono o čemu govore u ovom će svijetu, kako god bili upotrijebljeni, biti isto, a to jesu li upotrijebljeni referencijski ili atributivno odredit će druge stvari – njihovu krutost i tip istinitosnih uvjeta. Ako je opis nepotpuni ili neodređeni, a izričiti mu se opisni sadržaj primjenjuje na više predmeta, referenta će među tima, ako je takav opis upotrijebljen referencijski, odrediti govornikova namjera tako što će govornik upotrebom npr. opisa »knjiga na stolu« na umu imati konkretnu knjigu na stolu, a s kojom je na neki način uzročno povezan.[306] U tom pogledu referencijski opisi semantički funkcioniraju kao *indeksikali*:

[306] Za detaljniju raspravu o tom uzročnom aspektu vidi Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 290–295 i Devitt i Sterelny, *Language and Reality*, 105–110.

»dotični/neki/ovaj *F*« označavali bi predmet na koji se »F« primjenjuje i u kojemu su »dotični/neki/ovaj F« uzročno utemeljeni percepcijom.[307]

Kategorije referencijskih nepotpunih opisa i referencijskih neodređenih opisa čiji je opisni sadržaj primjenjiv na više predmeta, dakle, podržavaju (PT). Sada se okrećem vlastitim imenima.

4.3. Predikatna teorija vlastitih imena (1)

Postoje tri strategije potkopavanja primjera s imenima kao podrške (PT), argumentirao sam u prethodnom poglavlju. Prva je strategija priklanjanje deskriptivističkoj teoriji imena kao gledištu po kojemu smisao ili opisni sadržaj koji pripada imenu u svakom kontekstu izdvaja istoga referenta toga imena te ulazi u propozicijski sadržaj rečenica u kojima se ime pojavljuje (3.2.). Postoji više nego dovoljno argumenata koji potkopavaju deskriptivistički pristup. Druga je strategija pozivanje na razlikovanje semantičke i govorničke referencije, te osporavanje semantičkog značaja govorničkoj referenciji (3.2.). U 3.4. ponudio sam neke primjere koji to dovode u pitanje. Konačno, strategija potkopavanja (PT) može se temeljiti na razlikovanju tipova i primjeraka imena te pretpostavci da se s kontekstom upotrebe imena ne mijenja tek njegova referencija, već prvenstveno ime sâmo (3.3.).

U ovom ću odjeljku izložiti teoriju imena koja uspješno odgovara na posljednje dvije strategije tako što pokazuje da pri standardnoj upotrebi imena u prirodnim jezicima, njihova govorničkog referenta, dakle, predmet na koji govornik koji upotrebljava ime namjerava referirati, nije moguće odvojiti od njihova semantičkog referenta – predmeta koji ime kao sastavnicu pridonosi propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se tako upotrijebljeno pojavljuje. To povlači da u prirodnim jezicima ne postoje osjetilno i gramatički nerazlučivi, no načelno odijeljeni tipovi imena, barem kada je o njihovoj semantici riječ, kako je to bilo predloženo u 3.3. U raspravi o imenima u prethodnom poglavlju ostalo je nekoliko otvorenih pitanja s moje strane. U ovom odjeljku odgovorit ću na njih. Krećem od kratkog prikaza Burgeove inačice predikatne teorije imena (kojoj se i sam priklanjam). Zatim izlažem neke argumente za tu teoriju, a nakon toga pokazujem kako ona podržava (PT).

[307] Devitt, »The Case for Referential Descriptions«, 292.

Burgeova predikatna teorija imena

Burge argumentira da sama vlastita imena nisu singularni termini, niti da su sve upotrebe u kojima ih u prirodnom jeziku pronalazimo njihove singularne, tj. referencijske, upotrebe. Njegova je polazna točka da,

> premda u površinskoj gramatici vlastita imena ponekad funkcioniraju kao singularni termini, a ponekad kao opći termini, ona igraju semantičku ulogu predikata – obično istinitih za brojne predmete – u svim javljanjima.[308]

S citiranim odlomkom uvedene su dvije teze. Prva teza tiče se površinsku upotrebe vlastitih imena, imena kako ih zatičemu u npr. rečenicama hrvatskog jezika; druga teza tiče se semantike vlastitih imena na razini logičkoga oblika.

(1) Kad upotrebljavamo vlastita imena, ne upotrebljavamo ih uvijek kao singularne termine kojima referiramo na konkretne predmete. Ponekad imena upotrebljavamo i kao opće termine.

(2) U semantičkoj teoriji nekog prirodnog jezika s vlastitim imenima iz tog jezika uvijek treba postupati kao s predikatima.

Pozadinska je teza, naravno, općenitija: stvarni oblik i funkcija nekog izraza ne mora uvijek odgovarati njegovu površinskom obliku ili površinskoj funkciji. Mislim da postoji više nego dovoljno razloga prihvatiti tu tezu, pa se njome neću baviti.[309] Dodatna teza koja se u samom citatu ne spominje, no kojoj se Burge u članu priklanja jest ova:

(3) Kao predikati, vlastita se imena ne razlikuju od drugih predikata. Postoje predmeti na koji ih možemo primijeniti i predmete na koje ih ne možemo primijeniti – imena su istinita o nekim predmetima, a neistinita o drugima.[310]

[308] Burge, »Reference and Proper Names«, 431.

[309] Klasični primjeri autora koji su osporavali tu tezu »kasniji« je Wittgenstein i filozofi običnog jezik poput Strawsona. Vidi Wittgenstein, *Filozofijska istraživanja* i Strawson, »On Referring«.

[310] Burge, »Reference and Proper Names«, 428–429.

Da bi se potkrijepilo teze (1)–(3) i time ih se postavilo kao osnovu semantičke teorije vlastitih imena, treba pokazati sljedeće:

(*i*) Da vlastita imena doista ne upotrebljavamo samo kao singularne termine, te da se i u tim drugim slučajevima radi o semantički značajnim upotrebama vlastitih imena.

Pretpostavka je, naravno, da bi te druge upotrebe imena trebale otkriti nešto bitno o njihovu funkcioniranju. Ako ništa drugo, moglo bi se pokazati da se te druge upotrebe imena može objasniti i uz pretpostavku da je semantika vlastitih imena uvijek semantika singularnih termina.[311] No, pod pretpostavkom da je potonja teza pogrešna, treba pokazati:

(*ii*) Na koji se način različite semantički značajne upotrebe vlastitih imena može povezati, ako ih se uopće može povezati, tj. treba ponuditi semantičko objašnjenje funkcioniranja tako upotrijebljenih imena.

Ako je Burge u pravu, treba pokazati kako se s tezom da u semantičkoj teoriji s imenima uvijek treba postupati kao s predikatima može odgovoriti na (*ii*), odnosno, ako to nije moguće, treba pronaći različita semantička objašnjenja različitih upotreba vlastitih imena. U nastavku odjeljka pokazat ću kako Burgeova teorija obuhvaća sve semantički značajne upotrebe vlastitih imena. Konačno, pod pretpostavkom da je Burgeova predikatna teorija točna, te da postoji bitna razlika između površinskog i stvarnog funkcioniranja vlastitih imena, treba pokazati:

(*iii*) Koji je pravi logički oblik različito upotrijebljenih vlastitih imena u prirodnom jeziku, tj. kako formalno prikazati rečenice u kojima se različito upotrijebljena imena pojavljuju.

Naime, ako su imena stvarno predikati, a u površinskim se rečenicama gotovo nikada ne pojavljuju na mjestu predikata, stvarni oblik površinskih imena ne može biti oblik predikata. Vlastita imena površinski upotrijebljena kao singularni ili opći termini stvarno moraju imati oblik složeniji od predikata.

[311] To potonje argumentirao je npr. Boër, »Proper Names as Predicates«.

S (*i*) ću se pozabaviti u sljedećem pododjeljku. Burgeov odgovor na (*ii*) i (*iii*) nazvat ću *Burgeovom predikatnom tezom*:

(BT) S vlastitim imenima trebamo postupati kao s predikatima koji se u svojim različitim površinskim doslovnim (tj. semantički značajnim) zapravo predstavljaju pojavljuju demonstrativne ili kvantifikacijske konstrukcije.[312]

Ako su sama imena na razini logičkoga oblika stvarno predikati, kako takvi predikati točno funkcioniraju? Imaju li ona odlike kao i drugi predikati, ili ipak tvore posebnu klasu predikata koji zahtijevaju drugačiju analizu? Po Burgeu, bitne razlike među imenima i drugim predikatima nema.

Pogledajmo kako općenito funkcioniraju jednomjesni predikati (jer, ako su imena predikati, moraju biti jednomjesni). Razmotrimo predikat »biti neženja«. Taj predikat ima sadržaj zahvaćen njegovom definicijom – neženja je svaki onaj i samo onaj čovjek koji je muškoga roda i nije oženjen – te se primjenjuje na one predmete (ili je istinit o onim predmetima) koji su takvi da su neoženjeni ljudi muškoga roda. S nekim drugim predikatima možda ne možemo povezati toliko potpune ili jasne uvjete primjenjivosti, no načelno očekujemo da funkcioniraju na isti način. Kako god da je »biti crveno« steklo svoje značenje – izravnom upoznatošću ili nekako drugačije – taj se predikat primjenjuje na sve one, i samo one, stvar koje su crvene. To bi značilo da te stvari moraju imati određenu boju takvih-i-takvih fizikalnih i fenomenalnih karakteristika. No, što je s imenima kao predikatima? Kako na njih primijeniti skiciranu predikatnu shemu? Burge tvrdi da i ona imaju svoje uvijete primjenjivosti:[313]

(UP) Vlastito je ime predikat istinit za neki predmet akko je tom predmetu dotično ime nadjenuto na primjeren način.

Dakle, kao što je »biti neženja« istinito o nekom *x* akko je taj *x* neoženjen čovjek muškoga roda, tako je, npr. predikat »biti Aristotel« istinito o nekom *y* akko je tom *y* ime »Aristotel« nadjenuto na primjeren način. Kao što u samom predikatu »biti neženja« nije sadržana jedinstvenost, pa to

[312] Svoju predikatnu teoriju imena Burge je razvio u »Reference and Proper Names«, a širi okvir za tu teoriju u »Demonstrative Constructions, Reference, and Truth«.

[313] Burge, »Reference and Proper Names«, 428.

na koliko se predmeta primjenjuje ovisi o tome koliko neženja u zadanoj domeni ima, tako jedinstvenost nije sadržana niti u predikatu »biti Aristotel«. Taj predikat primjenjuje se na više od jednog predmeta, jer je više predmeta nazvano »Aristotel«.[314]

Pitanje je naravno, što se podrazumijeva pod frazom »na primjeren način« – kada je sve ime predmetu nadjenuto na primjeren način (pretpostavka je da *primjerenost* povlači *semantičku značajnost* dotičnoga imenovanja). S istim pitanjem suočio sam se već u 3.4. gdje je o odgovoru na njega ovisila odluka koje će se slučajeve promjene referencije vlastitih imena smatrati semantički značajnima, a koje ne, tj. u kojim će slučajevima promjena referenta vlastitog imena utjecati na propozicijski sadržaj rečenica u kojima se pojavljuje, a u kojima neće. Pretpostavka je pritom i u 3.4. i ovdje da primjeren način imenovanja u jezik uvodi novu *konvenciju*, konvenciju da je određeno ime, ime određenoga predmeta kojemu je nadjenuto. Zato sam rekao da je pretpostavka da primjerenost povlači semantičku značajnost. No, za razliku od 3.4., ovdje više ne smatram da promjena referenta imena usred namjerne ili slučajne pogreške znači da ime referira na taj drugi predmet, već da se ime kao predikat sad primjenjuje i na taj drugi predmet, te se s demonstrativnim konstrukcijama u kojima se pojavljuje sada može semantički referirati i na njega. Sve ranije tvrdnje o referenciji vlastitih imena treba dosljedno preinačiti na taj način.jednom kada se to učini, mislim da se ranija poenta ne mijenja. Što se pak tiče početnog pitanja što se pod *primjenjivošću* podrazumijeva, kao i u 3.4., i ovdje mogu dati tek skicirani odgovor.

Razumno je pretpostaviti da ćemo, želimo li točnije odrediti standard primjerenosti trebati uzeti u obzir niz društvenih, jezičnih, komunikacijskih i drugih normi koje prevladavaju u danome trenutku. Primjerice, postoje neka očito muška i neka očito ženska imena. Možda nekoga muškoga spola u hrvatskome nije primjereno nazvati »Iva«. No, promjenom konvencija, i to se

[314] Za primjer drugačijega predikatnog gledišta po kojemu je vlastito ime predikat koji sadrži jedinstvenost, vidi Quine, *Word and Object*, 179: »'Sokrat' postaje opći termin koji je istinit za samo jedan predmet, no koji je opći po tome što se s njim odsada postupa tako da je gramatički dopušten na predikatnom mjestu, a ne na mjestima prikladnim za varijable. On počinje igrati ulogu '*F*' u '*Fa*', a prestaje igrati ulogu '*a*'.« Ukoliko Quine pritom na umu nije imao ograničenu kvantifikaciju, njegova tvrdnja očito je pogrešna. Naime, ako su imena predikati, bez dodatnih ograničenja, tek se u rijetkim slučajevima primjenjuju na samo jedan predmet. Teško je uopće i pronaći ime koje nosi samo jedan predmet. Pretpostaviti da se imena kao predikati primjenjuju na samo jedan predmet čini se *ad hoc*.

može promijeniti. Isto tako, ako netko insistira svoje muško dijete nazvati ženskim imenom »Iva«, čini se da bi prekršio neke konvencije, no nisam siguran bi li to potkopalo semantički značajnu činjenicu da je »Iva« sada ime njegova sina. Slično tome, u društvima sa strogom društvenom hijerarhijom neka bi imena mogla biti »rezervirana« za pripadnike određenih društvenih skupina, pa pripadnike neke druge skupine ne bi bilo primjereno, ili čak dopušteno, nazvati tim imenom. Opet, sama ta činjenica možda ne bi utjecala na primjerenost kakva me ovdje zanima. Nadalje, postoje različite vrste vlastitih imena. Ako se prezimena može smatrati vlastitim imenima – a ne vidim razloga zašto ih se ne bi smatralo takvima – da ih se primjereno nadjene nekoj osobi, svakako vrijede drugačije konvencije od konvencija za nadijevanje prvih imena; za nadimke pak vrijede drugačije konvencije i sl. S druge strane, danas je u nekim društvima dozvoljeno promijeniti prezime, jednako kao i prvo ime, a novoizabrano prezime ne mora ni na koji način biti prethodno povezano s osobom koja ga pri promjeni prezimena izabire. (Dobar su primjer zaštićeni svjedoci s promijenjenim »identitetom«.) To donekle smanjuje razliku između prvih imena i prezimena. Točan ili potpuniji odgovor na pitanje o primjerenom imenovanju predmeta trebala bi ponuditi neka teorija imenovanja. No, sve dok za tim ne nastane izričita potreba, u semantičkoj analizi vlastitih imena to se pitanje može ostaviti po strani. Vjerojatno će se pokazati i da cijeli niz činjenica značajnih za teoriju imenovanja (koja bi velikim dijelom bila empirijska, deskriptivna, teorija) nema semantičku težinu, pa njihova promjena ne utječe na semantičku teoriju imena. S takvom teorijom semantika bi imala najviše koristi kada bi joj ona ponudila iscrpan sustavan popis tipova primjerenih imenovanja. To bi svakako pomoglo u sporovima poput onoga u 3.4. no, nisam siguran da bi teorija imenovanja mogla ponuditi takav popis koji barem u nekim dijelovima ne bi bio prijeporan. U tim slučajevima bili bi opet na početku spora i suočeni s pitanjem o normativnim temeljima teorije imenovanja. Tipizacija primjerenih upotreba ne bi bila moguća bez tog normativnog elementa. Ono, međutim, što nam je za trenutnu raspravu potrebno, uvažiti je tri stvari: prvo, da su imena predikati; drugo, da kao predikati imena imaju svoje uvjete primjenjivosti; i treće, da se kao predikati imena mogu pojavljivati (kao i drugi vrsni predikati) u demonstrativnim i kvantifikacijskim konstrukcijama – svaka površinska doslovna upotreba imena u prirodnom jeziku svodi se ili na kvantifikacijsku konstrukciju ili na demonstrativnu konstrukciju. Sad se okrećem pojašnjenju te potonje tvrdnje i nekim argumentima za Burgeovo gledište.

Oblici i upotrebe vlastitih imena

U 3.1. razmotrio sam neke *prima facie* slučajeve za kontekstualnu uvjetovanost referencije singularnih termina, između ostaloga i rečenicu

(ZG) Zagreb je mjesto susreta zanimljivih ljudi.

Pritom pred vlastito ime »Zagreb« nisam postavio nikakva kontekstualna ograničenja. Uvođenjem kontekstualnih ograničenja pred druge dijelove (ZG), rezultiralo je s interpretacijom (ZG*) (»Zagreb je u t_1 mjesto$_{\text{(kontekstualno naznačeno)}}$ susreta zanimljivih$_{\text{(prema standardima zanimljivosti } S\text{)}}$ ljudi$_{\text{(kontekstualno određene domene)}}$«). To sam predložio kao mogući propozicijski sadržaj (ZG). No, ako (ZG) u tom slučaju ima *propozicijski* sadržaj, ona mora imati i konkretne istinitosne uvjete, pa bi za bilo koju upotrebu tako interpretirane (ZG) ona trebala reći nešto iste istinitosne vrijednosti. Pokazalo se, međutim, da nije tako. Jednom kad utvrdimo sve gornje kontekstualne parametre, nije dovoljno uz to samo reći: »Zagreb« referira na Zagreb. U različitim kontekstima, ovisno o govornikovim namjerama, »Zagreb« može referirati na različite predmete. U svjetlu rasprave iz 3.4., možemo pretpostaviti da će u trenutcima govornikova referiranja imenom »Zagreb« na različite predmete, neki od tih predmeta *već* biti primjereno nazvani tim imenom, dok drugi neće. (Raniji primjer bio je govornikovo ironično nazivanje Samobora »Zagrebom«.) Govornikovo referiranje imenom »Zagreb« na već tako nazvane predmete bit će slučaj semantičke referencije, dok će drugi slučajevi biti tek slučaj govorničke referencije. No, kao što ćemo vidjeti, neki oblik govorničke referencije bitan je u *svim* slučajevima, dakle i za semantičku referenciju. Ono na što govornik želi referirati imenom »Zagreb«, ono što ima na umu, ključno je za svaku upotrebu toga imena u kojoj ga se upotrebljava za referiranje. S obzirom na to, (ZG) s gornjom interpretacijom imat će različite propozicijske sadržaje i istinitosne uvjete, ili u nekim slučajevima uopće neće imati propozicijski sadržaj ili istinitosne uvjete. Zaključak je razmatranja u 3.1. bio da je referencija vlastitih imena kontekstualno uvjetovana i da to, zbog potonjih razloga, podupire (PT). Pozivanjem na razlikovanje tipova i primjeraka imena u 3.3., međutim, to je dovedeno u pitanje.

U svjetlu Burgeove predikatne teorije, vjerujem da slučaj s vlastitim imenima razmotren u 3.1. zaslužuje još jedno razmatranje, te da je način na koji sam u 3.3. odbacio primjere poput onoga s (ZG) kao relevantnu podršku (PT) bio pogrešan. Burgeova predikatna teorija omogućuje nam pokazati da primjeri poput toga mogu biti relevantna podrška (PT), i pritom zaobići osporavanje

toga rezultata pozivanjem na razlikovanje tipova i primjeraka. Isto tako, Burgeova predikatna teorija pokazuje kako se u semantičku teoriju imena uklapa pojam govorničke referencije – semantički značajan pojam govorničke referencije – te kako se nositi s prigovorima proizašlima iz razlikovanja semantičke i nesemantičke referencije u 3.4.

Od opažanja sličnoga onome u 3.1. kreće i Burge. Rečenice koje sadrže vlastita imena na kakve najčešće nailazimo u prirodnom jeziku, same su po sebi *nepotpuno* interpretirane upravo zato što sadrže vlastita imena. Bez dodatne interpretacije, dakle, takve rečenice nemaju *propozicijski* sadržaj. Ista je situacija i s indeksikalnim rečenicama poput »Ovo je crveno« ili »Ona je zapalila kuhinju«. Sve dok ne interpretiramo zamjenice »ovo« i »ona«, tj. sve dok im ne pripišemo semantičke vrijednosti (referente), takve rečenice nemaju propozicijski sadržaj. Što nam to govori o vlastitim imenima? Na koji način vlastita imena funkcioniraju, ako ne kao predmetne konstante koje imaju jedinstvenu utvrđenu semantičku vrijednost (tj. referenta). Nije li, u svjetlu toga, najbolje vlastita imena promatrati kao nestandardne indeksikale i na taj način objasniti fenomen nepotpune interpretiranosti?

Gledište da su vlastita imena nestandardni indeksikali na prvi pogled – u svijetlu razmotrenog fenomena nepotpune interpretiranosti rečenica koje ih sadrže – moglo bi se činiti privlačnim. Nema dvojbe, ono se oslanja na bitnu i teško osporivu odliku vlastitih imena – na to da ih se može primijeniti na više predmeta, premda ih se u njihovoj standardnoj upotrebi u pravilu koristi za referiranje na određen predmet. Unatoč tome, takvo gledište ne može funkcionirati kao obuhvatna teorija vlastitih imena. Postoje, naime, i drugačije upotrebe vlastitih imena koje takva indeksikalna teorija ne bi mogla objasniti. Evo nekoliko primjera na koje ukazuje Burge:[315] (1) Vlastita imena mogu se pojaviti u množinskom obliku, npr. »Ive koje ja znam su ljevoruke«, »Ane su u pravilu optimistične« ili »U ovoj prostoriji ima više Ana nego Iva«. (2) Vlastita imena mogu biti nadopune kvantifikacijskih izraza, npr. »Sve Ane su nespretne, no samo je jedan Ana zapalila kuhinju spremajući objed«, »Neke Ive su ljevoruke« ili »Barem jedna Ana pojavit će se na zabavi, no upravo jedna Ana otići će kući s najpijanijom osobom na zabavi«. (3) Vlastita imena, u jezicima u kojima postoje određeni i neodređeni članovi, mogu stajati uz te članove. Evo Burgeovih primjera: »An Alfred Russell joined the club today« i »The Alfred who joined the

[315] Burge, »Reference and Proper Names«, 429.

club today was a baboon«.[316] (4) Vlastita imena možemo upotrebljavati s pokaznim zamjenicama, npr. »Pogledaj, u istome redu sjede čak tri Ane, a ova Ana, pokušava prepisati od one (Ane)«. Uz to, često pokazna zamjenica u hrvatskome ima ulogu (atributivno upotrijebljenog) određenog člana u engleskome, a ne demonstrativa, kao u rečenici »Ona Ana koja prva stigne na cilj dobit će priliku sudjelovati u završnoj utrci«. Mogli bismo, naravno, reći samo »Ana koja prva stigne na cilj dobit će priliku sudjelovati u završnoj utrci«, no potonja rečenica, semantički i gramatički gledano, nije ništa primjerenija ili temeljnija od prve, pa rečenice kakva je prva ponekad doista izričemo. Štoviše, mislim da nije teško pokazati da ako insistiramo na tome da jedna od tih rečenica mora biti temeljnija, da je to rečenica koja započinje s pokaznom zamjenicom. Razlog je ovaj: pokazne zamjenice, kako god bile upotrijebljene, nešto moraju pridonositi propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju. To onda mora biti slučaj i sa zamjenicom »ona« u rečenici »Ona Ana koja prva stigne na cilj dobit će priliku sudjelovati u završnoj utrci«. A ako ta rečenica ima isti sadržaj kao i rečenica »Ana koja prva stigne na cilj dobit će priliku sudjelovati u završnoj utrci«, potonja mora biti skraćeni oblik prve. U primjerima (1)–(4) naglašene oblike vlastitih imena u pravilu povezujemo s predikatima.

Standardnu upotrebu vlastitih imena, upotrebu imena kakvu pronalazimo u izričajima poput »Aristotel je mlađi od Platona« (s kojim se izražava povijesnu činjenicu), upotreba kakva neosporno prevladava u prirodnom jeziku i s kojom sam se do ove točke u radu isključivo bavio, Burge naziva singularnom *nemodificiranom* upotrebom vlastitih imena. Upotrebe vlastitih imena razmotrene u potonjem odlomku Burge naziva singularnom *modificiranom* upotrebom, tj. nesingularnom *modificiranom* upotrebom, ovisno o tome jesu li imena ili konstrukcije u kojima ih nalazimo singularni ili nisu. (Kratkoće radi, u nastavku ću govoriti o nemodificiranim i modificiranim upotrebama vlastitih imena.) No, uz dosad spomenute primjere postoje i upotrebe vlastitih imena koje se ne bi moglo okarakterizirati niti kao modificirane niti kao nemodificirane upotrebe u gornjem smislu. Kada je riječ o takvim upotrebama, Burge na umu ima metaforičke i ironične upotrebe imena, kao u izričajima »(Pročitao sam ti članak. Kako mi se čini? Reći ću ti

[316] Burge, »Reference and Proper Names«, 429. Konstrukcije s imenom i članom često zvuče nezgrapno, no, koliko mi je poznato, izvorni govornici engleskoga (što uključuje i Burgea i njegove kritičare) nisu dovodili u pitanje gramatičnost ili smislenost takvih konstrukcija. Također, takve konstrukcije zvuče bolje i prirodnije s nekim imenima, nezgrapnije s drugima. No, čak i da ih odbacimo kao gramatičke, to ne potkopava samu argumentaciju, jer smo još uvijek suočeni s drugim modificiranim upotrebama vlastitih imena čija je gramatičnost neosporna.

samo jedno:) Nisi ti Frege, ti si Hegel«; ili »(Kako sam se proveo u Beču?) – Ni Beč više nije Beč«; Shakespeareovo, tj. Julijino, pitanje »Romeo, Romeo, zašto si Romeo?«; ili Fregeov primjer »Trst nije Beč«.[317] Kada govori o metaforičkim ili ironičnim upotrebama vlastitih imena, Burge uvijek kao primjere koristi imena oblika koja bi se inače upotrebljavalo na nemodificirani način. No, i vlastita imena oblika koje prvenstveno vežemo uz njihove modificirane upotrebe mogu biti upotrijebljena metaforički ili ironično. Komentirajući, primjerice, uspješnost studenata na posljednjem ispitu, mogu reći »Neki Hegel rekao je da ...« ili, upitan odgovaraju li studenti na postavljena pitanja jasno, mogu odgovoriti »Ma sve su ti to Heideggeri«.

Naravno, sve spomenute rečenice u primjerima s metaforičkim ili ironičnim upotrebama vlastitih imena u prethodnom odlomku imaju i *doslovna* čitanja; imena sadržana u tim rečenicama mogu biti upotrijebljena na nemodificirani ili modificirani način. Kažem li, primjerice, nekome danas »Ti nisi Frege, ti si Hegel«, imajući pritom na umu dva jenska filozofa rođena prije više od stotinu godina, rekao sam nešto doslovno neistinito. Da sam danas nekome rekao samo »Ti nisi Frege«, rekao bih nešto doslovno istinito. No, izricanjem takvih rečenica ponekad ne želimo priopćiti ono što bi te rečenice doslovno rekle. Ne želimo izraziti očite neistine ili istine, niti Julija ne postavlja duboko metafizičko pitanje o samoistovjetnosti Romea. Kada pita Romea zašto je *Romeo*, Julija posljednje pojavljivanje imena »Romeo« u svom pitanju upotrebljava kao zamjenu za grozd informacija koje se tiče Romeove obitelji, koja je u zavadi s njezinom obitelji itd. Kad netko kaže »Ni Beč više nije Beč« ili »Trst nije Beč«, imajući na umu talijanski i austrijski grad, tim rečenicama vjerojatno ne želi izraziti *očitu* neistinu, tj. istinu, već drugo pojavljivanje imena »Beč« u tim rečenicama upotrebljava kao kraticu za grozd kulturoloških ili društvenih odlika koje stereotipno povezujemo s Bečom, pa onda i s imenom »Beč«. Svatko školovan u analitičkoj tradiciji filozofije tko imalo poznaje radove Hegela i Fregea, neće imati problema dokučiti u kakvim bi se okolnostima izreklo rečenicu »Ti nisi Frege, ti si Hegel« i što bi se njime željelo priopćiti.

U ovoj točki ne treba nam točno objašnjenje kako metaforički ili ironično upotrijebljena imena funkcioniraju. (Pretpostavljam da se ono ne bi posebno razlikovalo od objašnjenja funkcioniranja drugih metaforičkih izraza, pa ga treba očekivati od teorije metafore, a ne (semantičke) teorije

[317] Frege, »O pojmu i predmetu«, 205.

vlastitih imena.) Dovoljno je tek složiti se da vlastita imena u rečenicama iz prethodnog odlomka nisu, ili ne moraju biti, upotrijebljena na neki od druga dva ranije spomenuta načina, bilo na nemodificirani način, bilo na modificirani način. Točnije bi, zapravo, bilo reći da postoje va površinska oblika imena – nemodificirani i modificirani oblik – te da svaki od tih oblika dolazi sa specifičnim funkcijama; svaki od tih oblika može se upotrebljavati doslovno kao i metaforički/ironično. Metaforičke upotrebe imena barem djelomično nisu u skladu s funkcijom koju imaju kada ih se upotrebljava doslovno. Treba se, stoga, složiti – a za to neću posebno argumentirati – da metaforičke/ironične upotrebe vlastitih imena nisu semantički značajne. (To, vjerujem, općenito vrijedi za metafore, koje postaju semantički značajne tek kada postanu »mrtve«.) Stoga, od semantičke teorije ne treba očekivati da se nosi s njima. Situacija je suprotna s doslovnom upotrebom modificiranih i nemodificiranih imena. Čini se da niti jedan od površinskih *oblika* imena nije rezultat metaforičke ili ironičke *upotrebe* imena, da su rečenice koje ih sadrže smislene i gramatičke, da one mogu reći nešto doslovno istinito, te da, u slučaju rečenica koje sadrže oblikom modificirana imena, istinitost onoga što se njima kaže ovisi izravno o modificiranom obliku vlastitih imena i ne može se objasniti pozivanjem na nemodificirani oblik imena (naravno, kada se govori o modificiranim i nemodificiranim imenima, govori se o njihovu površinskome obliku).[318] Rečenica »Aristotel je filozof« istinita je zato što je Aristotel filozof; rečenica »Postoje dva poznata Aristotela« istinita je zato što doista postoje (barem) dva poznata Aristotela i sl.[319]

Prihvati li se da površinski nemodificirani oblici vlastitih imena nisu jedini semantički značajni oblici, tj. da nemodificirani oblici imena nisu jedini oblici s kojima se može povezati doslovnu upotrebu imena, primjerena semantička teorija treba objasniti funkcioniranje *svih* oblika koji mogu predstavljati doslovnu upotrebu. To se, načelno, može učiniti na dva načina. S jedne strane, može se pronaći objašnjenje koje na *jedinstven* način objašnjava sve doslovne upotrebe imena ili, s druge strane, može se ponuditi nekolicina zasebnih objašnjenja razlučenih doslovnih upotreba.

[318] Burgeova izvorna terminologija možda zavodi jer sugerira da su nemodificirana ima semantički temeljnija, a da su modificirani oblici izvedeni iz nemodificiranih – što nije točno. I modificirana i nemodificirana površinska imena jednako se temelje na jedinstvenoj funkciji imena na razini logičkoga oblika, pa jedan njihov površinski oblik ne može ovisiti o drugome. S obzirom na to, možda bi se moglo govoriti o standardnim i nestandardnim površinskim oblicima imena, kako bi se izbjeglo moguću spomenutu zabunu.

[319] Možda ih ima i više, no to ni na koji način ne utječe na istinitost i semantičku analizu dotične rečenice.

Prvoj vrsti objašnjenja, ekonomičnosti radi, trebalo bi dati prednost pred potonjom, čak i po cijenu napuštanja standardnoga shvaćanja imena – shvaćanja po kojemu su imena na razini logičkoga oblika uvijek singularni termini, tj. predmetne konstante. Postoji li, dakle, jedinstveno semantičko objašnjenje, objašnjenje koje obuhvaća sve doslovne upotrebe vlastitih imena? Burge smatra da postoji, i da ono doista potkopava standardno shvaćanje vlastitih imena. Primjerice, to da postoji izravna (semantička) veza između doslovnih upotreba modificiranih i nemodificiranih imena može se pokazati na sljedećem primjeru. Osoba A tvrdi »Niti jedna Ana nema plavu kosu«. Osoba B, pokazujući na Anu pokraj sebe, odgovara »Ali (ona) Ana ima plavu kosu«. Osoba A zaključuje, »Dobro, onda neke Ane ipak imaju plavu kosu«. Osoba A dalje tvrdi »Sve crvenokose Ane vole začinjenu hranu«. Osoba B, pokazujući kroz prozor na svoju crvenokosu prijateljicu Anu na ulici, odgovara »Pogledaj, (ona) Ana je crvenokosa«, na što osoba A zaključuje »Dobro, (ta) Ana voli začinjenu hranu«. B na to odgovara »(Dotična) Ana koju sam upoznao prošli tjedan mrzila je ljutu hranu, a vjerujem da je mrze i neke druge Ane«. B zaključuje »Barem neke Ane vole ljutu hranu; naime, Ana koju smo upravo spazili kroz prozor to potvrđuje«.

Konačno, treba primijetiti da postoji upotreba vlastitih imena koju se ne bi moglo povezati niti s modificiranim niti s nemodificiranim imenima *kako ih shvaća Burge*. Zamislimo da se održava godišnji kongres Ana na kojemu mnogobrojne Ane dijele i analiziraju iskustva koja imaju tako nazvane osobe. Nekim slučajem zatekao sam se na tom kongresu, pa osobi pokraj sebe kažem »(Po svemu sudeći) ovo je Ana, ono je Ana i ono tamo je Ana«, upirući prstom prema tri nasumično izabrane djevojke u konferencijskoj dvorani. »Ono je Ana« standardno se analizira kao rečenicu o istovjetnosti koja se sastoji od relacijskog predikata i dva koreferencijska singularna termina (ako se njome kaže nešto istinito). No, u upravo iznesenom primjeru, čini se da bi pribjegavanje takvoj analizi bilo potpuni promašaj. *Namjera* mi s tom rečenicom nije bila reći nešto o istovjetnosti nasumično pokazanih djevojaka – djevojaka koje sam pri izricanju rečenice imao na umu – a mislim da s dotičnom rečenicom to nisam niti učinio. (Da sam imao drugačije namjere, s dotičnom sam rečenicom *mogao* reći nešto o njihovoj istovjetnosti.) Izvan konteksta njezine upotrebe, dakle, ne možemo reći da se ta rečenica sastoji i od tri rečenice o istovjetnosti.

Kada u opisanome kontekstu izričem »Ovo je Ana, ono je Ana i ono tamo je Ana«, izraz »je« u sva tri svoja pojavljivanja funkcionira kao kopula, ne relacijski predikat, dok »Ana« u sva tri svoja pojavljivanja funkcionira kao predikat, ne singularni termin. (Nije teško usporediti tu rečenicu s rečenicom »Ovo je pas, ono je pas i ono tamo je pas«; obje rečenice imaju isti oblik.) Dakle, s obzirom na taj kontekst, primjerci imena »Ana« funkcioniraju onako kako to ime funkcionira u konstrukcijama poput »ova Ana«, »svaka Ana« ili »dotična Ana«. No, dok su ti potonji primjeri po svome površinskom obliku modificirane upotrebe vlastitih imena, »Ana« u mome primjeru nemodificiranoga je oblika. Naime, u tom primjeru niti je samo ime površinskim oblikom modificirano (množinski oblik glasio bi »Ono su Ane«, što sam mogao reći pokazujući prema grupi djevojaka u konferencijskoj dvorani, gdje bi »Ane« bio primjer modificiranog imena), niti se ono pojavljuje u konstrukcijama poput »neka Ana« ili »ova Ana« koje bi ga modificirale. Po Burgeu, međutim, nemodificirana imena *uvijek* funkcioniraju referencijski, a to u primjeru s rečenicom »Ovo je Ana, ono je Ana i ono tamo je Ana« nije slučaj. Dakle, Burgeovu izvornu karakterizaciju nemodificiranih imena potrebno je uskladiti s tim. To nas ne bi trebalo iznenaditi jer su imena po Burgeu predikati koji se posebno ne razlikuju od drugih predikata, pa bi se onda trebala pojavljivati i na mjestima gdje obično nalazimo predikate. Predikacijske rečenice oblika »Ovo je *P*« vjerojatno su najučestaliji slučajevi u kojima predikate nalazimo. Budući, međutim, da preinaka u skladu s potonjim opažanjem ni na koji način ne potkopava samu Burgeovu predikatnu teoriju vlastitih imena, u nastavku ću, jednostavnosti radi, nemodificirana imena nastaviti poistovjećivati s referencijski upotrijebljenim imenima, tj. na površinskoj razini imena nemodificiranoga oblika smatrat ću singularnim terminima.

4.4. Predikatna teorija vlastitih imena (2)

Imena i predikati

Ako postoji semantička veza između svih doslovnim upotreba vlastitih imena, o kakvoj se vezi radi? Što je to što je zajedničko svim doslovnim upotrebama vlastitih imena? (Pretpostavka da takva nekakva zajednička crta postoji uvjet je za jedinstveno semantičko objašnjenje doslovnih upotreba.) Burgeov je odgovor ono što sam u nazvao *Burgeovom predikatnom tezom*: s vlastitim imenima trebamo postupati kao s predikatima koji se u svojim različitim površinskim doslovnim upotrebama zapravo predstavljaju demonstrativne ili kvantifikacijske konstrukcije. U svjetlu

rasprave s kraja prethodnog odjeljka, tako postavljenu Burgeovu predikatnu tezu trebali bismo upotpuniti tvrdnjom da uz demonstrativne i kvantifikacijske konstrukcije, površinska doslovno upotrijebljena imena mogu predstavljati i same predikate, a ne samo konstrukcije Što ta teza znači? Krenimo od predikata »biti pas«. Za »biti pas« možemo reći da je predikat koji se u svojim različitim doslovnim upotrebama pojavljuje u demonstrativnim, kvantifikacijskim i predikatnim konstrukcijama, npr. »Svi psi su sisavci« postaje »∀x (pas x → sisavac x)«; »Neki psi su kratkodlaki« postaje »∃x (pas x ∧ kratkodlak x)«; »Bleki je pas«, u klasičnom logičkom prikazu (koji nije i Burgeov) postaje »Pas (b)«, gdje »b« predstavlja predmetnu konstantu; »Ovo je pas« postaje »Pas x«, pri čemu je »x« slobodna varijabla kojoj je pridružena neka vrijednost iz zadanoga predmetnog područja. Kako bi u potonjem slučaju naznačio da se ne radi o otvorenoj, već o zatvorenoj rečenici koja može imati potpuni propozicijski sadržaj, a da se »x« ne veže nekim kvantifikatorom, Burge uvodi konvenciju uglatih zagrada te »Ovo je pas« formalno prikazuje kao »Pas [x]«.[320] Uglate zagrade pritom trebaju naznačiti da slobodna varijabla predstavlja neki indeksikal te da ju se u dotičnome kontekstu upotrebe ne može dalje vezati kvantifikatorom. Konačno, imamo i rečenice poput »Ovaj pas je kratkodlak«, gdje »ovaj pas« funkcionira kao složeni demonstrativ kojim se referira na konkretnoga pas kojega se ima na umu i kojemu se želi pripisati svojstvo kratkodlakosti. Dosljedno Burgeovu prijedlogu, potonju bi se rečenicu moglo prikazati kao »Kratkodlak [pas x]«.[321] U svih pet navedenih primjera postoji očita semantička veza između »svi psi«, »neki psi«, »je pas« i »ovaj pas«. U svim tim primjerima »biti pas« predikat je koji se pojavljuje u kvantifikacijskim, demonstrativnim ili predikatnim konstrukcijama. U slučaju demonstrativnih i kvantifikacijskih konstrukcija taj predikat barem djelomično određuje ekstenziju dane konstrukcije ili varijable u njoj. Situacija je ista i s drugim jednomjesnim (vrsnim) predikatima.

Ako su vlastita imena predikati, kako tvrdi Burge, ona su jednomjesni (vrsni) predikati. Dakle, istu bismo situaciju trebali zateći i kod njih. Doista, pronalazimo je. Modificirane upotrebe: »Sve

[320] Burge, »Demonstrative Constructions, Reference, and Truth«, 211. Vidi i Burge, »Reference and Proper Names«, 432–433.

[321] Burgeova formalizacija nešto je drugačija. »Ovaj pas« Burge prikazuje kao »[x] pas x«. No, kako bi se izbjeglo prigovor da u tom slučaju »[x]« funkcionira kao operator, što »[x]«-dio nije (vidi Burge, »Reference and Proper Names«, 433), odabirem alternativni oblik »[pas x]«. »Kratkodlak [pas x]«, naravno, nije isto što i konjunkcija »Pas [x] ∧ kratkodlak [x]« u kojoj su dva pojavljivanja »[x]« koreferencijska.

Ane su nespretne« prevodi se kao »∀x (Ana x → nespretna x)«; »Neke Ive su ljevoruke« kao »∃x (Iva x ∧ ljevoruka x)«; »Ova Iva pametnija je od one (Ive)« kao »Pametnija od [Iva x], [Iva y]«; »Jedan Alfred učlanio se u klub« [An Alfred joined the club] kao »∃x ((Alfred x ∧ ∃z (klub z ∧ ∀w (klub w → z = w)) ∧ učlaniti se u x, z)«; »Dotični Alfred koji se danas učlanio u klub je babun« [The Alfred who joined the club was a baboon] kao »∃x (((Alfred x ∧ ∀y (Alfred y → x = y)) ∧ ∃z (klub z ∧ ∀w (klub w → z = w))) ∧ učlaniti se u x, z)«.[322] Singularne *nemodificirane* upotrebe: »Aristotel je filozof« i »Platon je mlađi od Sokrata«, postaju »Filozof [Aristotel x]« i »Mlađi od [Platon x], [Sokrat x]«, a »Ovo je Platon« postaje »Platon [x]«.

Na koga se primjenjuje, tj. o kome je istinit predikat »biti pas«? Primjenjuje se na one, i samo one, predmete koji su *psi*. Točnije, primjenjuje se na one predmete koji zadovoljavaju određene uvjete vezane uz taj predikat u hrvatskome jeziku. Koje točno uvjete, ovdje nas ne treba zanimati. Može se raditi o nekim opisnim, kvalitativnim uvjetima; može se raditi o uzročnim uvjetima da se radi o primjerku »neke *ove* vrste«; a može se raditi i o nečemu trećem. U svakom slučaju, moraju postojati neki uvjeti koji određuju funkciju toga predikata, uvjeti koji neke njegove upotrebe čine ispravnima (kada ga se upotrebljava da bi se govorilo o psima), a druge pogrešnima (kada ga se upotrebljava da bi se govorilo o predmetima koji nisu psi). »Svi psi su sisavci« istinito je ako je predikat »biti sisavac« istinit o svakom predmetu (zadanoga predmetnog područja) o kojemu je istinit predikat »biti pas«. »Ovo je pas« istinito je ako je »biti pas« istinito o predmetu na koji govornik referira indeksikalom »ovo«. Konačno, »Ovaj pas je kratkodlak« istinito je ako je »biti kratkodlak« istinito *o psu* na kojeg govornik referira složenim demonstrativom »ovaj pas«. »Ovaj pas« referira na konkretni predmet *x*, ako je *x* predmet koji govornik ima na umu pri izricanju složenog demonstrativa, tim demonstrativom ima namjeru referirati na *x*, i taj *x* jest pas. Nezadovoljenje bilo kojeg od ta tri uvjeta za posljedicu bi imalo da složeni demonstrativ »ovaj pas« ne referira ili da referira na nešto drugo, a ne na *x*. No, vidjeli smo, u potonjemu slučaju ne bi se radilo o semantički značajnoj referenciji.

[322] Alternativno, tu bi se rečenicu moglo prevesti i kao: »Učlaniti se u ([Alfred x], [club y])«, ili bi prijevod bio kombinacija tih dvaju alternativa. Isto vrijedi i za raniju rečenicu s neodređenim članom, kao što smo vidjeli u 4.2., i sve druge rečenice koje sadrže određene ili neodređene opise.

Istu se analizu može primijeniti i na sve doslovne upotrebe vlastitih imena, a ono rečeno za ostale predikate, vrijedi i za vlastita imena. Sama vlastita imena predikati su koji, poput predikata »biti pas«, »biti neženja«, ili bilo kojeg drugog predikata, imaju uvjete primjenjivosti, tj. uvjete pod kojima su istiniti o nekim predmetima te nisu istiniti o drugima. Koji su to uvjeti? Uvjeti da su dotičnim predmetima nadjenuti na primjeren način. To sam ranije nazvao *uvjetom primjenjivosti*. Dosljedno tome, sada se može reći kada će rečenica »Sve Ane su nespretne« reći nešto istinito. Ta će rečenica reći nešto istinito onda kad je o svim predmetima (ne nužno samo osobama ili živim bićima) kojima je na primjeren način nadjenuto ime »Ana« istinit predikat »biti nespretan«. No, kada se rečenicom »Ana je kriva za požar« kaže nešto istinito? Onda kad je o predmetu kojemu je na primjeren način nadjenuto ime »Ana«, a koji govornik koji izriče dotičnu rečenicu ima na umu, istinit predikat »biti nespretna«.

Na temelju dva potonja odlomka moglo bi se zaključiti da sam se priklonio metajezičnim uvjetima istinitosti, uvjetima koji istinitost propozicije vežu uz to kako određeni *izrazi* funkcioniraju. No, to nije točno jer, očito, *to da su svi psi sisavci* istinito je ili neistinito nezavisno od toga kako funkcionira predikat »biti pas«, a to da je Ana gladna nezavisno je od toga kako funkcioniraju »Ana« ili »biti gladna«. Uvjeti istinitosti sadržani su u samoj propoziciji i nezavisni su od rečenice kojom se tu propoziciju izražava. Ono o čemu sam govorio u dva potonja odlomka nisu bili uvjeti istinitosti, već uvjeti pod kojima rečenica *kaže* nešto istinito, tj. uvjeti pod kojima *rečenica* izražava istinitu propozicije. No, za razliku od uvjeta istinitosti koji su sadržani u samoj propoziciji, uvjeti *izražavanja* istinite propozicije nisu sadržani u samoj propoziciji, pa promjena tih potonjih uvjeta ni na koji način ne utječe na samu propoziciju.

Kakve onda propozicije izražavaju rečenice koje sadrže vlastita imena? Ako je pravi oblik takvih rečenica neka kvantifikacijska konstrukcija, takve rečenice onda izražavaju opće propozicije (kao što je to slučaj s rečenicama »Sve Ive su ljevoruke« ili »Neke Ana su vegetarijanke«). Ako su površinski oblici imena, ili konstrukcije u kojima se pojavljuju, upotrijebljeni referencijski, i ako je takva upotreba njihova doslovna upotreba, kao što je to slučaj (ili kao što bi to mogao biti slučaj) u rečenicama »Iva je gladna« ili »Ova Ana pokazat će ti put«, takve rečenice izražavaju singularne propozicije. Ta potonja tvrdnja obvezuje nas na određeno shvaćanje funkcioniranja referencijski upotrijebljenih imena i konstrukcija s imenima. Tome se sad okrećem.

Referiranje i vlastita imena

S obzirom na dosad rečeno, kako se referira vlastitim imenima upotrijebljenima na singularni nemodificirani način? Rečenicom »Ana je nespretna« kaže se nešto istinito akko je o predmetu na koji se referira imenom »Ana« istinit predikat »biti nespretno«. No, ako je ono što se dotičnom rečenicom kaže istinito, o kome je to točno istinita, i kako referiranje imenima pomiriti s činjenicom da su imena zapravo predikati? Odgovor na prvo pitanje ne može biti iscrpljen navođenjem činjenice da »Ana« referira na Anu (to je bila i jedna od poenti 3.1.), jer ostaje još neodređenim o kojoj je točno Ani riječ? – Postoji neprebrojivo mnoga Ani. Burgeov je odgovor da se imenom »Ana« referira, te da referira na određeni predmet *x*, akko su zadovoljena dva uvjeta, tj. uspostavljene dvije relacije:

(a) *relacija govorničke referencije*, koja se uspostavlja time da govornik koji upotrebljava ime »Ana« na singularni nemodificirani način, na umu ima konkretan predmet na koji ima namjeru referirati tim imenom.

(b) *relacija zadovoljenja ili istinitosti o (nečemu)*, koja se uspostavlja time da je nekom predmetu ime nadjenuto na primjeren način.

Ako je *x* onaj predmet koji imamo na umu i na koji želimo referirati upotrebom imena »Ana« u rečenici »Ana je nespretna«, i ako je tom *x* ime »Ana« nadjenuto na primjeren način, naša upotreba imena »Ana« u dotičnoj rečenici referira na taj *x*, a rečenica kaže nešto istinito ako je predikat »biti nespretan« istinit o tom *x*. Kada su za neki predmet *x* uspostavljene i (a) i (b), Burge govori o *označavanju* [designation].[323] Imena upotrijebljena na singularni nemodificirani način ne označavaju u Burgeovom smislu bilo kad

(i) predmetu koji govornik ima na umu i na koji želi referirati upotrebom imena »X«, ime »X« nije nadjenuto na primjeren način,

bilo kad

(ii) govornik upotrebljava ime »X«, a to ime nije istinito niti o jednom predmetu.[324]

[323] Burge, »Reference and Proper Names«, 435.

[324] Burge, »Reference and Proper Names«, 436.

Samo imena upotrijebljena na singularni nemodificirani način *tako* označavaju i tako funkcioniraju.[325]

No, ako su imena predikati, kako uopće ona mogu referirati? Odgovor na to sadržan je u uvodnom Burgeovu citatu s početka odjeljka. Govor o imenima često je višeznačan. Ponekad kad sam govorio o imenima na umu sam imao imena kao izraze kako se pojavljuju u površinskim rečenicama poput »Iva je gladna«, a ponekad sam o imenima govorio kao sastavnicama logičkog oblika površinskih rečenica. Imena na tim dvjema razinama nisu isto. Kada se imena pojavljuju u površinskim rečenicama, nikada nisu predikati, već singularni ili opći termini. Kada se pojavljuju u logičkim oblicima, uvijek su predikati. To dvoje Burge pomiruje tezom da su imena u površinskim rečenicama prikrivene demonstrativne konstrukcije. Kad ih se upotrebljava referencijski, funkcioniraju kao složeni demonstrativi, i na razini logičkog oblika tko ih se prikazuje. Kad su upotrijebljeni kao opći termini, na razini logičkog oblika prikazuje ih se kao kvantifikacijske konstrukcije. I u demonstrativnim i u kvantifikacijskim konstrukcijama sama su imena predikati. U svjetlu toga, kada sam u radu govorio o imenima kao referencijskim izrazima, bio je to govor o imenima kako se standardno pojavljuju u površinskim rečenicama. Niti jedna od tih tvrdnji nije potkopana Burgeovom predikatnom tezom; svaka od njih može se uskladiti s njom.

Primjerice, kako bi se podržalo (PT), tvrdio sam da u hrvatskome mora postojati jedan tip npr. imena »Iva« čiji primjerci u različitim kontekstima mogu imati različite referente. U svjetlu predikatne teorije imena, međutim, slijedi da svi primjerci tipa imena »Ana« u hrvatskome moraju imati *istu* semantičku vrijednost, a ta vrijednost nije referent. Naime, imena su predikati čiji su primjerci također predikati, te kao takvi ne referiraju. No, podrška (PT) svejedno ostaje očuvana. Imena kao predikati najčešće se pojavljuju u implicitnim demonstrativnim konstrukcijama. Takve konstrukcije zapravo leže iza površinskih upotreba imena, a od konteksta do konteksta one mogu mijenjati svoga referenta. To je dovoljno za podršku (PT). S druge strane, to pokazuje da pravi, ili primarni, spor ne leži, kako je to bilo postavljeno u 3.3., između toga

[325] U jezicima u kojima postoje određeni i neodređeni članovi tu bi spadale i one modificirane upotrebe vlastitih imena – upotrebe imena s određenim ili neodređenim članovima – u kojima se ime upotrebljava referencijski. U hrvatskome to bi bile konstrukcije poput »dotična Ana« ili »neka Ana«, koje su po Burgeu modificirane upotrebe, ali, vidjeli smo u prethodnom odjeljku, mogu funkcionirati referencijski.

imaju li svi primjerci tipa imena istoga referenta ili mogu imati različite referente, već između toga je li semantička vrijednost primjeraka tipa imena referent ili svojstvo.[326]

Dodatne opaske

U prethodnom poglavlju neke stvari koje sam rekao pretpostavljale su ovdje izloženu predikatnu teoriju imena. Sad ću pokazati na koji se način predikatna teorija imena nosi s njima i tako u konačnici podržava (PT).

(*A*) Ako je predikatna teorija imena točna, nema smisla tvrditi da u hrvatskome postoje različiti tipovi imena koji su zvukom, oblikom i gramatički nerazlučivi, no semantički se razlikuju zato što im primjerci imaju različite referente – što je bio izazov (PT) postavljen u 3.3. Predikatna teorija imena povlači da svi primjerci tipa imena imaju *istu* semantičku vrijednost, no ta vrijednost nije referent, već svojstvo. Budući da je mogućnost različitih tipova naoko istih imena bila podržana tek semantičkom pretpostavkom da različite tipove naoko istih imena razlučuju njihovi referenti, a sama imena kao vrijednost nemaju referente, potkopana je i ta mogućnost. Jednom kad odbacimo takav semantički kriterij, jedino što nam ostaje kao kriterij za odluku radi li se o istome tipu imena ii ne, osjetilni je i gramatički kriterij: ako dva primjerka imena imaju istu gramatike, te zvuče ili izgledaju isto, nemamo razloga pretpostaviti da su u hrvatskome oni primjerci različitih tipova. Stvar, naravno, postaje složenija jednom kad više nismo ograničeni samo na hrvatski jezik, no taj ću problem ovdje ostaviti po strani.

(*B*) Autori su ponekad razlikovali referiranje od denotiranja temeljem toga je li veza između izraza i predmeta uspostavljena posredstvom nekog opisnog sadržaja ili je uspostavljena bez takvog posredovanja. Po tom kriteriju, vlastita se imena onda smatralo referencijskim izrazima, a određene opise i indeksikale denotacijskima, jer je »referent« potonjih barem dijelom određen njihovim opisnim sadržajem. No, ako je izložena predikatna teorija imena točna, i vlastita su imena (kako se standardno pojavljuju u površinskim rečenicama) denotacijski izrazi jer »referiraju« posredstvom svog opisnog sadržaja, a referencijskih izraza u gornjem smislu i nema. Potkopava li to, onda, (PT)? Smatram da ne, jer se dobrim dijelom radi tek o terminološkom

[326] Za obrani prve mogućnosti vidi Boër, »Proper Names as Predicates«; za kritiku Boëra i obranu druge mogućnosti vidi Hornsby, »Proper Names: A Defence of Burge«.

razlikovanju. Naime, napuštanje razlikovanja između referiranja i denotiranja odvezuje nas na jedno drugo razlikovanje – na razlikovanje dvije vrste denotiranja. Jedna vrsta denotacijskih izraza bit će onda oni singularni termini koji propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju pridonose sam predmet koji denotiraju, a druga onda oni singularni termini koji propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju pridonose opisni sadržaj posredstvom kojega neki predmet denotiraju. U tom slučaju, etikete »referiranje« ili »referencijski izraz« moglo bi se sačuvati za prvu vrstu denotacijskih izraza i tek zaključiti da je ranija karakterizacija referencija bila pogrešna utoliko što referencija bez ikakva posredovanja opisnog sadržaja ne postoji. Uostalom, većina je autora singularne indeksikale – koji neprijeporno »referiraju« posredstvom svog opisnog sadržaja – i nazivala »referencijskima«.

(*C*) S obzirom na predloženu predikatnu teoriju imena, postaje jasno zašto sam drugu inačicu Donnellanova primjera sa studentom na zabavi (3.4.) uzeo kao podršku (PT), pretpostavivši da semantički referent imena »Aston-Martin« može biti varalica sa zabave jednako kao i poznati filozof. Naime, obje te osobe nose ime »Aston-Martin« koje im je nadjenuto na primjeren način (recimo pri njihovu rođenju od strane roditelja). U studentovim izričajima ime »Aston-Martin« upotrijebljeno je na singularni nemodificirani način. Dakle, po Burgeu, iza te upotrebe leži demonstrativna konstrukcija referenta koje određuje govornikova namjera. U različitim kontekstima govornik će imati različite namjere, tj. na umu će imati različite predmete na koje će htjeti referirati imenom »Aston-Martin«. Ovisno o tome, rečenice koje sadrže to ime imat će različite propozicijske sadržaje.

(*D*) Jednako uspješno, predikatna teorija imena pokazuje zašto u prvoj inačici Donnellanova primjera ne bismo trebali prihvatiti da u nekim kontekstima student govori nešto o poznatome filozofu, a u drugima o varalici sa zabave. Naime, varalici sa zabave ime »Aston-Martin« nikada nije bilo primjereno nadjenuto. Stoga, premda govornik ima upravo njega upotrebljavajući ime »Aston-Martin«, on ne može biti semantički referent tako upotrijebljenog imena. Razmatrajući primjer s Aston-Martinom, Donnellan, naravno, nije imao u vidu burgeovsko objašnjenje. Donnellan je do istoga zaključka došao u sve tri razmotrene inačice primjera. Da je Donnellan imao na umu neko drugačije objašnjenje vidljivo je i iz toga koliku važnost pridaje sadržaju rečenice u kojoj se neko ime pojavljuje, kao i razgovornoj situaciji u kojoj je se neku takvu rečenicu upotrebljava. No, ako predmet ne nosi dotično ime iz rečenice kao posljedicu neke

primjerene ceremonije imenovanja, svi su ti drugi kontekstualni parametri nebitni, barem što se semantike tiče. Pretpostavljam da je Donnellan, razmatrajući dotični primjer, smatrao da se s imenima u tri scenarija događa nešto analogno opisima u različitim kontekstima upotrebe, tj. da i kod imena možemo prepoznati dvije različite upotrebe, analogne referencijskoj i atributivnoj upotrebi. Možda je po tom pitanju Donnellan i u pravu, no zasigurno nije u pravu kad sugerira da to ima bilo kakva utjecaja na semantiku vlastitih imena, tj. na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete rečenica u kojima se ona pojavljuju.[327] Isto se može reći i za Kripkeov primjer kad netko, opazivši osobu za koju pogrešno vjeruje da je Jones, izriče rečenicu »Jones grablja lišće«, no zapravo je Smith taj koji grablja lišće.[328] Kripkeov je zaključak da je izricatelj imenom »Jones« možda govornički uspio referirati na Smitha, ali to ime semantički ne referira na njega. Burgeova teorija omogućuje nam točno objasniti zašto je tome tako: ako ime kao predikat nije istinito o nekom predmetu, taj predmet ne može biti semantički referent singularne nemodificirane upotrebe tog imena.

Predikatna teorija i (PT)

Ako je Burge u pravu oko funkcioniranja vlastitih imena upotrijebljenih na singularni nemodificirani način, to izravno podržava (PT). Naime, vlastita imena koja površinski funkcioniraju kao singularni termini, zapravo funkcioniraju kao složeni demonstrativi. No, referencija složenih demonstrativa, kao i standardnih singularnih indeksikala, kontekstualno je uvjetovana na semantički značajan način. Dakle, ako je Burge u pravu, kada su vlastita imena upotrijebljena kao singularni termini da bi se njima referiralo na konkretni predmet, njihova je referencija kontekstualno uvjetovana jer funkcioniraju kao složeni demonstrativi. Imajući to na umu, a zajedno s jednim od zaključaka prethodnog odjeljka da je referencijske opise najbolje analizirati kao složene demonstrative, dolazimo do zanimljivog rezultata u pogledu (PT). Naime, ako (PT) shvatimo kao tezu da je referencija singularnih termina *koji nisu* indeksikali kontekstualno uvjetovana, slijedi da (PT) nije potkrijepljena jer svi slučajevi kontekstualne uvjetovanosti na koju smo do sad naišli bili su slučajevi singularnih indeksikala, bilo jednostavnih, bilo složenih. No, to nije ono što (PT) doista kaže.

[327] Za drugačiju teoriju vlastitih imena u kojoj imena imaju referencijske i atributivne upotrebe vidi Boër, »Proper Names and Formal Semiotics«.

[328] Kripke, »Speaker's Reference and Semantic Reference«, 237 i *Naming and Necessity*, 25, b. 3 i 85, b. 36.

U 1.2. ponudio sam tri formulacije početne teze i naglasio da se sve tri formulacije svode na isto. ($PT^{\#}$), podsjećam, glasila je da stvarna klasa singularnih indeksikala obuhvaća više od klase standardno prihvaćenih singularnih indeksikala. Ako je Burge u pravu, ($PT^{\#}$) je potvrđena jer imena upotrijebljena na singularni nemodificirani način nisu standardni indeksikali. Nadalje, ($PT^{\#}$) potvrđena je i tezom iz prethodnog poglavlja da nepotpuni opisi funkcioniraju kao složeni demonstrativi jer nepotpuni opisi nisu standardni indeksikali. Tim je rezultatima potvrđena i formulacija (PT) kad je shvatimo kao tezu koja kaže da singularni termini koji su *površinski* singularni indeksikali nisu jedini površinski singularni termini koji su kontekstualno uvjetovani. Ako su ti rezultati točni, radi se o značajnom semantičkom rezultatu jer, rekao sam, kontekstualna uvjetovanost standardnih singularnih indeksikala gotovo da i nije prijeporna. Kontekstualna uvjetovanost singularnih termina koji površinski nisu singularni indeksikali jest. Svaka referencija indeksikalna je referencija.

Ovaj je rad bio rasprava o prirodi singularne referencije. Rasprava o prirodi relacije između određenih jezičnih izraza, singularnih termina, i konkretnih predmeta u svijetu koje ti izrazi predstavljaju u jeziku. Naglasak je pritom bio stavljen na pojam konteksta i ulogu koju on ima u singularnoj referenciji te kako kontekst utječe na propozicijski sadržaj rečenica u kojima se singularni termini pojavljuju. Rad sam započeo Strawsonovom tvrdnjom da je kontekst od iznimne važnosti za referenciju, važnosti koju je gotovo nemoguće prenaglasiti. U ostatku rada pokušao sam dati konkretni smisao toj tvrdnji te sam predložio kako bismo je preciznije mogli shvatiti.

U proteklih stotinjak godina tvrdilo se da je referencija singularnih termina na različite načine kontekstualno uvjetovana. (*i*) Autori poput Fregea, Carnapa i Churcha argumentirali su da od konteksta do konteksta može doći do kategorijske promjene referenta singularnog termina. U nekim kontekstima singularni termini referiraju na predmete, u drugima na načine danosti ili predmetne pojmove. (*ii*) Neki su autori (npr. Kent Bach) dalje argumentirali da u nekim kontekstima singularni termini referiraju, dok se iste te singularne termine u drugim kontekstima uopće ne upotrebljava referencijski. (*iii*) Zamjenice i određeni opisi mogu ovisiti o rečeničnom kontekstu jer im je referencija anaforički ovisna o nekom antecedentnom izrazu. (*iv*) Kao paradigmatski primjer kontekstualne uvjetovanosti uvijek su služili singularni indeksikali čija je referencija uvjetovana kontekstom njihove upotrebe. (*v*) Vlastita su imena referencijski neodređena, pa od konteksta do konteksta referiraju na različite predmete, ovisno o tome o kojem se tako-i-tako imenovanom predmetu želi govoriti. (*vi*) Da bismo odredili referenta nepotpunog opisa, trebamo uzeti u obzir kontekst u kojemu ga se upotrebljava. (*vii*) Konačno, u prikladnom kontekstu bilo koji singularni termin, suprotno konvencijama vezanim uz njega, može se upotrebljavati da bi se referiralo na bilo što. Sve su to mogući načini na koje bi referencija mogla biti kontekstualno uvjetovana ili na koje jest kontekstualno uvjetovana, i iza naslova ovog rada mogla bi se nalaziti rasprava o bilo kojem od spomenutih slučajeva. No, u radu sam se ograničio samo na neke od spomenutih načina.

Promotri li se sedam navedenih slučajeve kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina, osim te nominalne zajedničke karakterizacije, ne povezuje ih mnogo stvari. Spomenut ću kriterija za njihovo razlučivanje kojima sam se rukovodio u radu. Prvo, u nekim slučajevima kontekst koji utječe na referenciju je *jezični*, u drugima *nejezični*. (*i*) – (*iii*) slučajevi su jezične kontekstualne uvjetovanosti, dok su (*iv*) – (*vii*) slučajevi nejezične kontekstualne uvjetovanosti. Pretpostavljam da oko te karakterizacije nema mnogo neslaganja. Drugo, u proteklih pedesetak godina u lingvistici i filozofiji jezika sve je više dolazila do izražaja potreba za jasnijim razlikovanjem oblasti *semantike* i oblasti *pragmatike*. Tu su lingvističke discipline koje se, pretpostavka je, bave različitim razinama jezičnoga značenja. S obzirom na to razlikovanje, samo bi se neke od gornjih slučajeva kontekstualne uvjetovanosti moglo okarakterizirati kao semantičke. Koje točno, prijeporno je pitanje i moj rad doprinos je upravo tom sporu. Neprijeporni slučajevi semantičke značajne kontekstualne uvjetovanosti bili bi (*iii*) i (*iv*). Druge bi mnogi autori okarakterizirali kao *pred*semantike slučajeve, prije svega (*v*), ili pak kao *post*semantičke, tj. pragmatičke, slučajeve – (*vi*) i (*vii*). Kao što je vidljivo iz moje rasprave, ja nisam među tim autorima.

S obzirom na ta dva kriterija razlučivanja različitih vrsta kontekstualnih uvjetovanosti, ovaj sam rad ograničio na razmatranje načinâ na koje nejezični kontekst utječe na promjenu referencije od semantičkog značaja. (Reći da je promjena referencije singularnoga termina od semantičkog značaja, znači reći da takva promjena utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete rečenica u kojima se singularni termin pojavljuje.) Početna teza kojoj u radu pokušavam dati smisao, smjestiti je u širi okvir relevantnih rasprava, i, konačno, za koju u radu pokušavam pronaći čvrstu podršku, formulirao sam na sljedeće načine:

(PT) Referencija singularnih termina kontekstualno je uvjetovana u većoj mjeri no što bi se isprva ili standardno moglo činiti;

(PT*) Kontekstualna uvjetovanost referencije singularnih termina nije ograničena na singularne indeksikale kao podklasu singularnih termina;

(PT$^{\#}$) Stvarna klasa singularnih indeksikala obuhvaća više od klase standardno prihvaćenih singularnih indeksikala.

Konkretni semantički, ali i metafizički, okvir kojemu sam se pritom priklonio izravnoreferencijska je teorija. Kao model semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti referencije singularnih termina uzeo sam primjer standardnih singularnih indeksikala. Pojmovni i metodološki okvir razvijam u prva dva poglavlja. Druga dva poglavlja bila su posvećena iznalaženju podrške početnoj tezi. U njima za početnu tezu argumentiram analizirajući niz primjera u kojima s promjenom konteksta dolazi do promjene referencije singularnih termina. Neke od tih primjera prepoznajem kao podršku početnoj tezi, druge odbacujem kao pogrešne ili nebitne.

Jedan zanimljivi primjer za koji se čini da podržava (PT) bili su slučajevi namjerne ili pogrešne promjene referencije imena (3.4.). Ono što je počelo kao pogrešna upotreba imena s vremenom je postala njegova konvencionalna upotreba; referent tog imena se promijenio, ili je barem ime dobilo još jednog mogućeg referenta na kojega u primjerenom kontekstu može referirati. U svjetlu rasprave o određenim opisima u 4.1. i 4.2. otvara se, međutim, mogućnost sljedećim prigovorima takvoj argumentaciji za (PT).

Prvo, vidjeli smo kako Kripke tumači Donnellanove anaforičke argumente za semantički značaj referencijske upotrebe određenih opisa. Dok Donnellan to da govornička referencija jednog izraza može odrediti semantičku referenciju drugoga uzima kao pokazatelj da govornička referencija ima barem nekakva semantički značaj (pa onda iz toga izvodi jači argument), Kripke taj fenomen vidi kao općenitiju činjenicu o pronominalizaciji. Neki predmet možemo istaknuti na različite načine i time ga učinit referentom izraza koji je anaforički vezan s izrazom koji je poslužio za isticanje predmeta. Jedan od tih načina govorničko je referiranje opisom na taj predmet. No, to ne čini govorničku referenciju opisa semantički značajnom *za taj opis*. Njegova semantička referencija još uvijek je određena drugačije, i još uvijek se može razlikovati od njegove govorničke referencije.

Na sličan bi se način moglo pokušati tumačiti i primjere slučajne ili namjerne promjene referencije vlastitih imena iz 3.4. Naime, moglo bi se argumentirati da premda je Polovo *govorničko* referiranje imenom »Madagaskar« na otok, a ne dio afričkoga kopna, u konačnici dovelo do toga da »Madagaskar« *semantički* referira na dotični otok, to ne pokazuje da je govornička referencija bila semantički značajna za »Madagaskar« kako ga je upotrebljavao

Marko Polo. No, analogija između takvih i Donnellanovih anaforičkih primjera nije toliko jaka. U Donnellanovim primjerima govornička referencija *jednoga* izraza određuje semantičku referenciju *drugoga*. U primjerima s imenima, čini se da govornička referencija jednoga imena utječe na semantičku referenciju tog istog imena u nekom kasnijem trenutku. S obzirom na to, mislim da bi se još uvijek moglo ustrajati na kripkeovskome zaključku, no trebalo bi ga uskladiti s tom činjenicom. Nisam, međutim, sigurna da bi se to moglo uspješno izvesti. Jedan uspješniji način da se slučajeve promjene referenta imena uzme kao podršku (PT) bio bi tvrditi da se u slučajevima promjene referenta imena više ne radi o istome imenu, već o nekom drugom imenu koje samo naizgled jest ono prvo. U tom slučaju analogija između Donnellanovih primjera i primjera s imenima bila bi jača, kao i izloženi prigovor. No, pokazao sam u 4.3. i 4.4. da je takvo pozivanje na razlikovanje tipova i primjeraka prijeporno, te da postoji drugačiji način pristupa imenima koje blokira spomenutu mogućnost.

Uspješniji prigovor zaključcima iz 3.4. bio bi pozivanje na konvencionalnost s kojom se u svojoj argumentaciji za referencijske opise poslužio i Devitt (vidi 4.2.). S obzirom na to, moglo bi se argumentirati da za indeksikale i referencijske opise (barem one nepotpune i neodređene) postoji konvencija promjene njihove referencije. Postoje mnogi predmeti koji zadovoljavaju opisni sadržaj referencijskog opisa, a govornik među njima može izabrati bilo kojega da opisom referira na njega. Ista je situacija i sa singularnim indeksikalima; stvar je tu čak i izraženija. Jednom te istom pokaznom zamjenicom mogu referirati gotovo na bilo što. Nasuprot tome, čini se da je promjena referencije imena dugotrajan postupak, te da je prije iznimka nego pravilo, pa ne postoji neka konvencija koja takvu promjenu podržava. I, za razliku od promjene referencije singularnih indeksikala ili referencijskih opisa, promjena referencije imena zahtijeva primjereno postavljen kontekst, što je u pravilu odlika pragmatičkih fenomena. (Npr. tek u primjereno uređenom kontekstu Iva rečenicom »Ruže su crvene« može priopćiti nekome *da je stan u plamenu*; tek u primjereno uređenom kontekstu Ana određenim opisom »Lein suprug« može referirati na Leina ljubavnika i sl.)

Taj potonji prigovor ozbiljnije dovodi u pitanje raspravu u 3.4. kao podršku (PT). No, čini se da nas priklanjanje potonjemu prisiljava pozabaviti se činjenicom da govornička referencija s vremenom može prerasti u semantičku referenciju. Jednom kad se pozabavimo time, međutim, stvar, kao što smo vidjeli, postaje prilično složenija. Smatram stoga da razmotreni prigovori još

uvijek ne predstavljaju jednoznačno potkopavanje rasprave u 3.4. kao podrške (PT). No, čak i kada bismo slučajeve namjerne ili slučajne promjene referencije imena odbacili kao relevantnu podršku (PT), još uvijek, vidjeli smo u 4.2. te 4.3. i 4.4. ostaju drugi slučajevi podrške toj tezi koji proizlaze iz teorije o semantičkoj višeznačnosti opisa i Burgeove predikatne teorije imena. Premda su ti slučajevi daleko od neprijeporne podrške (PT), smatram da za nju predstavljaju najbolju podršku.

Donnellan je svojevremeno zaključio da se semantičku referenciju ne možemo odvojiti od govorničke referencije.[329] Isti zaključak proizlazi i iz moje rasprave. Naime, ako sam u pravu, slijedi da su svi singularni termini, tj. svi referencijski izrazi, zapravo ili jednostavni singularni indeksikali ili demonstrativne konstrukcije, tj. složeni demonstrativi. Takav zaključak u oštroj je suprotnosti s gledištima autora poput Russella i Quinea koji argumentiraju da su svi singularni termini osim nekih indeksikala prikrivene kvantifikacijske konstrukcije. Smatram da imamo dovoljno razloga odbaciti takva gledišta. Referencija singularnih termina kontekstualno je uvjetovana.

[329] Donnellan, »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«, 43. Naravno, smisao koji ja ovdje pridajem toj tvrdnji nije smisao koji joj je izvorno pridao Donnellan.

Godina navedena u uglatim zagradama godina je izvornog objavljivanja knjige ili članka; godina ispred uglate zagrade godina je pretiska članka ili knjige u nekoj novijoj zbirci koju koristim u radu ili godina objave prijevoda na hrvatskome. Brojevi stranica u bilješkama kod takvih slučajeva odnose se uvijek na pretisak ili prijevod.

Bach, Kent. 1994. [1987.] *Thought and Reference*. Oxford: Clarendon Press.

——————— 1997. »Do Belief Reports Report Beliefs?« *Pacific Philosophical Quarterly*, sv. 78, br. 3, 215–241.

Bartolet, Rod. 1980. »The Semantic Significance of Donnellan's Distinction«. *Philosophical Studies*, sv. 37, br. 3, 281–288.

Blackburn, William K. 1988. »Wettstein on Definite Descriptions«. *Philosophical Studies*, sv. 53, br. 2, 263–278.

Boër, Steven E. 1975. »Proper Names as Predicates«. *Philosophical Studies*, sv. 27, br. 6, 389–400.

Borg, Emma. 2000. »Complex Demonstratives«. *Philosophical Studies*, sv. 97, br. 2, 229–249.

——————— 2007. *Minimal Semantics*. Oxford: Oxford University Press.

Braun, David. 2008. »Complex Demonstratives and Their Singular Contents«. *Linguistics and Philosophy*, sv. 31, br. 1, 57–99.

Burge, Tyler. 1973. »Reference and Proper Names«. *The Journal of Philosophy*, sv. 70, br. 14, 425–439

——————— 1974. »Demonstrative Constructions, Reference, and Truth«. *The Journal of Philosophy*, sv. 71, br. 7, 205–223.

Caplan, Ben. 2006. »On Sense and Direct Reference«. *Philosophy Compass*, sv. 1, 1–15.

Cappelen, Herman i Lepore, Ernie. 2005. *Insensitive Semantics: A Defense of Semantic Minimalism and Speech Act Pluralism*. Oxford: Blackwell Publishing.

Carnap, Rudolf. 1956. [1947.] *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic* (2. izdanje). Chicago i London: The University of Chicago Press.

Church, Alonzo. 1964 [1951.] »The Need for Abstract Entities in Semantic Analysis«. U *The Structure of Language: Readings in the Philosophy of Language*, ur. Jerry A. Fodor i Jerrold J. Katz, 437–445. Englewood Clifs, NJ: Prentice-Hall, Inc.

Cumming, Sam. 2009. »Names«. U *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ur. Edward N. Zalta, URL = http://plato.stanford.edu/archives/spr2009/entries/names/.

Čuljak, Zvonimir. 2003. »Uvod u *Vjerovanje, opravdanje i znanje*«. U *Vjerovanje, opravdanje i znanje*, ur. Zvonimir Čuljak, 1–46. Zagreb: Ibis grafika.

Davidson, Donald. 1984a. [1967.] »Truth and Meaning«. U Donald Davidson, *Inquiries into Truth and Interpretation*, 17–36. Oxford: Clarendon Press

Davis, Wayne. 2010. »Implicature«. U *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ur. Edward N. Zalta, URL = <http://plato.stanford.edu/archives/win2010/entries/implicature/>.

DeRose, Keith. 2009. »Contextualism and Knowledge Attributions«. *Philosophy and Phenomenological Research*, sv. 52, br. 4, 913–929.

Devitt, Michael. 1981. »Donnellan's Distinction«. U *Midwest Studies in Philosophy VI: The Foundations of Analytic Philosophy*, ur. Peter A. French i dr., 511–524. Minneapolis: University of Minnesota Press.

——————— 1997. »Definite Descriptions (Reply to Neale)«. U *The Maribor Papers in Naturalized Semantics*, ur. Dunja Jutronić, 387–389. Maribor: Pedagoška fakulteta.

——————— 2004. »The Case for Referential Descriptions«. U *Descriptions and Beyond*, ur. Marga Reimer i Anne Bezuidenhout, 280–305. Oxford: Clarendon Press.

——————— i Sterelny, Kim. 1999. *Language and Reality: An Introduction to the Philosophy of Language*. Oxford: Blackwell Publishers.

Donnellan, Keith. 1968. »Putting Humpty Dumpty Together Again«. *The Philosophical Review*, sv. 77, br. 2, 203–215.

——————— 1972. [1970.] »Proper Names and Identifying Descriptions«. U *Semantics of Natural Language*, ur. Donald Davidson i Gilbert Harman, 356–379. Dordrecht i Boston: D. Reidel Publishing Company.

——————— 1974. »Speaking of Nothing«. *The Philosophical Review*, sv. 83, br. 1, 3–31.

——————— 1979. [1978.] »Speaker Reference, Descriptions, and Anaphora«. U *Contemporary Perspectives in the Philosophy of Language*, ur. Peter A. French i dr., 28–44. Minneapolis: University of Minnesota Press.

——————— 1998. [1966.] »Reference and Definite Descriptions«. U *Definite Descriptions: A Reader*, ur. Gary Ostertag, 173–193. Cambridge, MA: A Bradford Book/The MIT Press.

Evans, Gareth. 1985a. [1973.] »The Causal Theory of Names«. U Gareth Evans, *Collected Papers*, 1–24. Oxford: Clarendon Press.

——————— 1985b. [1980.] »Pronouns«. U Gareth Evans, *Collected Papers*, 214–248. Oxford: Clarendon Press.

——————— 1985c. [1981.] »Understanding Demonstratives«. U Gareth Evans, *Collected Papers*, 291–321. Oxford: Clarendon Press.

Fara, Delia Graff. 2001. »Descriptions as Predicates«. *Philosophical Studies*, sv. 102, br. 1, 1–42. [Autorica je članak izvorno objavila pod imenom »Delia Graff«.]

Føllesdal, Dagfinn. 1986. »Essentialism and Reference«. U *The Philosophy of W. V. Quine*, ur. Edwin Hahn i Paul Arthur Schilpp, 97–113. La Salle, IL: Open Court.

Frege, Gottlob. 1976. [1879.] *Begriffsschrift: A Formula Language, Modeled Upon That of Arithmetic, for Pure Thought*, preveo S. Bauer-Mengelberg. U *From Frege to Gödel: A Sourcebook in Mathematical Logic 1879–1931*, ur. Jean van Heijenoort, 1–82. Cambridge, MA: Harvard University Press.

——————— 1980. [1904.] »Frege to Russell 13. 11. 1904«. U Gottlob Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, ur. G. Gabriel i dr., 160–166. Chicago: The University of Chicago Press.

——————— 1984. [1918.–1919.] »Thoughts«, preveli P. Geach i R. H. Stoothoff. U Gottlob Frege, *Collected Papers on Mathematics, Logic, and Philosophy*, ur. Brian McGuinness, 351–372. Oxford: Basil Blackwell.

——————— 1995a. [1884.] *Osnove aritmetike: Logičko-matematičko istraživanje pojma broja*, preveli F. Grgić i M. Hudoletnjak Grgić. U Gottlob Frege, *Osnove aritmetike i drugi spisi*, 9–135. Zagreb: Kruzak.

——————— 1995b. [1892.] »O smislu i značenju«, preveli F. Grgić i M. Hudoletnjak Grgić. U Gottlob Frege, *Osnove aritmetike i drugi spisi*, 167–194. Zagreb: Kruzak.

——————— 1995c. [1892.] »O pojmu i predmetu«, preveli F. Grgić i M. Hudoletnjak Grgić. U Gottlob Frege, *Osnove aritmetike i drugi spisi*, 195–211. Zagreb: Kruzak.

Graff, Delia. Vidi: Fara, Delia Graff.

Grice, Paul. 1989a. [1975.] »Logic and Conversation«. U Paul Grice, *Studies in the Way of Words*, 22–40. Cambridge, MA i London: Harvard University Press.

————— 1989b. [1978.] »Further Notes on Logic and Conversation«. U Paul Grice, *Studies in the Way of Words*, 41–57. Cambridge, MA i London: Harvard University Press.

————— 1989c. [1969.] »Utterer's Meaning and Intentions«. U Paul Grice, *Studies in the Way of Words*, 86–116. Cambridge, MA i London: Harvard University Press.

————— 1989d. [1968.] »Utterer's Meaning, Sentence-Meaning, and Word-Meaning«. U Paul Grice, *Studies in the Way of Words*, 117–137. Cambridge, MA i London: Harvard University Press.

————— 1989e. [1948.] »Meaning«. U Paul Grice, *Studies in the Way of Words*, 213–223. Cambridge, MA i London: Harvard University Press.

————— 1998. [1969.] »Vacuous Names« (izbor). U *Definite Descriptions: A Reader*, ur. Gary Ostertag, 195–200. Cambridge, MA: A Bradford Book/The MIT Press.

Harman, Gilbert. 1975. [1972.] »Logical Form«. U *The Logic of Grammar*, ur. Donald Davidson i Gilbert Harman, 289–307. Encino i Belmont, CA: Dickenson Publishing Company, Inc.

Hornsby, Jennifer. 1976. »Proper Names: A Defence of Burge«. *Philosophical Studies*, sv. 30, br. 4, 227–234.

Hrvatski jezični portal. URL = http://hjp.srce.hr.

Jackendoff, Ray. 2002. *Foundations of Language: Brain, Meaning, Grammar, Evolution*. Oxford: Oxford University Press.

Kaplan, David. 1989a. [1977.] »Demonstratives: An Essay on the Semantics, Logic, Metaphysics, and Epistemology of Demonstratives and Other Indexicals«. U *Themes from Kaplan*, ur. Joseph Almog i dr., 481–563. New York i Oxford: Oxford University Press.

————— 1989b. »Afterthoughts«. U *Themes from Kaplan*, ur. Joseph Almog i dr., 565–614. New York i Oxford: Oxford University Press.

————— 1990. »Words«. *Proceedings of the Aristotelian Society (Supplementary Volumes)*, sv. 64, 93–119.

King, Jeffrey C. 2001. *Complex Demonstratives: A Quantificational Account.* Cambridge, MA: A Bradford Book/The MIT Press.

Kripke, Saul. 1980. [1972.] *Naming and Necessity*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

——————— 1998. [1977.] »Speaker's Reference and Semantic Reference«. U *Definite Descriptions: A Reader*, ur. Gary Ostertag, 225–256. Cambridge, MA: The MIT Press.

Lepore, Ernie. 2004. »An Abuse of Context in Semantics: The Case of Incomplete Definite Descriptions«. U *Descriptions and Beyond*, ur. Marga Reimer i Anne Bezuidenhout, 41–67. Oxford: Clarendon Press.

Lewis, David. 1972. [1970.] »General Semantics«. U *Semantics of Natural Language*, ur. Donald Davidson i Gilbert Harman, 169–218. Dordrecht i Boston: D. Reidel Publishing Company.

Loar, Brian. 2007. [1976.] »The Semantics of Singular Terms«. U *On Sense and Direct Reference: Readings in the Philosophy of Language*, ur. Matthew Davidson, 496–516. Boston et al.: McGraw Hill.

Loux, Michael J. 2010. [^{1}1998., ^{3}2006.] *Metafizika: suvremen uvod*, prev. Z. Čuljak. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Hrvatski studiji.

Lycan, William G. ^{2}2008. [^{1}1999.] *Philosophy of Language: A Contemporary Introduction* (2. izdanje). New York i London: Routledge.

MacKay, Alfred F. 1968. »Mr. Donnellan and Humpty Dumpty on Referring«. *The Philosophical Review*, sv. 77, br. 2, 197–202.

Marcus, Ruth Barcan. 1993a. [1961.] »Modalities and Intensional Languages«. U Ruth Barcan Marcus, *Modalities: Philosophical Essays*, 3–23. New York i Oxford: Oxford University Press.

McDowell, John. 1998. [1977.] »On the Sense and Reference of a Proper Name«. U John McDowell, *Meaning, Knowledge, & Reality*, 171–198. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Mill, John Stuart. 1919. [^{1}1843.] *A System of Logic: Ratiocinative and Inductive Being a Connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation*, 8. izdanje. London: Longmans, Green, and Co.

Neale, Stephen. 1990. *Descriptions*. Cambridge, MA: MIT Press.

——————— 1993. »Term Limits«. *Philosophical Perspectives*, sv. 7, 89–123.

——————— 1997. »Speaker's Reference and Anaphora«. U *The Maribor Papers in Naturalized Semantics*, ur. Dunja Jutronić, 202–214. Maribor: Pedagoška fakulteta.

——————— 2006. »Pronouns and Anaphora«. U *The Blackwell Guide to the Philosophy of Language*, ur. Michael Devitt i Richard Hanley, 335–373. Oxford: Blackwell Publishing.

Nunberg, Geoffrey. 1993. »Indexicality and Deixis«. *Linguistics and Philosophy*, sv. 16, br. 1, 1–43.

Peacocke, Christopher. 1998. [1975.] »Proper Names, Reference, and Rigid Designation«. U *Definite Descriptions: A Reader*, ur. Gary Ostertag, 201–224. Cambridge, MA: MIT Press.

Perry, John. 1997. »Indexicals and Demonstratives«. U *A Companion to the Philosophy of Language*, ur. Bob Hale i Crispin Wright, 586 – 612. Oxford: Blackwell Publishing.

——————— ^{2}2000a. [1977.] »Frege on Demonstratives«. U John Perry, *The Problem of Essential Indexicals and Other Essays* (prošireno izdanje), 1–21. Stanford, CA: CSLI Publications.

——————— ^{2}2000b. [1993.] »Afterword to 'Frege on Demonstratives'«. U John Perry, *The Problem of Essential Indexicals and Other Essays* (prošireno izdanje), 21–26. Stanford, CA: CSLI Publications.

——————— 2006. »Using Indexicals«. U *The Blackwell Guide to the Philosophy of Language*, ur. Michael Devitt i Richard Hanley, 314–334. Oxford: Blackwell Publishing.

Plantinga, Alvin. 1978. »The Boethian Compromise«. *American Philosophical Quarterly*, sv. 15, br. 2, 129–138.

Putnam, Hilary. 1993. [1973.] »Meaning and Reference«. U *Meaning and Reference*, ur. A. W. Moore, 150–161. Oxford: Oxford University Press.

——————— 1981. *Reason, Truth and History*. Cambridge: Cambridge University Press.

Quine, Willard V. O. 1960. *Word and Object*. Cambridge, MA: MIT Press.

——————— ^{4}1982. [^{1}1950.] *Methods of Logic* (4. izdanje). Cambridge, MA: Harvard University Press.

——————— 1995. *From Stimulus to Science*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Recanati, François. 2004. *Literal Meaning*. Cambridge: Cambridge University Press.

——————— 2007. *Perspectival Thought: A Plea for (Moderate) Relativism*. Oxford: Oxford University Press.

Rječnik hrvatskoga jezika, gl. ur. Jure Šonje. 2000. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga.

Russell, Bertrand. 1910.–1911. »Knowledge by Acquaintance and Knowledge by Description«. *Proceedings of the Aristotelian Society*, sv. 11, 108–128.

———————— 1980. [1904.] »Russell to Frege 12. 12. 1904«. U G. Frege, *Philosophical and Mathematical Correspondence*, ur. G. Gabriel i dr., 166–170. Chicago: The University of Chicago Press.

———————— 1998a. [1905.] »On Denoting«. U *Definite Descriptions: A Reader*, ur. Gary Ostertag, 35–49. Cambridge, MA: MIT Press.

———————— 1998b. [1919.] »Descriptions«. U *Definite Descriptions: A Reader*, ur. Gary Ostertag, 67–77. Cambridge, MA: MIT Press.

Salmon, Nathan. 1986. *Frege's Puzzle*. Cambridge, MA: A Bradford Book/The MIT Press.

Schiffer, Stephen. 2006. »Propositional Content«. U *The Oxford Handbook of Philosophy of Language*, ur. Ernest Lepore i Barry C. Smith, 267–294. Oxford: Clarendon Press.

Searle, John R. 1958. »Proper Names«. *Mind*, sv. 67, br. 266, 166–173.

Sellars, Wilfrid. 1954. »Presupposing«. *The Philosophical Review*, sv. 63, br. 2, 197–215.

Soames, Scott. 2002. *Beyond Rigidity: The Unfinished Semantic Agenda of Naming and Necessity*. Oxford: Oxford University Press.

Stanley Jason. 2004. »On the Linguistic Basis for Contextualism«. *Philosophical Studies*, sv. 119, br. 1/2, 119–146.

———————— i Timothy Williamson. 1995. »Quantifiers and Context-Dependence«. *Analysis*, sv. 55, br. 4, 291–295.

———————— i Zoltán Gendler Szabó. 2007. [2000.] »On Quantifier Domain Restriction«. U Jason Stanley, *Language in Context: Selected Essays*, 69–110. Oxford: Clarendon Press.

Strawson, Peter F. 1959. *Individuals: An Essay in Descriptive Metaphysics*. London i New York: Routledge.

———————— 1998. [1950.] »On Referring«. U *Definite Descriptions: A Reader*, ur. Gary Ostertag, 135–160. Cambridge, MA: MIT Press.

Szabó, Zoltán Gendler. 2006. »The Distinction Between Semantics and Pragmatics«. U *The Oxford Handbook of Philosophy of Language*, ur. Ernest Lepore i Barry C. Smith, 361–389. Oxford: Clarendon Press.

Travis, Charles. 1997. »Pragmatics«. U *A Companion to the Philosophy of Language*, ur. Bob Hale i Crispin Wright, 87–107. Oxford: Blackwell Publishing.

Wettstein, Howard. 1998. [1981.] »Demonstrative Reference and Definite Descriptions«. U *Definite Descriptions: A Reader*, ur. Gary Ostertag, 257–273. Cambridge, MA: MIT Press.

Wetzel, Linda. 2008. »Types and Tokens«. U *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ur. Edward N. Zalta, URL = http://plato.stanford.edu/archives/win2008/entries/types-tokens/.

Wikipedia contributors. 2011. »Madagascar«. U *Wikipedia: The Free Encyclopedia,* URL = http://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Madagascar&oldid=442514769.

Wittgenstein, Ludwig. 1998. [1953.] *Filozofijska istraživanja*, prev. I. Mikecin. Zagreb: Nakladni zavod Globus.

Ziff, Paul. 1967. »On H. P. Grice's Account of Meaning«. *Analysis*, sv. 28, br. 1, 1–8.

Zouhar, Marián. 2011. »Are There Directly Referring Non-Rigid Designators?«. *Prolegomena*, sv. 10, br. 1, 87–100.

Žanić, Joško. 2011. *Značenje, stvarnost i konceptualna struktura*. Zagreb: KruZak.

SAŽETAK

U radu branim tezu da, kad je riječ o singularnoj referenciji, semantički značajna kontekstualna uvjetovanost nije ograničena samo na standardne singularne indeksikale (poput »ja«, »sad«, »on«, »danas«, »ovo«, »ono« itd.). Drugim riječima, središnja je teza rada koju branim da u slučaju drugih singularnih termina – prvenstveno vlastitih imena i određenih opisa – njihova referencija, barem u nekim slučajevima, uvjetovana je kontekstom upotrebe na takav način da to utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete rečenica u kojima se singularni termini pojavljuju. Uz to, priklanjam se teoriji izravne referencije te tvrdim da je ono što kao sastavnicu singularni termini pridonose propozicijskom sadržaju rečenica u kojima se pojavljuju sam referent, a ne neka druga opisna ili kvantifikacijska građa. U razmatranju semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti, kao model uzimam kontekstualnu uvjetovanost standardnih indeksikala. Kako bismo vidjeli na što se središnja teze svodi, i kako bismo primjereno promatrali kontekstualnu uvjetovanost i njezin semantički značaj, smatram da se trebamo rukovoditi takvim modelom.

Kako ja shvaćam središnju tezu, izazov koji priklanjanje toj tezi postavlja jest sljedeći. Standardni singularni indeksikali neprijeporno su singularni termini (tj. referencijski izrazi), a njihova je referencija neprijeporno kontekstualno uvjetovana u semantički značajnom smislu (to je, uostalom, i bio razlog za prihvaćanje njihove kontekstualne uvjetovanosti kao modela po kojemu treba promišljati druge slučajeve kontekstualne uvjetovanosti). Vlastita imena, s druge strane, neprijeporno su singularni termini, no tvrditi da im je referencija kontekstualno uvjetovana na semantički značajan način, čini se prilično prijepornim. Tvrditi pak da su određeni opisi, barem u nekim slučajevima, singularni termini, tj. tvrditi da barem u nekim slučajevima njihove referencijske upotrebe, takva upotreba utječe na propozicijski sadržaj i istinitosne uvjete rečenica u kojima se tako upotrijebljeni pojavljuju – u svjetlu russellovske kvantifikacijske analize – prilično je prijeporno. No, ako opisi u nekim takvim slučajevima funkcioniraju referencijski na semantički značajan način, u većini takvih slučajeva referencija će im biti kontekstualno uvjetovana na isti onaj način kao i referencija standardnih singularnih indeksikala. Dakle, kako bi se podržalo središnju tezu, treba učiniti dvije stvari. Prvo, treba pokazati da je

referencija vlastitih imena kontekstualno uvjetovana na relevantan način; drugo, treba pokazati da opisi mogu funkcionirati referencijski na relevantan način. To je smjer argumentacije koji sam slijedio u radu.

U prva dva poglavlja razmatram niz pojmovnih problema i zacrtavam smjer argumentacije za podršku središnjoj tezi. U tim poglavljima bavim se pitanjima: kako se općenito nositi sa singularnim terminima i singularnom referencijom, što je kontekst i koje vrste kontekstualnih uvjetovanosti postoje, kako povući granicu između semantike i pragmatike, koja je priroda propozicijskog sadržaja, razlikovanje između jezičnog i govorničkog značenja, te izazov koji fenomen semantički značajne kontekstualne uvjetovanosti stavlja pred projekt izgradnje formalne semantičke teorije za neki prirodni jezik. Kako bi se shvatilo što priklanjanje središnjoj tezi rada donosi sa sobom, spomenute stvari trebale bi nam biti što jasnije.

U trećem poglavlju razmatram neke primjere s vlastitim imenima i određenim opisima koji *prima facie* podržavaju središnju tezu, kao i probleme s kojima se pozivanje na te primjere kao podršku središnjoj tezi suočava. Smatram da se takvi primjeri suočavaju s dva velika izazova. Prvi izazov svodi se na prigovor da razmotreni *prima facie* primjeri nisu semantički značajni. Taj prigovor temelji se na griceovskom razlikovanju govornikove i semantičke referencije te podjednako vrijedi za primjere s određenim opisima, kao i za slučajeve s vlastitim imenima. Drugi izazov dotičnoj podršci poziva se na razlikovanje tipova i primjeraka riječi, i prvenstveno se tiče primjera s vlastitim imenima. Poenta koju iz rasprave u trećem poglavlju izvodim jest da ako se želi zastupati središnju tezu, treba se uhvatiti u koštac s ta dva izazova. Moje je gledište da oni predstavljaju ozbiljan problem za *prima facie* slučajeve kao podršku središnjoj tezi, ali da ti izazovi nisu odlučujući, te da ih se može eliminirati – kako, pokazujem u posljednjem poglavlju.

U četvrtom poglavlju argumentaciju za središnju tezu (da je referencija vlastitih imena i određenih opisa kontekstualno uvjetovana u semantički značajnom smislu) temeljim na dvije teorije. Prva teorija tiče se određenih opisa. Po njoj, određeni opisi semantički su višeznačni te imaju svoje referencijsko i atributivno značenje. Tu teoriju prvo je predložio Donnellan, a kasnije su je u izmijenjenom obliku branili autori poput Burgea, Wettsteina i Devitta. Razmatram neke argumente protiv te teorije, kao i neke argumente za tu teoriju, te zaključujem da je teza o višeznačnosti opisa plauzibilna i podržana dobrim argumentima. Ako je ta teorija točna, kad se

opise upotrebljava referencijski, oni funkcioniraju kao složeni demonstrativi. Druga teorija tiče se vlastitih imena. Predložio ju je Burge. Osnovna je ideja te teorije da su vlastita imena predikati, a da sve doslovne upotrebe vlastitih imena u prirodnom jeziku predstavljaju ili prikrivenu kvantifikacijsku konstrukciju ili prikrivenu demonstrativnu konstrukciju. U svojoj standardnoj upotrebi, vlastita imena funkcioniraju kao složeni demonstrativi. Budući da su složeni demonstrativi i referencijski i kontekstualno uvjetovani izrazi, slijedi da je u slučaju standardne upotrebe imena njihova referencija kontekstualno uvjetovana. Zaključujem da imamo dobre razloge prihvatiti teoriju o opisima kao višeznačnima i Burgeovu predikatnu teoriju imena, te da te dvije teorije pružaju čvrstu podršku središnjoj tezi rada da je referencija vlastitih imena i određenih opisa kontekstualno uvjetovana u semantički značajnom smislu.

SUMMERY

In my dissertation I defend the thesis that, when it comes to singular reference, the semantically significant context-sensitivity is not restricted solely to standard singular indexicals such as "I," "now," "he," "today," "this," "that," etc. In other words, the central thesis I defend is that in the case of other singular terms – most notably proper names and definite descriptions – their reference is, at least in some cases, conditioned by context of their use in such a way that it affects the propositional content and truth-conditions of sentences in which such singular terms occur. Agreeing with the direct reference theory I furthermore claim that the constituents singular terms contribute to the propositional content of sentences in which they occur are referents themselves, rather than some other descriptive of quantificational material. In thinking about the semantically significant context-sensitivity, as a model, I use context-sensitivity of standard indexicals. To assess the central thesis, and to think about context-sensitivity and its semantic significance generally, we need to be governed by such a model, or so I argue.

In my understanding, the challenge of defending the central thesis is the following. Standard singular indexicals are uncontroversially singular terms (i.e. referential expressions), and their reference is uncontroversially context-sensitive in semantically significant sense (thus the claim that their context-sensitivity offers the appropriate model to think about the issues); proper names (at least as standardly used) are uncontroversially singular terms, but the idea that their reference is context-sensitive in the semantically significant sense, appears controversial; on the other hand, the idea that definite descriptions are, at least in some cases, singular terms, i.e. the idea that at least in some cases of their referential use, such a use affects the propositional content of sentences in which they occur – in the light of the widely accepted Russellian quantificational analysis – is controversial, but if definite descriptions in such cases do function referentially in the semantically significant sense, in most of these cases their reference is context-sensitive in the same way the reference of standard singular indexicals is context-sensitive. So, to defend the central thesis, one needs to do two things: firstly, to show that reference of proper names is context-sensitive in the relevant way; and, secondly, to show that definite descriptions can

function referentially in the relevant way. This is the line of argumentation I took in my dissertation.

In the first two chapters I discuss a number of preliminary conceptual issues, and I define the line of argumentation for the central thesis I propose to follow in the subsequent chapters. In the first two chapters I deal with issues such as: how to think about reference and singular terms; what is context and which kinds of context-sensitivity we must distinguish; how to draw the distinction between semantics and pragmatics; the nature of propositional content; the distinction between linguistic or literal meaning and speaker's meaning; and, finally, the affect the context-sensitivity in natural languages has on the project of building a formal semantical theory for a natural language. To be clear about these issues seems to be mandatory for appreciating and understanding the implications of defending the central thesis. In the third chapter, I examine some cases involving proper names and definite descriptions that *prima facie* support the central thesis, and challenge these *prima facie* supporting cases.

As I see it, there are two major challenges for taking these cases as a support for the central thesis. The first one is the charge of semantic insignificance of the discussed cases, based on a Gricean distinction between speaker's and semantic reference. This charge concerns both *prima facie* cases involving proper names, as well as those involving definite descriptions. The second challenge restes on the type/token distinction, and it deals primarily with cases involving proper names. The conclusion I draw from the discussion in the third chapter is that, if one wants to defend the central thesis, one primarily has to find a plausible way of coping with these two challenges. My view is that although the two challenges reveal serious problems with *prima facie* cases taken as a support of the central thesis, the arguments behind these challenges are not decisive, and in a number of cases that support the central thesis, they can be undermined.

In the fourth chapter I build my case for the central thesis (that reference of singular terms other than standard singular indexicals is context-sensitive in semantically significant sense) on two theories. The first one is a theory about definite descriptions according to which (definite) descriptions are semantically ambiguous between their referential and attributive meanings. The theory was first proposed by Keith Donnellan, and later defended in a modified form by Tyler Burge, Howard Wettstein, and Michael Devitt. One of the theses of the theory is that, when

descriptions function referentially, they function as complex demonstratives. I discuss some arguments against and in favour of the ambiguity theory, and I conclude that the thesis according to which descriptions are ambiguous between their referential and attributive meanings, is a plausible and well supported one. The second theory concerns proper names. Burge proposed it in some of his earlier papers. The main idea is that proper names are actually predicates, and that all their literal surface uses in natural language actually represent quantificational, demonstrative, or predicative constructions. In their standard literal surface use (as in sentences such as "Aristotle is a philosopher" or "Socrates is older than Plato"), proper names are referential expressions that function as complex demonstratives. There are number of objects names "Aristotle" (or "Plato" or "Socrates"), and the predicate "Aristotle" (or "Plato" or "Socrates") applies to each of these objects. When used in a demonstrative construction, with it one singles out an object from the class of all objects bearing that name, and with the demonstrative construction refers to it. And since complex demonstratives are mainly context-sensitive expressions, it follows that in their standard literal surface use, reference of proper names is context-sensitive. In various contexts one can single out various objects from the domain defined by a name-predicate, and refer to every one of them with a demonstrative construction that contains that predicate.

My conclusion is that we have good reasons to accept both the ambiguity theory and Burge's predicate theory, and that these two theories offer a compelling support for the central thesis that reference of singular terms *other than* standard singular indexicals is context-sensitive in the semantically significant sense. Namely, if these theories are correct, both proper names and definite descriptions, at least in some of their surface uses, actually function as complex demonstratives, and complex demonstratives are, at least in the standard view, referential, context-sensitive expressions.

ŽIVOTOPIS

Dušan Dožudić rođen je 1981. godine u Virovitici. Osnovnu i srednju školu (opću gimnaziju) završio je u Čazmi. Godine 1999. upisao je studij filozofije i studij sociologije na Hrvatskim studijima, a 2004. godine diplomirao s radom iz filozofije pod naslovom »Fregeovo načelo kontekstualnosti« (mentor: prof. dr. sc. Srećko Kovač). Iste godine upisao je poslijediplomski doktorski studij filozofije na Hrvatskim studijima. Od 2005. godine radi kao vanjski suradnik/predavač na Odjelu za filozofiju Hrvatskih studija, a od 2006. godine kao znanstveni novak u suradničkom zvanju asistenta na istome Odjelu; predaje na kolegijima iz filozofije jezika, metafizike i, općenitije, analitičke filozofije. Bio je član uredništva časopisa studenata filozofije *Scopus* te član uredništva časopisa za filozofiju *Prolegomena*. Godine 2010. bio je na kraćem studijskom boravku u Budimpešti na Central European University. Od 2002. do danas svojim je izlaganjima sudjelovao na pet domaćih i devet međunarodnih filozofijskih konferencija u Hrvatskoj i inozemstvu (u Austriji, Italiji, Mađarskoj i Poljskoj). Objavio je tri znanstvena članka: »Referential Descriptions in Attitude Reports« (u *Language and World: Papers of the 32nd International Wittgenstein Symposium Vol. XVII*, ur. V. A. Munz, K. Puhl i J. Wang, Austrian Ludwig Wittgenstein Society, Kirchberg am Wechsel, 2009.); »Doubting the Truth of Hume's Principle« (u *Organon F*, Vol. XVII, No. 3, 2010.); i »Representing Attitudes: A Plea for a Relational Approach« (u *Image and Imaging in Philosophy, Science, and the Arts: Papers of the 33rd International Wittgenstein Symposium Vol. XVIII*, ur. R. Heinrich, E. Nemeth, W. Pichler, Austrian Ludwig Wittgenstein Society, Kirchberg am Wechsel, 2010.); te nekoliko recenzija. Uz to, autor je dvanaest leksikonskih natuknica prihvaćenih za objavljivanje u *Filozofskom leksikonu* (ur. Stipe Kutleša; izdavač Leksikografski zavod Miroslav Krleža). Od 2007. godine radi kao suradnik na istraživačko-znanstvenom projektu »Znanje i kontekst« (voditelj projekta: prof. dr. sc. Zvonimir Čuljak). Od 2008. godine tajnik je Odjela za filozofiju Hrvatskih studija. Uz znanstveno-istraživačku djelatnost, bavi se prevođenjem filozofijske literature s engleskog jezika, a sudjelovao je i u organiziranju niza filozofijskih konferencija.